

A Z " A L F Ö L D I I P A R L A P " É S A S Z E G E D I

K I S I P A R I M O Z G A L M A K

/ A kiegyezéstől a századfordulóig /

- Doktori értekezés -

i r t a

M á r i a f ö l d y M á r t o n

S Z E G E D , 1973.

T A R T A L O M

Források	2. oldal
I. Az „Alföldi Iparlap”	4. oldal
II. Iparunk fejlődésének akadályai	10. oldal
III. Az önálló vámterület és a jegybank kérdése	26. oldal
IV. Az ipartörvény revíziója	44. oldal
V. Iparos szervezetek	54. oldal
VI. Ipari szövetkezetek	69. oldal
VII. Az első szegedi iparkiállítás	87. oldal
VIII. Iparoktatásunk fejlődése	98. oldal
IX. Iparos művelődés	110. oldal
X. Iparosok és munkások	114. oldal
XI. Iparosok és a nagyvilág	150. oldal
XII. Gyakorlati iparfejlesztés	154. oldal
Jegyzetek	168. oldal

F o r r á s o k

ALFÖLDI IPARLAP 1874. XII. 20. Mutatványszám; 1875. I. évfolyam; 1876. II. évfolyam; 1877. III. évf.; 1878. IV. évf.; 1879. V. évf.; 1881. XII. 17. Mutatványszám; 1882. Uj I. évf.; 1883. Uj II. évf.; 1884. Uj III. évf.; 1885. Uj IV. évf.; 1886. Uj V. évf.; 1887. VI. évf.; 1888. VII. évf.; 1889. VIII. évf.; 1890. IX. évf.; 1891. XVII. évf.; 1892. XVIII. évf.
/ Szeged, Somogyi- könyvtár J.b. 262. /

Az I., II. és III. Internacionálé, Szikra, Budapest, 1954.

Berend T.Iván - Ránki György: Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet-Délkelet-Európában. Századok, 1968. évf. 35-76.

Berend T. Iván - Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1969.

Corpus Juris Hungarici 1867., 1872., és 1884. évfolyamai

Gaál Endre: A szegedi ipari munkásság 1905 előtt szakmai szervezkedésének néhány kérdése. Acta Historica. Tomus XIX. Szeged, 1965.

Gaál Endre: Adatok Szeged 1859-60. évi történetéhez. Acta Historica. Tomus XXX. Szeged, 1968.

Gaál Endre: Válogatott dokumentumok a szegedi ipari munkások szocialista szakmai szervezkedésének történetéből 1890 - 1900. Acta Historica. Tomus XLIII. Szeged, 1972.

Gelléri Mór: Az 1876. évi magyar országos ipar-, termény- és állatkiállítás emlékkönyve. Szeged, 1877.

Gelléri Mór: A magyar ipar uttörői /Élet és jellemrajzok/ Dobrowsky és Franke kiadása. Budapest, 1887.

Gelléri Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből. 1842 - 1892. Az Országos Iparegyesület félszázados működése. Budapest, 1892.

Gelléri Mór: Szociális napi kérdések. Singer és Wolfner. Budapest, 1903.

Gelléri Mór: Az újabb ipari mozgalmak köréből. Budapest, 1910.

Gelléri Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből. Az Országos Iparegyesület működése 1842 - 1912. Az Országos Iparegyesület kiadása. Budapest, 1912.

Hilf László: A szegedi iparosság története. Szeged, 1929.

Keleti Károly: Hazánk és népe. Athenaeum. Pest, 1871.

Konek Sándor: Az ausztriai - magyar monarchia statisztikai kézikönyve. Heckenast Gusztáv. Budapest, 1868.

Lenin művei 33. kötet. Budapest. Szikra, 1953.

Kulinyi Zsigmond: Szeged új kora. Szeged, 1904.

Dr Lippay István: A kisipari hitelügy története és reformjának módja. Ipartestületek Országos Szövetségének kiadása. Budapest, 1928.

Dr Lippay István: Az ipartestületekről és az Ipartestületek Országos Központjáról. /A céhszabályok jogtörténeti fejlődése, valamint az 1932. évi VIII. t.c. magyarázata./ Budapest, 1932.

Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790 - 1848. Közoktatásügyi Kiadó. Budapest, 1951.

Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogrammok. Budapest, 1934.

Mérei Gyula: A magyar polgári pártok programjai /1867 - 1818/
Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.

L. Morton: Az angol nép története I - II.k. Hungária Kiadása.
Budapest, 1947.

Oltvai Ferenc: Szeged multja írott emlékekben /1222 - 1945/ Szeged, 1968.

Österreichisches Statistisches Taschenbuch. Wien, 1890.

Papp János: Kossuth levelei Bakay Nándorhoz. /Előtanulmány egy készülő
Bakay-monográfiához/ Tiszatáj, 1966. 223-231.old.

Péter László: Bakay Nándor arcképéhez. Somogyi-könyvtári hirodó.
1967. december, 6.évf. 4.sz.

Dr Radó Rezső - Dr Diczig Alajos: A kereskedelmi és iparkamarák hazánkban
és a külföldön. Debrecen, 1938.

Sándor Vilmos: A nagyipari fejlődés Magyarországon 1867 - 1900.
Szikra. Budapest, 1954.

Dr Johann Slokar: Geschichte der östrereichischen Industrie und ihrer
Förderung unter Kaiser Franz Josef. II. Wien, 1914.

Reizner János: Szeged története II. kötet, 1899. és III. kötet, 1900. Szeged.

Dr Szilágyi László: A kisipari szövetkezeti mozgalom Magyarországon a fel-
szabadulás előtt. I. 1867 - 1918. Szövetkezeti kutató és üzemszervezési
iroda kiadása. Tanulmányok. Budapest, 1962. Kézirat.

Tokody Gyula - Niederhauser Emil: Németország története.
Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.

Dr Tonelli Sándor: A szegedi kereskedelmi és iparkamara ötvenéves törté-
nete. /1890 - 1940/ Szeged, 1940.

Dr Wolfgang Treue: Deutsche Parteiprogramme 1861 - 1961.
Musterschmidt Verlag, Göttingen, 1961.

Vig Albert: Magyarország ipari oktatásának története az utolsó száz évben.
Budapest, 1932.

I. Az „ALFÖLDI IPARLAP”

„A városunkban legutóbb megindult iparosmozgalmak élénken tanuskodnak amellet, hogy iparosaink kezdenek az ipari fejlődés valódi céljai iránt tisztába jönni és azon káros kihatásu közönyből kivetkőzni, mely eddig szomorú állapotaink előidézésében fő szerepet játszott. Folyamatba vettek oly intézkedéseket, melyek a hazai ipar nemzeties fejlődésének hatalmas lendületet adni lesznek hivatva és előkészületeket tettek több korszerű intézmény meghonosítására, melyek viszont a helyi ipar fokozatos fejlődését biztosítják...”

„Most hovaelőbb rá kell lépnünk azon utra, amelyen haladva hazánkat egyoldalúságából kimenthetjük és lassankint Iparosállammá változtathatjuk át.”

Ezekkel a különös és nagyhorderejű megállapításokkal bocsátotta útjára Gelléri Mór^{1/} szerkesztő az Alföldi Iparlap 1874. dec. 20-i mutatvány-számát. Ez a Szegeden megjelenő hetilap rövidesen országsszerte is magára irányította a figyelmet, az Alföldön meg egyenesen szokatlan volt egy határozottan ipari irányu szaklap megindítása. A lapnak azonban gyorsan növekedett a tekintélye és egyre bővült a hatósugara. Mig előbb csak a Szegedi Általános Ipartársulat, az iparosok köre és az iparos-ifjúság hivatalos közlönye volt, a későbbi évfolyamokban az aradi, kecskeméti és nagyváradai iparosság, a hőmezővásárhelyi iparegylet, a debreceni, majd az összes vidéki iparos ifjúsági egyletek hivatalos közlönyévé, az 1876-ban Szegeden megrendezett „országos magyar ipar-, termény-és állatkiállítás” hivatalos lapjává lépett elő.^{2/}

Az új folyóirat büszkén viselte homlokán jelszavát: „Munka és tudomány!” Munka és tudomány révén akarták megvalósítani az Alföld iparosításának apostolai merész programjukat: itt, az Alföldön, mely évszázadokon át az egyoldalú mezőgazdaság - még hozzá a már korszerűtlen, elmaradott és a külföldi versenyből egyre szembetűnőbben kiszoruló mezőgazdaság színhelye volt, - itt akartak ipart teremteni. Tiszteletreméltó, hősi, bár az első pillanatban sokak előtt kivihetetlen, vállalkozásnak látszott.

A középkori Szeged gazdasági virágzásának delelőjére - jórészt a Hunyadiak várostámogató kedvezményei hatására - a XV. század második felében érkezik el. A város 8700 lakosából az 1522. évi tizedlajstromban 291 önálló iparos neve szerepel.^{3/} Részint a sószállító hajók, részint a szekeres fuvarosok már századok óta többszáz km-es utvonalon jelentős kereskedelmi forgalmat bonyolítanak le. A marosi - és részben a tiszai -

sószállítás lendíti föl a hajóépítőipart.

A török megszállás meglehetősen visszaveti ezt a szépen ivelő gazdasági fejlődést. Néhány iparág teljesen megszűnik, viszont ugyanakkor éppen török hatásra ujak is keletkeznek /pl. paszománt, gombkötő, paplanos/. A régiék közül különösen a bőripar vett új lendületet török hatásra /szattyán, kordován, karmazsin-csizmakészítés/.^{4/}

A török kiűzése után a céhek ujjaszervezése, illetve céhszabályaik megerősítése a XVIII.században, illetve a XIX.század első felében történik. Vedres István, „városi hites földmérő” adatai szerint 1830-ban 29 céhben összesen /mesterek, legények, inasok/ 2728 dolgozott.^{5/} A hajóépítés - és az ezt kiszolgáló ponyvakészítés és kötélverés mellett - egy évszázad leforgása alatt a szegedi kézműipar már néhány olyan országos-hírű termékkel is dicsekedhet, mint a tarhonya, a szegedi papucs és - szegedi ujságíró korában Mikszáthtól is megdsodált és leirt - halas bicska. A múlt század közepén a népszámlálás 756 önálló iparost mutat ki. 20 évvel később - 1870-ben - az iparral foglalkozók száma 4767, majdnem kétszerese a 40 évvel korábbinak. Ebből önálló iparos 995 fő, jóval kétszázal több a 20 évvel előbbinek. Ez a város össz lakosságának 6,7 %-át jelenti.^{6/}

De a múlt század 40-es éveiben, egy időben azzal a lendületes iparpártoló politikával, melynek kezdeményezői Széchenyi és Kossuth voltak, a kézműipar mellett találkozunk Szegeden a kapitalista iparosítás első jeleivel is. 1840-ben keményítő- és szeszgyár létesült. A gyáralapítások pénzügyi támogatására 1845-ben - vidéken elsőnek! - alakult meg Klauzál Gábor kezdeményezésére 500 db /~~50~~ 50 Ft/ részvénnnyel a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár.^{7/} Bár ezt a sokat ígérő ipari fejlődést a szabadságharc bukása városunkban is lefékezte, de a gyáralapítások az önkényuralom alatt is folytatódttak. 1852-ben indul meg a később világhírnevet szerzett szalámigyártás. 1857-ben és 1859-ben egy-egy gőzmalom létesül.^{8/} 1858-ban enyvgyártó üzemet alapítanak. A kovácsműhelyből vasöntőddé fejlődő Pál-fy-féle üzemben 1861-től vasekéket gyártanak. A város világítását látja el az 1865 óta működő Szegedi Légszesz- /gáz/gyár. 1868-ban újabb keményítőgyárral bővül a szegedi ipar. Megkezdődik a nagyüzemi téglagyártás. 1869-ben Gyártelep Részvénytársaság keletkezik szesz- és fafeldolgozásra, valamint jószágizlálásra.^{9/}

Amikor a szegedi polgárságnak a város iparosításáért folytatott hosszú küzdelmét vizsgáljuk, nem téveszthetjük szem elől a következő megállapításokat:

1./ Szeged, történelmének nagyobb részén át, mint mezőgazdasági és kereskedőváros, vett részt az ország gazdasági életében.

2./ Ipara, a gazdasági élet előbbi két ágának jövedelmezősége mellett,

csak harmadsorban, jöhetett számításba, az sem haladta meg a korabeli céhesipar színvonalát.

3./ A tőkés ipar kibontakozása a városban épügy, mint országszerte, a kiegyezés utáni évtizedekre esik. Végül:

4./ Gyáripár létrehozása az Alföld déli felében, Szegeden, sokkal nagyobb feladatot jelentett, mint más vidéki központokban, ahol az iparfejlesztő tényezők sokkal kedvezőbb mennyiségben és arányban voltak jelen, mint itt az Alföldön. A természetföldrajzi tényezők hatására e területen sullyal elsősorban a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak, valamint az élelmiszeripar jön számításba.

Az ipari szaksajtó jóformán egyidős az ipari forradalommal, illetve a kibontakozó kapitalizmussal. A XIX. században nyugatról kelet felé haladva térben és időben állandóan nő az országos, illetve helyi érdektű közgazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzügyi stb. szaklapok, folyóiratok tarkasága és példányszáma. Németország nyugati és déli tartományaiban már a 40-es években, majd a német egység megvalósulása után az északiakban is, tovább Ausztriában, Csehországban főként a század második felében izmosodnak meg az iparral foglalkozó szaklapok.

A kiegyezés idején nálunk is létezett már olyan szaksajtó, amely a hazai ipar kérdéseit elemezte. Többségét a fővárosban adták ki, de csakhamar jelentkezett a vidék is. ^{10/} 1874-től 1892-ig Szegeden jelent meg az "Alföldi Iparlap". ^{11/}

Jelen tanulmányunkban arra törekszünk, hogy az Alföldi Iparlapot, mint fő forrást felhasználva, bemutassuk, hogy a lap hasábjain keresztül hogyan látták a kor gyakorló iparossai és elméleti szakemberei az iparfejlesztés gondjait; hogyan keresték a válságból kivezető utat; hogyan képzelték városunk ipari arculatának megformálását; Minthogy nem leszűrt és megállapodott ítéletekről van szó, hanem forrásban lévő folyamatról, helytelen lenne őket ma utólag esetleges téves nézeteikért felelősségre vonni. Vizsgálatunk éppen azért igényelhet figyelmet, mert mozgás közben, egy nagy társadalmi átalakulás során - a hazai kapitalizmus kibontakozása idején! - olvashatjuk megnyilatkozásaikat.

Az Alföldi Iparlap cikkei azt az elvi harcot tükrözték, amelyet a szegedi közép- és kispolárság azért vivott, hogy fölszámoljuk többévszázados ipari elmaradottságunkat, és hazánk a fejlettebb országokkal egy színvonalon álló ipari állam lehessen. Nem volt egyértelmű ez a harc, mert egyrészt védte a cénkeretektől kibontakozó kisipar önállóságát a ránehezedő és fojtogató tőkés vállalatok versenyével szemben, másrészt ugyanakkor helyesléssel fogadta és támogatta a helyi és országos gyár-

ipar erősödését is. A lap határozottan kisipari jelleggel indul, és a megindulást követő években majdnem kizárólagosan csak kisipari kérdésekkel foglalkozik. A 80-as évek közepétől azonban a lap hasábjain egyre nagyobb teret kapnak a tőkés fejlődés, - részben a középipar, részben a gyáripar-sajátos kérdései is.

Tarka képet mutat a kiegyezés utáni város polgársága, amely még sok vonást őriz a mezővárosi és céhes világból, mégis ez a polgárság az, amely lankadás nélkül és türelmetlenül kutatja a hazai - egyben a szegedi! - iparfejlesztés akadályait, keresi a lehetőségeket és módszereket Szeged sajátos viszonyai között a modern ipar megszervezéséhez, állandóan napirenden tartja a hazai ipar problémáit, és széleskörű népszerűsítő és felvilágosító tevékenységet fejt ki Ausztriától függő gazdasági helyzetünk felszámolásáért; és ugyanakkor ez a polgárság az, amely a reformkor kezdeti lépései után, majd az önkényuralom idején, a kiegyezés után pedig egyre tudatosabban és tervszerűbben fog hozzá a modern ipar kiépítéséhez, melyet még a várost hullámsírba borító 1879-i árvízi katasztrófa is csak ideiglenesen tud föltartóztatni, az új alapokon épülő városnak pedig majd egyre határozottabb ipari képet ad.

Az Alföldi Iparlap alcímében, mint „közgazdasági hetközlöny”,^{12/} jelezte irányvonalát. A hetenkint megjelenő ipari folyóiratot három éven át a Szegeden tanult s később az országos iparosmozgalomban vezérszerepet játszó Gelléri Mór - aki Budapesten is több ipari folyóiratot indított el s a millénium évében már az Országos Iparegyesület igazgatója - szerkesztette. Szerkesztői között foglal helyet Kulinyi Zsigmond, Bakay Nándor, Szmolényi Nándor polgári iskolai tanár, Palotás Fausztin és Tóth Béla, míg munkatársai és cikkírói között olyan lelkes iparbarátokat találunk, mint Reizner János, Szeged város főjegyzője, majd a Somogyi-könyvtár első igazgatója, a városi múzeum egyik alapítója, aki már akkor dolgozott négykötetes várostörténeti monográfiáján; a polihisztor Herman Ottó, a történetíró Horváth Mihály / a 70-es években mindketten Szeged város országgyűlési képviselői!/, sőt a szerkesztőbizottság tagjai Kossuth Lajossal is levelezésben állottak.^{13/}

Széles a lap munkatársi köre. Ahogy egyre ismertebbé és népszerűbbé vált, úgy gyarapodtak levelezői, alkalmi és állandó cikkírói, sokszor távol Szegedtől, az ország legkülönbözőbb helyeiről. A hivatásos tollforgatók, az ipar jelentőségét felismerő és támogató értelmiségiek, ipari szakemberek mellett - amilyenek: Ivánkovits János országgyűlési képviselő, a szegedi szövetkezeti mozgalom legfőbb szervezője, Gárdonyi Géza, a Szegedi Napló munkatársa, Kunfalvy Nándor építész, Golyósi Gusztáv műszaki szerkesztő - önkéntes alapon gyakorló iparosoktól is számos cikk látott

napvilágot a lap hasábjain. Bertsey György, a nagyvárad-i ipartestület elnöke, Busbak Ádám, a losonci ipartestület elnöke, Firtusz Mihály, a lévai iparkamara tagja, Müller Károly aranyozó-mester, Murányi Ferenc, a nágrád-megyei Szarvas-Gede építőmestere, gyakran ragadott tollat az Alföldi Iparlapban az iparfejlesztés érdekében. Az írógárda tehát, a szellemi élcsapat, zömmel a közép- és kisipari polgárság soraiból toborzódott.^{14/}

A lap első évfolyamai egy iv terjedelemben jelentek meg, de a 80-as évek második felére ez lassan a kétszeresére nő. Így volt ez az első szegedi iparkiallítás napjaiban is, amikor a lap hetenként háromszor is megjelent.

A lap célkitűzéseit több ízben igen világosan fejti ki: a magyar ipar érdekeinek megvédése és a magyar iparososztály művelődésének előmozdítása. Ipartörvény módosítása, versenyképesség fokozása, társulati élet fellendítése, hitelrendszer megjavítása, érdekképviselés /s ennek a törvényhozásban is hangot adni!/, és az országos kiállítás propagálása.^{15/}

A Szegedi Híradó-val vitázva a lap jellegét így határozza meg: „Szaklap, olyan szaklap kell nekünk, amely - mellőzve minden egyebet - kizárólag iparérdekeinket képviselje, szakirodalommal foglalkozzék.”^{16/}

Amikor a vámügyi tárgyalások az érdeklődés homlokterébe kerülnek, szükségesnek tartja a lap „a külön vámterület érdekében dolgozni.”^{17/} Egy évtized múltán, az árvíz rombolásából kiemelkedő, új város fellendülő és szerteágazó ipari erjedésében „...lapunk utbaigazítást fog adni úgy egyeseknek, mint testületeknek, vagy egyleteknek, közli bajaikat, panaszait, sérelmeiket, esetleg orvoslást keres ezekre, felölel minden iparügyi mozgalmat, irányt ad azoknak, de ostromozza egyszersmind a félszegségeket, közöl hivatalos szabályokat, elvi határozatokat, rendeleteket, s összeköttetéseinél fogva az ország minden iparügyéről, testületek mozgalmairól, beléletéről há képet nyújt, egyszóval a legnagyobb változatosságra törekszik s iparkodik tisztelt olvasóit kielégíteni.”^{18/}

Az Alföldi Iparlap szellemi vezető és összetartó erő kíván lenni az iparosok között. Egy táborba akarja gyűjteni az iparosokat és tekintélyt adni a közvélemény előtt. De már programjába veszi az iparos tanoncoktatás színvonalának emelését, az iparossegédek helyzetének fölkarolását, érdekeik támogatását, Szegeden iparmuzeum és árucárnok fölállítását, az ipartestületek jogainak és hatáskörének bővítését.^{19/} Mikor a lap XVIII. évfolyamába lép, az iparosok érdekközösségének körülhatárolásán és a közszellem ébrentartásán túl úgy látja, hogy szükséges „új erőt önteni a csüggedőkbe s új alkotásokra hívni föl a kitartókat!”^{20/}

Főntebb már jeleztük a lapnak a 70-es években világosan megnyilvánuló kisipari jellegét. Mikor Bakay átveszi a lap szerkesztését, egyik cikkében - a közvállalkozó szövetkezetekről írva -, noha ekkor már maga egyáltalán nem tekinthető egyszerűen „iparos”-nak, így fogalmazza meg szerkesztői hitvallását: „...én a kisiparosok ügyét, a sokaság ügyét szolgálom.”^{21/} A lap célkitűzéseiről pedig azt tartja, hogy az „mindent a kézműiparos érdekeiért tegyen.”^{22/}

Évek során így sokasodva a főladatok, gyarapodnak a folyóirat rovatjai is. Az elvi állásfoglalást tartalmazó és időszerű ipari kérdésekkel foglalkozó vezércikkek mellett olvashatunk közleményeket a konzulátusok jelentéseiből, műszaki leírásokról, szabadalmazott találmányokról, pályázatokról, cégjegyzésekről, árlejtésekről, sőt - az izmosodó kapitalizmus velejárójaként - csődökről is. Külön rovatban kapnak helyet a közgazdaság, az országos és külpolitika nevezetesebb eseményei, rendeletek, elvi határozatok, és döntvények, iparügyi kérdések és a rájuk adott válaszok, országos és helyi ipari hírek, munkavállalók és munkást keresők hirdetései. Bő teret kapnak a hasábkokon a különböző kiállítások ismertetései, az ipartestületek, kamarák és iparos ifjusági egyesületek jelentősebb üléseinek jegyzőkönyvei, beszámolók az iparos ifjusági egyesületek kétvétenként rendezett vándorgyűléseiről, jelentések az iparosok külföldi tanulmányutjairól, kivonatok ipariskolai értesítőkből, tudósítások külföldi ipariskolák működéséről, alapszabályminták az ipartestületek, a betegsegélyező pénztárak és ipari szövetkezetek számára, szakirodalom ismertetése, a társulati élet hírei és hivatalos közleményei. Igen színesek és sokirányúak a - szépirodalmi, ipartörténeti és általában az iparos élettel foglalkozó - tárcák. Néhány évfolyamban a lap közöl folytatásos regényeket is.

A lap 17 évfolyamának bő anyagából ki kell választanunk néhány olyan kulcskérdést, amely körül az iparfejlesztés érdekében Szegeden is, és országszerte is a közép- és kisipari polgárság körében mélyreható viták folytak.

II. Iparunk fejlődésének akadályai

„Miért szorul háttérbe a hazai ipar?” - teszi fel a kérdést Kulinyi Zsigmond, a lap társszerkesztője, mindjárt az I. évfolyam 1. számában.^{1/}

Ma már részletesen ismerjük azokat az alapvető gazdasági és politikai okokat, amelyek miatt hazánk ipara több évszázadon át elmaradt a nyugat-európai fejlődés mögött. Ezeknek az okoknak nagy részét természetesen a kiegyezés korában is ~~sokan~~ ismerték - néhányan eljutottak annak fölismeréséhez, hogy elmaradottságunkon csak a dualizmus fölszámolásával lehetne változtatni! -, de a monarchia megszabta keretek közt nem sok remény maradt iparunk fölzárkózására.

Mint hogy a fenti kérdés kisipari körökből hangzott el, és a válasz is ennek a társadalmi rétegnek az álláspontját tükrözi, szükségesnek tartjuk mindenekelőtt a kisiparosság fogalmának tisztázását.

Az ipari forradalom, illetve a kapitalizmus kibontakozása teljesen átalakítja a társadalmat. Uralomra juttatja a burzsoáziát és kitermeli annak sirásóját, a proletáriátust; de nem hagyja érintetlenül a kisáruter-melőket, a parasztságot és a céhszervezet kötöttségei alól fölszabaduló kisiparosságot sem.

A kisiparos olyan ipari dolgozó, akinek tulajdonában vannak a termelő eszközök. A kisipari üzem alapvető jellemzője: a tulajdonos személyes és állandó részvétele a termelő munkában. Emellett azonban a kisipari üzemnek még a következő sajátosságai is vannak: a kézi munka tulsulya a gépi munkával szemben, a munkamegosztás hiánya, csekély tőke, elsősorban kész termékek előállítására törekszik, és végül a szűk piac, korlátozott vevőkör. A kisipari üzem jövedelmének számottevő része a tulajdonos saját fizikai munkájából származik. Mint hogy személyesen vesz részt a termelésben, dolgozónak minősül, de mint hogy ugyanakkor egyben tulajdonosa a termelő eszközöknek is, és az előállított termékeknek is, munkaerejét - a bér munkástól eltérően - nem a munkaerőpiacon, hanem a termékpiacon értékeli. Terméke áruvá lesz s az áralakulás szempontjából a kapitalizmus gazdasági törvényeivel, mindenekelőtt a verseny /konkurrencia/ törvényével, neki is szembe kell nézni.

A kisiparosság középréteg a tőkés osztály és a bér munkásság között. Az ipari tőkéstől az különbözteti meg a kisiparost, hogy a termelő munkában személyesen vesz részt, még akkor is, ha egy vagy több munkással dolgozik, a bér munkástól pedig az, hogy termelő eszközeivel és a munka termékével tulajdonosként rendelkezik.

A céhek megszűnésével a kisiparosság elvesztette azt a belső támaszt, amelyet a céhszervezet és a századok során kialakított jogrend számára biztosított. Védtelennek, kiszolgáltatottnak érezte helyzetét a kapitalizmus farkastörvényeivel szemben. Az iparüzés szabaddá vált s a szabadverseny körülményei között érvényesülő értéktörvény a mesterek egy részét megfosztva termelőeszközeiktől, segédekkel együtt bérmunkássá tette, vagy az "ipari tartaléksereg", azaz a munkanélküliek közé taszította.

De a kisiparosság egy másik része még ilyen körülmények között is ragaszkodott önállóságához, saját műhelyéhez, termelési eszközeihez. Ez a rész a régi céhes kézműves iparosság maradványa, de már nem egységes, a szabad verseny itt is érezteti bomlasztó hatását. A kisiparosok felső rétege már félig-meddig a tőkés osztályhoz tartozik, míg a tulnyomó rész az alsó rétegbe süllyed, helyzete, körülményei és életszínvonala a félproletárra emlékeztet.^{2/}

A kisipari üzemtulajdonosokat az alkalmazott munkások száma /0 - 5/ alapján 3 kategóriába oszthatjuk:

a/ Felső: 3 - 5 segéddel vagy bérmunkással dolgozik. Bár a termelő munkában maga a tulajdonos is részt vesz, jövedelme általában a bérmunkások által termelt értéktöbbletből ered. Főként a nagyvárosok „jőnévű” iparosai, „hitelképes” mesterei tartoznak ide, akik kiváló szakmai ügyességgel, rátermettséggel, üzleti érzékkel rendelkeznek és minőségi munkát végeznek, főleg olyan iparágakban, ahol a gyáripár komoly versenyétől nem kell tartaniok, és termékeikkel a megrendelők egyéni ízlését is ki tudják elégíteni s így állandó vevőkörük van /cipészek, kárpitosok, műbutor asztalosok, szabók/. Mójukban áll szakmájukban kevésbé drága gépeket is beszerezni.

b/ Középső: 1 - 2 bérmunkást alkalmaz. A jövedelem alakulásában az előbbivel szemben jelentős a tulajdonos saját munkája a bérmunkához képest. A kisiparos rétegen belül számarányuk egyre csökken. 1890-ben a kisiparosság 29-30 %-a tartozott ide.

c/ Alsó: egyedül dolgozik, idegen munkaerőt egyáltalán nem alkalmaz, sőt időnkint kénytelen maga is bérmunkát, napszámot vállalni /jobbmodu iparoshoz „bedolgozni”/. Számarányuk állandóan nő. A kisiparosság tulnyomó részét, 62 %-át. alkották.

Az alkalmazott munkaerő száma önmagában még nem elegendő annak eldöntésére, hogy kisipari vagy középipari üzemről van-e szó? Ennek inkább csak tájékoztató szerepe van az egyes kisipari kategóriák elhatárolásában. A munkaerő számánál biztosabb alapot nyújt annak megállapítása, hogy az üzemben a tulajdonos maga is rendszeres fizikai - tehát nem csupán irányítói,

pénzügyi, kereskedelmi üzleti - munkát végez-e vagy sem? ^{3/}

Ezek után lássuk, hogyan válaszolnak a cimben feltett kérdésre maguk a gyakorló kisiparosok?

A kapitalizmus motorja a verseny. Több tényező együttesen járul ahhoz, hogy egy áru a másikkal szemben sikerrel vegye föl a versenyt. Elmaradásunk egyik okaként jelölik meg a hazai iparcikkekénél a technikai kivitel, a tartósság és a tetőzetős külső hiányát. ^{4/} Ár tekintetében sem versenyezhetünk a külföldivel. Az iparos igyekszik áruját olcsón adni, hogy vásárolják, tehát olcsóbb, azaz rosszabb nyersanyagot dolgoz föl. ^{5/} Nemcsak minőségben, de mennyiségben is alulmaradunk, „mert nincsenek nagy iparosaink, akik egyes iparágak termékeit nagyban előállítani képesek volnának. A kicsinyben való gyártás pedig drága.” ^{6/} Ezek után nem meglepő kisiparos tollából olvasni olyan megállapítást, amely a hazai ipar versenyképességét éppen a tömeggyártásban, a gyáripár kifejlesztésében látja. ^{7/}

Hiányzik nálunk az áru- és piacismeret. Ismeretlen a verseny területén a forgalomban levő áruk technikai előállítása, tudományos elemzése. ^{8/}

Bár a mi iparosaink drágán termelnek, ugyanakkor az állam - a kereskedőkhöz, a kisbirtokosokhoz és más szabad pályán tevékenykedőkhöz képest - viszonylag magas adókkal terheli őket. A szegedi iparosok köre 1875 augusztus 6-án tartott rendkívüli közgyűlésén kérvényt terjesztett elő, amelyben a kormánytól az adók arányos megállapítását kéri. ^{9/} A többszöri sürgetésnek - igaz, csak másfél évtized után! - lett némi foganatja. Wekerle pénzügyminiszter törvényjavaslatot készített a progresszív adókulcs bevezetésére. Érvként éppen az adóteher egyenletesebb fölosztását nevezte meg. ^{10/}

A dualizmuskori adónemek között „előkelő helyet” vívtak ki maguknak a különböző indirekt /fogyasztási/ adók. Ezek közül is kiemelkedett a cukorfogyasztási adó, amely nem csupán egyszerűen a vásárlót károsította meg, hanem osztrák részről a gyarmati kizsákmányolás jól bevált eszközének is bizonyult. Ezt az adót nem a piacon, hanem mindjárt a termelés helyén kellett megfizetni. Az 1867-es gazdasági kiegyezésben a két állam - az osztrák és a magyar - a fogyasztási adók közösségét is elvállalta, még pedig úgy, hogy az exportált cukor után a visszatérítésre kerülő fogyasztási adók terheit a quota arányában viseli. Míg azonban a magyarországi cukorgyárak a kivitelben csak 8 - 12 %-al részesedtek, ugyanakkor a magyar kincstár a visszatérített adók 31,4 %-át fizette ki Ausztriának. Így a magyar állam 9 év alatt /1868- 1876/ 9 509 652 Ft, 1876 és 1883 között pedig 35 728 711 Ft jövedelemhez juttatta az osztrák államkincstárt, tehát bőven túlfizette a quotában megállapított arányokat. ^{11/}

Széchenyi fél évszázaddal előbb a gazdasági felemelkedés fő akadályát - elsősorban a nemesi birtokra vonatkoztatva ugyan - a hitel, a tőke hiányában látta. Nincs tőkéje az iparosnak sem. Sokan csak megrendelésre dolgoznak, többnyire idénycikkeket, amelyekkel határidőre nem készülnek el. Tőke hiányában segéderőt sem tudnak alkalmazni. Idénymunkánál pedig csak az év egyharmada használható ki gazdaságosan.^{12/} Matlekovics Sándor államtitkár^{13/} az Országos Ipar Egyesületben tartott előadásában ipari bajainknak kutforrását a magyar iparosok hitelviszonyaiban találta meg.^{14/} Nálunk „mindenre van pénz, akár egy várost egészen ujjaépíteni, csak ipartelepekre nem lehet megfelelő hitelt kapni.”^{15/} Akiknek módjában állna kölcsönöket nyújtani, azok „azonnal nagy összegeket akarnak nyerni s az iparban csak üzletet, nyereszkesedési lehetőségeket látnak.”^{16/} Kiváló statisztikusunk, Keleti Károly, az 1870-es népszámlálás adatait elemezve arra a megállapításra jut, hogy iparfejlődésünk elsőrendű akadály a „a gyér közlekedés, a pénz csekély volta s lassu forgalma, a nagy közönség gyenge fogyasztóképessége s a hitel hiánya.”^{17/}

Sokat panaszkodnak az iparosok a külföldi áruk versenye miatt. A vevőközönség - ha csak teheti - előszeretettel vásárol külföldi cikkeket.^{18/} Különösnek tűnik, de még az iparosok egymás között sem tesznek másként. „Egy asztalos pl. megköveteli és pedig méltán, hogy iparos társai az ő produktivitását vegyék igénybe s mégis az történik, hogy mikor cipőre van szüksége, karlsbadi cipőt vesz, nem pedig saját iparos társával fődözteti szükségletét.”^{19/} Ismét Keleti Károlyra kell hivatkoznunk, aki adatok tömegére hivatkozva bizonyítja, hogy „...az idegen dolgok után való kapkodás nálunk olyan közkörség, amelyben épen azon vagyonosabb osztály szenved, amely hivatva volna a hazai ipart nagyvá tenni. E hibában kormányközegeink is benne szynlenek.”^{20/} E jelenség ellen iparosaink saját családjukon belül alkossanak Védegyletet s elsősorban ők bizonyítsák be, hogy meg tudnak lenni idegen ipari termékek nélkül!^{21/}

Minthogy nem voltunk versenyképesek a monarchia fejlettebb országaival, a monarchián belül pedig nem voltak vámhatárok, nem tudtuk megakadályozni a - mindenekelőtt Ausztriából és Csehországból - származó nagymérvű behozatalt.^{22/} Mikor 1889 elején több hazai iparos tisztelgett Kossuthnál torinói hajlékában, a nagy számúzott így nyilatkozott: „A magyar ipar megölője...az idegen áruk korlátlan beözönlése.”^{23/}

Nemcsak a külföldi áruk, hanem maguk a kereskedők is versenytársai a magyar iparosoknak. Az iparosok azt szeretnék, ha közvetítők nélkül, maguk hozhatnák forgalomba készítményeiket, mert a közvetítés megdrágítja az árukat, amiből sem a készítőknak, sem a fogyasztóknak nincs hasznuk.^{24/} Később

viszont már bőrukön érezve a gyári tömegtermelést, tehát a gépi nagyipar behozhatatlan előnyét a kézműiparral szemben, amiatt panaszkodnak, hogy a kereskedők „a kézműiparosok versenyét elnyomó raktáraikat a gyári és nagyipar tömeges termeléséből szerelik föl.”^{25/}

Még érdekesebb tünet - hiszen az imperializmus korában vagyunk! -, amikor az iparkamarák egymás után / soproni, budapesti, kolozsvári, temesvári / fölterjesztést nyújtottak be a Honvédelmi Minisztériumba a Bernfeld-monopólium ellen, amely kisajátította magának a honvédségi felszerelések szállítását.^{26/} Ez ügyben báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter elnöklése alatt értekezletet tartottak a minisztériumban, amelyen azonban csak annyi eredményt tudtak elérni, hogy Bernfeld Mór fővállalkozóval a már korábban létrejött megállapodást 1889-ig fönntartják, de egyúttal adatokat bocsátanak az iparkamarák és ipartestületek részére, hogy azok idejekorán javaslatokat tehessenek a minisztériumnak a szállítások jövőbeni decentralizálására.^{27/}

A külföldi áruk versenyével szemben egyidejűleg kellett védekezni a kontárok - a megfelelő képesítés és iparendély nélküli iparüzők - , és a házaló kereskedők, vándoriparosok ellen. Külföldi, osztrák és fővárosi ügynökök lepik el a vidéket, és haszontalan áruikkal gyakran a helyi iparos és kereskedő elől veszik el az életlehetőséget.^{28/} Az iparosok tisztességtelen versenynek, „a zsenge magyar ipar megkárosítójának”^{29/} tartják a házalást, amely - különösen a Felvidéken és Erdélyben szaporodott el - megfosztja őket vevőiktől, piacaiktól.^{30/} Az Aradon megtartott II. Országos ipartestületi értekezlet ezzel kapcsolatban olyan értelmű határozatot hozott, amely házalásnál csak a hazai ipar termékeit engedélyezi, az illetékes iparkamara véleménye alapján bizonyos városokban eltúlthatja a házalást, szűkíti a házalás időtartamát, az országos és hetivásárok alkalmával pedig eltiltja.^{31/}

A vándoripar és házalás korlátozására Baross Gábor értekezletre hívta össze az Országos Ipartanácsot. Az itt elfogadott javaslatot az országgyűlés elé terjesztették. A javaslat mindenekelőtt tisztázta a vándoripar fogalmát, üzésének feltételeit. Gyakorlását engedélyhez kötötte. Vándoripar csak 5 000 lélekszámnál kisebb közösségekben folytatható. Vándoriparos csak annyi árut szállíthat, amennyit segéderő nélkül vihet magával.^{32/} Az országos vásárok és az évenként engedélyezett pótvásárok túlnagy száma^{33/} sok időt von el az iparos termelő munkájától, ezért a kereskedelmi miniszter rendeletben szabályozta az országos és heti vásárok időpontját.^{34/}

Sok sérelem, vita, értekezlet, fölterjesztés folyt Szegeden és másutt is a fegyencipar körül. A különféle büntetőintézetekben gazdaságossági és nevelési szempontból - nagyon helyesen! - többféle munkakörben foglalkoz-

tatták a rabokat. Keresetük nagyobb részét beszámították eltartásukba, kisebb részét pedig szabadulásukkor kapták kézhez. Az iparosok mégis tiltakoztak, mikor hire kelt annak, hogy a szegedi fegyház igazgatósága egy nagyobb-szabásu ruházati ipartelep és árucarnok felállítását tervezi,^{35/} mert a „szabad iparosokkal” szemben ezt „tisztességtelen versenynek” tartották. A fegyház ui. maga szerzi be a nyersanyagot és a munkaeszközöket, és kihasználja az olcsó rabmunkaerőt,^{36/} mindez viszont az iparosoknál külön költségbe kerül. Török Kálmán, a szegedi kerületi börtön igazgatója, védekezésében tiltakozik a „tisztességtelen verseny” ellen, s kijelenti, hogy a börtön magánmegrendeléseket nem fogad el, csak állami megrendelésre dolgoztat. Cipészet, szabóipar - minthogy betanításukra nincs szakember -, épügy a könyvkötés, kefekötés, gyékényfonás és zsákszövetvarrás is, megszűnt a börtönben. Faáruknál félkészitmények előállítására törekszik, melyeket a szabad iparosok rendelkezésére bocsát. Örülne annak, ha az iparosok konzorciumba tömörülnének és felhasználnák a rabmunkaerőt. Ismerteti azt a miniszteri engedélyt, amelynek alapján asztalos, bádgos és kádár szakmában foglalkoztathatja a rabokat.^{37/} Bakay azt javasolta, hogy az ipar helyett a mezőgazdaságban foglalkoztassák a rabokat.^{38/} Ez részben azért volt viszont megvalósíthatatlan, mert a legtöbb börtön nem rendelkezett akkor még ilyen irányú gazdasággal, részben pedig ugyanakkor a mezőgazdasági munkások számára jelentett volna az előbbivel szemben még veszedelmesebb versenyt. Viszont senkinek nem támasztott volna versenyt, ha - mint ezt néhányan ajánlották - a rabok az őstermelés elhanyagoltabb ágait: méhészetet és selyemhernyótenyésztést üzhették volna.^{39/} Az ipartörvény revíziójának tárgyalásakor az országgyűlésen több fölszólalás hangzott el a fegyencipar ellen. 1883 januárjában a földművelés-, ipar-, kereskedelmi és igazságügyminisztérium megbízottai értekezletet tartottak, amelyen az alábbi egyértelmű megállapodás született: a büntető intézetek félkészitmények tömegtermelésére szorítkozzanak, vagy olyan cikkek készítésére, amelyeket hazánkban egyáltalán nem készítenek, vagy nem elégítik ki a hazai szükségletet, vagy a külföld számára termelnek. Dolgoztathatnak az igazságügyi hatóságok ellátására is. A háziipar köréből csak azokat művelhetik, amelyek a helyi vagy legközelebbi vidék számára versenyt nem képeznek. Az értekezlet részletesen felsorolja a művelhető és tilos iparágakat.^{40/} Ennek ellenére a szegedi ipartestület, a kereskedelmi és iparkamara, évek múlva is feliratokban panaszkodik a minisztrériumnak arról, hogy a szegedi kerületi börtönben „nemcsak háziipari cikkek és félkészitmények állíttatnak elő és szállíttatnak megrendelésre, de diszáruk, ágyak, szekrények, székek, asztalok, állványok, konyhafőlszerelések, sőt egész épületberendezések....Az olcsó rabmunkákkal szem-

ben a kisiparosok nem képesek versenyezni."^{41/}

A fegyencipar egyáltalán nem magyar különlegesség. Jóformán minden állam igénybe vette az olcsó rabmunkaerőt, amely ellen ugyancsak mindenütt tiltakozások, panaszok áradata indul meg. Néhány munkás- és polgári párt programjába is iktatta a fegyencipar korlátozását. Németországban a Szociáldemokrata Munkáspárt már 1875-ös góthai programjában szerepel a rabmunka szabályozása, hasonlóképen a Centrum kölni szociálpolitikai programtervezetében /a katonaságnak iparban való fölhasználásával együtt!/, s még ugyanez évben /1894-ben/ a Szabadelvű Néppárt pedig egyenesen a rabmunka eltörlését követeli.^{42/}

Magyarországon először a II. szakszervezeti kongresszus /1901.dec.25-27/ vár törvényes intézkedéseket a kormánytól a fegyencipar ellen, még pedig: tiltsa meg a kormány, hogy egyes vállalkozók - fölhasználva az olcsó rabmunkaerőt - iparcikkeket vigyenek piacra, s így a munkásokat még a fegyenceknél is nehezebb helyzetbe hozzák; továbbá meg kell tiltani, hogy bérharc esetén a fogházigazgatók fegyencmunkaerőt bocsássanak a vállalkozók rendelkezésére. Fegyencek alkalmazását nemcsak az iparban, hanem a földművelésben is meg kell tiltani, mert ellenkező esetben a fegyencek a mezőgazdasági munkások kereseti lehetőségeit rontják.^{43/}

A 80-as évek második felében befejeződtek a nagy vasutépítési és folyószabályozási munkák. Rengeteg agrárproletár maradt megélhetés nélkül, megindult a milléniumi idők görögtüzét elhomályosító szomorú történelmi folyamat: a kivándorlás. Amikor az uralkodó osztályok nagy pompával ünneplik a honfoglalás ezredik évfordulóját, sajátos történelmi paradoxonként az ezer éve ittlakó magyar családok jelentős része indul el új hazát keresni. Az Alföldi Iparlakárhóztatja a kormányzatot, hogy nem tesz semmit a székelyföldi kivándorlás megakadályozására. Azt javasolja: ipart kell teremteni a Székelyföldön, munkához juttatni a székelyeket, hogy ne kényszerüljenek sokévszázados hazájuk elhagyására.^{44/} Baross rendeletet adott ki a kivándorlásra csábító hirdetmények, pénzes levelek kezelésére. A levelek kézbesítésével egyidejűleg értesíteni kell a kivándorlás ellenőrzésével megbízott politikai hatóságokat is.^{45/} Lukács Béla kereskedelmi miniszter a kivándorlás meggátolására és a székelyföldi ipar fejlesztésére vármegyénként iparfejlesztő bizottságot létesített, amelynek feladata általában a közgazdasági helyzet tanulmányozása s javaslattétel a házi-, kézmű- és gyáripar, valamint az ezzel kapcsolatos szakoktatás kialakítására.^{46/} Beksics Gusztáv az ipart a „nemzet védbástyájának” tekinti és a határszéli városokban is szükségesnek tartja azt fejleszteni, ezzel együtt a környékbeli nemzetiségek magyarosítását is szolgálva, ahogyan egykor a római provinciák lakóit a városokban romanizálták.^{47/}

„A magyar ipar szegénységének, a magyarság szegényedésének oka: a gentry-gőg.”^{48/} A közfelfogásban népszerűek a „nagyságos járdataposók,”^{49/} a munka nélkül érvényesülők, a mindig mindenütt megtalálható urizálók. A magyar ember irtózik a kézi, az ipari és kereskedői foglalkozástól, nem tartja „becsületes emberhez illő munkának.”^{50/} Sokakat csak a kényszerűség visz e pályára, s ha már elnyerték a mesteri képesítést, nem fejlesztik tovább tudásukat.^{51/} El kell osztatni a társadalmi előítéleteket, melyek megvetetté, lenézetté, szégyenletessé teszik a kétkézi munkát.^{52/} „A genrty gyermeke ipari pályára nem lép.”^{53/} A fizikai munka becsé elveszett, az ifjúság irtózik a bizonytalan keresetmódtól, elfordul az ipari pályától. Az iskolák tultömöttek. Aki néhány osztállyal többet végzett, már dehonesztálónak tekinti magára nézve a fizikai munkát. Félművelt, szakértelem nélküli emberek tömege telepszik rá a társadalmora, amelyből annak semmi gazdasági haszna nincs. Sok kitűnő erő vész el irodaszolgái, raktárnoki, közvetítői stb. állásban. Előszeretettel alkalmaznak ilyen munkakörben leszerelt katonákat, akik pedig érvényesülni tudnának fizikai pályákon. A cikkíró találóan mutat rá a proletarizmus veszélyére. E folyamat végeredménye szerinte „a nemzedék elsatnyulása, a munkáskéz és nemzeti erő megfogyatkozása.”^{54/}

„Németországban nemcsak vitézségért, ipari vagy mezőgazdasági érdemekért is adtak nemesi címeket. Miért ne lehetne nálunk is?”^{55/} „Az ipar ép-ugy küzd ma a hazáért, mint akárki más, hát miért éppen az ipar lenne az, aki a mások által elnyerhető jutalmazásra nem érdemes?”^{56/}

A szakértelem hiányára való utalás nem alaptalan. Maga a kereskedelmi miniszter a kisiparosok nehézségei közé sorolja a „szakoktatás majdnem teljes hiányát.”^{57/} Bár Trefort^{58/} hangoztatja, hogy „nincs már egyetlen népiskola sem, amelyben a kézügyesség gyakorlására és ennél fogva a háziipar fejlesztésére valamely iparág ne gyakoroltassék.”^{59/} és sürgeti, hogy a „tanítás központjában a kézimunka legyen,”⁶⁰ korszerű tanműhelyek nélkül nem kezelhető el eredményes fejlődés.^{61/} A háziipart is - a nyugat-európai államok mintájára - külön tanműhelyekben és külön módszerekkel kell elsajáttíttatni.^{62/} Az Országos Iparegyesület a háziipar fejlesztésére országos központ megszervezését kívánja. Ez föl kutatná, hogy vidékeinken milyen fajta háziiparok üzhetők? Megyénként egy-egy háziipari bizottságot kell felállítani. Ez gondoskodna a helyi háziipar szakszerű oktatásáról /tanfolyamok szervezése, vándortanítók alkalmazása, tanműhelyek felszerelése, stb./. Nagy gondot kell fordítani az izléses, művészi kivitelre, megfelelő technika elsajáttíttatására. Világosan el kell határolni egymástól a kisipart és a háziipart. A kettő nem lehet egymásnak versenytársa! Kedvező körülmények között a háziiparral foglalkozók anyagbeszerző, termelő és értékesítő

szövetkezetekké alakulhatnak. ^{63/}

Az iparügyek mostoha mivoltában nagy része volt annak, hogy nemcsak iskolai vonatkozásban, hanem az országos ügyek intézésénél is jelentkezett az ipari szakértelem hiánya. Az országgyűlési képviselőválasztások idején jogosan utalnak arra az iparosok, hogy a törvényhozásban az iparosok nincsenek képviselve. ^{64/} A polgári elem sehol nem foglalja el az őt megillető helyet. ^{65/} Hazánk tulnyomóan jogi állam, „a nemzetgazdasági érdekek ez ideig kevés méltatásra találtak, s az államgazdasági dolgok is igen csak fiskális szempontból ápolatnak.” ^{66/} Noha a képviselőjelöltek választói beszédekben állandóan ígériék az ipar támogatását s annak lelkes barátainak mutatkoznak, valójában azonban semmit nem tesznek annak érdekében, mert a t. Házban már minden figyelmet a közjogi problémák vonnak el az ipartól. ^{67/} Földesur, táblabíró, prókátor, professzor, pap ül a képviselői padsorokban. ^{68/} A képviselőház összetételében 9/10 részben jogász, 1/10 részben orvos, író, ügyvéd, kereskedő, stb. ^{69/} Jogosan panaszkolta föl a szegedi polgárság - látva az új vámtarifaszabályzat képviselőházi tárgyalásakor a magyar ipar érdekeinek teljes háttérbeszorítását az osztrákoké mögött - a törvényhozásnak az ügy iránti értetlenségét: „Ez az, ami nekünk, magyar iparosoknak, méltán fáj, hogy t.i. Magyarországon a magyar iparos csak adót fizetni és választani jó, a magyar iparérdekek csak ilyenkor jönnek szóba s hogy vezérférfiaink közgazdasági vitáit inkább a bársonyszék felé való törekvés színeit viselik magukon, mint a magyar ipar és közgazdaság vitális érdekei komoly előmozdításának akarátát.” ^{70/}

Ezek a nem éppen hízogó megjegyzések a közgazdasági érdekek képviseletéről a magyar országgyűlésben nem a dualizmus korában hangzanak el először. A debreceni Rüszer- és Vaskereskedők Egyesülete egyik feliratában már a 40-es években külföldi példákra hivatkozik /Anglia, Franciaország/, és ezeknek az országoknak nagyarányú gazdasági föllendülését azzal magyarázza, hogy ott a parlamentben is, a miniszteri székben is gazdasági szakemberek ülnek. ^{71/} Az 1843-44. évi országgyűlésen Perger Ignác olyan véleményének adott kifejezést, hogy a gyárosokat is képviselethez kell juttatni az országgyűlésen. Egyre növekvő számuk indokolja, hogy a törvényhozó testületen belül szükség van a tapasztalt gazdasági szakemberek véleményére, javaslataira. - Ez a nyilatkozat azt bizonyítja, hogy a polgárság már nem elégedett meg egyszerűen a képviselettel, hanem igényeit és érdekeit az országgyűlésen belül is érvényesíteni akarta, s egyben annak is bizonyítéka, hogy a kormányzásban való részvételre is törekszik. ^{72/}

A nyugati országok parlamentjében arányos a szakmák képviselete, sőt Ausztriában a testületek is küldenek képviselőket. ^{73/} Ha nálunk is így volna,

legalább 38 választói kerületben kellene képviselővé iparost választani.^{74/} 1887 elején a költségvetés tárgyalásakor a t. Házban elméleti emberek szónokolnak, vitáznak iparról. A gyakorlati embereket lenézik, s bár elképzelésük, programjuk nincs, mégis jogot formálnak maguknak az intézkedésre.^{75/} Hozzá nem értés akár a miniszteri székben, akár a parlamentben, máris sokat ártott az ipar érdekeinek.^{76/} „Veszedeles jelenséget képez Magyarország iparügyeire nézve azon körülmény, hogy Magyarország nagy emberei - sőt nem iparügyi miniszterei is - gyakran félrevertik a magyar iparügyek nagy harangját és midőn egyrésztől őszintén jelzik a bajt, a veszélyt, ugyanakkor mégsem képesek egy biztosan mentő horgonyt adni a hullámok közé ragadott szegény hajósok kezébe.”^{77/}

Az iparügyi tárca költségvetési vitáján a szemlélő teljes közömbösséget tapasztalhatott a t. Ház részéről. A miniszterek is legfeljebb teoretikusok. Hiányzik a parlamentből az iparilag képzett férfiú!^{78/} „Az ipar kérdései ne képezzenek politikai pártérdekeket!” - követeli az Alföldi Iparlap cikkírója. „Igyekezzünk minél több, üzletileg iskolázott, művelt és szakértő embert küldeni az új törvényhozásba.”^{79/} Majd: „Kevés az iparos képviselő. Valódi iparosokat kellene bejuttatni az országgyűlésbe.”^{80/}

A többszöri sürgetésnek lett is némi eredménye. 1878 november végén három iparost választottak képviselővé: a szegedi I. kerületben függetlenségipárti programmal Bakay Nándort, aki az előző választáson még elbukott; a kecskeméti II. kerületben Szilády Lajost, nyomdászt; és a pécskai kerületben dr Gaál Jenőt, a kereskedelmi és iparkamara titkárát.^{81/} 1887-ben azonban már csak két férfi képviselte a Házban az ipar érdekeit: Mudrony Soma, az Országos Iparegyesület igazgatója,^{82/} és Matlekovics Sándor, kereskedelmi minisztériumi államtitkár. Egyik sem gyakorló iparos! Magyarország iparának fejlesztése pedig „egyenlő kérdést képez Magyarország megmentésének kérdésével.”^{83/} „Mi, magyarok, belenyargaltuk magunkat azon tévhitbe, hogy minékünk mezőgazdasági államnak kell lennünk, egyebek nem is lehetünk.”^{84/} Ipar nélkül ma már mezőgazdaságunk sem lehetne, de kulturánk sem. Pedig erre a kétfőre az állam - igen helyesen - elég sokat áldoz, de közben a hazai ipart teljesen elhanyagolja. „Gyökeres közigazdasági rendszeralkotás kell ide. Birekt államsegély kell a magyar nemzeti iparnak, például úgy, mint a lótenyésztés terén.”^{85/}

Ausztria és Magyarország áruforgalmát elemezve az Alföldi Iparlap cikkírója felhívja a pénzügyi körök figyelmét arra, hogy a szövőipar - mely áruforgalmi statisztikánk legsötétebb részét képezi - fejlesztésében milyen jövedelmezőség rejlik.^{86/} A háziipar hanyatlásának okai között, amellet, hogy a háziipari egyesületek munkájában nincs tervszerűség és nincsenek szakképzett vezetők, ott szerepel az állami támogatás hiánya. Pedig a háziipar fej-

lesztésére már csak azért is nagy szükség van, hogy az a nagyipar számára tartaléksereget biztosítson, a tanuló készségét szerezzon bármiféle ipari munkára.^{87/}

Minthogy felelős vezetők részéről az ipar nem részesül kell figyelemben, azért inkább egy erős iparos közszellemnek kellene a társadalom mind szélesebb köreit a hazai ipar pártolására és fölkarolására ösztönözni.^{88/} A soproni iparkamara jelentésében jogosan panaszkodik a társulási szellem teljes hiányáról és az önszegélyezés elhanyagolásáról.^{89/} A kisiparosoknak sok idejét rabolja el a nyersanyag, a hitelügyletek utáni szaladgálás, az elárusítás gondja. „Nagyobb városokban, hol a tőke tömegesen termel és gyorsan termel, a kisiparos maholnap csak munkás lesz.”^{90/}

Már ennél az időpontnál sokkal korábban, 1859-ben a Szegedi Híradóban közölt cikksorozat Szeged jövőjét vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy „a fejlődés fő útja a kisipari vállalkozások gyárrá fejlesztése lehet, mert így küszöbölhető ki a külföldi tőke közreműködése. Az Ausztriától való gazdasági függetlenség előfeltétele és biztosítéka a politikai függetlenség.” A szerző Kossuthnak a Pesti Hírlap hasábjain a 40-es években kifejtett iparfejlesztési eszméit követi.^{91/} Megjelenik a kisipar jövőjéért való aggodalom. A természet törvénye szerint a nagyobb erő megsemmisíti a kisebbet. A külföldi áruk és a nagyipar versenye miatt „Állítsunk tehát erő ellenében erőt, alakuljunk önszegélyező társulatokká helységenként... Közös vezetés, nagyobb tőke, közös raktár, munkafelosztás, termelő-munkaeszközök elosztása, árusítással munkaidő és munkaerő megtakarítás, kevesebb helypénz... jobb minőségű áru, kedvezőbb adófizetési képesség...Föl tehát az egyesülésre!”^{92/}

A kereskedő is kizsákmányolja az iparost.^{93/} Hiába hadakozunk a külföldi ipar versenye ellen, ez addig nem lesz sikeres, míg nálunk is meg nem honosodik a tömeges termelés, amit a kisiparos csak a szakmáenkénti szövetkezés által érhet el.^{94/} A kézműipar és gyáripár között ott a határvonal, ahol a gép átveszi a munkát. A kézműiparos áruját teljes egészében maga állítja ki, míg a gyárban részműveletek egymásutánjából áll elő a termék. A kézműiparost a kötelező társulás és a szakképzettség törvény által megkövetelt beigazolásával lehet támogatni. Ez a gyáriparnak is újabb lendületet adna, hisz, gyáraink legjobb munkásai a kézműiparos műhelyéből kerültek ki.^{95/} Van, aki fölismeri, hogy „a kisiparnak gyáriparrá kell átalakulnia,”^{96/} hiszen tömegtermelésre a kisipar képtelen, már pedig a verseny szempontjából csak a gyáriparnak van jövője. A kisipar élete csak napok kérdése.^{97/}

A magyar ipar betegségei közé tartozik a nemzeti önámítás.^{98/} Amíg a nagymérvű behozatal mellett itthon nem vagyunk képesek versenyezni a kül-

földi áruval, mit kereshetnénk Keleten? „Hisz ott is csak azon eszközökkel versenyezhetnénk, mikkel itthon sem bírunk.” - „Ne keressünk cikkünknek külföldön piacot, míg a hazai nem a mienk,”^{99/}

Amikor híre kel annak, hogy Szegeden szövőgyár létesül idegen tőkével, már hangot kap a lap hasábjain a jogos aggodalom: „...félő, hogyha összes gyáraink csak idegen tőke által létesülhetnek, támad egy új és nemzeti szempontból nagyobb baj; mert az idegen tőke, az idegen szellemű gyáripár még elveendi azon tért is, melyet csakis e nemzet fiai kötelesek elfoglalni.”^{100/}

A tünetek fölismerése mellett nem hiányoztak azonban a bajokat orvosolni akaró javaslatok sem. Már igen korán fölismerték a szövetkezésben rejlő lehetőségeket.^{101/} Az Alföldi Iparlap ezt még az alábbiakkal egészíti ki:

hazai piacunk biztosítása honi termékek részére,
kereskedelmi és iparkamarák korszerűbb megszervezése,
szállítási és vállalkozási ügy célszerű rendezése, illetve a kisiparosok érdekeinek megfelelő decentralizálása,

iparostanoncoktatás rendezése,
ipari szaktanfolyamok, illetve ipari középiskolák föllállítása.^{102/}

Az iparosok adócenzusának leszállítása mellett^{103/} a háziiparnak a kormány részéről történő támogatása a korszerű szaktanítóképzésben, műszaki könyvek kiadásában, szakkönyvtárak föllállításában és a háziipari termékeket elárúsító csarnokok létesítésében jelölhető meg.^{104/} Ivánkovits János,

Szeged II. ker. országgyűlési képviselője, a földművelés-, ipar- és kereskedelmi tárca költségvetési tárgyalásán a már előbb ismertetett javaslatokhoz hozzátette: „Szükség volna jó utak építésére, a szállítási tarifának mérséklésére, a szállítások körül észlelt hiányok megszüntetésére, a közigazgatás javítására, a törvénykezésnek olcsóbbá és gyorsabbá tételére, azon kívül a külkereskedelmi piacok megszerzésére és különösen a belföldi piacnak meghódítása a hazai ipar számára.”^{105/}

Az Alföldi Iparlap hasábjain olvasható észrevételek azt bizonyítják, hogy a kapitalizmus kibontakozásával a Kisipar válságba került. A válság egyik oka az alacsony termelési technika. Az átlag kisiparos termelési költsége magasabb, mint a fejlettebb technikával rendelkező középipari üzemé. Emiatt a legtöbb kisiparosnál ráfizetésessé vált a termelés, ez okozta önállóságuk elvesztését, és kényszerültek - most már termelőeszközök hiányában - munkaerejük áruba bocsátására, azaz így süllyedtek le a bérmunkások osztályába.

De a termelési technika kezdetlegességén kívül más tényezők is nehezítették a kisiparosok helyzetét. Tőke /beruházási és forgótőke/ hiányában

nem tudták üzemüket modernizálni, gépekkel fölszerelni s ennek következtében termelékenységüket növelni. Bizonytalan piaci helyzetük miatt nehezen jutottak hitelhez, hitel hiányában beszerzési nehézségekkel kellett megküzdeniük /csak kis mennyiségben és gyengébb minőségben vásárolhattak nyersanyagot/, ez pedig kihatott termékeik értékesítésére. Megfelelő üzlet, kirkat és reklám híján nem tudtak megküzdeni a termékpiacon pénzügyileg szilárdabban megalapozott közép-, nagyiparral és kereskedelemmel, lemaradtak a fogyasztók meghódításáért folytatott versenyben. De a kisiparosnak nemcsak a tömegtermelésre berendezett nagyobb üzemekkel, hanem a többi kisiparos versenyével szemben is meg kellett birkóznia. A felszínen maradást ismét ugyanazon tényezők biztosították, amelyek között a kapitalista áruterelés folyt, azaz a megfelelő tőkeerő, a termelőeszközök mennyisége és korszerűsége, az iparos szakmai jártassága, stb.

A kiegyezés megindította a hazai kapitalizmus kibontakozását. A magyar kisiparosnak azonban nemcsak a magyar közép- és nagyipar versenyével szemben kellett volna helytállnia, hanem - a vámközösségből eredően - az osztrák ipar egyre növekvő árubehozatalával szemben is, amely nemcsak a hazai tőkés ipar, hanem a kisipar helyzetét is nehezítette. A kisipar válsága következtében ugyanazon gondok jelentkeztek nálunk a 70-es évektől /hitel, nyersanyagbeszerzés, értékesítés/, amelyek a nyugat-európai országokat a XIX. század első felében foglalkoztatták. De ott a válság mielőbbi fölszámolásába a tőkés állam is hatékonyan beavatkozott, Németországban az iparigazgatási szervezet kiépítésével, a szövetkezeteknek főleg hitellel való ellátásával, Ausztriában az iparfelügyeleti rendszer megszervezésével és az államnak a kisiparosság részére növekvő mértékű pénzügyi segítségével.

A kisipar válsága nem egyforma mértékben hatott az egyes kategóriák helyzetére. A felső kategóriában a kisiparosok azért tudták megállni a helyüket a tőkés termelésben, mert olyan minőségű árukat termeltek, amelyek előállításával a nagyipar nem foglalkozott. Együttal birtokában voltak mindazon tényezőknek is, amelyek versenyképességüket más kisiparos társaikkal szemben biztosították. Üzemeikben rendszerint bér munkásokat /segédek, tönkrement mesterek/ foglalkoztattak, jövedelmük jelentősebb része ezek kizsákmányolásából származott, s így üzleti gondolkodásuk, magatartásuk nem is annyira a kisiparossághoz, mint inkább a tőkés osztályhoz állt közel. A középső és alsó kategóriába tartozott a kisiparosok zöme. Üzemüket kezdetleges technika, alacsony termelékenység jellemezte. Ezt a hátrányt a munkaidő meghosszabbításával, vagy alkalmazottaik /segédek, tanoncok/ - már akik ilyeneket egyáltalán tarthattak - fokozott kizsákmányolásával próbálták ellensúlyozni. Ezeknek kellett a hazai nagyipar mellett főként az osztrák i-

par versenyével is megbirkózniok, ők érezték legsúlyosabban az egyre növekvő adóterheket, a hitelnyújtás és anyagbeszerzés terén leginkább pedig a bank-, illetve kereskedői tőkével kerültek szembe. Elsősorban ez utóbbi kategóriákra jellemző az ún. „kispolgári gondolkodás”. Magatartásuk, állásfoglalásuk ingadozó, ami bizonytalan helyzetükkel magyarázható. Sok bennük az elégedetlenség, a lázongás, a kritika a fennálló renddel szemben, amelynek súlyát nemcsak a gazdasági, hanem az élet egész területén tapasztalták. Az alsó kategória életszínvonala már a proletárhoz állt közel, hiszen nem egyszer - főként vidéken - megélhetéséhez bér munkát, napszámos munkát is kellett vállalnia.^{106/}

A magyarországi kapitalizmus lassu fejlődését az alábbi számok tanúsítják: 1857-ben iparral foglalkozott az összlakosságnak 3 %-a, 1870-ben 4,2 %-a, 1880-ban 5 %-a, 1890-ben 5,3 %-a.^{107/} De a lassu iparfejlődés ellenére a kisiparnak a dualizmus félszázada alatt - iparunk elmaradottsága és a nagyipar korlátozott fejlődése miatt - jelentős sulya volt. A kisipar számára olyan területeken maradtak lehetőségek, ahol a kézi munkát nem szorították háttérbe a gépek /javító, szerelő munkák, építőipar és az ezzel összefüggő szakipari munkák/ vagy ahol a fogyasztók izlését egyedi munkadarabok előállításával lehetett kielégíteni. De ha a kisipar helyzetét a 11-100 munkást foglalkoztató középiparral együtt vizsgáljuk, akkor csupán a vas- és fémparban is a század utolsó évtizedében a következő adatokat találjuk: kovácsoltvasáruk előállításával foglalkozott 44 üzem, épület- és műlakatossággal 25 üzem, rézműves és bronzöntő 14 üzem, kisebb gépgyárak, gépműhelyek pedig kb. 70 üzemmel szerepeltek a kis- és középiparosság kezén. A középipari üzemek száma 67 %-al, munkáslétszámuk pedig 77 %-al nőtt. 1890-ben 2 439 középipari üzemnek 58 187 munkása, 1900-ban 4 120 üzemnek 103 567 munkása van. Tíz év alatt tehát az üzemek és munkásaik száma majdnem megkétszereződött.^{108/}

Az ipari üzemek száma tekintetében 1890-ben a kisipari üzemek voltak döntő többségben, amennyiben az összes ipari üzemek 97 %-át alkották. A századforduló idején az egész iparban dolgozó munkásoknak több, mint a fele a kisiparban dolgozott. A termelés értékét tekintve pedig a kisipar részesedése az egész ipari termelésből 32,7 % volt.^{109/}

A számok, úgy látszik, mintha ellepleznék azt a bomlási folyamatot, amely a kisiparosság soraiban a 70-es évektől kezdődően megindult és a későbbiekben is folytatódott. A 3-5 alkalmazottal dolgozó kisiparosok egy része az 1-2 alkalmazottat tartók közé süllyedt, míg általában az alkalmazottakkal dolgozók jelentős része egyedül dolgozó kisárutermelővé lett. Ez utóbbiak száma 1890 és 1900 között 49,3 %-al, 1900 és 1910 között pedig újabb 8,4 %-al nőtt.^{110/}

A magyarországi kisipari válság legfőbb oka azonban - a tőkés nagyipar kibontakozásán és az ország félgymarmati helyzetén kívül - a magyar uralkodó osztályok feudál-kapitalista gazdasági és politikai jellege. Bár a kormány-programokban és a miniszterelnökök parlamenti bemutatkozó beszédében gyakran kap helyet a „kisipar helyzetének javítása”, az egymást váltogató kormányok nem sokat tettek a válságba jutott kisipar megmentése érdekében. A kisiparosság érdekei védelmét a 48-as Függetlenségi Pártban vélte megtalálni, a Függetlenségi Pártnak pedig szüksége volt a kispolgárságra, mint tömegbázisra. 111/ Az államhatalom iparfejlesztésen főként a tőkés nagyipar kifejtését értette, s ebben az iparfejlesztésben a kisipar nagyon szerény tétellel szerepelt. Ez az antidemokratikus hatalmi szervezet egyébként is lehetetlenné tette, hogy a dolgozók - ~~nehát~~ a kisiparosok is! - megszervezzék a maguk érdekvédelmét. Ebben a nyomasztó légkörben, mikor az uralkodó osztályok minden megmozdulásban rendőri ügyet láttak, a kisiparosok sem tudtak helyzetük megjavítása érdekében hathatósan közreműködni. 112/

A kisiparosok a hazai iparfejlődés gátló tényezőit vizsgálva természetesen nem látták a háttérben meghúzódó igazi okokat, inkább a felszínen mutatkozó tüneteket észlelték. Ezek önmagukban is elég súlyosak voltak ugyan, de még fölszámolásuk esetén sem javítottak volna lényegesen sorsukon. Műveltségük fogyatékosága, a gazdasági élet egészéről való áttekintés hiánya, a kapitalizmus törvényeinek nem ismerése nehezítette a bajok fő forrásainak a föltárását. Nyugaton a gazdasági és társadalmi haladás egységes nemzeti piacot hozott létre azonos vámhatárok között, nálunk azonban a vámterület közössége, Magyarországnak Ausztriától való többévszázados függősége és a kiegyezés után is a monarchián belüli gazdasági és politikai alárendeltsége, tartósította ezeket a tüneteket, elodázta fölszámolásukat.

A gyenge áruminőség - főként a külföldi iparcikkek versenyével szembeállítva -, a kisiparost szorongató adók, a közép- és kisipar hitelszegénysége, tőke hiánya, ugyanakkor nagyobb ipari vállalkozásoknál a külföldi - elsősorban osztrák tőke beáramlása, a kereskedelem, mint a kisipar vetélytársa és kizsákmányolója, a monopóliumok és a kormány közötti - nem mindig tisztességes - kapcsolatok busás jövedelmű üzletek lebonyolítására, valóságosan létező kísértői voltak a kiegyezés utáni évtizedek gazdasági életének.

Az anyagiak mellett figyelemre méltók a társadalom szemléletére, a közgondolkodásra és erkölcsi felfogásra utaló olyan megjegyzések, mint a fizikai munkát lenéző társadalmi előítéletek, a „gentry-gőg” - miközben a közép-birtokos osztály egy részének lába alól lassan kicsuszik a talaj, de a gazdasági pályákat nem tartja az „uri” életmóddal összeegyeztethetőnek - a szakértelem hiánya, az iparos szakképzettség korszerűtlensége, „Magyarország

agrárállam" rögeszméjéhez való ragaszkodás, - amely egyébként megfelelt a hatalmat kézben tartó nagybirtokos osztály szemléletének -, az iparos társulási szellem hiánya, a fogyasztók részéről a külföldi áruk előnyben részesítése a hazaiak mögött - , tudatilag is fékezői voltak iparunk felemelkedésének. Megjelent a kisipar jövőjéért való aggodás, illetve annak felismerése, hogy a tömegtermelést folytató gyáriparral szemben a kisipar pusztulásra van ítélve. Különösen érzékes a törvényhozás összetételének felvázolása, illetve abban a közép- és kisiparosság képviselőit - néhány „fehér holló” kivételével - szinte teljes hiánya. Ugyanakkor nyugati szomszédainknál - pl. már Ausztriában is! - a törvényhozók soraiban az ipari szervezetek képviselői is helyet foglalnak, sőt Németországban a Szociáldemokrata Pártnak egyre nagyobb számú képviselőt sikerül a birodalmi gyűlésbe juttatni.

A felmerülő javaslatok, mint a házalás, a vándoripar és a fegyveripar - azaz az olcsó rabmunkaerő kizsákmányolása - korlátozása, a háziipar fejlesztése, csak helyi kezelésnek bizonyult. A keleti piacok megszerzésére való irányvétel beleillett ugyan az imperializmus terveibe, de annak hasznát sem a közép- és kisiparosság, hanem a burzsoázia látta. A kivándorlás megakadályozására készült tervek és erőtlen intézkedések hatástalanok maradtak, hiszen a 80-as évek vége felé jelentkező és egyre növekvő munkanélkülieket a bizonytalan foglalkoztatottsági lehetőségek nem tudták tartósan szülőföldjükhöz kötni. A határszéli területeken való ipartelepítés nacionalista terve egyezett ugyan az uralkodó osztályok magyarosítási törekvéseivel, de ez is csak terv maradt, hiszen még az ország belsőjében fekvő területek munkaerőfeleslegét sem tudták munkába állítani. Már komolyabb jelenségnek bizonyult az iparosságnak a kötelező társulásra /lásd az V. fejezetet!/ és az önszerveződő alapuló szervezetek /lásd VI. fejezetet!/ létrehozására irányuló mozgalmak.

Az Alföldi Iparlap - mint fentebb láttuk - a kisipar bajainak orvoslására közölt néhány javaslatot. Amíg azonban az alapvető akadályok továbbra is az egészséges gazdasági fejlődés útjában állottak, minden jószándék, igyekezet, becsületes törekvés csak ideiglenes és részleges javulást hozhatott. A szegedi iparosok köre éppen a lényegre tapintott rá, amikor 1875 augusztus 6-i rendkívüli közgyűlésén elfogadott kérvényében kéri a kormánytól:

„2. Mérsékelt pénzügyi vámok fölállitását s ennek külön vámterületen való kezelését.

3. Önálló nemzeti bank létesítése útján olcsóbb hitelek nyújtását.”^{113/}

III. Az önálló vámterület és a jegybank kérdése

A XIX. század utolsó harmadában Magyarország sajátos, ellentmondásos helyzetével tűnt ki az európai államok sorából. Politikailag önálló, de ugyanakkor egy nagyobb birodalmi egység része, ami rögtön kétségbe vonja az önállóság valódi értékét. Míg egy jó évszázaddal korábban egyrészt éppen a kettős vámhatár miatt rekedt meg a bontakozó hazai manufaktúraipar fejlődése és ~~maradt~~^{sorvadt} el véglegesen, másrészt éppen a vámrendszer kettőssége kedvezett az osztrák és cseh ipar megerősödésének, addig a kiegyezés után éppen a vámterület közössége - minthogy az előbbieknél már nem kellett tartaniuk a magyarok versenyétől - vált a hazai ipar fejlődésének legfőbb gátjává. Mint az alábbiakból kitűnik, a birodalom két része közötti „paritás” még gazdasági tekintetben sem valósulhatott meg.

Az 1867. évi XII. tc. szerint, amely 69 pontban foglalja össze a kiegyezés nagy művének eredményeit, Ausztria hazánkat politikai és gazdasági tekintetben önálló államnak ismeri el. Magyarország elvben visszanyeri ugyan önálló vámterületét, de az 59.§ és 62.§ szükségesnek tartja, hogy Magyarország és a monarchia „többi országai között időnkint vám- és kereskedelmi szerződés köttessék.”^{1/} A 64.§ pedig mindjárt intézkedik is a vámok rendeltetéséről: „A vámokból befolyó jövedelmek a közös költségek fedezésére fordítandók; e jövedelmi összeg tehát mindenekelőtt le fog vonatni a közös költségek összegéből.”^{2/}

Az 1867. évi XII. tc-et gazdasági vonatkozásban kiegészítetteék az 1867. évi XIV., XV. és XVI. tc-ek is. A XIV. tc. 1.§ megállapítja Magyarországnak a közös ügyekhez hozzájáruló arányát /quota/: ez 30 %, a monarchia többi országáé: 70 %. A 2.§ szerint ez az arány 10 évig marad érvényben. /1868. I. 1-től 1877. XII. 31-ig./^{3/} A XV. tc. 1.§ összességében is intézkedik, amennyiben Magyarország az államadósságok kamatainak fedezéséhez évi 29 188 000 Ft hozzájárulást fizet /ebből ércpénzben 11 766 000 Ft-ot/.⁴

A XVI. tc. rendelkezik a vám- és kereskedelmi szerződésről, s már az 1.§ világosan „az egységes vámterület - közös vámhatár” elvét szögezi le. A 4.§ kijelenti, hogy a fennálló tarifák és vámtörvények egész Magyarországra érvényesek. Megváltoztatásukhoz a két rővényhozás - illetve minisztérium - hozzájárulása szükséges. A 22.§ a vám- és kereskedelmi szövetség tartamát is - mint a quotáét - 10 évben szabja meg. Felmondása csak a 9. évben történhet, de azonnal meg kell kezdeni a tárgyalást új szerződés megkötésére. Amennyiben a szerződést egyik részről sem mondják fel, tartama további 10 évre automatikusan meghosszabbodik.^{5/}

E törvénycikknek értelmében tehát Ausztria és Magyarország között a vámterület kérdését tekintve lényegében a már korábban kialakult viszonyok maradtak fenn. Ez pedig a gyakorlatban vámközösséget jelentett, tehát a magyar ipar a monarchia fejlettebb iparos országainak, Ausztriának és Csehországnak, való kiszolgáltatottságát.

A magyar ipar fejlesztésének legfőbb akadályát sokan az egyenlőtlen versenynek tulajdonították. Ennek megszüntetésére a leghelyesebb módszer, ha Magyarországot külön vámhatárokkal vesszük körül, így valósulhat meg ui. csak gyakorlatban a törvényben biztosított gazdasági önállóság.

1873-ban a képviselőház határozatban utasította a kormányt, hogy az 1867-es gazdasági kiegyezést szakértők bevonásával vizsgálja felül. Gróf Zichy József földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter egy ügyben meghallgatta az Országos Iparegyesület véleményét. Egy heti alapos vita után az Iparegyesület egyértelműen az önálló vámterület mellett foglalt állást. A kormány azonban még 62 más szaktestület véleményét is kikérte, s ebből a többség - 46 testület - a vámterület fenntartása mellett nyilatkozott.^{6/}

A következő év tavaszán az Iparegyesület szakosztályai külön-külön is, és együttes ülésben is vizsgálták a vámközösségből hazánkra háramló hátrányokat. Mudrony Soma, iparegyesületi igazgató, a szakosztályok együttes ülésén különösen azt a tényt emelte ki, hogy a jelenlegi rendszer mellett hazánk mintegy 30 millió Ft-os vámjövedelemtől esik el, amely pénzügyi hiányt csak az adók fölemelésével tudja kiegyenlíteni.^{7/}

1874-ben a vám- és kereskedelmi ügyben fennálló állapotot az Iparegyesületen kívül majdnem valamennyi fióktestület „az ország érdekeire nézve előnyösnek s ennél fogva nagyban és egészben fenntartandónak” tartja. De még akik a közös vámterület ellen nyilatkoztak, azoknak sem volt világosan kialakított álláspontja.^{8/} Ezért az Iparegyesület Nemzetgazdasági Szakosztálya az önálló vámterület érdekében nagyarányú felvilágosító munkába kezdett. Kimutatta, hogy súlyos adórendszerünk összefüggésben van a jelenlegi vámközösséggel. 1873-ban Magyarország kereskedelme 156 millió Ft-al többet hozott be, mint amennyit nyerstermény és egyéb áru formájában kivitt. Kereskedelmi forgalmunk tehát passzív. A különbséget nekünk kell megfizetnünk adók /egyenest és indirekt/ formájában, ehhez járul még a quota és a kamatok; ezért kevés a hazai tőke, ezért kétségbeejtők a hitelviszonyok, s ezért nőhet az uzsora. A közös vámterület nemcsak a tőkés ipart fékezi, a kisiparosok is - bár nem mindegyikük látja világosan - emiatt veszítik el egyre többen keresetük jó részét. A vasutak az osztrák gyári termékeket olyan helyekre is elszállítják ma már, ahova korábban a külföldi termékek nem tudtak eljutni. Így az osztrák árubehozatal tönkre teszi a helyi kisiparost, anélkül, hogy munkaerejét a gyáripárban tudná hasznosítani. Ez a folyamat a magyar polgári elem, a kisiparosság, pusztulásával jár. A külön

vámterület nem jelenti a dualizmus felbontását, hiszen perszónálunióban álló országok /pl. Svédország - Norvégia, Oroszország - Finnország/ is külön vámterülettel rendelkeznek.^{9/}

Alig jött létre 1875 tavaszán a Deák-párt és a balközép fuziója, Tisza Kálmán választói beszédében a vám- és kereskedelmi szerződés megváltoztatását ígérte. Kormányprogrammá emelte „az ország pénzügyi és nemzetgazdasági érdekeinek Ausztriával szembeni megvédését.” Az ellenzék által sürgetett „önálló jegybank” elvét elfogadta, de már a külön vámterület helyett inkább a vámtarifák módosítását és az adórendszer olyan reformját ajánlotta, mely a közvetett adókkal sujtott árucikkekéből több bevételt juttat a korábbinál a magyar kincstárnak. Ez egyúttal azt is bizonyítja, hogy a kormány - s maguk a magyar uralkodó osztályok - sem vették komolyan az önálló vámterület kérdését.

Lényegében a kormányhoz hasonló álláspontot foglalt el a Jobboldali /konzervatív/ Ellenzék. Vezérük, báró Sennyei Pál, a parlamentben erről a kérdésről így nyilatkozott: „A bankkérdésben - a párt - az osztrák nemzeti bankkal való megegyezést tartja kívánatosnak, a vámszövetség ügyében pedig hátrányaink reparációja után a nagy előnyöket hozó vámszövetséget fenn kell tartani.”^{10/} Az Apponyi-vezette Egyesült Ellenzék viszont a kormánnyal szemben követeli az önálló vámterület melletti kiállást a vámszerződés megújításakor.^{11/}

A szegedi iparosok a vámkérdés megoldásában gazdasági életünk egészséges fejlődésének kulcsát remélték megtalálni: „...az önálló vámterületet életkérdésként kell fölállítani a nemzetre nézve...”^{12/} A kérdés ~~ssarkp~~ pontjára tapintottak a következő megállapítással: „...önálló vámterület nélkül semmiféle állandó javulás állapotainkban nem várható.”^{13/}

A szegedi és általában a hazai iparos polgárság követeléseit az Alföldi Iparlap 1875. évi február 10-i számában Bakay Nándor tömören így foglalja össze: „Mit akarunk? Önálló nemzeti bankot, magyar vámterületet, független kereskedelmi politikát, az ipartörvény módosítását.”^{14/} Ezeknek a követeléseknek a megvalósítására „nemzetgazdasági párt” megalakulását tervezik s már márciusban hozzálátnak az előkészületekhez. Az előkészítő bizottság 12 pontból álló programot dolgozott ki, melynek lényegesebb megállapításai között szerepel: az önálló magyar bank, külön vámterület, független kereskedelmi politika, az ipar- és kereskedelmi törvények revíziója.^{15/}

Később a pártalakulás tervét elejtik - nemcsak a kormány, de az ellenzék sem látta szívesen egy „iparosokból” álló párt szervezkedését -, helyette nemzetgazdasági szövetséget alapítanak. Az eredetileg 12 pontból álló programot, - amelyben a progresszív adó, a munkáskérdésnek önsegélyező keret-

re való leszoritása is szerepelt, 6 pontra vonják össze. A program megvitatására Szegedre, vidékről is meghívott iparosküldöttek bevonásával, tanácskozásokat hívnak össze, amely elé a külön vámterület ügyében a következő határozati javaslatot terjesztik: „Mondja ki a /nemzetgazdasági/ tanácskozmány:

1./ hogy az 1867. évi vámszerződés, amely a birodalom két fele közt tíz évre kötött, Magyarországra nézve elviselhetetlen, nemcsak a világos kereskedelmi mérleg szerint, de azért is, mert Magyarország népének művelődését, műiparának fejlődését, nemzetgazdasági haladását nagyban és egészben hátráltatja, valamint a birodalom közterheinek, éppen úgy saját országos költségeinek elviselhetésére képtelenné teszi." - "...a mostani vámszerződés gyökeres revízióját sürgetőleg szükségesnek tartja." Ezért a tárgyalásokat az osztrák kormánnyal rögtön meg kell kezdeni. „A vámszerződés megújulásánál az önálló, vámterület, a teljes független vámhatár megalkotása elengedhetetlen életfeltétel.”^{17/}

A tanácskozás a kölcsönösség alapján, méltányosan és egyenlő alapon, kívánja szabályozni a kereskedelmet Ausztriával. A vámtarifák megállapítását az országgyűlésre bizza. Szükségesnek tartja külföldön külön magyar kereskedelmi konzulátus föllállítását, ezeket a diplomáciai képviselletektől szigorúan el akarja különíteni.^{18/}

A szegedi közgazdasági tanácskozás ~~1-9-1. MÁJUS 9-ÉN ÜLT ÖSSZE~~ 1875. május 9-én ült össze a felsővárosi társaskör dísztermében. Az érdeklődés oly nagy volt iránta, hogy még Szombathelyről és Brassóból - az ország két végpontjáról - is jöttek küldöttek. A tanácskozás mindjárt az elején ki mondta, hogy csak gazdasági és nem politikai kérdésekkel foglalkozik. A határozati javaslat 1. pontját, azt t. i., hogy „alkottassék külön vámterület célszerűségi tarifával”,^{19/} a tanácskozás egyhanguan magáévá tette. Bakay Nándor előadása és hét résztvevő hozzászólása után a tanácskozás nagy szótöbbséggel elfogadta Engi Imre indítványát, amelyben egy 100 tagú nemzetgazdasági bizottság létesítésére tesz javaslatot. A bizottság feladatát a közgazdasági kérdések napirenden tartásában, irántuk az érdeklődés fölkelésében, tájékoztatásában és javaslattételben jelöli meg.^{20/}

A szegedi tanácskozásoknak oly nagy volt a visszhangja, hogy Herman Ottó a „Politikai Ujdonságokban” a következőképen nyilatkozott róluk: „Tagadhatatlan, hogy a május 9-dik és 10-dik napján Szegeden lefolyt nemzetgazdasági tanácskozmány, a politikai nagy áramlatok és átalakulások közepette is jelentékeny mozzanatként bizonyult, mely a közfigyelmet teljes mértékben megérdeklí.

Nemcsak a magyar, hanem a külföldi sajtó is tüzetesen hozzászólott.

A vámterület és jegybank kérdése, melyek közül az előbbi a szegedi

kongresszusig inkább csak lappangott, tüzetes fejtegetések, beható eszmecsere és napról-napra élesebben kifejlődő „pro et contra” tárgyává tétettek és tétetnek.

Kossuth Lajosnak momentuozus nyilatkozata kidomborította az ügyet, sarkpontot jelölt; szava súlyának köszönhető, hogy komolyan vétetett az, ami máskülönben fitymáltatott volna.”^{21/} Majd: „Amidőn a produktív munka emberei, tanoncok oktatása, szaktanodák alapítása, iparmuzeum létesítése³ jelszavakat hangoztatnak, egészen a kor szellemében akarnak cselekedni.”^{22/} Ez utóbbiak ui. szintén szerepeltek a tanácskozások napirendjén./

A kérdés lényegét tekintve egészen világos a tanácskozás résztvevőinek állásfoglalása. Az Alföldi Iparlap a tanácskozás eredményeit elemezve megállapítja, hogy „az 1867. XIV. t. I. cikkében kimondott vámterületi közönség helyébe azt kell a jövőre kötendő szerződés alapjául elfogadni, hogy Szent István korona területéhez tartozó országok önálló vámterületet képezzenek, mely mint ilyen, vámhatár-vonallal veendő körül. S hogy Magyarország, mint önálló állam, más országoktól függetlenül köthet külállamokkal és Ausztriával is nemzetközi vám- és kereskedelmi szerződéseket.”^{23/}

A május 9-én megalakult 100-as bizottság - minthogy 1876 végén a 10 évre kötött vámszerződés lejárt, és a kormány azt fölmondotta, tehát az 1867. évi XVI. tc. szerint azt meg kellett újítani - egy kérvényt terjesztett föl a kormányhoz, amelyben az előbb ismertetett követelések mellett, amelyeket a kormánynak a vámügyi tárgyalásoknál szem előtt kellett volna tartania, még egyéb figyelemreméltó kívánságok is fölmerültek. Ilyen volt - többek között - az elveszett keleti piacok visszaszerzése, azokon magyar konzulátus szervezése.^{24/} Ez utóbbi már világosan a magyar ipar termékeinek külföldön, a keleti és balkáni országokban való elhelyezését kívánja biztosítani, tehát a kor imperialista hangja szólal meg az árukiviteli követelések mögött.

1875 decemberében a nemzetgazdasági bizottság, a szegedi iparoskör és az ipartársulat, feliratot küldött az iparügyi miniszterhez és a képviselőházhoz, melyben igen találóan mutat rá a vámközösségből ténylegesen fennálló gyarmati helyzetünkre. A felirat kifejti, hogy „a polgárosodás terjedése a gyarmatországokra vészthozó.”^{25/} Önálló nemzetgazdaság nélküli nép „gyarmati vazallá lesz.” Enélkül a politikai önállóság hiu ábránd! A politikai önállóságnak lényeges kelléke az önálló pénzjegy és az önálló vámterület. Önálló nemzetgazdaság nélkül még a bonyolult államszervezet és egyéb /pl. művelődési intézmények/ fönntartása sem képzelhető el.^{26/}

A 100-as bizottság „Az önálló magyar vámterület híveihez!” körlevelet intézett. Ebben a körlevélben az Országos Iparegyesülethez hasonlóan jel-

lemzi gazdasági életünket, és mutatja ki azokat a károkat, amelyek a vám-közösségből eredően hazánkat sújtják. „A közös vámterülettől az ország minden osztálya és foglalkozási ága egyaránt szenved.”^{27/} A közös vámterület okozza, hogy kereskedelmünk nagyobb mérvű fellendítésére sincs kilátásunk, hiszen kereskedőink lényegében a Bécsben központosuló nagykereskedelmek „puszta ügynökei.”^{28/} „...azt tartjuk, hogy az osztrák-magyar kereskedelmi szerződést fel kell mondani, s a monarchia tulsó felével az önálló vámterület alapján egy új kereskedelmi szerződést kell kötni.”^{29/}

A felhívásban a 100-as bizottság nem kívánja az Ausztria és Magyarország közti államjogi viszonyt megbolygatni, sőt az önálló vámterületet a kiegyezés szerves és természetes következményének tekinti, mert a dualizmus elve gazdasági téren is csak ezen keresztül valósulhat meg.^{30/}

Ezeknek a követeléseknek a szegedi polgárság a városi tanács ülésein is hangot adott. Obláth Lipót 1876 január 20-án Szeged város törvényhatósága nevében - annak egységes állásfoglalása mellett - kérvényt terjesztett föl a képviselőházhoz. Fölsorolja benne a kereskedelmi és vámszerződésből hazánkra háruló hátrányokat. /Állami költségvetési deficit, belkereskedelmünk és iparunk hanyatlása, korábban virágzó mezőgazdasági iparágaink sorvadása, az adózó polgárság elszegényedése, nyomora./ „Ezen...körülmények elhárítására...sürgősen követelt önálló vámterület fölállítását ismerhetjük el célirányosnak; mert a fönnebbi bajok gyors és gyökeres orvoslása csakis az önálló gazdasági és kereskedelmi politika által válik, meggyőződésünk szerint, lehetségessé.”^{31/}

A kérvény az ipar különféle területein és a kereskedelem árucikkein keresztül adatokkal bizonyítja a jelenlegi kereskedelmi szerződés hazánkra nézve káros voltát, ugyanakkor bebizonyítja, hogy ez az egyoldalú szerződés csak kizárólag Ausztria szemszögéből nevezhető hasznosnak. Az igazságtalan vámpolitika következtében Magyarország a cukor és sörkivitelnél 1 millió 300 ezer Ft kárt szenved, holott ennek az összegnek teljes egészében itt kellene maradnia. /„...a önálló vámjövedelemnek csak a 32 %-a foly be a mi állampénztárunkba.”^{32/} Fölsorolja Európa államai és hazánk közötti aránytalanságokat. Kimutatja, hogy hazánk az egy főre eső vámjövedelem tekintetében az utolsók között foglal helyet. A kormány pedig ugyanakkor, hogy az államháztartásunkban mutatkozó hiányt eltüntesse, az indirekt adók egyre növekvő emelését tervezi. Itt is hangsúlyt kap: a vámsorompók felállítására életkérdés a külföldi országok versenye által elnyomott iparunk érdekében! Ez a kérvény is kidomborítja hazánk gyarmati jellegét: „...nyers-terményeink olcsó árért vitetnek ki külföldre és ugyanazon nyerstermények földolgozva, mint iparcikkek, drága pénzen és magas vám mellett hozatnak

33/ vissza. Sajátságos, hogy a kérvény a helyes vámpolitika alkalmazására éppen Oroszországot hozza föl példának. Oroszország a helyes vámpolitika és kereskedelem révén elérte, hogy ipara, mely még egy évtizede is hazánk mögött állt, most nagyszerűen fejlődik. 34/ A kérvény a meginduló vámügyi tárgyalások előtt azt javasolja az illetékeseknek, hogy a sorra kerülő vám- és kereskedelmi szerződést az önálló vámterület alapján kössék meg. Csak így lehet fölszámolni gyarmati helyzetünket, gazdasági életünket fellendíteni, s végül: a közös vámpolitikából eredő surlódásoknak egyszer s mindenkorra elejét venni. 35/

Az újjáalakult budapesti kereskedelmi- és iparkamara 1876 március 6-i üléséről Bakay, aki ott a szegedi ^{ipartestület} ~~kamara~~ képviselőjében jelent meg, azzal a benyomással távozott, hogy az a régi szellem örököse. Bár senki sem mondott ellen az önálló vámterületnek, de nem is állt ki következetesen mellette sem. Ennek, a kormány számára legmagasabb véleményadó testületnek, nincs elég tekintélye ahhoz, hogy kellő erővel támogassa az önálló vámterület és bank kérdését. 36/

A vámügyi tárgyalások megindulásakor a magyar követelések elnémitására először az osztrák kormány sajtókampányt indított, majd különböző pénzügyi körök helyeztek kilátásba megtorló intézkedéseket, ha nem fogadjuk el Ausztria követeléseit. Az Alföldi Iparlap így jellemzi ebből az időből pénzügyi helyzetünket: "...nyomor, szegénység, kereset- és fizetéseképtelenség napirenden vannak." 37/ Apad a fogyasztó közönség száma, csökken a kereslet, mindenki összehuzza szükségleteit. A munkaadók elbocsátják segédeiket, mert maguknak sem akad munkájuk. Volt mesterek segédnek állnak, vagy napszámba mennek, ha betevő falatjukat biztosítani akarják. 38/

A vám- és kereskedelmi szerződést megújító tárgyalások 1875-ben kezdődtek és három éven keresztül tartottak. A közvélemény a közgazdasági kérdések fel fordult. A vámügyi tárgyalások a t. Házat három ülősszakon át foglalkoztatták. Talán soha annyi szónoklat nem hangzott el a dualizmus főnállása alatt, mint e három évben, 1875-től 1878-ig, gazdasági problémákról. A nem egyszer éleshangu viták már-már a dualizmus fölbarulására vezettek. A tárgyalások elé a magyar kormány 3 célt tűzött ki: 1./A fogyasztási adók eddigi elosztási rendszerének megváltoztatása. Az eddigi rendszert azért tartotta sérelmesnek, mert megrövidítette a magyar kincstár bevételeit. Előnyös megváltoztatásától az állami bevételek fokozását remélte. 2./ A szabad kereskedelmi elv főntartása. Az osztrák kormány az 1873-as gazdasági válság hatására a védővamos politikára akart ráténi. Ez viszont a magyar nagybirtok érdekeibe ütközött, mert külföldi piacainak - mindenekelőtt a németországinak, ahova nagy tételben vitte ki terményeit - elvesztését féltette.

3./ Az Osztrák Nemzeti Bank dualisztikus átalakítása. Ily módon remélt befolyást szerezni a bank pénz- és hitelpolitikájára.

Tisza kormánya, hogy a kincstár hiányait eltüntesse, államkölcsonnt akart felvenni, ezt azonban csak az osztrák-német banktőkéől várhatta. Az osztrák banktőke - élén a Rotschildokkal - támogatta az osztrák ipari buzsoáziát a védővámok kérdésében, és továbbra is fenn akarta tartani az Osztrák Nemzeti Bank eddigi szervezetét, hogy megőrizze befolyását a magyar pénz- és hitelviszonyokra. A hosszas és elkeseredett alkudozásoknak végül is külső tényezők szabtak új irányt. A balkáni szláv népek felkelése a török uralom ellen és az ennek nyomán kitört orosz-török háború fokozta Magyarországon a nemzetiségek ellenállását, megfélemlítette a magyar uralkodó osztályokat. A monarchia balkáni imperialista igényei megnövelték a hadsereg és a védelem közösségének jelentőségét. Az osztrák és magyar uralkodó osztályok Oroszország balkáni terjeszkedésével szemben egységesnek bizonyultak.^{39/}

A vámügyi tárgyalások befejezésekor Tisza Kálmán miniszterelnök beszámolt a Szabadelvű Pártban a tárgyalások eredményeiről. Eszerint:

1. A vám- és kereskedelmi szerződést - lényegében változatlanul - 10 évre megújították.

2. Némely iparcikknél - különösen a hazai textilipar védelmében - főlemelték a vámokat, a mezőgazdaság bizonyos cikkeinél maradtak a korábbiak, bizonyos fogyasztási cikkekre /déli gyümölcs, kávé, kőolaj/ magasabb vámot vetettek ki.

3. Tárgyalások indultak a cukor- és szeszadótörvényben szükséges reformok foganatosítására, különösen a szeszgyártás emelése érdekében a kormány kedvezményekre is hajlandó.

4. A közös ügyek költségeinek fedezésére az eddigi quota továbbra is változatlanul fennáll.^{40/}

A kormányelnök és pártvezér igyekezett beszámolójában a tárgyalások eredményeit szebbik oldalukról bemutatni. A valóságban azonban az eredmények nagyon is soványak voltak. A fogyasztási adók kérdésében jóformán semmit, a bankkérdésben is csupán formai eredményt sikerült fölmutatni. Az Osztrák Nemzeti Bank ugyan átalakult Osztrák-Magyar Bankká, de ebben a magyar kormány csak névleges befolyáshoz jutott, a pénzügyeket változatlanul és szilárdan az osztrák bankarisztokrácia tartotta kézben.^{41/}

A szerződés megújításának legsúlyosabb következménye a magyar birto-
kos osztályra nézve azonban a monarchián kívüli külföldi piacok elvesztése. Mig az 1867-es szerződést a szabad kereskedelmi, addig az 1878-ast a

védővamos politika elvei alapján kötötték meg. A védővamos irányzat következtében a monarchia felmondta a nyugat-európai országokkal a még szabad kereskedelmi alapon kötött szerződéseket, a német kivételével. /Ehhez főleg a magyar birtokosok ragaszkodtak, mert Németország a magyar gabonakivitelnek eddig biztos piaca volt./ Németországot szerették volna rávenni arra, hogy módosítsa a korábban megkötött szerződést. A német birodalmi gyűlésben azonban éppen az 1878-as esztendő a konzervatívok nagyarányu előretörését hozta magával.^{42/} Segítségükkel a német kormány 1879-ben maga is áttért a védővamos rendszerre, a védővámokat kiterjesztve a mezőgazdasági eredetű termékekre is.

A 70-es években Nyugat- és Közép-Európába beáramló amerikai, indiai és kelet-európai buza tultermelési válságot idézett elő, amelyet a gabonakivitelre beállított magyar kapitalista nagybirtok tapasztalt hátrányosan. A válság jellegével azonban nem volt tisztában, minden baj okát a német piac elvesztésében és a védővamos irányzatban látta. Továbbra is folytatta eddigi gazdasági politikáját, és érzéketlenül haladt el az iparfejlesztés szükséglete mellett.

Az 1873-ban kezdődő tultermelési válság 1876-1878-ban jutott el a hullámvölgybe. A gazdasági kiegyezés megújításával a magyar kormány hozzájutott az áhitott kölcsönhöz, ezzel az államháztartás válsága is megszűnt. Igaz, hogy Bosznia-Hercegovina megszállása után az államkassza néhány évig ismét deficitese, de a megszállás, a balkáni piacok megszerzése, konjunkturát is eredményezett, most már nem csupán a mezőgazdasági termények számára, hanem a kedvező elhelyezési lehetőségek föllendítették a magyar élelmiszeripart, sőt jótékonyan hatottak a gépgyártásunkra is. A gazdasági kiegyezés megújításával tehát Tisza Kálmán kormánya - és a magyar nagybirtok hatalma - ismét megszilárdult.^{43/}

A vámügyi egységgel azonban nem csitultak el az önálló vámterület körül fölkavart hullámok. A budapesti iparkamara június 7-i ülésén Csepreghy János felszólalásában a legnagyobb bajnak azt tartotta, hogy a kormányban sincs többség az önálló vámterület mellett. A kormány osztrák részről ismeretelen megtorlástól fél az önálló vámterület létrejötte esetén. Sokan magát a kiegyezést féltik, vagy az általa létrehívott intézményeket /delegációk, közös hadsereg/. Szerinte sokkal inkább attól kellene tartani, hogy önálló vámterület hiányában nem beszélhetünk igazán magyar iparról és kereskedelemről, hanem továbbra is csak mezőgazdasági állam maradjunk, amely nem képes modern államszervezetet fenntartani, sem az államháztartás örökös deficitjét eltüntetni. Helyette újabb adósságokat veszünk nyakunkba, amelyeknek egyre növekvő kamatai polipként szorongatnak s gaz-

daságilag fojtanak meg bennünket. Az önálló vámterület nem jelentene Ausztriával szemben sem védvámot, sem ellene gazdasági harcot.^{44/}

A szegedi felsővárosi népkörben Bakay elnöklete alatt november 24-én tartott ülésen fölmerült a védegyelet felujításának gondolata. Az volt az elképzelés, hogy országos propagandát folytatnak annak érdekében, hogy a vásárló közönség - még áldozatok árán is! - hazai iparcikket fogyasszon. Különösen a textilipar helyzetét látták elszomorítósnak: az 1846-os iparkiállításon még 15 hazai posztógyár mutatta be termékeit, míg jelenleg - 1876-ban - csak 3 működik /Gács, Losonc, Szeben/.^{45/} Ugyanebben az időben a fővárosban Beniczky Hermina és Veress Pálné kezdeményezésére Iparpártoló Egylet alakult.^{46/}

Amikor a képviselőház 1882-ben az új vámtarifaszabályzatot tárgyalta, a szegedi polgárság így adott hangot aggodalmainak: bár az új vámtarifák nem szolgálnak ugyan kimondottan a magyar ipar kárára, az osztrák ipar viszont nagy hasznot fog huzni belőlük. Külföldről a monarchia területére a nyerstermények behozatala máris majdnem vámmentes. Ennek nagy kárát mezőgazdaságunk látja. Könnyen adódhat olyan helyzet, hogy jóminőségű kereskedelmi növényeket /gabonát, lent, kendert/, amelyeket addig hazai iparunk dolgozott föl, külföldről szállítanak be hozzánk. Ausztria máris gabonaszükséglete egy részét nem tőlünk, hanem olcsósága miatt külföldről szerzi be.^{47/}

A külön magyar vámterület ügye a gazdasági kiegyezés megújítása utáni években is gyakran került napirendre, újból és újból állást foglaltak mellette az Alföldi Iparlap hasábjain. Az önálló vámterület követelésében az iparosokat Kossuth Lajos nyilatkozata is megerősítette: „...ennek megvalósítására kell törekedniök mindazoknak, kik Magyarország függetlenségét óhajtják.”^{48/}

A torinói iparkiállítás alkalmával Gelléri Mór, akit az Országos Ipar-egyesület megbízott az egyesület történetének megírásával, adatokat keresve anyagához, fölkereste a nagy számüzöttet. Beszélgetés közben Kossuth arra az aggodalomra célozva, hogy a vámterület megvalósítása közgazdasági háborút idézne elő a monarchia két országa között, hallatlan dolognak tartotta, hogy „Magyarországból az egész világ cikkei - Ausztria iparcikkei miatt - ki legyenek zárva, vagy nehezebben jussanak be, és hogy Magyarország Ausztria javára évenként megszámlálhatatlan milliókat fizessen iparcikkekért. Nem a közös ügy kiadásai nehezedenek Magyarországra, hanem az a rengeteg adó, amit Önök a vám nélkül beözönlő osztrák iparcikkekért évente fizetnek.”^{49/}

A külön vámterület előfeltétele annak, hogy a magyar iparcikkek keleti szomszédainknál jó piacra találjanak. A Dunát, mint természetes víziutat a Keletre irányuló forgalomban, ennek érdekében kell szabályozni.

„....a hazai ipart oda kell emelni, hogy miként a művészet és tudomány terén, a nyugatról terjedő belértékes polgárosodásnak Kelet felé továbbterjesztői lehessünk.”^{50/} De előbb itthon kell megvédeni iparunkat! „Hogyan tette ezt minden állam? Ezt okos embernek nem kell fejtegetnünk: külön vámterületen!”^{51/}

Az új vámtarifaszabályzat életbelépése után néhány évre - 1885-ben - a kereskedelmi miniszter véleményadásra szőlitotta fel az Országos Iparegyesületet: nem lenne-e célszerű a külföld védővamos politikájával szemben megfelelő retorzionális vámpolitikát alkalmaznunk, hogy ezáltal az idegen termények versenyét saját területünkön megnehezítsük s gazdaságunk minden ágának termékeit ugyanolyan védelemben részesítsük, mint a külföld a saját termékeit? Az Iparegyesület hazánk sajátos viszonyai között határozottan elítélte az efajta vámrendszer esetleges alkalmazását. Rámutatott arra, hogy a fennálló vámtarifák helyett, amelyek sem mezőgazdaságunknak, sem iparunknak nem használnak, olyan tarifaszabályzatot kell kidolgozni, amely a fogyasztók további megterhelése nélkül a vámokból jelentős jövedelmet juttat az államkincstárnak. A kormány azonban nem vette tekintetbe az Iparegyesület emlékiratát, és 1887-ben a külföldi árukra kirótt vámokat tetemesen feleremelte. Számítása azonban nem vált be, s már 1891-ben kénytelen volt a Németországgal, Olaszországgal és Svájccal kötött tarifaszerveződéseknel mérsékelní.^{52/}

Az Iparegyesület a fenti emlékirat mellett arra az esetre, ha az önálló magyar vámterület megvalósulna, kidolgozta az önálló magyar vámtarifa tervezetét is. A tervezet alapgondolata: ne drágítsuk meg a termelést és ne fokozzuk a fogyasztók költségeit, s ugyanakkor a vámtarifákkal hathatósan járuljunk hozzá a magyar ipar fejlesztéséhez. Ha a tervezet megvalósulna, a vámtariffák a legtöbb iparágra előnyös hatást gyakorolnának, egy részükre közömbösek lennének, néhányra azonban /keményítő, olaj, hajlitott butor, kötél, cöngac, pezsgő, malom/ időlegesen, átmenetileg, némi hátrányt jelentenének.^{52/}

A vámgüyek a 70-es évekhez hasonló élességgel csak a század utolsó éveiben mozgatták meg ismét a közvéleményt. Ekkorra azonban már a magyar gazdasági élet egész szerkezete - benne természetesen az iparé is! - átalakult. A 20 évvel korábbi kapitalista kibontakozás helyett már erős nagyipar, részvénytársaságok, monopolizációs vállalatok szabják meg a termelést, hajtják uralmuk alá a gazdasági életet és határozzák meg arcukatát. Ilyen körülmények közt került sorra a századforduló előtt a gazdasági kiegyezés megújítása.

Ismét az Országos Iparegyesület lépett sorompóba, és még a tárgyalások megkezdése előtt /1896/ kidolgozott egy irányvonalat, amelyet a tárgyalások során a kormánynak tekintetbe kellett volna vennie. Eszerint a közvetett adókat fogyasztási adóknak kell tekinteni, tehát a belőlük származó jövedelmet a fogyasztó területnek kell biztosítani. A kivitt cikkek utáni adóvisszatérítést annak az államnak a javára írják, ahol a cikkeket termelték. A Magyarország számára életkérdést jelentő mezőgazdasági iparágakat /szesz, cukor, sör/ adóügyi intézkedésekkel fejlesszék, ne akadályozzák. A védővámok által előidézett ártöbblet - másként: termelési prémium - azt az államot gazdagítsa, amelyen az illető árucikk fogyasztásra kerül. Mindez csak úgy lenne lehetséges, ha a monarchia két államának területét fogyasztási, illetve vámvonallal el lehetne különíteni. A jelentés a végén azonban nem mulasztja el kiemelni, hogy mindez nem bontaná meg a monarchia két fele közötti viszonyt, sőt az egyenlőség megszilárdításáért még inkább az összetartozást.^{53/}

A tárgyalások előtt csak a debreceni és aradi iparkamara foglalt állást az önálló vámterület mellett, de ehhez az állásfoglaláshoz sok vidéki gazdasági egyesület is csatlakozott.^{54/} E tényben a vidéki középipari burzsoázia megerősödését kell látnunk. A század utolsó évtizedében a középipari üzemek száma és munkáslétszáma közel 70 %-al emelkedett. A középiparosok álláspontját magukévá tették a kisiparosok, sőt a vidéki kereskedők egy része is. Álláspontjuk ellentétes volt a nagyipari burzsoáziáéval, amely a gazdasági kiegyezés változatlan meghosszabbítását képviselte. De a az osztrák burzsoázia is a gazdasági kiegyezés megújítása ellen foglalt állást. A 80-as években az Ausztriából hazánkba irányuló behozatal lassabban nőtt, mint Magyarországból Ausztriába. Az osztrák burzsoázia a magyar gyáripar megerősödésében érdekei veszélyeztetőjét látta.

A vámügyi kérdések körül kiéleződő hangulatot szemléletesen írja le az aradi kereskedelmi kamara évi jelentésében: „A kereskedelmi politika terén nagy várakozások fűződtek az évhez. /1896-hoz!/ Az egész közvéleményt az Ausztriával kötendő kiegyezés kérdése foglalkoztatta, és midőn a Lajtán túl bekövetkeztek azok az áldatlan állapotok, melyek a lejáró kiegyezés megújítását lehetetlenné tették, mind erősebb lett a meggyőződés, hogy most már a magyar közgazdasági tényezők régi vágya: a gazdasági önállósítás ~~és~~ megvalósulása következik.”^{55/}

Részint engedve a közhangulatnak, részint, hogy a kormány a tárgyalásokat a maga részére kedvezően befolyásolja, ~~hogy~~ 1897-ben törvény hozott arról, hogy Magyarország gazdasági önállósága az 1867. évi kiegyezés alapján is lehetséges. Az 1897-ben egy évvel meghosszabbított vámszövetségi

törvény olyan megállapítást is magában foglalt, hogy ha egy éven belül nem sikerül új gazdasági kiegyezést kötni, az esetben a magyar kormány részéről önálló intézkedésekre kerül sor. A kormány, hogy elhatározásának nyomatékot adjon, felszólította a különböző gazdasági köröket, hogy az önálló vámtarifára vonatkozó elképzeléseiket közöljék a kormánnyal. ^{56/}

A budapesti kereskedelmi és iparkamarában is gyarapodtak az önálló vámterület hívei, és egyre követelték, hogy - a debreceni és aradi kamaraéhoz hasonlóan - a budapesti is világosan foglaljon állást a vámterület ügyében. Kicsiben mult, hogy az elnököt is le nem szavazták. De Lánczy Leó, a kamara elnöke - aki egyben a Kereskedelmi Bank igazgatója is volt - szilárdan kitartott a közös vámterület mellett. Mint erről később maga írja, személyében a budapesti kamara „hosszu időn át meg tudta akadályozni, hogy az önálló vámterületet követelő néhány vidéki kamara mellé csatlakozzon.” ^{57/} A finanszíróknak még az iparral kapcsolatos szoros érdekei mellett így is sikerült a közös vámterületen megtalálnia számításait, a német, osztrák finanszírókéval - s a mindenkor magyar kormányokkal - való összeköttetéseiből biztos hasznot tudott húzni magának, s ezt nem volt hajlandó az önálló vámterület bizonytalan előnyeiért fölcserélni. ^{58/}

Az önálló vámterületért folyó harcba az ország más városainak polgársága is bekapcsolódott. A legkövetkezetesebb agitáción azonban éppen városunkban folyt s ezeknek a megmozdulásoknak - népgyűlések, országos jelentőségű nemzetgazdasági tanácskozások, a 100-as bizottságnak és a városi tanácsnak a minisztériumhoz és a képviselőházhoz intézett feliratai, a védegylet felujtásának gondolata - legfőbb szervezője Bakay volt. Keserűen kellett tapasztalnia, hogy nemcsak a kormányban és a képviselőházban, de még az iparkamarában sincs többsége az önálló vámterület híveinek. Nem is lehet ezen csodálkozni, hiszen a mezőgazdasági terményeket exportáló- és a politikai hatalmat kézben tartó - magyar nagybirtokos osztálynak előnyös volt a közös vámterület, az iparkamara vezetői pedig nem a kis- és közép-ipar soraiból kerültek ki.

Az önálló vámterület gyakran hangoztatott követelésével párhuzamosan mindannyiszor elhangzott az a kívánság is, hogy az osztrák pénzügyi köröktől független, külön magyar nemzeti bankot létesítsünk gazdasági életünk pénzügyi megalapozására. „Tudjuk, hogy a pénz az üzletben annyi, mint a vér a testben. És egészséges vérkeringés fõntartásáról gondoskodni minden lélekismeretes, józan gondolkodású és elõretörékvõ embernek okvetlenül szükséges.” ^{59/}

Az Országos Iparegyesület nemzetgazdasági Szakosztálya az 1869 évi

pénzügyi válság hatására az önálló bank mellett foglalt állást. A válság okait a megalapozatlan vállalkozásokban, Magyarország függő pénzügyi és hitelviszonyaiban látta. Az Osztrák Nemzeti Bank szerepét hazánk közgazdasági életében úgy találta, hogy az még az ország pillanatnyi hiteligényeit sem képes kielégíteni, nemhogy ilyen tevékenységet tőle a jövőben remélni lehetne. Másfélévtizedes távlatban a bécsi bank magyarországi fiókjai nagyjából változatlan dotációval látták el közgazdaságunkat. A gazdasági fejlődés megköveteli, hogy a bankhitelt közvetítő nélkül lehessen igénybe venni, azaz a hitelellátás decentralizációját. Az Osztrák Nemzeti Bank a Magyarországon összegyűlő tőkéket is kezeli, és egyuttal fölhasználja az osztrák gazdasági élet fejlesztésére, s nálunk a bank hitelét csak ritkán, akkor is magas kamat mellett lehet csak igénybe venni. Az Osztrák Nemzeti Bank eszköz az osztrák kormány kezén a különböző provinciák - köztük hazánk - gazdasági életének - hátrányos - befolyásolására. 60/

A magyar pénzügyintézetek szerepét az iparfejlesztésben vizsgálva, az alábbi észrevételeket teszi: 1. Magyar bankok iparvállalatok alapításában alig vesznek részt /tőkéjük a részvénytőkének csak negyede!/. 2. Iparvállalataink legtöbbje részvénytársasági alapon létesül. 3. Kb. hat osztrák bank van, amely magyarországi iparvállalatok alapításában közreműködik. 4. Ugyanakkor Ausztriában a nagybankok mellett a különféle tartományi bankok tömege is bekapcsolódik ipari vállalkozásokba. 61/

Egy jólszervezett jegybank a hitel csökkenéséből eredő válságot is könnyen át tudja hidalni, mert ereje éppen abban rejlik, hogy a hiteleszőket a szükséghez képest növeli vagy csökkenti. „Ha jelenlegi pénz- és hitelviszonyaink függetlenségét, ingadozó alapját és azon örökös veszélyeket, melyeknek gazdasági fejlődésünk minden pillanatban ki van téve, komolyan fontolóra vesszük, alig jöhetünk más következményre, mint arra, hogy hazánk-nak önálló és szilárd alapokra helyezett jegybankra vagy jegybankokra minél rövidebb idő alatt szert kell tennie. Ez oly nemzetgazdasági követelmény, melynek teljesítése elől kitérnünk nem lehet, nem szabad.” 62/

1873 május 20-án Simonyi Ernő, a 48-as Függetlenségi Párt elnöke, a képviselőházban határozati javaslatot terjesztett elő az „önálló magyar jegybank” ügyében. „...hazánk pénz- és hitelügye csak úgy lehet szilárd, ha az országban törvény által szabályozott jegybank létezik.” Ennek fölállításának szükségességét az egész nemzet régen érzi. Hazánk érdeke, hogy pénzügye független legyen az osztrák pénzügyi viszonyoktól. 63/

A szegedi 1875. évi közgazdasági tanácskozás határozatának 2. pontja kimondja: „Létesíttessék egy önálló magyar jegybank!” 64/

Figyelemreméltó, hogy ennek felállítását hazai erőkből - tehát a külföldi tőke kizárásával! - tervezik. A szegedi polgárság az önálló nemzeti bank létesítéséhez Deák Ferencnek a papi vagyonok eredetére vonatkozó indítványát kívánja végrehajtani: „Külön kell választani a vallási alaptól a nevelés, tanügy és honvédelemre ajándékozott, öröklött vagy adományozott alapokat, s ezeket, mint a nemzet vagyonát, alapul használni egy önálló magyar nemzeti bank fölállítására.”^{65/}

A már korábban többször említett nemzetgazdasági 100-as bizottság kérvényének 1. pontja világosan kimondja: „...nemzetünk és hazánk pénz- és hitelviszonyainak javítása, orvoslata, sőt megmentése érdekében, csakis a teljesen független, önálló magyar nemzeti jegybank fölállítását látjuk okés célszerűnek.”^{66/}

Mint már a vámügyi tárgyalások anyagából ismeretes, az 1878-as gazdasági kiegyezés alkalmával az Osztrák Nemzeti Bankot Osztrák-Magyar Bankká alakították át, amelyben természetesen továbbra is az osztrák pénzügyi köröknek volt döntő szerepük, és rábízták a papírpénz kibocsátásának és forgalomba hozatalának a jogát. A bank szabadlma 10 évre szólt, és ezt a vámszezzződéshez hasonlóan 10 évenként megújították.

Az önálló magyar nemzeti bank feladatkörét a szegedi polgárság részéről Hegedüs Sándor az Alföldi Iparlap-ban megjelent cikkében a következőképpen látja: „Ennek jelentősége, hogy a jegybank egész vagyona az ország rendelkezésére álljon, kamatlába kizárólag hitelviszonyai szerint szabassék meg és engedélyezései magyarországi hitelszükségletek és képességek szerint, ezek mértékében történjenek.”^{67/}

Az Osztrák-Magyar Bank által nyújtott hitelekhez nálunk csak nagyon kevesen, azok is sok megszorítással, juthatnak, ennek előnyét Magyarország alig tudja élvezni. Ha nekünk 1873-ban önálló jegybankunk lett volna - önálló kamatlábal! -, a gazdasági válság súlyát nem éreztük volna annyira nehéznek.^{68/}

Az önálló bank kizárólag jegybank legyen. Tevékenységét így - más üzlettel járó kockázatok nélkül! - a váltóüzletre fordíthatná. Legsürgősebb teendő a függő adósságok rendezésének lebonyolítása lenne. A jegybanktól két dolgot várunk: 1. Hitelképes egyének és vállalatok megsegítését; 2. Beruházások megkönnyítését. - A betétüzleteket takarékpénztárak bonyolítsák le.^{69/}

Az önálló bank létrehozásának alátámasztására 1876 április 23-án Szegeden, az iparoskör udvarán, népgyűlést tartottak. A népgyűlés előadója, Bakay Nándor, az iparosok nevében követelte: „Mondja ki a népgyűlés, hogy

a magyar nemzeti független jegybank fölállítását és az önálló vámterület létesítését minden áron akarja és az ország képviselőinek becsületbeli kötelességévé teszi ezen ügyek érdekében határozott, erélyes tevékenység kifejtését." ^{70/}

Hasonló értelmű föliratot küldtek a képviselőházhoz a kolozsvári iparosok is.

Amikor Tisza Kálmán beszámolt pártjában a vámügyi tárgyalásokról, a bankkérdésre is kitért. Szerinte a két kormány kölcsönösen elismerte egymás részére az önálló jegybank felállításának a jogát. A bécsi és a budapesti bank egymástól független, de a közös pénzügyek lebonyolítására egy központú közeg létesül. A budapesti banknak a bankjegyek 30 %-át kell adnia a bécsi bankforgalomban való fölhasználás céljára. A két kormány a két pénzügyintézet együttműködésére, a pénzügyi műveletek technikai lebonyolítására, programot dolgozott ki. A bank központi vezérlő szervezetének jogkörét a legfontosabb dolgokban már meg is állapították, valamint az érckészlet elhelyezésére és ellenőrzésére vonatkozólag is már megegyezés jött létre. ^{71/}

A hazai iparosság azonban nem látta ennyire megnyugtatónak a bankkérdést, amennyire azt a miniszterelnök jellemezte. A budapesti kereskedelmi és iparkamarának a magyar nemzeti jegybank és az országos magyar kereskedelmi és vámszerződésben véleményadó 10-es bizottságának emlékiratához Bakay Nándor az Alföldi Iparlap hasábjain megjegyzéseket fűzött. Az észrevételekben kifejtette, hogy a magyar bank tulajdonképpen a bécsinek csupán filiáléja /leányvállalata/. A központi közeg továbbra is az osztrák érdekeket fogja nézni. Ausztria iparosabb, tőkében gazdagabb, mint Magyarország, amely tulnyomóan mezőgazdasági jellegű. Ipari és mezőgazdasági ország között nehezen képzelhető el pénzügyi paritás. Egy országos jegybankhoz ipari és kereskedelmi bankok mindig közelebb fognak állni, mint a földhitelintézetek. „Ezért bankviszonyaink egészséges átalakítására nézve okvetlen oda kell törekednünk, hogy még áldozatok árán is kibontakoztassunk primitív, egyoldalú mezőgazdasági közgazdaságunkból, gyarmati helyzetünkből s az iparos államok közé fölvétessünk." ^{72/}

A közvélemény sürgetésére 1877 februárjában újból megindultak a bankkérdésben a tárgyalások. Minthogy nem vezettek a kívánt eredményre, Tisza Kálmán benyújtotta lemondását. A magyar kormány a következő követelésekkel állt elő:

1. A magyarországi bankfiókoknak nyújtott juttatások összegét 60 millió forintra emeljék föl. /Az osztrákok csak 50 milliót voltak hajlandók adni./

2. A bankválasztmány ne ellenőrizhesse a két - a pesti és bécsi - igazgatóság által nyújtott hiteleket.

3. A bankválasztmány álljon 5 magyar, 5 osztrák tagból, a többi 4 szabadon választható legyen. /Az osztrákok ez utóbbi 4 helyet is saját jelöltjeikkel kívánták betölteni./^{73/}

Február közepén a király ismét Tisza Kálmánt bizta meg kormányalakítással. Az újabb tárgyalások kiábrándító eredményt hoztak: az osztrák ipar javára nagy mértékben fölemelték a vámokat, ugyanakkor több fogyasztási cikk árát is, amelyet Ausztriából szereztünk be, fölemelték a magyar fogyasztók kárára. Mindennek tetejében a kormány még elvállalta Ausztriának 1863-ból származó 80 millió Ft, az osztrák bankkal szemben fennálló adóságának, a quotának megfelelő 30 %-os átvételét és törlesztését. Végeredményben tehát az osztrák bank egyeduralma a monarchián belül megszilárdult, s így a monarchia két fele közötti paritás továbbra is illúzió maradt.^{74/}

Az önálló jegybank kérdése tehát épügy megbukott, mint az önálló vámterületé. A bankügyben lefolytatott tárgyalások lezárásával - bár hosszú időre lekerült a napirendről - az iparosok mégsem adták föl minden reményüket egy jövőben létesítendő jegybankra. Ráth Károly országgyűlési képviselő^{75/} már ez év őszén a parlamentben elmondott beszédében lemondóan nyilatkozott ugyan a közel két évig huzódó tárgyalások eredménytelenségéről, de rögtön hozzáfűzte: „Még áldozatok árán sem szabad visszariadnunk egy önálló magyar bank felállításától.”^{76/}

Egy - a bankügy támogatására szervezett - budapesti népgyűlés Bakay javaslatára elítélte a törvényhozás többségének magatartását, amellyel lemondott a független nemzeti bank megteremtésétől. A népgyűlés elvárja a kormánytól, hogy visszautasítja az osztrák vámszerződési föltételeket és hazánk saját gazdasági érdekeinek megfelelően önálló vámterületet szervez.^{77/}

A népgyűlés határozatát küldöttség vitte el a főváros valamennyi országgyűlési képviselőjéhez.^{78/} Hasonló tartalmú határozatot hozott a december elején Szegeden megrendezett népgyűlés is.^{79/} Ehhez az állásfoglaláshoz hamarosan csatlakoztak és az új vámtarifák ellen tiltakoztak a pozsonyi, aradi, temesvári iparkamarák, a fővárosi és egri iparoskör tagjai is.^{80/}

A további 10 évre rögzített osztrák-magyar gazdasági megállapodáson azonban ezek a tiltakozások már természetesen mit sem változtattak.

Amikor az önálló bank kérdésében végzett vizsgálódásaink ilyen lehangoló eredménytelenséget mutatnak, nem érdektelen kitekinteni a határokon túlra, s a XIX.század második felében függetlenné váló fiatal kelet-délkelet-európai államok bankrendszerének fejlődését megfigyelni. Ezekben az

országokban kialakuló bankrendszer - mint nálunk is - elsősorban a közlekedésfejlesztés /vasut!/ és agrárérdekek szolgálatában állott. A függetlenné vált Romániában, Szerbiában, Bulgáriában bankjegykibocsátási joggal rendelkező állami bankok működtek.^{81/}

Pedig a magyarországi bankrendszer fejlődése sokkal élénkebb, mint keleti - délkeleti szomszédainké, de nálunk éppen a pénznek a kiegyezésből eredő közösügyi jellege, s ennek következtében az önálló bankjegykibocsátás hiánya, és végül a pénznek osztrák érdekek szerinti fölhasználása nagy mértékben akadályozta a magyar gazdasági élet - ezen belül különösen az ipar! - egészséges fejlődését.

IV. Az ipartörvény revíziója

A fiziokraták a XVIII. század végén még tiltakoztak az állam részéről a gazdasági élet szabályozásába irányuló mindenfajta megnyilvánulás ellen. Az ipari forradalom győzelme, a „laissez faire, laissez passer” elvén kibontakozó kapitalizmus azonban fölforgatta az eddigi állapotokat, annyira összekuszálta a gazdasági-társadalmi élet szálait, hogy az állam már nem térhetett ki többé azon feladat elől, hogy jogszabályokkal próbálja meg rendezni a gazdasági élet folyamatát. Így született meg az ipari törvényhozás.

A XVIII-XIX. század fordulóján Nyugat-Európában egész sor törvény szabályozza az iparüzés feltételeit, próbálja tisztázni a munkavállaló és munkásai közötti jog/bér/vászonnyokat, tüzi napirendre az ipari szakoktatás kérdését. Közép-Európában csak a 40-es években, de főleg a század közepén teremtnének meg azok a körülmények, amelyek az ipari törvényhozást indokolták.

Magyarországon korszerű, a kapitalizmusba illeszkedő ipartörvény megalkotására csak a kiegyezés után került sor. Az előbbi fejezetben bemutatott és elemzett önálló vámterülettől és nemzeti banktól elválaszthatatlan kérdés volt az ipartörvény tető alá hozása, illetve - már nagyon hamar - annak módosítása.

Mielőtt a dualizmus korabeli első - 1872. évi - ipartörvény tárgyalásába bocsátkoznánk, nem mellőzhetjük el, hogy annak előzményeit röviden át ne tekintenénk, és a hozzávezető ut folyamatosságát ki ne mutatnánk.

A hazai késő feudalizmus idején akadtak olyan mesterek, akik technikai találmányok vagy újítások, újfajta eljárások kidolgozása révén ki tudtak emelkedni a céhkeretek közül. Minthogy az árukereslet miatt szükség volt a többtermelésre, miután a városi tanács fölülvizsgálta vagyoni helyzetüket, legtöbb esetben megkapták a helytartótanáctól a „kiváltságolt üzem” működéshez az engedélyt. A céhszabályok - bár némelyikük formális tagja maradt továbbra is a céhnek - rájuk nem vonatkoztak, tetszés szerinti munkaeőrt /mestereket és segédeket/ alkalmazhattak. A céhekkel szembeni éles harcban ugyan, de sikerült áttörniök a céhkereteket, és műhelyüket kényegében már tőkés üzemmé átalakítani.^{1/}

Németországban először a napóleoni megszállás idején törölték el a céheket a Rajna-vidéken. 1810-ban Poroszország saját elhatározásából követte ezt a példát. Az 1848-as forradalmak idején a német kisiparosság az iparszabadság ellen foglalt állást és visszakövetelte a céhrendszer védettségét. A forradalmak bukása után valóban átmenetileg vissza is állították a céheket, bár ez a reakciós lépés természetesen nem lehetett tartós.^{2/}

Az iparszabadság felé az első lépést hazánk a reformkorban tette. A Kossuth által készített iparegyesületi javaslat fenntartja ugyan a céheket, de megszünteti a remekmunka-kötelezettséget, és céhen kívüli tagoknak is lehetővé teszi az iparüzést. Mesterek minden megszorítás nélkül nyithatnak műhelyeket, és abban tetszés szerinti munkaerőt alkalmazhatnak. A javaslat egyik pontja elő akarta készíteni a különböző szakmáknak manufaktúrákba való megszervezését.^{3/}

Az 1840. évi XVII. tc. kimondja: „Aki törvény szerint kereskedést kezdet, az gyárat is állíthat fel, azaz oly intézetet, melyben ugyanazon iparkészítmények előállításához szükséges minden részletmunkák egy fővezérlet alatt készíttetnek.”^{4/} Az 5.§ szerint a gyárban bármilyen mesterséget űző segédek föl lehet fogadni. A 9.§ pedig megengedi a gyáraknak, hogy készítményeiket akár ott helyben, akár külön - tetszőleges helyen félállított - boltban árusíthatják. Ez a törvény nem szüntette meg ugyan a céheket, és a kisiparosok tevékenységét továbbra is csak céhkeretek között engedélyezi, de a gyárakra nézve a teljes iparszabadságot léptette életbe.^{5/}

Klauzál Gábor, az első felelős független kormány fölművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztere, 1848. június 9-i 1530. szá. a. céhszabályzatmódosító rendelete - csak átmeneti időre tervezte! - szabályozza a munkaidőt, a munkaviszonyokat, a tanoncok oktatását, továbbra is fenntartja a remeklést. A 77.§ megengedi a segédeknek - rendkívüli esetekben -, hogy saját hasznukra dolgozzanak. /Ezek az "engedményezettek"./ A kontárokat föl hívja a rendelet, hogy „félév alatt igyekezzenek mesterré levésöket a fölebbi módon kieszközölni”,^{6/} addig azonban megmaradnak jelen állapotukban. Magát a céhszervezetet azonban a rendelet nem szünteti meg, mert sem az árutermelő nemsséget képviselő kormánynak, sem a kereskedő tőkének nem érdeke^{7/} a feudalizmus teljes felszámolása, tehát a céhrendszer megszüntetése sem.

A Bach-rendszer 1850-ben rendeletileg megszüntette az Ausztria és Magyarország közötti vámvonalat s ezzel már tényképpen - még a kiegyezés létrejötte előtt! - megvalósította a Habsburg-monarchiában a közös vámterületet. Ez - mint az előző fejezetben már láttuk - kedvezett a magyar nagybirtokos osztálynak, de a magyar ipart - tehát a kisipart is - teljesen kiszolgáltatotta^{8/} a fejlett, tőkeerős és az államilag is támogatott osztrák ipar versenyének.

Az 1851 február 6-án kiadott Ideiglenes Utasítás már világosan a szabad verseny alapján áll. Sokkal pontosabban határozza meg a gyár fogalmát „tetemesebb befektetett tőkét kíván”, mint az 1840. XVII. tc. A gyárak segédmunkásokat - bizonyos megszorítással - a céhes iparból is alkalmazhatnak. A 79.§ a kézműves ipart A/engedélyszett, és B/ szabad iparra osztja.^{9/}

Az 1859 december 20-án megjelent nyílt parancs /pátens/ és az iparszabadság elvére épül. Iparos bármiféle kötelékbe tartozás nélkül is folytathat ipart. Megengedi, hogy egy személy több helyen is üzhet ipart. Iparüzést nemcsak személyesen, hanem üzletvezető által is lehet gyakorolni, sőt azt bérbe is lehet adni. Az engedélyhez között iparoknál azonban megköveteli a képzettség igazolását.^{10/}

A 60-as évek végén a veszprémi kisiparosok kezdeményezésére Eötvös Károly megyei főügyész egy korszerű ipartörvény érdekében nagy gonddal és körültekintéssel emlékiratot dolgozott ki. A benne foglaltak hatására Szegeden, Miskolcon, Aradon és még más vidéki városokban is hasonló kisipari mozgalmak keletkeztek.^{11/}

A kiegyezés után első ízben az Országos Iparegyesület fordult kérvénnyel a képviselőházhoz, amelyben felsorolja, milyen indokok sürgeti egy modern ipartörvény megalkotását.^{12/}

Ilyen előzmények után született meg - máris elkésve és meglehetősen hamar elavulva - az 1872. évi VIII.tc., mely a köztudatba hamarosan egyszerűen csak „ipartörvényként” került bele.

Ez az ipartörvény hat fejezetben szabályozta a most már nagyobb arányokban kibontakozó tőkés iparral összefüggő kérdéseket. Nagykoruak mellett az atya vagy a gyámhatóság beleegyezésével kiskorúaknak is engedélyezi az iparüzést, ha vagyonnal rendelkeznek. /I.fej./ Az ipar gyakorlásáról szóló II. fejezet egy személynek többféle ipar üzését is lehetővé teszi, sőt engedélyt ad közös iparüzők számára közös üzletek fenntartására is. A segéd-személyzetre vonatkozó III. fejezet részletesen intézkedik

A/ tanoncokról /csak 12 éven felüli lehet, felvételéhez írásbeli szerződés kell; az iparos köteles tanoncát iskolába járatni; munkaidő 14 év alatt 10, ezen felül 12 óra; tanoncidő elteltével bizonyítványt kell kiadni/,

B/ a segédekről / az iparos és segédei közötti viszony szabad egyezkedés tárgya; munkából kilépő segéd bizonyítványt kap; segédek munkavállalásának szabadsága/,

C/ a gyári munkásokról / 10 éven alul nem alkalmazhatók, e fölött csak iparhatósági engedéllyel; munkaidő 12-14 év között 8, 14-16 között 10 óra; munkabért hetenkint készpénzben kell kiadni; a gyáros munkásainak juttathat kedvezményesen élelmet, tüzifát, orvosi segílyt, de ezeket a munkabérből levonhatja; az iparhatóságnak kötelezővé teszi a gyárak időnkinti - később majd az 1884. XVII. tv. 121.§-a szerint legalább negyedévenkénti! - ellenőrzését.

A IV. fejezet engedélyezi - de nem teszi kötelezővé! - ipartársulatok szervezését. Noha Széchenyi már 1833-ban a Stádium-ban követelte a céhek megszüntetését, és bár egy 1859. évi rendelet már messzemenően korlátozta

a céheket a tőkés ipar előmozdítása érdekében, mégis csak az 1872. VIII. tc. 83.§-a törölte el azokat véglegesen. Az V. fejezet 84.§-a kimondja, hogy az iparüzés jogától senki, sem bírói ítélet, sem közigazgatási határozat alapján meg nem fosztható. Figyelemreméltó, hogy komoly pénzbírsággal sújtja azokat az iparosokat, akik a segédszemélyzet iskolai oktatására vonatkozó kötelezettségeiket nem teljesítik. A VI. fejezet megállapítja az iparhatóságokat^{13/}, és a peres ügyek lefolytatását az iparhatóságra, vagy - ahol nagyobb számban élnek iparosok - az iparbizottságra bizza.^{14/} Ez utóbbi határozatnak megfelelően alakult meg Szegeden is az iparbizottság egyenlő számban egyrészt iparosokból, kereskedőkből és gyárosokból, másrészt segédekből és munkásokból. Ez a bizottság a munkaadó és munkavállalók közötti vitás kérdéseket / munkaviszony megkezdése, folytatása és megszűnése, kölcsönös köteleességek elmulasztása, bérviták, kártérítési igények/ rövid úton, ingyen és gyorsan igyekezett megoldani.^{15/}

Bár a törvény megalkotóit kétségtelenül iparunk fellendítésének szándéka vezette, követelményei azonban már elmaradtak a kor követelményei mögött. A törvény fogyatékosága - a kortársak szerint - onnan származik, hogy alkotói nem ismerik a gyakorlati életet. Bár a törvényjavaslat tárgyalása előtt már hat héttel ez ügyben értekezleteket, gyűléseket tartottak, az érdekeltek félnek viszont, az iparosságnak, ezirányu jogos kérelmeit figyelmen kívül hagyták. Így a jószándéknak csak torzszülött eredménye lehetett. Sok helyen végre sem hajtották, sőt akadt olyan hely is, ahol ki sem hirdették.^{16/}

A törvény életbeléptetése után az Országos Iparegyesület „Ipartársulati Mintaalapszabályokat” dolgozott ki, hogy megkönnyítse a céheknek ipartársulatokká való átalakítását. A megalakuló ipartársulatok nagy többsége valóban a mintaalapszabályokban foglalt elvek alapján jött létre, 12 társulat kivételével. Az Iparegyesület körlevélben tájékoztatta a céheket az új törvény határozatairól. 1872 március 15 és június 15 között minden céh megszűnik, velük együtt az a közösségi kapocs is, amely eddig az iparosokat szervezetbe foglalta. Az új törvény célja éppen az, hogy „a megszüntetett céhkapcsolat helyébe más korszerűbb, életerős kapcsolatot léptetni, mely képessé teendí az iparosokat, hogy a kottal haladjanak s ezáltal jólétüket megalapítsák.” A törvény 76. §-a köteleességévé teszi a társulatoknak „az iparosok közös érdekeit előmozdítani”. Mik ezek? Takarékoság, segélyezés, munkaviszony szabályozás, munkaközvetítés, és végül mindazon előnyök megszerzése a kisipar számára, melyekkel a nagyipar bír / hitelegyletek, közös anyagbeszerzés, raktározás, közös eladás, gépek beszerzése, vagyis mindaz, ami később lehetővé teszi a kisipari szövetkezetek megalapítását.^{17/}

Alig lépett életbe a törvény, - már ott t.i., ahol a hatóságok egyáltalán megkísérelték végrehajtani - máris panaszok áradata, bírálatok tömege indult meg a módosítására. Sajtóban, értekezleten, gyűléseken foglalkoztak a törvénnyel. Ráth Károly országgyűlési képviselő egy interpellációjában a törvény főbb hiányait ezekben látta: iparos - tanonc viszony szabályozatlansága, a kötelező szakoktatás körüli pontatlanság, munkaadó és munkások közti nézeteltérések tisztázására csak általános utalások találhatók benne, és az életerős ipari szervezet hiánya.^{18/}

Az alig négy éve hozott törvény némely pontja - több vidéki megállapítás szerint - nemcsak ártalmas az iparüzésre, hanem az erőteljesebb iparüzést szinte lehetetlenné is teszi. A törvényt azért nem hajtották végre teljes egészében, mert több pontja végre sem hajtható. A tanulótól semmilyen vizsgát nem követel, csak arra kötelezi a mestert, hogy a tanoncidő végén bizonyítványt adjon neki. Munkakönyv hiányában - amely a nyilvántartás és ellenőrzés eszköze - nagy lehetőség nyílik a visszaélésekre. Ugyyszólván minden igazgatási ügyet állami szervekre bíz, amelyeknek legtöbbször nincs is tapasztalatuk, jártasságuk az efajta ügyek intézésében, ahelyett, hogy célszerű iparos önkormányzat kialakítására nyújtana lehetőséget. /A céhek föloszlatásukig - vagyis éppen az 1872. évi ipartörvény megjelenéséig - rendelkeztek önkormányzattal. Szegeden 1872-ben 28 céh keretei között folyt iparüzés/^{19/}

A szegedi közgazdasági tanácskozásokon az ipartörvény módosítására benyújtott előmunkálat a kézműipar sorvadásáról panaszlik. Az iparos nincs öreg napjaira biztosítva, máról holnapra él csak, a gyáriparban sem találja meg számításait, a törvényhozás nem gondoskodik róla. A statisztika szerint az önálló iparosok száma fogy, a segédek proletárokká válnak, a tanulókat nem vesznek föl. Betegség esetén nincs kilátás orvosi segílyre, a családalapítás előtti gondok is félelmetesek. A céhrendszer régi védettsége is megszűnt. „Krupp gyárában a többi között a legügyesebb vas-
esztergályos szegedi földmives fia... Itthon nem lehetett azzá, amivé ott künn lett, mert itthon nem volt tere.”^{20/} Két kitűnő asztalos, aki Párizsban bámulat tárgya volt, itthon hivatal után jár, mert szakmája után nem tud megélni.

Az Alföldi Iparlap véleménye szerint az 1872-i ipartörvény^{nek} két fő célja volt: 1. Az iparszabadság elvének kimondása, mely az ipari tevékenységet évszázados bilincseiből fölszabadítja. De ezt már a vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1867. XVI. tc. 14.§ is biztosítja, amikor megállapítja, hogy iparüzés és kereskedelmi munkavállalás bármely birodalomrészen szabadon folytatható.^{21/} Ezt a fő célt a törvény megvalósította.

2. Az lett volna, hogy „az ipartörvény oltalma alatt munkaképes, képzett iparos- és munkásosztály fejlődjék”, ennek megvalósulása viszont elmaradt.^{22/}

Az előmunkálat javasolja, hogy az 1872. évi ipartörvény módosítására a minisztérium szakemberekből álló értekezletet hívjon össze. A legközelebbi képviselőválasztáson a képviselőjelöltek vegyék programjukba az ipartörvény módosítását. Javaslatokat tesz az előmunkálat az iparostanoncok kötelező oktatására, segédek vándorlására, betegápoló intézmények és utasfogadók fenntartására, iparbizottságok, ipari egyesületek létesítésére és ügyviteli kérdések rendezésére.^{23/}

A szegedi közgazdasági tanácskozásokon természetesen foglalkoztak az ipartörvény revíziójával is. Ennek a feladatkörnek a tanulmányozásával megbízott szakosztályi ülés 1875 május 9-én elfogadott határozati javaslatában - az előtanulmányban foglaltak mellett - követeli a tanoncok oktatásának megszigorítását és az elvégzett tanulmányok igazolását, segédek számára munkakönyv bevezetését, a kiskorúak iparüzésének eltiltását, minden legalább 10 ezer lakossal bíró városban iparbizottság szervezését, amely az iparosok minden belső életére vonatkozó ügyet /szegődéseket, békéltető eljárásokat/ maga folytatna le, s végül az ipartörvény következetes végrehajtását.^{24/}

Az érvényben lévő 1872. évi ipartörvény átvizsgálására az Országos Iparegyesület már 1875 őszén albizottságot küldött ki. 1876 februárjára pedig az Egyesület teljes egészében elkészült az ipartörvény módosításáról szóló törvényjavaslattal. Ez az 1872. VIII. tc. III. fej. 39., 41., 42., 47. és 58.§, továbbá az IV. fej. és a VI. fej. 98.§ hatályán kívül helyezését javasolja. Helyettük az I. fej. mindjárt a segédszemélyzettel foglalkozik. Aprólékosan szabályozza a tanoncok és segédek felfogadását, betegség esetén ellátását, taníttatását, munkaviszonyukat, a vizsgáztatás, felszabadítás, munkakönyv kiadásának feltételeit. A III. fej. új intézmények: az iparos segélypénztárak létesítését toldja be az ipartörvénybe. Céljuk: megbetegedett vagy munkaképtelen munkások segélyezése. A segélypénztárak kötelezőek vagy önkéntesek. Minden iparhatóság területén fel kell állítani egy kötelező segélypénztárt. A járulékok napi 1 kr-nál nem lehetnek nagyobbak. Önkéntes segélypénztárak csak abban az esetben működhetnek, ha alapszabályaikat előbb a miniszter jóváhagyja.^{25/}

A javaslat indoklásában kiemeli, hogy a törvénynek nemcsak az ipari vállalkozás szabadságának jogi kinyilvánítása a célja, hanem az is, hogy iparüzésre alkalmas munkaerők képződjenek. E célok érdekében fogandó intézkedések:

1. Ipari szaktanulásra vonatkozó szigorú rendszabályok kidolgozása,
2. A munkaviszonyok szabatos körülírása és szigorú munkarend érvényesítése.
3. A fenti két pont alátámasztására: célszerű iparos szervezet és intézmények föllállítása. ^{26/}

A segélypénztárakról szóló fejezet elemzésében megjegyzi, hogy a hozzájárulás ugyan kötelező, de az önkéntes segélypénztárak jótékony hatását meg kell óvni. Munkaváltozás esetén az előző munkahelyen segélypénztári kötelezettségeinek eleget tett munkás segélyezési igénye az új munkahelyen folyamatosan fennáll. ^{27/}

Az 1872. VIII. tc. 83.§ úgy rendelkezik, hogy azok a céhek, amelyek 1873 közepéig önkéntesen nem alakulnak át ipartársulatokká, föl kell oszlatni, vagyonukat pedig iparos közcélokra kell fordítani. De ezt a rendelkezést még 1876-ban sem hajtották végre mindenütt. A céhek régi, patriarchális szelleme - egyetlen jó oldaluk! - megszűnt, a testületi szellem kihalt, a törvény az egyéni szabadságot a társulati szabadság fölé helyezi. „Ha azt akarjuk, hogy társadalmunk munkabíró, erős, férfias alakot öltson: akkor mindenekelőtt a társulási szellemet kell kifejtenünk.” ^{28/} A társulási kötelező behozatalát az egész józan iparosság követeli, mert belátja, hogy az ipartársulatok alapszabályaiban foglalt célok nem egyesek magánérdekét, hanem az iparügy és az egész ország közérdekét képezik. 1872 előtt több ezer céh volt az országban. Ezek helyén csak 900 ipartársulat létezik. Ez a szám 291 000 önálló kisiparosságnak alig harmincadrésze! ^{29/}

Az 1879 május 31. - június 1. között megrendezett II. Országos Iparos Gyűlés, amelyen 579 ipartársulat képviselőjében 817 küldött jelent meg, a kötelező ipartársulati tagság és a szakképzettség igazolása mellett foglalt állást. ^{30/}

Másfél évtized során a szegedi iparosok három ízben is - 1866-ban, 1872-ben és 1881-ben - tettek javaslatot az ipartörvény megváltoztatására. Egy Herman Ottóhoz és Mészáros Andráshoz, Szeged város képviselőihez, intézett ipartestületi választmányi feliratban azt kérik, hogy az új ipartörvényjavaslat országgyűlési vitáján sürgessék a kötelező társulás és szakképzettség beigazolásának beiktatását a készülő törvény határozatai közé. ^{31/}

Iparjogot csak az nyerjen, aki kellő szakismeretekkel rendelkezik. Legyenek engedélyhez kötött és szabad iparágak. Nem elég az elméleti ismeretekről bizonyítvány, a tanonc maga által választott próbadarab elkészítésével gyakorlatban is igazolja jártasságát. Tiltakozik azonban a költséges, mesterkéltséges és nehezen eladható próbadarabok elkészíttetése ellen. Előírja

a segédek vándorlását, továbbképzését. A „mesteri próbatétel” - előzőnél magasabbfoku jártasság igazolása után - bárhol megtelepedhet s a helybeli ipartársulat köteles őt tagjai sorába fölvenni.^{32/} Egy Ráth Károlynak az iparpártolás ügyében készített emlékirata során az Alföldi Iparlap egy ipari rendtartás elkészítését is javasolja.^{33/}

Az 1872. évi VIII. tc. egyike a legszerencsétlenebb törvényeknek, amelyet a magyar jogalkotás valaha alkotott. A fentebb felsorolt okok mellett nem tudta megvédelni a kisiparost a gyáripár rohamos előretörésével szemben. A képesítést eltörölte, de ugyanakkor nem kezdeményezett semmiféle szakoktatást. Az ipartársulatba lépő tagoktól sem követelte meg a szakképzettséget. Az iparüzéshez csak a nagykorúságot kellett igazolni. Így elárasztották a piacot a silány minőségű áruk, a magyar ipar színvonala süllyedt, viszont az osztrák iparcikkek erősen tért hódítottak. A törvény széles kaput nyitott a kontároknak, iparhoz nem értőknek. Sokan azt tartották: a kézműves ipar ugyanis halálra van ítélve, nem érdemes és nem is lehet bukását föltartóztatni. A korlátlan iparszabadság beiktatásával egyenesen előmozdították a kisipar tönkretételét. „A kormányt és a törvényhozást első ipartörvényünknek káros intézkedései elég gyorsan meggyőzték arról, hogy a kézművesiparban a képesítés elvét elejteni, a többszázados multtal bíró ipari szervezetet nem lehet megbontani anélkül, hogy az ország gazdasági és társadalmi rendje nagyobb megrázkódtatásnak ki ne tétessék.”^{34/}

Az Országos Iparegyesület a képviselőházhoz fordult, amely 1878. júl. 30-án utasította a kormányt az ipartörvény előmunkálatainak megkezdésére. Az új törvényjavaslatot Mattekovics Sándor dolgozta ki; miután azt az Iparegyesület szakosztályai egyetemes gyűlésen egy héten át megvitatta, került a képviselőház közgazdasági bizottsága elé.^{35/}

Az új ipartörvényjavaslat 1883. december 8-án jelent meg a „Nemzet” c. lap hasábjain. Már első olvasásra szembetűnő a korábbi kritikák hatása. A gyakorló iparosok részéről elhangzott észrevételek többsége pozitív formát öltött. Tanoncok fölvétele írásbeli szerződés alapján az I. foku iparhatóság előtt történik. A tanviszony befejezése utáni bizonyítványban - az iskolai bizonyítvány mellett - a mester személyi adatai is megtalálhatók. Az iparhatóság gondoskodik a tanoncok magaviseletének és tanulmányi előmenetelének ellenőrzéséről, az iskolák látogatásáról. Minden község, ahol legalább 30 tanonc van, de nincs ipariskola, köteles 3 éves tanfolyamot szervezni /évfolyamonként 10 havi szorgalmi idővel/ az iparostanoncok oktatására. Segédek csak munkakönyvvvel állhatnak munkába. Ha a segéd megváltik munkaadójától, a munkakönyvben a mester köteles az adatokat lelkiismeretesen kiállítani. Ha a segéd nincs a minősítéssel megelégedve, annak ki-

javitását az I.foku iparhatóságtól kérheti, amelyet az nem tagadhat meg. ^{36/}

Alig jelent meg nyomtatásban a javaslat, Ráth Károly, mint a II. Országos Iparos Gyűlés elnöke, a vidéki testületek néhány tagját - így Szegedről Rainer Ferenc elnököt és Priváry Jánost - szűkebbkörű ipari értekezletre hívta meg. Az értekezlet egyöntetű megállapítása, hogy az új ipartörvény-javaslat éppen a legfontosabbat: a kötelező társulást és a szakképesítés beigazolását ejtette el. ^{37/}

Még ugyanabban a hónapban - 1884 februárjában - egy országos ipari értekezleten Gelléri Mór határozati javaslatában azt kívánja, hogy 24 éven alul csak indokolt esetben és csak iparhatósági engedély alapján engedje meg a törvény az iparüzést. A határozatot a törvényhozás elé terjesztik emlékirat formájában, amely a vásárügy és a fegyencipar végleges rendezését is sürgeti, és megküldik nyomtatásban az ipartestületek számára is, hogy az illetékes országgyűlési képviselőket tájékoztatva, őket a törvényhozásban a határozatoknak megfelelő állásfoglalásra bírják. ^{38/}

Az iparosok és a közvélemény bizakodó légkörben nagy figyelemmel kísérte a törvényjavaslat tárgyalását. Ugy látszott, hogy a kormány és a képviselőház komolyan veszi az iparfejlesztés ügyét. Az iparosok legfőbb kívánságába, t.i. a kötelező társulás elvének kimondásába és a képesítés kimutatásába, máris beleegyezett a kormány. Nagy vita folyt azonban a községekre háruló tanonctanfolyamok megrendezése körül. A községi pótlódó máris oly nagy, hogy aligha lehet ujjakkal terhelni. ^{39/}

Az új, 186 §-ból álló, ipartörvény 1884. évi XVII. tc. néven került bele a Magyar Törvénytárba. A fenti javaslatok mellett előírja az I.foku iparhatóság részére a területén alkalmazott tanoncok lajstromba vételét. Tanonciskolákat csak azokban a községekben kell létesíteni, ahol legalább 50 tanonc van. E célra igénybe vehetők a polgári és elemi iskolák, tanszemélyzetükkel együtt. Munkakönyvet csak az a segéd kap, aki tanoncidejét letöltötte, ipariskolát végzett és legalább 15. életévét betöltötte. A gyári munkásokról a törvény meglehetősen kurtán intézkedik. /A gyáros köteles munkásairól jegyzéket vezetni, a munkarendet gyárában jól látható helyen kifüggeszteni./ Viszont annál figyelemreméltóbb a 144. § :

„Összebeszélés folytán bekövetkezett munkabeszüntetés esetén a segélypénztár a munkaszünetelés tartama alatt az összebeszélésben résztvevő segédeknek - igazolt betegség esetén kívül - segélyt nem adhat.” ^{40/} Részletesen intézkedik viszont az ipartestületekről, illetve társulatokról.

A törvény számos §-ában egészben, a többinél részben érvényesült az Iparegyesület elgondolása. A törvény életbelépése után az Iparegyesület

fő feladatát abban látta, hogy támogassza - főként vidéken - az ipartestületek létesítését. Javaslatot dolgozott ki a kereskedelmi minisztériumnak a képesítéshez kötendő iparágak megállapítására. Közreműködött az iparhatósági megbízottak választásában, megállapította a békéltetési eljárások egyöntetűségét, lapjában pedig a testületi szellem megerősítésére törekedett.^{41/}

Az új ipartörvény meg akarta szorítani a korlátlan iparüzést, azt az ürt pedig, ami a céhszervezet fölszámolásával keletkezett, az ipartestületi intézmény létesítésével kívánta betölteni. E tekintetben messze fölülmulja az 1872. évi első ipartörvényt. Biztosította a kisipar újbóli megszervezését. Intézkedései nagyrészt még félszázad multán is érvényben voltak.^{42/}

Az 1884. évi XVII. tc. mégsem elégítette ki a kisiparosokat. Csakhamar újabb revíziót sürgették. A kereskedelmi miniszter azonban kitért az ilyen követelés elől, és rámutatott arra, hogy a kisiparosok tévednek, ha minden bajukra a törvényhozásban keresnek orvoslást. A kisipar nehézségeit nem a törvények jó vagy rossz voltában kell keresni, hanem ~~korunk~~ nagy gazdasági átalakulásában. A gyáripar versenyével szemben csak gyakorlati intézkedésekkel lehet fölvenni a versenyt /pl.szövetkezetek alakításával, közszállításoknál a kisipar igénybe vételével, stb./. Ilyenekben hajlandó a kisipart támogatni. Sokat vár az ipartestületi intézmény megerősödésétől. Ebben a sajátosan kisipari szervezetben a tagok maguk keressék problémáik megoldásának lehetőségeit.^{43/}

Ilyen értelemben az Első Országos Ipartestületi értekezlet / 1887. március 25-27. Budapesten/ már határozott intézkedésekre tett javaslatot: sürgette a képesítéshez kötött iparágak kiterjesztését; követelte, hogy országsszerte az ipartestületek fennhatósága alatt iparos ifjúsági egyleteket szervezzenek; kérte az ipariskolai mulasztásoknál a birságdíj csökkentését, javaslatot tett a tanoncok tanítási idejére vonatkozóan, a ^{követelte} közszállítások decentralizációját és ebben a kisipar arányos részesedését.^{44/}

Az új ipartörvény, bár lényeges előrelépést jelentett a korábbival szemben, egyáltalán nem volt tökéletes. Már 1885-től kezdve hangzottak el panaszok vele szemben. 1888-ban egy Szegeden tartott ipari értekezleten Zay Adolf országgyűlési képviselő szájából hangzott el: „Az 1884. XVII. tc. sem jelenlegi szövegezésében, sem végrehajtásában az ipar érdekeinek nem felel meg.”^{45/} A század végén és a századforduló után újabb és újabb törvények /1891., 1893., 1907. és 1911./ próbálkoznak a kor igényeivel lépést tartani.

V. Iparos szervezetek

A középkorban a céhszervezet sok száz éven át az iparosoknak nemcsak szakmai és érdekvédelmi, hanem társadalmi egyesülése is volt. A kapitalizmus kibontakozásával a céhek a maguk zárt szervezetével, ujitások előli elzárkózásukkal már nem feleltek meg a megváltozott gazdasági keretek között hivatásuknak, fel kellett számolni őket, egyuttal pedig kutatni azokat a formákat, amelyek a gyáripár gyors térhódításával képesek továbbra is a kisiparosokat összefogni, érdekeiket megvédeni.

A Habsburg-birodalomban a XVIII. század második felében ilyen gazdasági jellegű tömörüléssel előbb Csehországban találkozunk, bár ez nem az ipar, hanem a mezőgazdaság terén működik. Legismertebb az 1767-ben alapított „Prágai Hazafias Társaság.”^{1/}

Az osztrák tartományok közül elsőnek Alsó-Ausztriában alakul - még mindig nem ipari szervezet! - a Bécsi Kereskedők Egyesülete. A 20-as években még szórványosan, de a 30-as években egyre nagyobb ütemben születnek meg a kereskedők mellett a legkülönbözőbb szakmában a kézműiparosok és gyárosok egyesülései.^{2/}

Ausztria területén az ipari egyesületeket tartományonként - ideértve Prágát is! - szervezték. Az egyesületek célja: az iparosok anyagi, szellemi szükségleteiről való gondoskodás, szakiskolák alapítása, népszerű előadások, tanfolyamok, kiállítások rendezése. 1864-ben Ausztria területén 2697 ipari egyesület létezett, bár akadtak olyan tartományok is, ahol egy sem működött /Pl. Galicia, Bukovina, Tirol, Dalmácia, Szilézia /!/, Morvaország/.^{3/}

A német egység megvalósulása után a különböző polgári pártok foglalkoznak az iparosok megszervezésével. A Centrum-frakció^{4/} mainzi programtervezésében /1871/ a kisiparosság testületi újjászervezését követeli.^{5/} A szabad konzervatívok 1882. évi választási felhívásukban a céhszervezet olyan újjáépítését kívánják, amely megfelel a területi szervezkedésnek.^{6/} A Német Konzervatív Párt az 1892. évi - un. Tivoli-programjában - az ipartestületek erősítésére törekszik.^{7/}

Hazánkban - noha a kiegyezés után hozott ipari törvények szerint megindult a kisiparosság szervezkedése - csak a 90-es évek elején találkozunk először a szabadelvű kormányprogramban „az ipari közigazgatás javításával”, azaz olyan törekvéssel, amely a kisiparosok egyesüléseit a kormány - és az uralkodó osztályok - számára hajlékony és engedelmes eszközökké alakítja át.^{8/}

Már a kiegyezés előtt az abszolút kormányzat részéről megindult a kez-

deményezés tőkés keretek között működő kisipari szervezet kialakítására. Az 1851-ben kiadott Ideiglenes Utasítás megtiltotta új céhek alakítását. Megengedi azonban, hogy a nem céhbeli kisiparosok közös céljaik előmozdítására egyleteket alakíthassanak, de abba belépésre senkit nem kényszeríthetnek. Az ilyen egyletekre is viszont általában a céhekre vonatkozó szabályok voltak érvényesek. Minthogy az egész utasításon érződött, hogy nem magyar viszonyokra alkalmazták, nem hazai talajból nőtt ki, hanem az önkényuralmi berendezkedéssel van összhangban, nem volt nálunk maradandó hatása. Arra azonban alkalmas volt, hogy a céhek erejét, hatáskörét tovább zsugorítsa.^{9/}

Az 1859. dec. 20-i császári pátens szintén összbirodalmi szellemben fogant és az osztrák viszonyokat akarja ráerőltetni a nem németnyelvű tartományokra is. Ez a pátens a kisiparosok szervezeteként az ipartestületet /Genossenschaft/ jelöli meg. A 106.§ elrendeli, hogy akik hasonló vagy rokoniparágakat üznek, közös kötelékbe vonandók össze. A 107.§ akként intézkedik, hogyha egy iparos olyan helységben akar megtelepedni, ahol már van ipartestület, ipara megkezdése előtt köteles abba belépni és teljesíteni a tagsággal járó kötelezettségeket. Vannak az utasításnak figyelemreméltó pozitív intézkedései is, pl. nemcsak a mesterek, hanem a segédek és a tanoncok is tagjai az ipartestületnek. Világosan jelöli meg az ipartestület céljait: közös ipari érdekek előmozdítása, a tagok tanulási és szolgálati viszonyainak előmozdítása, illetve szabályozása, szakiskolák létesítése /ezekre felügyelet!/, és a hatóságok számára véleményadás.

A pátens ugyan még megengedi a „céh” név használatát, de ezen kívül már jóformán semmit nem hagy meg a régi intézményből. Az eredeti céhszervezetet részben kiforgatva, részben megreformálva, lényegében a nálunk is később megvalósuló - és hasonlónevű - ipartestületi intézménynek veti meg az alapját.^{10/}

A kiegyezést követő ~~első~~ években megszülető első ipartörvényünk - az 1872. VIII. tc. - most már alkotmányos törvénnyel - megszünteti a céheket, és helyettük - természetesen egészen más tartalommal - a kisipar érdekvédelmi szerveként a IV. fejezet engedélyezi az ipari társulatok létesítését. „76.§ Ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorlóiparosok közös érdekeik előmozdítása végett ipartársulatokba egyesülhetnek.”^{11/} Az alapszabályokba bele kell foglalni: a be- és kilépés feltételeit, a tagok jogait és kötelelességeit, a járulékok mérvét, a közös vagyon kezelésének módjait. A társulat esetleges föloszlatásakor a társulati vagyon a tagok között föl nem osztható, hanem közhasznú ipari célokra kell fordítani. A társulatok az illetékes közigazgatási hatóság felügyelete alatt áll^{12/} lanak. A 79.§ hangsúlyozza, hogy a társulatba belépés nem kényszeríthető!

A szegedi Általános Ipartársulat 1873 június 29-én alakult meg a városháza közgyűlési termében 200 taggal. Elnökévé az iparosok között népszerű Rainer Ferenc kádármestert választotta. Több iparág - főleg a korábban feloszlott céhek közül - külön ipartársulatot alakított.

A szegedi ipartársulat alapszabályai, amelyeket a minisztérium csak háromszori átdolgozás után hagyott jóvá, több vidéki szervezet részére is mintául szolgáltak. Az iparosok a társulaton belül szakosztályokba szerveződtek. Az azonos vagy rokonszakmákban dolgozók alkottak egy szakosztályt. A szakosztály felügyelt a tanoncok oktatására, betegek, elaggottak, szűkölködők segélyezésére - tehát lényegében átvette a korábban feloszlott céhek jóléti, szociális tevékenységét! - , javaslatokat tett a szakmai képzettség emelésére, szabályozta a pénzkezelést, a tisztségek betöltésének módozatait és ezek munkakörét.^{13/}

Az 1876. évi iparkiallítás anyagi sikere lehetővé tette, hogy más vidéki városokat megelőzve - még a fővárosban is gyakran csak kölcsönépületekben lehetett iparos gyűléseket lefolytatni! - a szegedi ipartársulat pályázatot hirdessen „szegedi iparosok háza” építésére. A 200 Ft-os első díjat egy fiatal szegedi építész nyerte el - 11 más pályázó körül - célszerű és hibátlan beosztásu pályatervével.^{14/} Az iparosok háza a Szent Demeter templom közelében - a mai Dóm-téren - épült föl. Benne helyezték el az ipartársulat helyiségeit, az iparos- és gazdakört, a szegedi iparosok ifjak képző és segélyegyletét, az Alföldi Iparlap szerkesztőségét. Itt, illetve a hozzácsatolt épületben akartak iparmuzeumot, közös áruzsarnokot szervezni, sőt a leendő kereskedelmi és iparkamarának is helyiséget biztosítani, - de ezeket a szép elképzeléseket három évvel később a városra zúduló árvíz keresztülhuzta.^{15/}

Ráth Károly, egy az 1872. évi ipartörvény revíziója érdekében tett - már korábban ismerttetett - interpellációjában panaszolja, hogy a feloszlott céhek nyomán alakított ipartársulatok nem felelnek meg a korszerű iparos szervezetek követelményeinek. Eddig is csak 900 ipartársulat alakult, de ez csak kis töredéke a régi céhek számának. Jelentős nagy városokban egyáltalán nincs ipartársulat!^{16/}

Az Országos Iparegyesületnek az ipartörvény módosításáról készült törvényjavaslata az iparos szervezet hármas tagolása mellett foglal állást:

I. foku szerv: az ipartársulat. Feladata: szerződések kötése, tanoncok nyilvántartása, iskolai felügyelet, adatszolgáltatás a hatóságok számára, egyes iparágak fejlődésének előmozdítása; „12.§ Minden iparos társulatba állni, illetőleg, mint tag, valamely társulat költségeinek fedezéséhez járulni köteles.”

II.foku szerv: az iparkamara. Ellátja az ipartársulatok fölötti felügyeletet, ellenőrzi a törvények végrehajtását, a munkaadók és munkásaik közötti surlódásokat elintézi, ipari kérdésekben véleményt, tájékoztatást nyújt a hatóságoknak;

III.foku szerv: a központi ipartanács, amely összefoglalja és a minisztérium elé terjeszti a kamarák jelentéseit, országosan ellenőrzi az ipari rendelkezések végrehajtását és a kormánynak javaslatokat tehet iparügyi kérdésekben.^{17/}

A javaslatához fűzött indoklás kifogásolja, hogy az 1872. ipartörvény alapján öntevékenyen csak kevés ipartársulat jött létre, azok is kevés kivétellel hanyatlanak, sőt több, mint a fele, már fel is bomlott közülük.^{18/} Egy későbbi követelés szerint nemcsak az iparosok /azaz: a mesterek/, hanem a segédek számára is kellene - kötelező jelleggel - szaktestületet létrehozni.^{19/}

Az országos iparértekezlet társulatok helyett ipartestületek alakítását indítványozza, melyek segélypénztárakat is kötelesek fenntartani. A testületek mellett szabad társulások is létrejöhetnek, melyekbe segédek és gyári munkások egyaránt fölvehetők.^{20/}

Az 1872. VIII. tc. annyira szűkre szabta az ipartársulatok jogkörét, hogy azok nem tudtak eredményes munkát kifejteni. A törvény az iparszabadság hangsúlyozásával lehetővé tette, hogy bárki - képesítés nélkül is - bármiféle ipart üzhessen, néha egyszerre többet is. Ennek következményeként az iparszabadsággal számos visszaélés történt. Viszont a 84.§ értelmében senkit sem bírói ítélettel, sem közigazgatási eljárás során az iparüzési jogtól megfosztani nem lehetett. Ilyen körülmények között az ipartársulatoknak, mint érdekképviselői szervezeteknek, a működése lehetetlenné vált.^{21/}

Az újjáalakított ipartörvény - az 1884. évi XVII. tc. - számos §-ban foglalkozik az ipartestületekkel. „126.§ Az ipartestület célja: az iparosok között a rendet és az egyetértést fenntartani; az iparhatóságoknak az iparosok közt fenntartandó rendre irányuló működést előmozdítani, az iparosok érdekeit támogatni, s őket haladásra serkenteni.”

A törvény előírja, hogy minden városban, ahol legalább 100 önálló, képesítéssel rendelkező iparos van, és ezek kétharmada kívánja, ipartestületet kell alakítani. /100-nál kevesebb iparos esetén, ezek kérelmére, csak az ipar- és kereskedelmi kamara javaslatára engedélyezhető./ A korábbi ipartársulatok beolvadnak az ipartestületekbe. A törvény IV. fejezete utasítást ad alapszabályok készítésére, az előljáróság és a közgyűlés hatáskörének megállapítására, jegyzőkönyvek fölfektetésére, az iparhatósági biztos személyére és munkakörére, valamint a békéltető bizottságok szerve-

zésére. Az V. fejezet községekben továbbra is engedélyezi az ipartársulatok működését, amelyek szintén iparhatósági fölügyelet alatt állnak, de ezekbe a belépés nem kötelező.^{22/}

A szegedi általános ipartársulat 1884. augusztus 15-én tartott közgyűlésén egyhangulag kimondta, hogy az új törvény alapján, amelyet a király május 19-én szentesített, ipartestületet fog szervezni,^{23/} s a szervezési előmunkálatok vezetésére gróf Zichy Jenőt, az Országos Iparegyesület elnökét, kérte föl.^{24/}

A Szegedi Ipartestület 1885 április 16-án - az országban elsőik között! - alakult meg. A korábbi általános ipartársulat 500 taggal és 18 092 Ft 97 kr vagyonnal beolvadt az ipartestületbe. Több tekintélyes iparos közül a testület közfelkiáltással elnökévé ismét Rainer Ferencet, a korábbi ipartársulat elnökét, választotta meg. Megalakulásakor a testület nyolc szakosztályt hozott létre: 1. fémipari, 2. faipar, 3. ruházati ipari, 4. élelmi-szeripari, 5. építőipari, 6. ércipari, 7. festőipari és 8. bőripari szakosztályt.^{25/} Néhány szakma kisiparosai nem léptek be az ipartestületbe, hanem - még a századforduló körül is - szakegyletekbe tömörültek, mint pl. a nyomdászok, cipészek, szabók, szobafestők, asztalossegédek és könyvkötők. /Lásd részletesebben a X. fejezetben!/^{26/}

A testület alapszabályai - a törvényben megállapított feladatok mellett - a testületet I. foku iparhatóságnak nyilvánítják. A tagok jogai és kötelességei között szerepel: a testület gyűlésein való részvétel, szavazati jog, vitás ügyekben a testület segítségül hívása, statisztikai adatokba betekintés, részvétel közös vállalkozásokban, határozatok, megbízatások végrehajtása és a tagdíj fizetése. A testület ügyeit a közgyűlés, melyet évente legalább egyszer össze kell hívni, és az előljáróság, melyet egy évre választanak, intézi.^{27/}

Az ipartestület az alapszabályokban lefektetett elveknek megfelelően tevékenysége során tagjai számára munkaközvetítést végzett,^{28/} utasfogadót tartott fenn - amelyben pl. az 1891. évi ipartestületi jelentés szerint 3077 segéd, illetve iparos 5317 napot töltött átmeneti szállásként,^{29/} - könyvtárat és társalgót rendezett be s ezek révén a testületet az iparosok társadalmi központjává kívánta tenni,^{30/} segélyeket folyósított, többnapos kirándulásokat szervezett az ország különböző tájaira,^{31/} iparostanoncok munkadarabjaiból kiállításokat rendezett,^{32/} s végül a testület elhunyt tagjait kedvezményes temetésben részesítette.^{33/}

Az ipartestület már szélesebb jogkörrel rendelkezett, mint elődje, az ipartársulat. A 127.§ szerint az ipartestület a hozzátartozó iparosokra és segédszemélyzetükre nézve, mint elsőfoku iparhatóság, jár el. Az ipartes-

tület szabályrendeletet alkothat s azt végrehajthatja, a 141.§ alapján az iparosok és segédszemélyzetük közötti vitás ügyekben békéltető bizottságot hívhat életre, az iparigazolványok kiadását a képesítés bemutatása után ő adja ki. Aki iparigazolvánnyal rendelkezik, köteles az ipartestületbe belépni.

Uj vonás az ipartestület céljai között a hatóságok tájékoztatása ipari ügyekben. Az ipartestület a kisiparosság érdekében felszólalhat, felterjesztést intézhet, közbeléphet, tehát minden tekintetben eljárhat. Így az ipartestület egyuttal hatásosan betölthette érdekvédelmi feladatát is.^{34/}

Az ipartestületi törvénynek azonban voltak súlyos fogyatékoságai is. A testületi fegyelmet sértő taggal az ipartestületnek nem volt jogában eljárni. Nem tudta megakadályozni, hogy szakképzettséggel nem rendelkező iparosok tanoncokat ne tarthassanak s így kontárokat ne neveljenek. Legfőbb hibája, hogy a kötelező társulást sem tudta következetesen keresztülvinni. /Ipartestületi tagság csak akkor kötelező, ha az illető helységben már ipartestület működik; ehhez viszont az szükséges, hogy a képesített iparosok száma elérje a 100-at; de ez esetben is csak akkor alakulhat ipartestület, ha ezeknek legalább kétharmada kívánja az ipartestület megalakulását./ Igazán hatásos akkor lett volna az ipartestületi intézmény, ha az egész ország kisiparossága ipartestületekbe szerveződik, mert a szervezettségben rejlő erő csak ekkor érvényesült volna a maga valójában. Minthogy hiányzott tovább egy olyan központi szerv, amely egységes vezetés és irányítás alá rendelte volna az országban szétszórtnak, egymástól elkülönülten működő testületeket, a közös cél érdekében, így az ipartestületek, mint érdekképviselői szervek sem tudtak hivatásuknak teljesen megfelelni, mert a sokkal jobban megszervezett nagyiparral szemben nem volt elég erejük a kisiparos érdekének megóvására. Ezek a fogyatékoságok elég hamar felszínre kerültek, és mozgalmak indultak meg az ipartestületek megreformálására és egy olyan központi összefogó szervezet felállítására, amilyen Németországban a kézműves kamara volt.^{35/}

A II. Országos Ipartestületi értekezlet Aradon /1890/ határozatilag kimondotta, hogy minden helységben, ahol legalább 100 iparos van, kötelező az ipartestület megalakítása. Kisebb települések iparosai a legközelebbi helység ipartestületének lehetnek tagjai.^{36/}

A századforduló táján néhány város ipartestületében /Szigetvár, Pozsony, budapesti cipész/ olyan mozgalmak indultak meg, hogy német mintára külön kézműves kamarákat alakítsanak. Azzal indokolták törekvéseiket, hogy a kereskedelmi és iparkamarákban a gyárosok és kereskedők vannak túlsúlyban, akik nem tudják kellőképpen a kisiparosok érdekeit megvédeni és képviselni.

Az Országos Iparegyesület minden alkalommal visszautasította ezeket a törekvéseket, mert azok - szerinte - az erők elforgácsolására vezetnének, fönn tartásuk újabb terheket róna a kisiparosokra, a kereskedelmi és iparkamara kellőképpen el tudja látni a kisipari érdekek védelmét, a most már hatósági jelleggel felruházott ipartestületek pedig elsőrendűen a kisipar érdekeit képviselik.^{37/}

Németországban és Ausztriában a segédeknek szélesebb jogkörük van az ipartestületekben, mint nálunk. Az ipartestületen belül külön segédválasztmány alakul, amely minden - a segédekre vonatkozó ügyben - eljár. Az ipartestület elnökségének a segédválasztmány egy kiküldötte is tagja. Minden segédekre vonatkozó ipartestületi gyűlésen a segédek teljes számban részt vehetnek, és szavazati joggal rendelkeznek. A segédek részére felállított intézmények igazgatásában fele arányban vesznek részt.

Németországban önkéntes és kötelező jellegű ipartestületek vannak, bár azelőbbieket száma állandóan csökkent az utóbbiak javára. Az ipartestületek a szövetkezetek különféle fajtáit hozhatják létre, s azokat a testületi vagyongból támogathatják. Befolyással rendelkeznek - a magyar testületek hasonló feladatain túl - a munkaközvetítésre, az ipari szakképzésre, iskolákra. Sokkal kiterjedtebb fegyelmi jogkörrel is rendelkeznek. Az alapszabályok ellen vétő tagokra 1000 márkáig terjedhető pénzbírságot is kiróhatnak. Ellenőrizhetik a műhelyeket, az alkalmazottak szálláshelyeit. Több ipartestület ipartestületi választmányt hozhat létre a résztvevő ipartestületek érdekeinek a védelmére. Az ipartestületi választmányok alá vannak rendelve a Kézműves Kamarának, mely egyúttal felügyeleti hatóságuk is.

Ausztriában nem sikerült - bár kísérletezések folytak - a némethez hasonló központi összefogó szervet kiépíteni az ipartestületek számára. Nagyon hatásosnak bizonyult viszont az ipartestületi instruktori intézmény megszervezése. Ez a feladatkör később az ipartestületek hatáskörébe ment át, s így az eredetileg állami hivatalban összpontosuló felügyeleti jog átruházása az ipartestületi önkormányzatot erősítette.^{38/}

A Szegedi Híradó-ban Vass Pál Szeged és vidéke számára ipari és kereskedelmi kamara FÖLÁLLÍTÁSÁT javasolja.^{39/}

A kamarai intézmény a francia abszolutizmus idején keletkezett. 1607-ben a kormány tagjaiból és hivatalnokokból alakult meg egy kereskedelmi tanács /Conseil de Commerce/. Ezt a tanácsot XIII. Lajos „Chambre de commerce general” néven szervezte újjá, 1616-ban. Colbert ismét módosította ezt a szervezetet, amelybe kereskedőket is meghívott. /1664/ XIV. Lajos 1700-ban újból szabályozta a testület összetételét, amelybe 6 kormánytisztviselőt nevezett ki, 12 kereskedőt pedig a jómódu párizsi polgárság

választott be a kamarába. A király meg is határozta világosan a kamara rendeltetését: részint érdekképviselői szerv, részint tanácsadó szerv a kormány számára.

A kamarai hálózat a XVIII. század elején rövid idő alatt ~~képzült~~ ^{képzült} egész Franciaországban, a napoleoni háborúk alatt pedig meghonosodik Közép-Európában is. Németországban 1802-ben francia rendelet hozza létre a „Kommerz-deputation”-t s ugyancsak a francia megszállás alatti országokban is /Észak-Itália, Németalföld, Belgium/ gyorsan meghonosodnak.^{40/}

Magyarországon ugyancsak francia rendeletre alakul meg 1811-ben a fiumei kamara. Igaz, ez a franciák távozásával már 3 év múlva megszűnik, de 1829-ben „deputazione mercantile” néven új életre kél és működik egészen 1852-ig,^{41/} amikor a fiumei kereskedelmi és iparkamarát véglegesen megszervezik.

Külön iparkamarák /Gewerbekammer/, mint érdekképviselői szervek, a múlt század második felében alakulnak az egyes német államok területén.

Ausztriában 1848 december 15-én kiadott rendelet alapján csak egy kamara jön létre, Bécsben. A rendelet feladatát abban jelöli meg, hogy minden kereskedelmi és ipari érdekeket érintő törvények és rendeletek kibocsátása előtt a kamara véleményét meg kell hallgatni.

Az 1850 március 26-i „ideiglenes törvény” - 18 éven át volt érvényben! - elrendeli, hogy az egész monarchia területén ki kell építeni a kamarai intézményt, mint a kereskedelem, ipar, hitelintézetek és a közlekedés egységes és törvényes érdekképviselői intézményét. Ezt az 1868 jun. 29-i törvény azzal egészíti ki, hogy a kamarák képviselőket küldhetnek a Reichsrath-ba. /A törvény vonatkozott Cseh- és Morvaországra is./

Kelet- és Dél-Európában a magyarországinál később honosodik meg ez az intézmény. Romániában francia mintára szervezik a kereskedelmi és iparkamarákat /1886/. Szerbiában csak 1910-ben kerül sor erre. Belgrád székhellyel 4 külön kamara /kereskedelmi, nagyipari, kisipari, munkás/ jön létre. Bulgáriában 1894 óta eleinte csak a kereskedelem és a nagyipar, és csak 1910 óta tartozik a kisipar is a kamarákhoz. Olaszországban /Lombardia, Velence/ a XIX. század elején a franciák alapítják az első kamarákat. Az olasz királyság és a nemzeti egység megvalósulása után kiépítik az egész országban. Szervezetük ekkor is a francia mintákat követi.^{42/}

Hazánkban 1848 május-június folyamán foglalkozik Klauzál Gábor a kamarák szervezésének gondolatával. Felszólította a kereskedelmi testületeket, hogy létesítsenek egy bizottságot az alapítás előkészítésére. A bizottság összegyűjtötte a kamarák létesítésére, a kereskedelem és az ipar fejlesztésére vonatkozó adatokat, és ezeket emlékirat formájában a kormány

elé terjesztette. A szabadságharc kitörése azonban levette a napirendről a kamarák ügyét.^{43/}

Az osztrák kereskedelmi miniszter 1860 március 18-i rendelete alapján - az osztrák kamarai törvény szellemében - 11 kamara létesül Magyarország területén.^{44/} A magyar közvélemény azonban bizalmatlan a kamarákkal szemben. Sokan úgy látják, hogy a kamarák az összbirodalmi eszme képviselőiterekre vannak hivatva. A közvélemény nyomására a helytartótanács 1861-ben felszólítja a kamarákat, hogy tegyenek javaslatot az átszervezésükre. A pesti kamara azt javasolja, hogy a kamarai intézményt szét kell választani külön ipari és külön kereskedelmi kamarára. Az előzőbe tartozna a kézműipar, az utóbbiba a kereskedelem és a gyáripar. Azt kívánja továbbá, hogy a kamara országos ügyekben is mondhasson véleményt, tehessen javaslatot. Szabályozni kell a kamara és a hatóságok viszonyát, az eddigi választási rendszert pedig meg kell reformálni.

1867-ben Gorove István hajtja végre a kamarák reformját, de a kisiparosság támadja az intézményt, mert nem látja benne érdekeinek a képviselőt. Az 1868. VI. tc. lényegében megtartja az 1850-es alapokat, a kamarát kötelező érdekképviselői szervnek nyilvánítja, két osztályra tagolja - kereskedelmi és ipari - , melynek tagjait egyenlő arányban 5 évre választják. A kamara feladata az érdekképviselői tén túl adatgyűjtés, különféle bizonyítványok kiállítása, évi jelentések elkészítése a kamarai terület közgazdasági viszonyairól, véleménynyilvánítás, szakképzés előmozdítása kereskedelmi és ipari ügyekben, ipartestületek támogatása, javaslattétel.^{45/}

Az olyan elképzelésekkel szemben, amelyek külön kereskedelmi, és külön ipari kamarákat szeretnének létrehozni, az Országos Iparegyesület határozottan szembeszállt. A kamarák hatáskörébe ui. éppen azok az ügyek tartoznak, amelyek az ipari és a kereskedelmet közösen érintik. Az egyoldaluan ipari kérdések az ipartestületek, mint érdekvédelmi szerv és mint elsőfoku iparhatóság, elé tartoznak.^{46/}

Szegeden 1867-ben alakul meg a Lloyd-Társulat. Még ez évben - és később többször is - javasolja, hogy Szeged székhellyel Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara létesüljön. 1875 óta a szegedi polgármesteri jelentések évente követelik a szegedi kamara megszervezését - eredménytelenül.

Az 1876.évi szegedi iparkiallítás sikerét fölhasználva a Lloyd-Társulat ismét emlékiratot terjeszt föl a minisztériumhoz. Trefort Ágoston attól teszi függővé támogatását, ha a város is hajlandó a kamara megalapítása érdekében anyagi áldozatot hozni. A miniszterhez küldött viszontválaszban a szegedi városi tanács 600 Ft, a Lloyd-Társulat 300 Ft, és a szegedi ipartársulat szintén 300 Ft hozzájárulást ajánl föl a cél érdekében. De a Tisza

árvize - mint annyi más szépnek induló ipari törekvést - a kamara kérdését - legalábbis átmenetileg - elmosza. A katasztrófának azonban biztató következménye az, hogy az ország - s Európa! - figyelme Szeged felé fordul.

1880 szept. 11-18. között a kereskedelmi és iparkamarák Kemény Gábor és Matlekovics Sándor elnöklete alatt egyetemes gyűlést tartanak. Az ujonnan felállítandó kamarai központok között Szeged neve is szóba kerül. /Ekkor már Aradnak és Miskolcnak van kamarája! / De az új kamarai központ mégsem Szeged lesz, hanem Pécs. /1884ben/.

1885-ben a Szegedi Ipartestület a kézművesipar érdekeire hivatkozással sürgeti a kamara megszervezését, 1500 Ft hozzájárulást ígérve a létesítéshez.^{47/}

1889 októberében a kamarák helyzetével foglalkozó tanácskozás résztvevői egységesen megállapodtak abban, hogy számukat ~~gyen~~apítani kell, és részükre nagyobb tevékenységi kört kell biztosítani.^{48/} A kereskedelmi miniszternek az 1889. évről szóló jelentésében, a számok emelése mellett, a kamarák területének arányosabb beosztása és a véleményadás tekintetében nagyobb hatáskör domborodik ki.^{49/}

1889 végén 15 kamara működött az ország területén. Baross Gábor miniszter 1890 február 14-én leiratban értesítette a törvényhatóságokat, hogy az 1868. VI. tc. alapján 5 új kereskedelmi és iparkamarát szervez: Szegeden, Győrött, Nagyváradon, Besztercebányán és Marosvásárhelyen. Így számuk 1891-ben 20-ra emelkedett. A szegedi kamarához tartoznak: Hódmezővásárhely, Szabadka, Zombor, Ujvidék, Baja, Bács-Bodrog és Csongrád vármegyék - szám szerint 23 - ipartestületei.^{50/} Így az Országos Iparegyesület javaslata, amelyben II.foku szervként az iparkamarákat nevezi meg s az ipartestületeket ezek alá rendeli, másfél évtized múltán mégis megvalósult.

Az első kamarai választáson az ipari osztály alelnökévé Rainer Ferencet, a kamara vezető titkárává Kulinyi Zsigmondot, másodtitkárrá Bakay Nándort választották.^{51/}

A szegedi kamara első - 1891. évi - jelentése egy év alatt jelentős vagyoni gyarapodásról számol be. De hangsúlyozza, hogy nem célja a tőkegyűjtés, hanem a rendelkezésre álló összeget az iparossegédek továbbképzésére, tanműhelyek és egy technológiai iparmúzeum létesítésére kívánja fordítani, „mely jegecedési központja lenne a kerület ipari szakoktatási akciójának.”^{52/} A kamara területén 29 000 iparos - többségük bőripari, szabó, kovács, bogárnár, asztalos kisiparos - és 5 000 kereskedő él. A szegedi háziiparok közül virágzik a paprikafeldolgozás, tarhonyakészítés és gyékényfonás. A kamara területén működő, gőzerőre berendezett gyárak több, mint negyede - a 220-ból 60 - Szegeden található. Nagyobb vállalataink közül a szegedi kenderfonó,

az ujszegedi lenipari /szövő és fonó/ gyár és a kötélgyár jár az élen. A szegedi Bak Bernát és Fiai malomüzem Bordeauxba és Rouenba is exportál. Viszont a szappangyártás, mely nemrég városunkban még jelentős volt, hanyatlik. Gazdaságosak a gőzfűrésztelepek, a bútör-, agyag- és kőipar, fonó-, szövő-, ruházati-, élelmezési- és építőipar, de visszafejlődőben van az érc- és fémipari /késes, lakatos, rézműves/ és ötvösipar.^{52/}

A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara tevékenységét a századfordulóig az alábbiak jellemzik: szorgalmazza újabb ipartestületek alakítását, előmozdítja az ipari szakoktatást, több tanműhelyet, szakiskolát létesít. /A szegedi fa- és fémipari szakiskola megalapításához 2500 Ft-al, fenntartásához további évi 2000 Ft-al járul hozzá./ Támogatja a távbeszélőhálózat kiépítését, javaslatokat tesz a közuti és hidépítéshez, tervezetet készít a Duna-Tisza csatornához, kísérleteket végeztet a bácskai kendertermesztés növelésére, közgazdasági előadások^{53/} és tanfolyamokat rendez.

A kisiparosság mégsem tudta megkedvelni a kamarai intézményt. A vele szemben támasztott ellenszenv még a keletkezésére vezethető vissza, amennyiben a szabadságharcot követő abszolutizmus hívta életre. Nem tudta meglátni benne a kisipari érdekképviselőt. Az intézmény az iparszabadság elvére épült, olyan időben, amikor a céhek, mint zárt testületek, még léteztek. A kormányban nincs külön tárcája az iparnak, a földművelés- ipar- és kereskedelmi minisztériumban - nem alaptalanul! - inkább a mezőgazdaság és kereskedelem - azaz a nagybirtokos osztály és a burzsoázia - legfelsőbb szintű intéző szervét látta, s középfokon ugyanilyeneknek látta a kamarákat is.^{54/}

Németországban a munkáskamarának sikerült összefognia az ipartestületeket. Nálunk a védőkisiparosszervezeteket az Országos Magyar Iparegyesület-nek kellene összetartania. Még az 1872. évi ipartörvény revíziójával foglalkozva az Alföldi Iparlap hasábjain olvasható az a kívánság, hogy "...az egyesület oly központtá tétessék, mely körül a hazai ipar emelésére irányított összes magántörekvések csoportosulhassanak; végül feladata az organizationak az is, hogy az ipar emelésére célzó üdvös eszmék általánosan elterjesztessenek, s általában az iparügyben meginduló üdvös mozgalmak országossá tehetőek legyenek."^{55/}

Az Iparegyesület eszméje még Kossuth fogsága idején keletkezett. "Fogságom magányában az anyagi közjókét kellékei s e téren a társadalmi tevékenység ~~kellékei~~ hivatása felől is gondolkoztam. Már akkor meg voltam győződve, hogy a nemzet, mely csupán földművelést űz, amolyan félkezű teremtes...Bármely oldalról is tekintettem a dolgot, mindig azon eredményre jutottam, hogy az ipar fejlesztése hazánknak legsürgetőbb, legégetőbb szükségei közé tar-

tozik, még pedig nemcsak általában a közjólét, hanem különösen még magának a mezőgazdaságnak érdekében is." ^{56/} Az iparegyesületi tevékenységéről pedig egy 1885-ben kelt levelében így nyilatkozik: „Az Iparegyesület viszontagságos életem kevés kedves emlékei között a legislegkedvesebbek közé tartozik.” ^{57/}

Az Országos Ipar Egyesület születésének közvetlen előzménye almási Balogh Pálnak 1841 elején a Pesti Hírlap-ban megjelent egyik cikke volt. Ebben az írásában egy az ipar érdekében hasznos ismereteket terjesztő társaság alapítására tett javaslatot. Az egyesület működési tervét Balogh Pál-on kívül Kossuth Lajos, Szentkirályi Móric és Eötvös József dolgozta ki. Kossuth azt az 5000 Ft-ot, amelyet Wesselényi Miklós és barátjai gyűjtöttek családjá számára, nem fogadta el, hanem följánlotta az alapítandó iparegyesület céljaira. Az egyesület elnökévé gróf Batthyány Lajost, igazgatójává Kossuth Lajost választotta. ^{58/}

Az Iparegyesület ismeretterjesztő kiadványokat tett közzé, ipari statisztikát fektetett föl, ipari évkönyveket adott ki, kiállításokat rendezett. Azon fáradozott, hogy a korszerű műhelyoktatást kifejlessze és elterjessze, bizonyos iparágak kialakítását elősegítse, illetve olyan iparágakat honosítson meg, amelyekre hazánkban lehetőség van, és amelyek életképeseknek bizonyulnak. ^{59/} Az Iparegyesület hivatalos közlönyt is adott ki "Hetilap" címen. /1867 után: "Anyagi Érdekeink"/ ^{60/}

Az Iparegyesület kezdeményezésére alakult meg 1844 okt.6-én a Védegylet a hazai ipar támogatására. /Elnöke: gróf Batthyány Kázmér, alelnöke: gróf Teleki László, igazgatója: Kossuth Lajos lett./ A Védegylet eredeti célját - az osztrák ipartemékek visszaszorítását a hazai piacon - ugyan nem tudta elérni, s emiatt a kezdeti lendület elég hamar lelohadt. Bár 1846-ban 146 vidéki osztálya volt, még ez évben a Védegylet megszűnt. ^{61/} A védegyleti mozgalom azonban alapul szolgált - most már politikai programmal - az Ellenzéki Párt megalakulásához.

A Védegylettel párhuzamosan a magyar külkereskedelem fellendítése érdekében kezdeményezte az Iparegyesület a Magyar Kereskedelmi Társaság, majd hamarosan a tengerentúli forgalom lebonyolítására, hajók építésére a Magyar Tengerhajózási Társaság megalapítását, mindkettőt részvényes alapon. ^{62/}

A következő évben - 1845- ben - Deák és Kossuth javaslatára 300 000 Ft részvénytőkével Gyáralapító Részvénytársaság keletkezett. Az Iparegyesület a 40-es évek közepén a tőkés ipar és kereskedelem érdekében fejtette ki elsősorban tevékenységét. Ezek a vállalkozások azonban a hozzá nem értés, Ausztria féltékenysége, a hazai konzervatívok ellenállása - mindegyik megmozdulás lelke és a szervezet vezetője Kossuth volt-, gáncoskodása miatt néhány év alatt megszűntek. ^{63/}

A szabadságharc bukása után voltak kísérletek az Iparegyesület életrekeltésére, ez azonban csak 1867-ben sikerült. Ekkor elnökévé Eötvös Józsefet választották. 1882-ben ujjaszervezték. /Ekkor vette föl ismét reformkori nevét./ Az egyesület igazgatója Mudrony Soma lett, ennek halála után Kossuth barátja, Gelléri Mór, az Alföldi Iparlap alapító szerkesztője - aki előbb már megbízást kapott arra, hogy az Országos Iparegyesület történetét az 50 éves jubileum alkalmából /1892/ írja meg - került az igazgatói székbe. ^{64/}

Az Iparegyesület 1867 után, de főként az 1882. évi ujjaszervezés után, valóban az az intézmény volt, amelyet tőle az iparosok országszerte elvártak, a kisipari érdekek védelmezője. Tevékenysége a kisiparosok összefogására, számukra bizonyos kedvezmények - elsősorban hitel-pénzügyi vonatkozásban - kiharcolására, a nagyipar versenyével szembeni védelem biztosítására irányult. De már a 90-es évek második felében és a századfordulón a vezetőségben egyre nagyobb számban kerülnek be a középipari polgárság, sőt nem egy esetben a burzsoázia, képviselői is. Az egyesület egyre többet foglalkozik a nagyipar kérdéseivel, s a kisipar érdekei fokozatosan háttérbe szorulnak.

Németországban Kolping Adolf - a cipészsegédből lett pap - kezdeményezésére széles körben terjedtek el és nagy népszerűségnek örvendtek az egyházi vezetés alatt álló legényegyletek. A Habsburg-birodalomban 1852-ben alakultak először ilyen szervezetek, számuk 1857-ben már 55 volt. Az egyletek célja, hogy az iparos segédekett valláserkölcsi nevelés révén a fennálló társadalmi rend érdekében megszervezze, és bizonyos szociális tevékenységet fejtsen ki /segélyezés, betegápolás/. 1867 után ipari munkások részére is alapítottak ilyen egyleteket. /Számuk ekkor: 36/^{65/}

A Szegedi Híradó 1860 nyarán arra szólítja fel a helybeli mestereket, hogy más városok mintájára nálunk is alakítsanak ilyen egyletet. Az ilyen egyletek működéséhez már a Bach-rendszer is engedélyt adott, Bach bukása után már nem volt akadálya hasonló kezdeményezésnek. Augusztus végén 41 céhmester kérte a megyefőnököt az engedély megadásához. Kérelmüket beadványukban így indokolták: „nemcsak társadalmilag nemesebb eszmékre ébresztik a még sok kívánnivaló iparos elméjét, hanem olvasáshoz és rendhez szoktatják a fiatal nemzedéket, egyszersmind hasznos és békés polgárokká teszik őket.” - a legényegyletek. ^{66/} 1860 nov. 4-én Bakay Nándor közreműködésével létrejöhett a Szegedi Iparos Segédek Egylete, amely a „vallás és erény, munkásság és szorgalom, egyezés és szeretet” jelszavával a „vallási és polgári érzelmeket” igyekezett tagjaiban kialakítani s rajtuk keresztül őket az uralkodó osztályok oldalán, a mesterek befolyása alatt tartani. Ebből az Egyletből nőtt ki 1861-ben a Szegedi Iparosok Közművelődési Egylete, amely felolvasásokat, esti tanfolyamokat, vándorgyűléseket és munkakiállításokat rende-

zett.^{67/} Hasonló céllal felnőttek részére 1874-től kezdve, az ipartársulat mellett működött a Szegedi Iparosok Köre is, - elnöke szintén Rainer Ferenc volt, - nem kötelező jelleggel. Ebbe a szervezetbe olvadt bele kilencévi önállóság után 1876-ban a Szegedi Polgári Kör. A Kör az iparosok közti társas érintkezést, eszmecserék, viták, előadások és fölolvadások révén az iparosok közműveltségének emelését szolgálta.^{68/}

A korábbi legényegylet átszervezésével 1877-ben jött létre a Szegedi Iparos Ifjak Képző és Segély Egylete. Az egylet vezetésében Ivankovits János plébános, Rainer Ferenc ipartársulati elnök és Gelléri Mór tevékenykedtek. Az egylet célkitűzései hasonlóak voltak a korábbi legényegyletével. Az alapszabályok az iparos segédek műveltségi szintjének emelésére helyezik a súlyt. /Ismeretterjesztő előadások, fölolvadások, pályázatok kitűzése, viták rendezése/ Sok jóléti törekvés található bennük /segélyezés, ingyenes orvosi kezelés, kedvezményes temetés/. Az egyesület könyvtárat tartott fenn - 1892-ben 1280 kötet -^{69/}, hírlapokat, folyóiratokat járatott. Az egyesület tagjai részt vehettek a közgyűléseken, szavazati joggal rendelkeztek, ingyen látogathatták a könyvtárat és az egyesület rendezvényeit.^{70/} Az egyesület tagjai részére munkaközvetítést látott el, az iparos ifjak munkadarabjaiból időről-időre kiállításokat rendezett.^{71/}

Az iparos ifjak egyesületének tevékenységében fontos helyet kaptak az ország különböző városaiban évente rendezett vándorgyűlések. Ezekben olyan fontos programok kerültek napirendre, mint újabb képző- és segélyegyletek alapítása, iparosok szakképzésének emelése, betegség esetén biztosítás és angol mintára kis takarékpénztárak /u.n. „penny bankok”/ létesítése.^{72/} Az 1876 augusztus 21-én - az iparkiállítás idején - Szegeden megtartott vándorgyűlésen több vidéki városból érkeztek ifjusági küldöttek. A vándorgyűlés a szegedit „országos értekezlet”-nek nyilvánította, a szegedi egyletet pedig „minta-egylet”-nek. Itt határozták el, hogy a szegedi és vidéki egyletek kedvezményeiket egymásra is kiterjesztik, hogy ugyanazon néven működnek /Iparos Ifjak Képző és Segély Egylete/ és a jelvényük is közös /két keresztbe fektetett kalapács és két egymást fogó kéz/, mint a munka és a testvéri összetartozás jelképe.^{73/} Egy év múlva a veszprémi vándorgyűlés minden ifjusági egylet számára utasfogadó fölállítást határozta el 10 kr szállásdíj mellett. Tehetséges és szakképzett iparos segédek számára a kormánytól külföldi ösztöndíjat kérnek. Az összes ifjusági egylet számára hivatalos lapjuknak az Alföldi Iparlap-ot ismerik el. A határozatok végrehajtásával a szegedi egyletet, most már, mint „vezér-egylet”-et bízták meg. Már ez a vándorgyűlés az iparos ifjak munkadarabjaiból - öt tárgykörön belül - kiállítást nyitott.^{74/}

Míg a veszprémi vándorgyűlésen a szegedi „vezér-egylet” köré 8 ifjúsági egylet tömörült, melyhez 15 újabb és 18 alakulóban lévő egylet jelentette be csatlakozását, addig egy év múlva a békéscsabai vándorgyűlésen már 35 testület nevében 150 kiküldött hangolta össze működését a szegedi ifjúsági egylet programjával, és tevékenységével.^{75/}

Az 1891. évi XIV. tc. megszüntette az egyletek segélyező tevékenységét. A szegedi egylet 1891. augusztus 9-én tartott közgyűlésén a módosított alapszabályok értelmében a Szegedi Iparos Ifjak Közművelődési Egylet^{76/} nevet vette föl.

Az iparos ifjúsági egyesületeknek vezetőik - a közép- és kisipari polgárság - nagy szerepet szánt^{77/} az egyre terjedő szocialista eszmék visszaszorítása érdekében. A szegedi iparkiallakítás alkalmával megindult kezdeményezés hatására 1892-ig kerekén 100 iparos ifjúsági egylet alakult. „Ez mozgalom alapelve az volt, hogy az iparos ifjúságot egyrészt óva intse a szocialistikus mozgalmak vakon követésétől...másrészt fennen hirdette a jelszót, hogy a segédek érvényesítsék ugyan méltányos jogukat, de nem háborút üzenvén a mestereknek, hanem ezekkel karöltve haladva lehetőleg a legjobb békés egyetértésben.”^{77/} Továbbá a vezetők olyan irányvonalat akartak megszabni az ifjúsági egyletek tevékenységének, „mely az iparos segédet nem helyezi ellentétbe az önálló iparossal, hanem mint ennek munkatársát és kiegészítő és fontos részét a modern kor színvonalára igyekszik emelni.”^{78/} Az egyletek tehát a mesterek, segédek és tanoncok érdekazonosságát hirdették, az osztályharcos megmozdulásokat eleve le akarták szerelni, vallásos és polgári érzelmek kialakításával pedig az ifjakat munkaadók - azaz a kizsákmányolók - befolyása alatt tartani. Az egyletek befolyása a fiatalok körében évtizedekig jelentős volt, és nagy mértékben késleltette a helyi szocialista mozgalom kibontakozását.^{79/}

VI Ipari szövetkezetek

Iparunk fejlődésének akadályai között /II. fejezet/ említettük több iparkamara panaszát a Bernfeld-monopólium ellen. Fejérváry honvédelmi miniszter állta is az ígéretét és 1874 október 31-én pályázatot hirdetett borszerelvényeknek magyar iparosok általi szállítására. A szállítás lebonyolítására több vidéki városban - így Szegeden is - szövetkezet alakult, de a Harapcit-konzorcium olcsóbb ajánlatával szemben ez a vállalkozás megbukott. Ez volt az első szövetkezeti megmozdulás hazánkban, amelyben kisiparosok 20 ezer pár bakkanos és csizma szállítását vállalták. A vállalkozás sikertelenségét nem a szövetkezeten belüli tényezők okozták. A kisiparosok a pályázattal meghirdetésében, aféle „mézes madzag”-ot láttak, amely mögül hiányzott az őszinte jóakarat. A szövetkezet bukásának okát abban látták, hogy 1. a versenytárgyalásoknál a hazai ajánlatok magas árakat jelöltek meg; 2. összeköttetések révén a kormányhoz közelálló csoportok kaptak megrendeléseket.^{1/}

Az Országos Iparegyesület, amelynek helyiségeiben alakult meg az első magyar szövetkezet, javaslatot terjesztett az országgyűlés és a delegációk elé: „Törvényhatóságilag ki kellene mondani, hogy a közös hadsereg Magyarországot illető részének, valamint a magyar királyi honvédségnek felszerelése egyenesen és kizárólag a hazai ipar részére tartatik fenn.”^{2/} Majd hamarosan követte ezt egy újabb előterjesztés a kereskedelmi miniszterhez és az országgyűléshez intézve, amelyben az Iparegyesület azt kéri, hogy a szállításokra vonatkozó ajánlatokat ne az egész ország területén, hanem - porosz minta szerint - csak a hadkiegészítő területeken hirdessék meg. Ez egyúttal megfelelné az ipari decentralizáció elvének is.^{3/}

A szegedi ipartársulat 1875 november 18-án tartott választmányi ülésének határozata arra kérte a kereskedelmi és iparkamarát, hogy 1. ajánlati hirdetményeiket 2-3 hóval a határidő lejárta előtt küldjék meg; 2. a kamarai tagoknak, akik illetményeiket pontosan fizetik, küldjék meg a szállítandó cikkek jegyzékét és a szállítás feltételeit.^{4/} „A nagy erők egyesülését látjuk mindenfelé, melynek hasonlóképp a gőzgép kerekeihez, eltiporják mindazt, ami eléjük kerül. A szövetkezetek a nagy természet példáját követik, mely apró patakokból folyókat teremt...megkísérlik egy uj, a réginél szebb világot teremteni.”^{5/}

Az első szövetkezeti kísérletek Angliában, a kapitalizmus fellelegvárában, még az XVIII-XIX. század fordulóján keletkeztek. Különböző munkáscsoportok meg akarták törni a moznárok monopóliumát és olcsón akartak lisztet nyújtani tagjaiknak.^{6/} A brightoni Szövetség célkitűzéseit a kortársak így irták le 1829-ben: „Nagybani áron vásároltak olyan cikkeket, amelyeket ál-

talában fogyasztani szoktak... a különbséget vagy hasznót hozzáadják a közös vagyonhoz."^{7/} Robert Owen a munkásosztály nyomorának okát a szabad versenyben és a kapitalista kizsákmányolásban látta, ezért olyan rendszer megalkotására törekedett, amelyben nincs kizsákmányolás és a munkás a munkát megillető teljes értéket kapja osztályrészül. Előbb u.n. "~~harmónia~~ harmónia-telepeket" szervezett, amelyeken nemcsak a termelést és a fogyasztást szabályozta, hanem az egész életet kollektív alapokra kívánta helyezni. Kisérletei a XIX. század első felében a kapitalizmus kezdeti, felfelé ívelő szakaszára esnek, amikor a munkásosztály még szervezetlen, és sem Owen, sem a munkások nem ismerték fel a tőkés rend megdöntéséhez vezető eszközöket és utakat.^{8/} Már tartósabb eredményt ért el Owen a skóciai Orbistonban létrehozott ipari szövetkezetével.

A hazai szövetkezeti mozgalom elindítására nagy hatással volt a rochdalei takácsok példája. Robert Owen eszméinek hatására 1844-ben 28 munkás megalapította sz első, saját erőre támaszkodó, szövetkezetet „Rochdale society of equitable Pioneers” néven.^{9/} A szövetkezeti mozgalom fokozatosan levegőzte utopisztikus burkát. A szövetkezetek tagjaiknak napi áron adták el áruikat, és a hasznót, mint osztalékot, szétosztották közöttük, tehát tisztán üzleti szempontból is sikeres vállalkozásoknak bizonyultak. 1868-ban Glasgow-ban megalakult Nagyszövetkezet - azaz árubeszerző központ - azzal a céllal, hogy a kisebb szövetkezeteket áruval lássa el. Az eddigi fogyasztói tevékenység mellett néhány év múlva rátértek a termelés közösségi alapon való megszervezésére. Ezekben a termelőszövetkezetekben kisiparosok és - munkanélküli - munkások ezrei találtak munkalehetőséget, és bebizonyították, hogy termelő vállalatok szervezése, műszaki és üzleti irányítása nem kizárólag a tőkés osztály kiváltsága.^{10/}

A „rochdalei uttörők” kezdeményezése nyomán Angliában nem egészen fél század alatt 16 ezerre emelkedett a szövetkezetek száma, másfélmillió taggal / családtagokkal 6 és fél millió/. Rochdale után a közeli nagyvárosban, Manchesterben, majd Liverpoolban, Londonban, Glasgowban és külföldön is elszaporodtak a szövetkezetek. 1891-ben 28 millió font forgalmat bonyolítottak le, több, mint 4 millió font tiszta nyereséggel! A rochdalei takácsok a nyereségből fizetik a vezetés költségeit, a befektetett tőke kamatait, kölcsönöket folyósítanak tagjaiknak s a fennmaradó részt negyedévenként kiosztják. Rochdaleban egész utcákat, városrészeket építettek föl szövetkezeti alapon. Könyvtárra egy év alatt többet költöttek, mint nálunk a Nemzeti Kaszinó! Tanfolyamokat szerveznek, iskolákat tartanak fenn, alapítványokat tesznek színházak, kórházak építésére.^{11/}

De a rochdalei uttörőknél is nagyobb hatással volt hazánkra - és Ausztriára - a németországi példa. ^{Hermann} Franz Schulze 1849-ben szülővárosában, amelynek egyuttal polgármestere is volt, Delitzsch-ben / innen vezetéknévének másik fele: Schulze-Delitsch/ 13 asztalossal és 280 taklér tőkével a gyáripar versenyével szembenálló, a kisiparosok önszegélyezésén alapuló szövetkezetét. A sikeren felbuzdulva még ugyanebben az évben egy 57 tagu cipész-szövetkezetet is létrehívott. Egy év múlva Poroszországban már 41 szövetkezet működött, egy évtized múlva 800, Schulze halálakor /1883/ Németország területén 4500, másfélmillió taggal, 300 millió M saját, és 500 millió M idegen tőkével. Tevékenységük elsősorban nyersanyag és félgyártmányok beszerzésére, fogyasztásra, hitelek és előlegek folyósítására irányult. Schulze szigorúan az önszegély alapján állt, az államtól nem akart semmi támogatást elfogadni, egyrészt azért, mert nem akarta, hogy a kisiparosság a kormánytól függő helyzetbe kerüljön, másrészt, mert az állami támogatás kiölné a kisiparosokból az önállóságot, a kezdeményező képességet és a haladásra való törekvést. Gyakorlati szervező munkája mellett nagyarányú irodalmi, népszerűsítő tevékenységet is kifejtett, és az önszegély kérdésében csakhamar ellentétbe került Lassalle Ferdinánd állami támogatásra helyezkedő termelőszövetkezeteivel szemben. Kettejük között hosszantartó, elkeseredett vita bontakozott ki, mindketten meggyőződéssel védték álláspontjuk - vélt - helyességét.^{12/}

A szövetkezeti mozgalom Angliában a fogyasztás olcsóbbá tételére irányuló jelleggel indult, de - e jelleg további főnállása mellett - egyre nagyobb számmal terjedtek a termelő szövetkezetek. A válsággal küzdő kisiparosok ui. ezekben a szervezetekben látták az önkéntes társulásnak azt a formáját, amelyben védelmet találtak a tőkés nagyipar versenyével szemben. Franciaországban - ahol különben a kisiparnak mindig jelentős szerepe volt a gazdasági életben - elsősorban ez utóbbi formák, a termelőszövetkezetek terjedtek el. Itt az állam pénzügyi segéllyel is támogatta a szövetkezeteket, ennek ellenére a század utolsó évtizedében a szövetkezetek száma a felére olvadt le./Ebben része van annak is, hogy a szövetkezetekben nemcsak kisiparosok tömörültek, hanem bér munkásokat is alkalmaztak./^{13/}

Ausztriában a Schulze-féle szövetkezetek terjedtek el. Csehországban F.Chleborád „Kaptár” néven szervezett önszegélyen alapuló fogyasztási szövetkezetet. A hazánktól keletre és délre fekvő balkáni országokban a kapitalizmus fejletlensége miatt ez időben szövetkezetek még nem keletkezhettek. A század második felében Németországban a szövetkezeti mozgalom sikere arra készítette a pártokat, hogy célkitűzéseik közé fölvegyék a szövetkezeti eszme terjesztését. Legkorábban a Szociáldemokrata Munkáspárt vette programjába. Mind az 1869. évi eisenachi, mind az 1875. évi góthai program állami segéllyel támogatott szocialista termelőszövetkezetek szervezését követeli

„a dolgozók demokratikus ellenőrzése alatt. Ipari és földműves termelőszövetkezeteket olyan mértékben kell életre hívni, hogy azáltal az összes dolgozó szocialista szervezete megerősödjék.”^{14/} A polgári pártok közül leg hamarabb a Centrum, a kisemberek pártja, majd utána a Német Konzervatív Párt Tivoli-programjában, végül a 90-es években a Szabadelvű Néppárt eisenachi célkitűzései között a szövetkezetek szervezésének, támogatásának, fejlesztésének törekvéseivel.^{15/}

Marx „A tőke” I. kötetében világosan kimutatja, hogy a kapitalizmus két pólusát a tőkések és a bér munkások képezik. Közöttük azonban ott találjuk a kisárutermelőket, akik személyesen vesznek részt a termelésben, de ugyanakkor egyuttal tulajdonosai maradnak a termelőeszközöknek is.^{16/}

A kapitalizmus korai szakaszában a munkamegosztáson alapuló és kézi erővel dolgozó manufaktúrákkal szemben a céhekben tömörült iparosok még tudják ugyan tartani egyre gyöngyöző pozíciójukat, mikor azonban az ipari forradalom a gépi munkát helyezi előtérbe, a harc végérvényesen eldőlt a nagyipar javára. A kisipar a maga kezdetleges technikájával, alacsony termelékenységével, tőkeszegénységével és gyenge műszaki felszereltségével végképen lemaradt a diadalmasan előretörő gyáripár mögött.

Már a céhrendszer korában előfordult, hogy iparosok közös műhelyeket állítottak fel, ahol a nyersanyagot félgyártmányokká dolgozták fel, de a teljes termék elkészítése még ekkor is a céhmester egyéni műhelyében történt. Olyanról is tudunk, hogy nagyobb városokban - főleg vásároknál - céhekközös árucarnokot létesítettek, amelyben - természetesen a céh által megállapított áron - termékeiket árusíthatták. Ezek a kivételes jelenségek és a későbbi szövetkezetek között azonban semmiféle, még származásbeli, összefüggés sem mutatható ki.^{17/}

Hazánkban a szövetkezeti eszme korai csiráját találjuk az 1843-44. évi országgyűlés kereskedelmi választmányának javaslatában. Ez a közszállításokban biztosítani kívánja a magyar iparcikkek előnyben való részesítését. Az 1764. évi XXIV. tc-re kivatkozik, amely előírja, hogy a hatonáság ruházati felszerelését hazai iparosoktól kell beszerezni. Ezt azonban nem csupán a hadseregnek, hanem minden hatóság /állami, törvényhatósági, közhivatali/ számára ki akarja terjeszteni.^{18/}

A raktárszövetkezet első gondolata a Védegyletnél bukkan föl 1845-ben, amikor is felkéri az Iparegyesületet Iparműraktáregylet fölállítására. Ez készpénzzel megvásárolja, vagy előleget ad rá, a gyáripár termékeit és hitelbe adja el a kereskedőknek. 1846 áprilisában meg is valósult, 31 650 Ft értékű részjegyekkel. Az első év még szép nyereséget mutatott ki, de már a következő veszteséggel zárult. /Hivatalosan 1851-ben oszlottak fel./^{19/}

Kossuth, minden reformkori gazdasági megmozdulás lelkes támogatója és részesen pénzügyminiszter korában a radványi posztósoknak kedvező föltételek mellett több ezer Ft kölcsönt ajánlott föl gépek beszerzésére. /A szabadságharc azonban megakadályozta a terv keresztülvitelét./

Évek multán Gellérinek torinói látogatása alkalmával /1884. jun. 26./ lelkesen nyilatkozott az angliai szövetkezetekről szerzett benyomásairól: „Mikor Birminghamben voltam, örült a lelkem az ottani u.n. kismesterek láttára. Ezek - például puskaművesek - többen összeállnak, közösen szerzik be az anyagot és közösen birják a drágább gépeket. Tartanak közös ügynököket, kik beházzalják Európát és visszatérve, a kapott megrendeléseket felosztják iparosaik között, ezek vállalkozási tehetségéhez képest. Ez az igazi ipar: ezért lelkesültem Angliában tartott beszédeimben és ilyet szeretnék látni Magyarországon is. Talán az új ipartestületek útján lehet is.”^{20/}

Az 1872 márciusában megtartott közgazdasági kongresszuson először szerepel a szövetkezetek ügye. Matlekovich Sándor felhívja a kisiparosok figyelmét, hogy az iparszabadság, a nagyipar versenyének káros következményei ellen csak úgy védekezhetnek, ha erőiket gazdasági társulás, azaz szövetkezés útján erősítik.^{21/} Az 1872. VIII. tc. ugyan még nem említi a szövetkezeteket, de a megalakuló ipartársulatok számára a törvény végrehajtási utasításában - a kongresszus hatására - ezeket olvashatjuk: „Az ipartársulat célja a társulati tagok közös érdekeit előmozdítani, nevezetesen: odaműködni, hogy a társulati tagok a termelésben és készítményeik értékesítésében a nagy üzlet előnyeiben részesüljenek. E célra: a/ kölcsönpéztárt, hiteligyletet létesít, vagy ennek létesítéséhez hozzájárul, amelyből a tagok olcsó kölcsönt nyerhetnek s amelyre nézve a társulati vagyon alapul szolgálhat; b/ raktárnyersanyagbeszerzési egyletet létesít, amelynek közvetítésével a tagok az üzletükhöz szükséges nyersanyagokat jó minőségben a beszerzési áron átvehetik; c/ árucsarnokot, közös raktározási egyletet létesít, amelyben a tagok készítményeiket együttesen áruba bocsáthatják; d/ odaműködik, hogy tagjai összműködő termelőtársulatokba lépjenek, illetőleg ily társulatokat alakítsanak, iparuk közös műhelyben való üzésére, vagy nagyobb szerű gépek közös használatára. Ezen intézetek, amelyben csak társulati tagok lehetnek részesek, külön alapszabályok szerint igazgattatnak, amelyek annak idején a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztériumnak bemutatandók.”^{21/}

Ez a mintaalapszabályzat nagy vonalakban lényegében tartalmazza is a szövetkezeti mozgalom feladatait. Az ipartársulatok fennállása idején azonban ebből semmi sem valósult meg, amennyiben 1884-ig egyetlen kisipari szövetkezet sem létesült.

A mintaalapszabályzat tartalmazza egyuttal a lehetséges - és később részben meg is valósuló - szövetkezetek fajtáit. A nyersanyagbeszerzők nemcsak a nyersanyagot, hanem szerszámokat, munkaeszközöket, esetleg gépeket is vásároltak tagjaiknak. Jutalékként a szövetkezet a beszerzési áron felül 5-10 %-ot számított fel. A beszerzett anyagot a szövetkezet raktárában tárolták, és a tagok készpénz ellenében vehették át. A szövetkezeti gépműhelyek főleg az asztalos szakmában létesültek. A gépeket a legtöbb esetben a kereskedelmi minisztérium adományozta. Az értékesítő /másként: árucarnok vagy raktárszövetkezetek/ a megrendelés hiányában dolgozó és tárolási nehézségekkel küzdő kisiparosokon akartak segíteni. A raktár használatáért mérsékelt díjat fizettek, a szövetkezet a beraktározott áru után a becsértéknek 50-60 %-át előlegben kifizette a tagoknak.^{22/}

Az 1875. évi XXXVII. tc. - kereskedelmi törvény-a XI. fejezetében szabályozta a szövetkezetek jogviszonyait. A három évvel korábban tartott közgazdasági kongresszuson Matlekovics már sürgette a szövetkezetek jogainak törvénybe foglalását. Így a kereskedelmi törvény lett az első magyar szövetkezeti jogalkotás, amelyet sok bírálat ért ugyan, mert az 1873. évi osztrák szövetkezeti törvénynek rövidített és hevenyészett fordítása volt csupán, de azzal, hogy a szövetkezeteket kiemelte az egyesületi jog köréből és szilárdan a gazdasági élet alapjára helyezte, lehetőséget adott később szövetkezetek alapításához.^{23/}

Az 1879 május végén megrendezett Második Országos Iparos Gyűlés határozatai között - sok más hasznos mellett - szerepel az önszervező szövetkezetek terjesztése, kölcsönpénztárak /=előleg-hitelegyletek/, közraktár- és termelőszövetkezetek alakítása. Közvetlen hatása ugyan nem lett ennek a határozatnak, de az ipartörvény revíziójában már bizonyos mértékig figyelembe vették a kisiparosság kívánságait, és ezzel sikerült a szövetkezeti ügyet a holtpontról elmozdítani.^{24/}

A ipartörvény revíziója ügyében Ráth Károly interpellációjában megjegyzi, hogy a szövetkezeti intézmény elterjedésére nálunk csak akkor lehet számítani, ha életerős ipartársulatok alakulnak.^{25/} A módosításról készült javaslatnak a „Nemzet”-ben megjelent tájékoztatása már sürgeti a szövetkezeteket.^{26/} Az 1884. évi XVII. tc. 126.§ az ipartestületek céljai közé iktatja: „^{e/} az iparosok anyagi érdekeit szövetkezetek alapítása által előmozdítani.”^{27/} Ez a kitétel az ujonnan alakult szegedi ipartestület 2.§-ába szó szerint bele is került.^{28/} A törvény adómentességet biztosított az ipartestületek által létesítendő szövetkezetek részére; hitelszövetkezeteknek, ha jövedelmük nem haladta meg az évi 6 %-ot; szakipari szövetkezeteknek, ha tagjaik közé csak ipartestületi tagokat vesznek föl.^{28/}

A szövetkezetek alakítására az első lökést - mint fentebb már láttuk -

a katonai szükségletek szállítása adta. A soproni kereskedelmi és iparkamara 1876 elején körlevélben szólította fel az ipartestületeket arra, hogy a honvédségi és egyéb hatósági /bírósi, megyei szolgálati személyzet/ felszerelés és ruházat szállítására szövetkezetek alakuljanak.^{30/} Ráth Károly kimutatja, hogy míg Magyarország a közös ügyek fenntartásához 30 %-al járul hozzá, a közös hadsereg szükségleteinek fődözéséhez csak 1/10 arányu megrendelést kapott. A honvédségi fölszerelés évente 350 000 Ft-ra rug. Ennek minden karjcarának hazai iparosok kezébe kellene kerülnie, és bár az 1874 október 31-i pályázati felhívás világosan kimondja, hogy „a bőrszerelvények kizárólag Magyarországon gyártott anyagokból és hazai iparosok által készítenők”, éppen a bőrneműek szállítására nagyobb részt a cseh és morva iparosok kaptak megbízatást, pedig e téren a magyar ipar teljesen versenyképes.^{31/} Ez 200 - 250 000 Ft veszteséget jelent hazai iparosainknak.

1877 dec. 10-én Szende Béla honvédelmi miniszter az Iparegyesület föltérjesztése alapján értekezletet hívott össze „a honvédség bőripari szükségleteinek a magyar ipar által leendő szállítása tárgyában.” Az értekezlet megállapodott a szállítás időtartamában; kikötötte, hogy a felszerelést hazai anyagból kell előállítani; előnyben részesíti a kisipari feldolgozást; a szállítás lebonyolítására előnyben részesíti tovább a szövetkezeteket, amelyek - ha legalább 50 kisiparos tagja van - megalakulhatnak.^{32/} Egy év múlva a szegedi csapó-testület - Ráth Károly javaslatára - megbízatást kapott a honvédelmi minisztertől ezer db nyári takaró elkészítésére.^{33/}

Az ország első kisipari szövetkezetét a szolnoki ipartársulat csizmadiaszakosztálya hozta létre talpbőr közös beszerzésére. A közös beszerzés előnyei: 1. nem kell fizetni a közvetítőnek; 2. a bőrgyár szívesebben ad nagyobb tételben gyersanyagot egy testületnek, ~~hag~~ mintsem, hogy készletét a kisiparosok között elaprózza.^{34/} 1890 óta a szövetkezet már egy bőripari nyersanyagraktárt is fenn tudott tartani.^{35/} Szolnoki példa nyomán a nagykőrösi csizmadiák is szerveztek nyersanyagbeszerző szövetkezetet. Alapszabályaikat az ekkor Szegeden tevékenykedő iparbarát, Gelléri Mór - ez időben az Alföldi Iparlap szerkesztője - állította össze.^{36/} Hasonló mozgalom indult meg a szabók között is.^{37/}

Az ipartestületek országos értekezlete 1887 április elején, Budapesten, határozatot hozott a szövetkezetek támogatásáról: 1. nyersanyagok olcsón, készpénzért vagy hitelben történő beszerzéséről; 2. közös árusításra raktárak föllállításáról; 3. csak olyan ipartestület szervezhet szövetkezetet, amelyben kellő szakképzett munkaerő a biztosítéka az eredményes tevékenységnek; 4. a szövetkezet vezetősége az illetékes szakosztály képviselőiből alakuljon, de az ipartestületet felügyeleti jog illeti meg.^{38/}

A szövetkezetek létrehozásának okai között az iparosok leginkább azt

emlegetik, hogy „a tőkének, a gyáraknak mindinkább fenyegető versenyével szemben”^{39/} „a becsületes megállásnak más módja nincs, mint az egyesülés, a szövetkezés.”^{40/}

Az első valódi termelőszövetkezetek Erdélyben keletkeztek. 1866-ban a besztercei timárok és a nagyszebeni szijgyártók tömörültek termelőszövetkezetbe, 1885-ben a besztercei kalaposok és szijgyártók alakítottak szövetkezetet. Különösen a besztercei timárok értek el szép eredményeket. Mikor Lukács Béla kereskedelmi miniszter erdélyi körútján meglátogatta a szövetkezet börgyárát, körlevélben sürgette a kamarákat, hogy a kisipar válságának megszüntetésére szorgalmazzák a termelőszövetkezetek alapítását.^{41/}

Raktárszövetkezet alapítására a kereskedelmi miniszter a szegedi kisiparosoknak - 15 évi törlesztésre - 5250 Ft kölcsönt nyújtott az országos közgazdasági alapból.^{42/} Szegeden kívül ekkor raktárszövetkezetek álltak már fenn Budapesten, Szombathelyen, Zomborban, Aradon, Kassán és Kolozsvárott. Szövetkezetek alapításához az Alföldi Iparlap figyelemreméltó észrevételeket fűz: a szövetkezetek önkéntes alapon alakuljanak, a kisiparosok előbb a vállalkozás realitására legyenek tekintettel; csak akkor szélesítsék ki tevékenységüket, ha az kisebb keretben már életképesnek bizonyult, és végül: ne a pénzhajhászásra törekedjenek.^{43/}

A közvállalkozó szövetkezetek tárgyában Bakay és a szegedi ipartestület kezdeményezésére 1888 szeptember 8-9-én országos iparértekezletet hívtak össze Szegedre. Előzményként hivatkoztak azokra a sérelmekre, amelyek a kisiparosokat a nagyvállalkozók és szállítók részéről érték a kincstári megrendeléseknél. Egy közvállalkozó szövetkezet, amely erős központi vezetéssel rendelkezik és a vállalt kötelezettségek teljesítésében tagjait szigorúan ellenőrzi, és amelyben a jobbmódu és szegényebb iparos egyaránt megtalálja számításait, vagyona arányában tőkéjével és munkájával hozzájárulva a szövetkezet ügyéhez, méltán bizhat állami megrendelésekben. Az Országos Iparszövetség elé terjesztendő szövetkezeti tervezet hangsúlyozza, hogy a közvállalkozó szövetkezet, mint fővállalkozó, köteles a megrendelést az alvállalkozók - iparosok - között méltányosan kiosztani, óvadékot letenni, nyersanyagról gondoskodni, ezt piaci áron a kisiparosoknak átadni és a végzett munka arányában fizetni. Az alvállalkozók az átvett nyersanyagért, a munka minőségéért felelősséget vállalnak és a megbízatást lelkiismeretesen teljesítik.^{44/}

Még a szegedi értekezlet előtt, 1888 januárjában Bakay a közvállalkozó szövetkezet elnökeként 23 vidéki város ipartestületétől kapott meghívást közvállalkozó és szállító szövetkezetek szervezésére. Tiznapos dunántúli szervező útjának legsikeresebb állomása Szombathely volt, ahol

egy 200 000 Ft vagyonnal rendelkező szövetkezet jött létre.^{45/}

A szegedi értekezlet hatására az Országos Iparszövetség alapszabályai közé iktatta: „2.§...az ország ipartestületei, társulatai, kamarái és egyletei kebelében szövetkezeteket és közvállalkozó egyesületeket létesít.” Az alapszabályok III. része behatóan tárgyalja a közvállalkozó egyesületek általános üzletmenetét.^{46/}

Szövetkezetek szervezésére városunkban leginkább a 80-as évek végén került sor. 1887 márciusa óta már működött egy bőripari szövetkezet, amely mintegy 60-70 iparossal, segédekkel és családtagjaikkal együtt egy 3000 pár bakkancsos megrendeléssel készült el az év végéig. Nemcsak a varrás, hanem a bőrkikészítés munkáját is maguk végezték.^{47/}

A szegedi ipartestület bőripari szakosztályának nyersanyagraktárszövetkezete - ebben a formájában - 1891 augusztus 27-én alakult meg, és az ország egyik legrégebbi és leghosszabb élettartamu szövetkezetének bizonyult. /Még a két világháború közötti időszakban is tevékenykedett!/ Egyik jubileumi Emlékkönyv-ükben a megalakulás okaira visszaemlékezve azt írják, hogy a kisiparosok a nyersanyagvásárlás terén ki voltak szolgáltatva a bőrkereskedőknek, náluk eladósodtak, szorult helyzetüket arra használták föl, hogy csak náluk vásároljanak a kereskedők által megszabott áron és minőségben. Ez az áruzsora jellegzetes formája volt, amely ellen a törvény nem nyújtott védelmet. Ezért célul tűzték ki: a tagok részére a nyersanyag közös beszerzését és elárusítását, hitelnyújtást; a beraktározott áruk után 2/3 részben előleget biztosítanak nyersanyagban. Szállításokat vállalnak a közös hadsereg, a honvédség, a csendőrség és a közhatalóságok számára. Támogatásukra a kereskedelmi miniszter 10 000 Ft hitelt biztosított.^{48/} A szövetkezetnek 1892-ben 456 tagja volt, 580 üzletrésszel, ami 14 500 Ft-nak felelt meg.^{49/} Ez évben a közös hadügyminiszter - Ivánkovits János közben-

járására - 10 000 Ft értékű bőrmunka - csizma, bakkancs, táska, derék-, táska-, kengyel- és fegyverszíj - leszállításával bizta meg a szövetkezetet.^{50/} A szövetkezet ez év május 25-én nyitotta meg elárusító baktárát, amely csupán ebben az évben 68 757 Ft-ot forgalmazott.^{51/} A bőripari szövetkezetek támogatására Baross Gábor felszólította a kamarákat, hogy munkakerőmegtakarítás céljából szövetkezeteiket talpvarrógépek beszerzésére szólítsák fel. A szükséges gépekből a budapesti technológiai múzeumban gyűjteményes kiállítást hozott létre, ahol a szakemberek a beszerzés feltételei, árai felől tájékozódhatnak.^{52/} A szegedi bőripari szövetkezet élt is a lehetőséggel. Bőrmegmunkáló gépek és talpvarrógépek vásárlására kölcsönt vett fel, amelyet kamat nélkül, tíz részletben, negyedévenként törlesztett.^{53/}

A szövetkezet azonban a 90-es évek végén válságba került. Ebben főleg a vezetésben megmutatkozó járatlanság /tapasztalatlanság a kereskedelmi ügyvitel, könyvelés, ellenérzés terén/ és az a körülmény játszott közre, hogy alkalmazottaik - többnyire bukott bőrkereskedők - kijátszották a szövetkezet éberségét, és a saját zsebükre kötöttek üzleteket. Mikor azonban az Országos Központi Hitelszövetkezet felvette kötelékébe és sikerült megbízható üzletvezetőkre szert tenniük, elég hamar kiláboltak a válságból és fellendült üzletmenetük is. Az első világháború idején kapott katonai megrendelések még nagyobb mértékben felvirágoztatták a szövetkezetet, a nyersanyagbeszerzés és értékesítés terén elért tiszta feleslegből tagjaiknak a befizetett üzletrészek után osztalékot is tudott juttatni.^{54/}

Nemcsak mesterek - önálló iparosok -, hanem cipésszegédek is alapítottak szövetkezetet 1892-ben Magyarországi Cipészek Országos Termelő Szövetkezete névvel. Tagjaik közös műhelyben raktárra és megrendelésre dolgoztak. A termelés, az anyagbeszerzés és értékesítés teljesen kollektív alapon történt. Gépeket, állami megrendeléseket kapott. 1905-ben azonban ugyanazon okok miatt, amelyek átmenetileg a szegedi szövetkezet válságát is előidézték, megszűnt.^{55/}

A szegedi szövetkezet sikeres működésének hatására és szegedi bőriparosok közreműködésével Hódmezővásárhelyen is alakult hasonló szövetkezet.^{56/}

A szegedi butoriparosok 1891 nyarán termékeikből kiállítást rendeztek, hogy a piacot visszahódítsák a butorkereskedőktől. A kiállítás fényesen sikerült és szép anyagi sikert hozott. Ezen felbuzdulva alapították meg a szegedi fa-/butor/raktárszövetkezetet 54 taggal, 180 db - á 50 Ft - üzletrésszel. Augusztus 5-én nyitották meg raktárukat, mely nem egészen fél év alatt máris 6000 Ft forgalmat bonyolított le. Sikerült a kereskedelmi minisztertől 5250 Ft-os kedvezményes kölcsönt kieszközölniök. A szövetkezet a beraktározott készítményeik után a tagoknak 2/3 előleget fizetett.^{57/}

A szegedi érc- és fémipari raktárszövetkezet 1894-ben jött létre 20 taggal, 212 db 50 Ft részjeggyel. Megindulásához 10 000 Ft állami kölcsönt kapott. Motorral és segédgépekkel felszerelt műhelyében tüzhely és zárárúk készítésére vállalkozott. A szövetkezetben 1 munkavezető irányításával 23 segéd és 13 tanonc dolgozott. Ez év végéig 6000 Ft értékű árut állított elő, 1895-ben 15 000 Ft értékűt, az előző két és félszeresét. A gyenge üzletmenet és a drága üzemköltségek azonban hamarosan fölemésztették a részjegytől és az állami kölcsönt, és így a szövetkezet 4 év múlva fölszámolt.^{58/}

Amikor a király 1883-ban az árvízsujtotta város ujjaépítését megtekintette, a helybeli iparosok a város nevezetesebb termékeikről rögtönzött kiállítást szerveztek. Ez adta a gondolatot egy közös, állandó árucarnok lé-

tesítésére. Ez fölöslegessé teszi, hogy az iparosok műhelyük mellett még külön üzletet is fönntartsanak, vagy, akiknek erre egyáltalán nincs módjuk, az árucarnokon keresztül hozhatják forgalomba termékeiket. Az árucarnok-szövetkezet személyzete gondoskodik az üzletről, a termelő iparosok válláról leveszi az értékesítés terhét.^{59/}

Külön vizsgálatot érdemel a szövetkezeteknek létrehozásában a kisiparnak hitellel való ellátása.

Németországban a Schulze-féle szövetkezetek nem fogadtak el állami támogatást, üzletrésztőkéiket saját erőből gyűjtötték össze. Hitellel az egyik legnagyobb magánbank, a Dresdner Bank látta el. A kisiparosok másik része nem zárkózott el az állami támogatás elől. Ezek a Szövetkezetek a „Hauptverband der deutscher gewerblicher Genossenschaften” központba tömörültek, míg az előbbieket az „Allgemeine Verband”-ot alkották. Nagy jelentőségre tett szert a szövetkezetek hitelellátásában a Porosz Központi Szövetkezeti Pénztár /Preussencasse/ létrehívása. Megalakulásakor 5 millió márkát kapott az államtól, de ezt az állami hozzájárulást fokozatosan emelték s a századforduló táján - amikor is Németországban kb. 2000 hitelszövetkezet áll fenn - ez az összeg 120 millió M-ra emelkedett. A Preussencasse nem közvetlenül a szövetkezeteknek nyújt hitelt, hanem a területileg megszervezett hitelszövetkezeti központoknak s azok folyósítják tovább az igénylő szövetkezeteknek, illetve kezelik azok befizetett pénzét. A két Verband később „Deutscher Genossenschaftverband”-ban egyesült.

A német kisipari szövetkezeteknek erős támaszuk támadt a Kézműves Kamarában /Handwerksskammer/. Ez tanácsal, utbaigazítással szolgált üzemvezetési kérdésekben, adóügyekben, ~~technikai~~ fejlesztésben, nyersanyagvizsgálat, értékesítés és általában minden, kisipart érintő ügyben.^{60/}

Ausztriában a szövetkezetek központosítása két intézményben öltött testet. 1. Üzleti központ pénzügyi, hitel, kereskedelmi /esetleg áruellátási/ tekintetben nyújtott segítséget, 2. a kötelékek /Verband, Union/ - általában tartományonként szervezve - szervezési, eszmei irányítási, nevelési, oktatási, sajtó és szakirodalmi kérdésekkel foglalkoztak. Hitelellátás tekintetében nagy segítséget nyújtott a rengeteg alapítvány, amelyből kamatmentes kölcsönöket kaphattak üzemeik berendezésére, átalakítására. Ezek és az osztrák kormány nagyarányú iparfejlesztési politikája /Gewerbe-förderungsdienst/ évről-évre több százezer Kr - a századforduló idején több, mint 10 millió Kr értékű pénzügyi segítséget juttatott a szövetkezeteknek.^{61/}

Magyarországon a Fáy András alapította első pénzügyintézet, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár /1840/, majd a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank /1841/ elsősorban a nagyiparnak és a kereskedálemnek juttattak kölcsönö-

ket. Kisiparosok kistételű kölcsöneivel nem szívesen bajlódtak, különben is a kölcsönzést olyan feltételekhez kötötték, amelyeknek a kisiparosok jó része amugysem tudott eleget tenni. ^{62/}

1826-ban alapítják meg a bécsi Rotschild-bankot, az európai Rothschild-bankházak egyik ágaként. Hamarosan nagy szerep jut neki az osztrák pénzügyi-gazdasági életben. Mint Franciaországban és Németországban, úgy Ausztriában is a század közepére épül ki az a pénzügyi hálózat, amely pénzzel, hitellel, kölcsönökkel erősíti a kibontakozó kapitalizmust. A századfordulón az osztrák-cseh területek pénzügyi hálózatában 63 részvénytársasági alapon, szervezett nagybank, 559 takarékpénztár és 5000 hitelszövetkezet működik. Alaptőkéjük: 510 millió Kr, a tartaléktőkeállomány 500 Millió Kr. /A betétek összege négyszer nagyobb volt a saját tőkénél!/^{63/} Mindebből azonban - legalábbis a kiegyezésig - nem sok jut a magyar ipari vállalkozásokba, a kisiparba pedig egy krajgár sem.

A tőlünk keletre-délre fekvő országokban a pénzügyi fellendülés csak a század utolsó éveiben tapasztalható. /Lásd III. fejezet 81. jegyzetét!/
1848-ig 36 pénzügyi intézet alakul, 1860-ig 80. A kiegyezés pénzügyi vonalon is föllendülést hoz. 1873-ban 637, a századfordulón pedig 2000 fölé ugrik a pénzügyi intézetek száma. Bár 1848-hoz viszonyítva 50 év alatt a pénzügyi intézetek tőke- és betétállománya 11,4 %-ra nő, a pénzállomány nagyobb részét még ekkor is jelzálogüzletekbe /= azaz a mezőgazdaságba, a nagybirtokba/ fektetik, és csak a kisebb rész jut a váltótárcaüzlet / ipari, kereskedelmi/ hitelezés számára. ^{64/}

Az 1872. VIII. tc. ugyan a hitelügyre nézve nem tartalmaz intézkedéseket, de a megküldött mintaalapszabályokban ajánlja, hogy az ipartársulatok az iparosoknak olcsó hitellel való ellátása végett alakítsanak kölcsön-pénztárakat. Ezek lettek volna a kisiparosság első hitelszövetkezetei. Kezdő vagyonként e célra felhasználhatták volna a felosztatott céhek vagyonát. ^{65/}

Az 1872-ben megrendezett első iparos kongresszus határozata alapján került sor 1 millió Kr alaptőkével a Központi Ipartársulat Bank megalakítására. Célja: az egész ország iparosságának hitellel való ellátása. De ilyen nagyszabású feladathoz magának sem volt elég hitele. Szakértelem hiánya, visszaélések, de főként az 1873 évi pénzügyi összeomlás - sok más hazai pénzügyi intézettel együtt - ezt az intézményt is nagyon korán a bukásba sodorta. ^{66/}

Sokkal sikeresebbnek bizonyult a mezőgazdasági hitelszövetkezetek kísérlete. Gróf Károlyi Sándor 1886-ban megalakítja a Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegyei Hitelszövetkezetet, részint a saját anyagi, részint a vármegye, később ismételten állami hozzájárulással. Miután a megyében már 60

tagszövetkezet tartozott hozzá, csak akkor ^{kezdet} országos szintű szervezésbe. Ebből az intézményből alakult meg 1894-ben a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete, amely újabb kormánykölcsonnel megerősítve a hozzátartozó mintegy 200 szövetkezetnek már 10 millió Kr-án felüli hitelt tudott nyújtani. 1898-ben átadta helyét az Országos Központi Hitelszövetkezetnek.

Sajnos, a kisiparosoknak nem akadt hazánk nagyjai között olyan kivámó támogatója, mint Károlyi, aki tisztviselőit saját zsebéből fizette, faluról-falura járva végezte a felvilágosítás, meggyőzés, szervezés nehéz munkáját és szakértelmével olyan alaposan át tudta fogni az egész szövetkezeti vállalkozást.^{67/}

A milléniumi kiállítás idején rendezett ipartestületi kongresszuson Szmollény Nándor szegedi kereskedelmi iskolai tanár, a kisipari hitelügy előadója, a következő határozatot emelte javaslatná: a/ Mondja ki a kongresszus, hogy a kisiparosok hitelügyeinek rendezésére iparos szövetkezetek létesítését szükségesnek tartja; b/elsősorban hitel, másodsorban pedig nyersanyagbeszerző és elárusító raktárszövetkezetek állítandók fel; c/ a kisiparosok szövetkezeteinek szervezése a közvetlenül illetékes ipartestület feladata és kötelessége; d/ a szövetkezeteknek olcsó tőkére lévén szüksége, ilyen az Országos Közgazdasági Alapból vagy más alapból, kormányhatósági uton engedélyezendő. A kölcsön bizonyos ideig kamatmentes, később azonban legfeljebb 4 %-os kamatu legyen; e/ az ipari szövetkezetek szervezésére és kölcsönrel ellátására a kormány felügyelete alatt álló Központi Hitelintézet szervezendő; f/ Az ipari szövetkezetek részére /hitel, nyersanyagbeszerző, elárusító raktárszövetkezetek/ biztosítandó az adómentesség, feltéve, hogy a szövetkezetnek csak iparos tagjai vannak. - Ezt a határozatot a kereskedelmi miniszter elé terjesztették. Ez a határozat világosan tartalmazza az iparosoknak azt a régi kívánságát, hogy számukra a mezőgazdaságtól elkülönítve olyan pénzügyi intézet alakuljon, amely csak a kisipart látja el hitellel.^{68/}

Csak két év múlva - a Preussencasse hatására - az 1898. évi XXIII.tc. alapján alakult meg a Károlyi-féle központi hitelintézetből az Országos Központi Hitelszövetkezet / rövidítve: OKH /. Az állam 1 millió Kr alapítványi üzletrésszel, majd 3 millió Kr értékű regálé-kötvény átengedésével járult a pénzügyi alaphoz. Az államon kívül különféle más pénzügyi intézetek, hatóságok is jegyezték 3 millió Kr üzletrészt.^{69/}

Az iparosok mégsem érezték sajátjuknak az OKH-t. A törvény a gazdákat és az iparosokat egy központba vonta össze, hiába küzdöttek évtizedek óta külön kisipari hitelintézet megteremtéséért. A törvényjavaslat vitájában elhangzott az a nézet, hogy a kormány az OKH-t kortesfogásnak szánta. A 81.§-ba utólag került be az az engedmény, hogy az OKH-ba ipari szövetkezetek is

fölvehető. Az OKH már szervezeti felépítésénél fogva sem volt alkalmasz kisipari szövetkezetek szervezésére és irányítására. Jelentős állami támogatás ellenére sem rendelkezett olyan tőkével, amellyel a kisipar igényeit ki tudta volna elégíteni. Legfontosabb munkaterületének ui. a mezőgazdasági hitelezést tekintette. /10 éven át mindössze két tisztviselő foglalkozott kisipari hitelügyekkel! / Az OKH kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek 90 %-a a mezőgazdaságból került ki. Az 1898. XXIII.tc. megalkotásának világos politikai célja volt: az ipar és mezőgazdaság egy kézben egyesítésével a feudálkapitalista kormány a maga befolyása alá akarta vonni a parasztságot és a kisiparosságot, illetve a hitelnyújtás révén függő helyzetbe akarta hozni a kisárutermelőket az államhatalmat megtestesítő uralkodó osztályoktól.^{70/}

A szegedi „önsegélyező egyesület, mint szövetkezet” 1884 augusztus 1-én alakult 50 kr-os betétekkel, de 5 év múlva „Szegedi Hitelbank”-ká szerveződött, hogy kisiparosoknak, gazdáknak, kiskereskedőknek olcsó hitelt nyújtson.^{71/}

A 90-es évek elején a szövetkezeti mozgalom országosan odáig fejlődött, hogy fölmerült a helyi iparos szövetkezeteknek egy „ipari szövetsége”-be tömörítésének a gondolata. 1892 február 28-án Ivánkovits János elnöklete alatt Szegeden szövetkezeti tanácskozás kezdődött, amelyre mintegy 30 ipartestület, társulat, kamara képviselői jöttek össze, főleg Délvidékről, Tisántulról és a fővárosból.^{72/} A tanácskozáson szóba került a kisipar jelenlegi helyzete és a szövetkezeti intézmény kapcsolata, az eddig megalakult szövetkezetek működésének ismertetése, szervezési nehézségek, a szövetkezetek alapításának feltételei, azokon kívülálló iparosok féltékenységeinek a legyürése, állami megrendelések biztosítása, fogyasztók megnyerése a szövetkezeti termékek számára, a vásárolás sokszor fölpanaszolt sorsa, időszaki bazárok szervezése, raktárszövetkezetek közötti kapcsolat megteremtése, árucarnokok létesítése, kamarák támogatása, állami hitelek elnyerése. A tanácskozás külföldi megrendelések számára központi raktárszövetkezet alapítását vette tervbe, és az előmunkálatok kidolgozására Ivánkovits irányítása mellett két szegedi szövetkezetet bizott meg.^{73/}

Ez a tanácskozás jelentőségét tekintve csak az 1875. évi szegedi közgazdasági tanácskozásokkal vehető össze. A „Szövetkezés” című szakfolyóirat így méltatja: „Mintha egy darab Angliát láttunk volna magunk előtt!”, annyira meglepte a szemlélőt az a komolyság, szakértelem, azügy iránti buzgóság és az a felelősség, amely áthatotta a tanácskozás résztvevőit: miként menthetnék meg a kisipart saját erejükből? Az „Iparügyek” kiemeli annak a határozatnak a fontosságát, amely a szövetkezetbe idegen tőkét - amely csak osztalékot keres - nem enged be, és tiltakozik az ellen, hogy a szövetkezeteket részvénytársasághoz hasonlítsák vagy vele összetéve ssék.^{74/}

A „Magyar Nemzetgazda” különösen azt üdvözli, hogy az iparosok most már nem a törvényhozástól, a kormánytól és a hatóságoktól várják helyzetük javítását, hanem saját maguknak tesznek lépéseket fölemelkedésükre.^{75/} Elhangzott persze olyan aggódo hang is, hogy a nagy versenyben az erősebb szövetkezet ne nyomhassa el a gyengébbet. Viszont éppen ez lenne a feladata egy „ipari szövetségnek” vagy egy „központi szövetkezetnek”, amely a megrendeléseket méltányosan és arányosan osztja szét a vidéki szövetkezetek között.^{76/}

Az I. Internacionálé 1866 szeptember 3 - 8-ig rendezett kongresszusán Marx foglalkozott a szövetkezetek kérdésével. Hansgulyozta a szövetkezetek nevelő jelentőségét, mert meggyőzik a munkásokat a munka szocialista megszervezésének lehetőségéről, de egyuttal arra is rámutatott, hogyha a proletariátus nem szerzi meg a politikai hatalmat, a szövetkezetek nem lesznek képesek a tőkés rend átalakítására.^{77/}

A II. Internacionálé koppenhágai kongresszusán /1910/ vita kerekedett a politikai pártok és a szövetkezetek helyzetéről. Guesde és a belga küldöttek az osztályharc álláspontjáról indultak ki, elismerve, hogy a szövetkezetek az osztályharc egyik segédeszközét alkotják. Velük szemben Jaurés javaslata kispolgári, reformista jellegű volt. A két elképzelést azonban nem sikerült világosan és élesen egymással szembeállítani. Csak a Lenin-vezette orosz szociáldemokrata küldöttség határozta meg világosan az szövetkezetek szerepét az osztályharcban. Leszögezte, hogy „...a fogyasztási szövetkezetek segítségével elérhető javulás mindaddig csak egészen jelentéktelen lehet, amíg a termelőeszközök annak az osztálynak a kezében vannak, amelynek kisajátítása nélkül nem lehet megvalósítani a szocializmust.”^{78/} Az orosz küldöttség azt is javasolta, hogy a fogyasztási szövetkezetekben kifejtett propaganda révén segítsék elő az osztályharc és a szocializmus eszméinek elterjedését a munkások körében. A revizionista és a forradalmi irányzat hívei közötti vita során végeredményben a II. Internacionálé helyesen határozta meg a proletárszövetkezetek feladatait.^{79/}

Míg Németországban és Ausztriában, amely országoknak a legnagyobb hatása hazánk gazdasági életére, a kisipari szövetkezetek jelentős eredményeket értek el, addig a hazai szövetkezeti mozgalom számánál, tevékenységénél és csekély gazdasági eredményeinél fogva nem tudott a magyar gazdasági életben számottevő eredményt fölmutatni. A kisiparról két felfogás uralkodott a köztudatban: a/ a fejlődés elavulttá, időszerűtlenné tette, épugy el kell tűnnie, mint korábban a céheknek; b/ erőteljes állami támogatással nagyiparrá lehet szervezni. Mindkét elképzelés hibás volt. A kisipar számára olyan területeken maradt lehetőség, amellyel a gépi nagyipar nem foglalkozott. Másrészt még erőteljes állami támogatás sem oldja meg a

kisipar minden problémáját. Az 1872-ben készített mintaalapszabályzattal a kormány úgy gondolta, hogy eleget tett a kisipar ügyének. A kisiparosok előtt pedig ekkor még teljesen ismeretlen volt a szövetkezeti eszme, még kevésbé ismerték a szövetkezetek vezetését, és nálunk nem voltak olyan vezetők, mint Németországban Schulze, akik fáradhatatlanul végezte állandóan járva az országot a felvilágosító és szervező munkát.

A kisiparosok tudati elmaradottsága is akadályozta a szövetkezetek meghonosodását. Ragaszkodtak önállóságukhoz, nem akartak a „a szövetkezeti gyárak munkásai” lenni. A szépen fejlődő beszercei szövetkezeti bőrgyár is másfélévtizedes fennállás után megbukott, elsősorban a kisipari tagok fegyelmetlensége és visszaélései miatt. Hiányzott a szövetkezetekből az üzleti szellem. Hibás kalkuláció alapján magas termelési költségek mellett viszonylagos alacsony eladási áron akartak értékesíteni. Gyakran feleslegesen termeltek készletre. Kölcsönöknél, előlegeknél hiányzott a kellő mérlegelés, gondosság. Nem egyszer a vezetők nyersanyagbeszerzésnél tiltott jutalékot fogadtak el. Ezekben az évtizedekben már a kisiparosok 60-62 %-a egyedül dolgozott. Az a kisiparos, aki személyi hitelhez akart jutni, de sem kézi zálogot vagy jelzálogot nem tudott felajánlani, sem kezezt nem tudott magam mellé állítani - ezek voltak a hitel feltételei - soha nem juthatott kölcsönhöz. Tehát éppen az a réteg, amely leginkább rá volt szorulva a hitelre, tulajdonképpen kirekesztődött abból. Másfelől viszont az OKH-nak kisipari hitel céljára csak nagyon csekély tőke állott rendelkezésre. Ebbe az egész kisiparosságnak csak alig 10 %-a tudott bekapcsolódni. Szervezeti szempontból is hibás volt az OKH, mert az országban szétszórtnan működő 100-nál több ipari szövetkezetet műszaki és kereskedelmi szempontból egy helyről, a budapesti központból irányítani, lehetetlen volt. Pénzügyi szempontból sem lehetett megkívánni, hogy a 2400. mezőgazdasági hitelszövetkezet mellett még a kisipart is ellássa hitellel. Így az OKH alapításának évében /1898/ mindössze 45 kisipari szövetkezet van, de ebből csak 10 a hitelszövetkezet. Nagy hiba volt, hogy a kisipari szövetkezetek megszervezése nem magából a kisiparosságból indult ki, hanem gazdasági-ipari kongresszusok kezdeményezték, a végrehajtásukat pedig ipari szakemberekre /Matlekovichs, Ráth Károly, Mudrony Soma, Gaál Jenő, Gelléri Mór/ bízta. A közvetlenül érdekelt kisiparosok zöme ebben nem vett ténylegesen részt, tehát e mozgalomnak ijjazi népi gyökerei, tömegbázisai nem voltak. A szövetkezetekben zömmel a kisiparosok alsó kategóriája társult. Nem voltak tájékozottak a szövetkezés lényegéről, a tagok jogairól és kötelelességeiről, a kölcsönösségről és az önszegélyről. Hazánkban nemcsak az általános műveltségi színvonal volt alacsony, a szövetkezeti nevelőmunkát is elhanyagolták. Így a szövetkezetekben legnagyobb részt azok a kisipari elemek tömörültek, akik a

szabad versenyben érvényesülni nem tudtak, akik az üzleti élet terén folyó harc rokkantjai voltak, s így veszténivalójuk nem volt.^{80/}

A szövetkezetek a kapitalizmusban a kisiparnak azon szervezeti formái, amelyek a nagy tőkével, a monopóliumokkal szemben - legalábbis egy időre - sikeresen fennmaradhatnak, tevékenykedhetnek. Amikor önerőből nyersanyagbeszerzésre, nagyobbarányú megrendelések lebonyolítására, szállítására, rak-
tárak fönntartására, hitelnyújtásra, árucarnokok létesítésére vállalkoznak, kétségtelenül haladó szerepet töltenek be. Ki vannak azonban téve - Kenin szerint - a tőkés gazdaság hullámszásának és annak a két veszélynek, hogy kedvező üzletmenet mellett vagy maguk is tőkés vállalkozásokká alakulnak át s így másokat is kizsákmányolnak, vagy amennyiben túl sok jóléti kedvezményt adnak tagjaiknak /hitelek, kölcsönök, segélyek, osztalékok/, vesztésgesen termelnek s előbb-utóbb föloszlanak. Mindezek a megállapítások a szegedi szövetkezetekre is vonatkoznak.^{80 a/}

Jellemzően a magyar polgári pártok meglehetősen későn, csak a 90-es évek elején, ismerték föl a szövetkezetek jelentőségét. Gróf Szapáry Gyula miniszterelnök bemutatkozó beszédében olcsó hitelt ígért a kisiparnak, de már hivatali elődje, Széll Kálmán is a szövetkezeti eszme ápolására és terjesztésére vállalkozott. Az Egyesült Ellenzék követeli, hogy "a hazai ipar által fedeztessenek az állami szükségletek és hadi felszerelések."^{81/} Az ebből később ugyancsak Apponyi vezetésével megalakuló Nemzeti Párt tervbe veszi a szövetkezeti eszme propagálását.^{82/} A Katholikus Néppárt nemcsak hirdette, hanem gyakorlati lépéseket is tett. Giesswein Sándor a "Győr- és győrvidéki keresztény munkásegylet" megalakulásakor rögtön egy fogyasztási szövetkezetet alapított /1898/. - Mindezek a programok azonban csak a kis- és középbirtokos osztály védelmét szolgálták, a munkáskérdést viszont elhanyagolták.^{83/}

Amikor a szegedi kisiparosok a szövetkezeti intézmény elterjesztésén fáradoztak, az érveik között egy sajátos, jövőbelátó aggály is megjelent: „Ha a gazdasági erőket magukra hagyjuk, ez az ellentétek kiélesülését, a társadalom földorgatására irányuló tanoknak elterjedését fogja maga után vonni.”^{84/}

+

A szegedi és országos szövetkezeti mozgalomban komoly és nehéz feladatot vállalt magára Ivánkovits János, szegedi iparos szülők gyermeke. Pappá szentelése után hosszú éveken át a szegedi iparos ifjúsági egyeslet elnöke. A szegedi vezéregylet köré igyekszik tömöríteni a vidéki iparos ifjúsági egyesületeket is. Szervezi évenként az iparos ifjak vándorgyűléseit, amelyeken munkakiállításokat rendeznek az iparos ifjak alkotásaiból

Az önképző- és segélyegyletben sűrűn tart előadásokat, fölolvadásokat iparos ügyekről, de épugy szívesen hallgatják az ipartársulat, majd az ipar-testület felnőtt tagjai is. Erős szociális érzéke van, hűszen már származása révén is a kisiparossághoz kötődik. Könyvtárat állít föl, közreműködik az utasfogadó felállításában. Elkészíti az egyesület alapszabályait, épugy, mint ahogy néhány év múlva a szövetkezeti mozgalom legfőbb erősségévé válik. Nem a látványos, hanem az un. „apró munkák” embere. 1887-ben a szegedi II. kerületben országgyűlési képviselővé választják.^{85/} Már első parlamenti beszéde az iparosok érdekében hangzik el. Iparfejlesztő programját 9 pontban foglalja össze, amelyből 1892-re 6 teljesült. Ekkoriban már az iparosok hitelviszonyai és a szövetkezeti eszme foglalkoztatja erőteljesen.^{86/} Ő az, aki több szegedi és néhány vidéki szövetkezet szervezésében, alapszabályainak kidolgozásában részt vesz. Alapszabálytervezeteit az országban több szövetkezet is mintának tekinti. A szegedi bőripari szövetkezetnek alapítója és első elnöke volt. Mikor ez év őszén a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba osztálytanácsossá kinevezik, a bőripari szövetkezet meghattottan bucsúzik elnökétől, és emlékül egy diszes bőrkötésű oklevelet nyújt át Ivánkóvitsnak. Az Alföldi Iparlap az iparosok önzetlen jóakarójának, az iparügyek fáradhatatlan apostolának és igazi iparügyi szakembernek tartja.^{87/}

Mint képviselő, több előnyös megrendelést járt ki a szegedi és más szövetkezetnek. Az iparos ifjakhoz egyik beszédében óvta őket „attól a legolcsóbb hazafiságtól, mely frázisokban és hangzatos szavakban nyilvánul meg, mely ellenvéleményt nem tűr s minden létezőt szidalmaz és gyaláz, de hol tenni kell, gyáván elvonul és félreáll.”^{88/}

VII. Az első szegedi iparkiállítás

A szegedi kisipar történetében nagyjelentőségű esemény volt az 1876-ban megrendezett országos ipar-, termény- és állatkiállítás.

A kiállítások eszméje Franciaországból indult ki. 1797-ben rendezték a párizsi Mars-mezőn az első iparkiállítást. Sikere újabb kiállítások rendezésére ösztönözte a kormányokat. 1802-ben 200, 1839-ben már 4381 a kiállítók száma. A francia példa hamarosan követésre talált Belgiumban, Németországban, Oroszországban, de a német államok közül legnagyobb mértékben Bajorországban.^{1/}

A Habsburg-birodalomban már a párizsit megelőzően, - de nem kizárólagosan ipari jellegű - kiállítást 1791-ben Prágában rendezték II. Lipót koronázása alkalmából. A következő színhelye 1828-ban szintén Prága volt, gróf Chotek Károly kezdeményezésére. A nagyszabású kiállítások még a következő években is Csehországban találhatók. Az osztrák tartományok közül Stájerországban, Grazban, rendezték tartományi szintű kiállítást 1832-ben és 1833-ban, de az első általános /országos jellegű/ kiállítást már Bécsben rendezik meg 1835-ben. Az 597 kiállító között mindössze 8 magyar iparos található. Ugyancsak Bécsben 1839-ben 722 kiállító közül 14 a magyar, 1845-ben pedig 45 magyar vesz részt termékeivel a kiállításon.^{2/}

Hazánkban az első iparkiállítás megszervezésében elsősorban Kossuth Lajosnak, mint az Országos Iparegyesület igazgatójának, volt nagy érdeme. Az 1842-ben a fővárosban megrendezett első nagysikerű iparkiállítás célja: „A hazai műipar előmozdítására szükséges mindenekelőtt a jelen állapot ismerete”. Már az első országos iparkiállításon egy szegedi iparos díszermével érdemelte ki a bíráló bizottság elismerését. Csanády Ferenc, az első magyar iparműkiállítás jegyezője - akit különben Kossuth az iparegyesületben kifejtett munkájáért nagyra becsült - Szeged város tanácsát átiratban értesítette Fellmayer Antal kékfestő-mester kitüntetéséről: „Fellmayer ur készítményei pedig a legnagyobb pártolásra találnak, nemcsak helyben, hanem messze vidéken is, nevezetesen Pesten, s csinos karin-kelméit nemcsak a köznép viseli, hanem a vagyonosabb közép-osztályok is kedvelik. Érdemét az olcsóság is növeli, miután oly nemű kelmét, melynek rőfét a cseh festőgyárak 50 krajcárjával árulják, ő 38 krajcárjával adja. - A műbíráló választmány őt emlékpénzzel, műiparos érdemei elismerésének ünnepélyes bizonyításával kívánta dicséretes pályájának előmenetele folytatására buzdítani.”^{3/}

A következő évben megrendezett második iparkiállításon 244 közül 3 szegedi iparos is kiállított. Ennél jelentősebb volt a harmadik, 1846-ban rendezett kiállítás, amelyen 516 iparos munkáját 22 136 látogató tekintette meg s a kiállítás 800 Ft tiszta haszonnal zárult.^{4/}

Az országos kiállítások mellett még néhány szakmai /rajz, mester-inas/ kiállításokat tartottak.

A 40-es évek kiállításai után csak a kiegyezés, illetve az Iparegyesület ujjaszervezése kezdeményeztek újabb kiállításokat. Ezek közül legnagyobb sikerű az 1872-ben megrendezett kecskeméti országos kiállítás volt. Ilyen előzmények után került sor 1876-ban először a helyi ipar termékeinek nagyszabású bemutatójára.

Az első fölhívást „a szegedi országos ipar- és terménykiállítás” megrendezésére 1875-ben tette közzé Dáni Ferenc főispán, Reizner János főjegyző és Bakay Nándor. A fölhívás többek között ilyen fejtegetést tartalmaz: „Hazánk mostoha iparviszonyain és gazdasági rendszerünkön javítani, kereskedelmünket emelni, nyereségterményeink, gyári és kézműáruinknak piacokat teremteni, szóval cikkeinknek tökéletesebbé tétele által ezek versenyképességét fokozni volt a végcél, midőn a szegedi ipartársulat Bartal György földművelés, ipar- és kereskedelmi miniszter ur öméltóságának f. évi 438. eln. sz. engedélye alapján a hazai ^{összes} iparos- és gazdaközönség részvéte mellett Szegeden 1876-dik évi augusztus hóban megnyitandó országos ipar és terménykiállítás eszméjét határozatba hozta.”^{5/} Erre a célra a rendező bizottság a kormánytól is, és a városi tanácstól is 2000 - 2000 Ft anyagi támogatást kapott.^{6/}

Bakaynak oroszlánrésze volt a kiállítás megszervezésében. Az előkészítő munkálatok során napokig nem járt haza, gyárát is elhanyagolta, a kiállítás területén rögtönzött heverőn pihent éjszakánként néhány órát.

Az első szegedi iparkiállítás céljairól az Alföldi Iparlap tudósít. Szerinte a kiállításnak mindenekelőtt az a feladata, hogy javítsa hazánk gazdasági rendszerén és mostoha iparviszonyain.

A kiállítás rendjének, szabályzatának megvitatására 1875 június 6-án a városháza nagytermében, azt teljesen megtöltő küldöttek előtt, előkészítő értekezletet tartottak. Ezen az ülésen Bakay ismertette a kiállítás tervezetét. Az értekezleten a vidéki iparkamarák és egyesületek képviselői is megjelentek.

A tervezet a kiállítandó tárgyakat 15 szakosztályba sorolta:

1. Erdőtermények, durva és félkészítmények s a nehezebb faipar tárgyai.
2. Bányatermékek, félkészítmények, nehezebb öntvények és nyújtott tárgyak, továbbá üveg, gyurma, porcellán, cserép és egyéb égetett agyagművek.
3. Mezőgazdasági termények, gazdasági félkészítmények s a házi ipar tárgyai.
4. Élelmi cikkek és malomipar.
5. Szeszek, szeszes italok, borok.
6. Fonó anyagok, fonatok, szövetek, ruházati ipar és női kézimunkák.

7. Belépitészeti, háztartási és butoripar.
8. Vasipar.
9. Nemesérc és fémipar.
10. Bőr, kaucsuk, csontipar.
11. Műipar és zenészet tárgyak.
12. Gazdasági eszközök, iparos szerszámok.
13. Gépipar.
14. Hadászati ipar.
15. Hajóipar.^{7/}

Az előkészületi munkákat fokozta az a körülmény, hogy 1876 tavaszán a városnak három hónapi erőfeszítésébe került a Tisza ismétlődő árvízveszélyével való birkózás. Ez volt e téren egyébként az utolsó ilyenmű sikeres erőfeszítés, mert a három évvel később bekövetkező áradás valóban végzetessé vált Szegédre.

A kiállítást az előkészítő értekezlet arra is föl akarta használni, hogy fölkérjen néhány ipari szakembert tanukmányozzák, hogy mi módon lehetne nagyobb fejlődést elérni a textiliparban /len-, selyemtermelés, kartongyártás/, a bőrgyártás és a dohánytermesztés terén?

A kiállítás megnyitása előtti napon leplezték le Izsó Miklós - ki már előbb elhunyt, és így művét tanítványa: Huszár Adolf, fejezte be - Dugonics András szobrát, amelyet abban az időben a legszebb vidéki köztéri szobornak tartottak. A szoboravató beszédet a város történetét megíró Reizner János főjegyző mondotta, és ez előtt a szobor előtt szavalta el Szász Károly ez alkalomra Dugonicshoz írt költeményét.^{8/}

A kiállítást 1876 augusztus 20-tól szeptember 10-ig rendezték meg a Főreál-tanoda / ma a központi egyetem és könyvtár épülete / új kétemeletes palotájában, az előtte levő ligetben és a buza-piacon / ma a Dugonics-tér/, valamint a Tisza-parton, részben szabadban, részben ideiglenesen emelt épületekben, mintegy 20 000 m² alapterületen. Az ipar és terménykiállítással kapcsolatban állatkiállítást is rendeztek és országos vásárt tartottak. Ez utóbbi rendezvény mögött az előkészítő bizottságnak az a reménye lappangott, hogy - mihelyt a konzulátusok útján a szomszédos keleti tartományokat erről időben tájékoztatják - így majd sikerül a fejletlenebb iparu keleti piacokat a magyar polgárság számára biztosítani.

Báró Simonyi Lajos iparügyi miniszter, mint a kiállítás védnöke, 1876 augusztus 20-án, nyitotta meg a szegedi iparkiállítást. Szombathelytől Brassóig, sőt külföldről is - Németországból, Ausztriából - érkeztek látogatók. Az akkori magyar közélet több kimagasló személyisége, mint Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter, Szende Béla honvédelmi-, Péchy Tibor

közlekedési miniszter, Ábrányi Emil és Szász Károly költők, Helfy Ignác, Kossuth bizalmasa, dr Szabóky Adolf, a kiállítások lelkes támogatója,^{9/} gróf Károlyi Sándor György, a kiváló gazda - egyben maga is kiállító! -, Ráth Károly képviselő, és Mudrony Soma, az Országos Iparegyesület igazgatója. Ezekben a napokban egy nemzetközi statisztikai kongresszus ülésezett Budapesten, amelynek 170 tagja utazott le a kiállítás megtekintésére. Egy hónapon át az ország szeme Szegedre tekintett.^{10/} A kiállítás bebizonyította, hogy Szegednek fejlett iparos szervezetei vannak, van tervezés, kezdeményezés és szivós lelkesedés nemes gondolatok megvalósítására. A kiállítás valóban országos megmozdulás volt, mert az ország minden tájáról jöttek kiállítók. Érdekes a kiállítók személyeinek foglalkozás szerinti megoszlása. Nemcsak hivatásos ipari szakemberek mutatták be itt kiváló termékeiket, hanem birtokosok, honvédtisztek, tanárok, főpapok, hivatalnokok, magánzók, képviselők, orvosok, magasállású állami tisztviselők, társulatok, gazdasági egyletek, községek, ügyvédek, sőt műkedvelők is résztvettek rajta, köztük nem egy díjat is nyert!^{11/}

A kiállított tárgyakat bíráló bizottság vizsgálta felül. Főleg azt mérlegelte, hogy milyen foku a bemutatott áruk technikai fejlettsége, kivitele, milyen lehetőségek állnak a tömegtermelés előtt és mennyire állják a versenyt a külföldi ipar termékeivel? A kiállítók között 1375 érdemérmét /arany, ezüst, bronz/, oklevelet és 850 emlékérmét osztottak ki,^{12/} 76 munkás-elismerő okmány és 14 elismerő oklevél talált gazdára.^{13/}

A kiállítást legfelsőbb helyen is méltányolták. I. Ferenc József a hazai iparfejlesztés körül szerzett érdemeiért Dáni Ferenc főispánnak a Lipót-rend lovagkeresztjét, Rainer Ferenc ipartársulati elnöknek és Reizner Jánosnak a koronás arany érdemkeresztet adományozta. A kormány 32 személynek és négy hatóságnak fejezte ki elismerését.^{14/} A kiállítás teljes anyagát - Bakay, Gelléri és Szabóky kiállítási emlékkönyv formájában - 8 fejezetbe foglalva - is kiadták.^{15/}

Az emlékkönyv sokoldaluan elemzi a kiállítás eredményeit, hibáit, tanulságait, de főként a magyar ipar akkori helyzetét. Kiemeli, hogy a faipar, üveg, gyurma, liszt, ruházati, butor, érc, bőr és a mezőgazdasági gépipar versenyképesnek bizonyult. Fájó pont a posztóipar hanyatlása. Az 1846. évi iparkiállításon még 15 posztógyár mutatta be termékeit, a szegedin már csak három. Hatásos állami támogatás /adómentesség, kedvezmények/ tudna a posztóipar helyzetén segíteni. A ruházati kézműipar termékei viszont /takarók, szőnyegek, keztyűk, kalapok, szűrszabó készítmények/ jóknak bizonyultak. Jelentős fejlődést mutatott a hajlitott butor- és a parkettgyártás. Magánosoktól származó háziipari cikkek alig szerepeltek. Viszont jelentősek voltak az állami támogatással működő háziipari termékek /tápei gyékényfonás/.

A női kézimunkák szépek ugyan, bár nem praktikusak. A vasiparban a lakatok, rácsok művészi izlésről tanuskodnak. A gyári készítmények / sinek, öntvények, szerszámok, alkatrészek/ fejlődésről tanuskodnak. Mögöttük a kézműipar termékei erősen lemaradtak. A bádigos és rézműves szakmában a bemutatott tárgyak kielégítőek. Magas színvonalat bizonyít a fényképészet és a nyomdaipar. A gyufagyártás is versenyképes, viszont a kocsipar fejlődését a magas fényüzési adó gátolja.^{16/}

A kiállításon hiányérzete támad a látogatónak, amikor a selyemipar termékeit keresi. 1846-ban a hazai selyemárukból egész gyűjtemények voltak láthatók, most viszont alig akad ilyen a szegedi kiállításon. Hazánkban a selyemipar - és a selyemtermelés - lehanyatlott. Nagobb állami támogatásra volna szükség, mert selyemárukra évről-évre magas összegek áramlanak ki az országból, pedig ezeket hazai erőkből is jól elő tudnánk állítani. Hasonlóképpen posztó- és vászonkészítményekre évente 70 millió Ft vándorol ki tőlünk. Külföldi mintára államilag támogatott szövőiskolák felállításával lehetne ezen a bajon segíteni.

1872-ben még 26, de már 1876-ban csak 3 gyár képviselő a hazai cukoripart. Két év alatt - az 1873-as gazdasági válság, a közös vámterület és a magas adók miatt - 22 hazai cukorgyár szüntette be működését! /Lásd II. fejezet 11/ jegyzetet!/^{17/}

A kiállitásból levonható tanulságokat elemezve az 1872. évi ipartörvény revízióján túl /kötelező társulás!/ szükség van kölcsönpénztárakra, hitelegyletekre, amelyekből a kisiparosok kedvező feltételek mellett kaphatnának kölcsönt s megmenekülnének az uzsorától, a kisipar egyik rákfenéjétől. Nyersanyagbeszerző egyletek /raktárak/ révén az iparosok kedvező beszerzési áron juthatnának a szükséges nyersanyaghoz, ez segítene rajtuk, hiszen a legtöbben eladósodtak a kereskedőkkel szemben. Árucarnokok a nagyipar versenyével szemben jelentenének védelmet. Közös termelőtársulatok állami vagy társulati támogatással beszerezhetnének költségesebb gépeket, alkalmasak volnának a nagybani termelésre, a külföldi versenyt részben visszaszoríthatnák, részben maguk is termelhetnének kivitelre. Szervezeti téren pedig a kereskedelmi és iparkamarák újjászervezésére van szükség. /Az előzőekben végeredményben a szövetkezeti gondolat megvalósulását látjuk, amelyet a VI. fejezetben részletesen tárgyalunk!/^{18/}

Ráth Károly a kiállításról írott tanulmányában ezek olvashatók: „Tett-e Szeged reáliskolai palotája kormányunkra is mélyebb benyomást, érlelt-e az intéző körökben némi komoly elhatározást a hazai ipar emelése érdekében, nem tudjuk, de hisszük és reméljük. Talán mégis kezdenek gondolkozni afelett,

nem lehet-e a mi iparunk érdekében is egy kis részét megtenni annak, amit az osztrák ipar érdekében megtenni annyi készséget tanusítunk?"^{19/}

A kiállítás sikere bizalmat szerzett a kiállítások eszméjének. Rátel-
relte a közönség figyelmét az eddig eléggé nem méltatott ügyre, a kormány
figyelmét pedig a mulasztásokra, a teendőkre. Megmutatta iparfejlődésünk
lehetőségeit, a magyar kisiparosok ügyességét, de azokat az okokat is, a-
melyek fejlődésünk útjában állanak.

A kiállítást 60 000 látogató tekintette meg. Az erkölcsi elismerés
mellett nem megvetendő az anyagi siker sem. A kiállítás bevételei között
legnagyobb tétellel a belépti díjak szerepelnek, amelyek a tiszta bevé-
tel / 40 594 Ft 34 kr/ több, mint a felét / 22 249 Ft 34 kr/ alkották. Ez
a nyereség tette lehetővé, hogy a szegedi iparosok - az országban elsőnek -
saját ipartársulati házat építsenek.^{20/} /Lásd V. fejezet -4-15 jegyzetet!/
Idézet egy irodalmi napilapból: „A kiállítást az iparos-elem maga kezde-
ményezte, maga hajtotta végre; ki viszonyainkat ismeri, tudja, hogy maga
ez a körülmény is fölér egy kiállítással.”^{21/}

A szegedi iparkiállítás bezárásával nem zárult le az érdeklődés a
kiállítások iránt. Az Alföldi Iparlap új állandó rovatot nyitott kiállí-
tási naptár címmel, amelyben figyelemmel kísérte az egyre szaporodó ha-
zai és világszerte rendezett kiállítások sorsát. Az 1878-as párizsi világ-
kiállításra 19 szegedi iparos jelentkezett kiállítónak.^{22/} Több szegedi
iparos méltó módon képviselte itt a magyar ipart: Brauswetter János zseb-
órája I. díjat nyert, Sziráky József - Mikszáthtól is megörökített sze-
gedi iparos-késesmester halas bicskáiból nagy tétel amerikai, C.W.Richter
szemüvegeiből Pétervár adott megrendelést, a Pálffy-testvérek nemesített
rózsa-paprikájából a svéd udvar vásárolt, Golyósi Gusztáv - francia mér-
ték szerint hitelesített petróleum-mérőjét - még a bírálat előtt megvet-
ték.^{23/}

Szegedi mintára gróf Zichy Jenő, az Országos Iparegyesület elnöke,
1879-re Székesfehérvárott kíván, még a szegedinél is nagyobbarányu, kiál-
lítást tető alá hozni! - adja hírül az Alföldi Iparlap.^{24/} 1885-re a buda-
pesti kiállítási bizottság tagjainak sikerült a király védnökségét meg-
nyerniök, aki a kiállítás megnyitását is elvállalta.^{25/} Az erre a kiál-
lításra jelentkező szegedi kisiparosok anyagi támogatására a Kállay Al-
bert főispán elnöklete alatt ülésező kiállítási bizottság a város pénz-
tárából 2000 Ftot szavazott meg.^{26/} Baross Gábor áldásos közéleti tevé-
kenységének utolsó tette az volt, amikor a képviselőházzal törvényjavas-
latot szavaztatott meg a millénium alkalmából egy nagy nemzeti kiállítás
rendezésére. Barossnak ezt a gondolatát a vidéki közvéleményben a szegedi

iparosság támogatta a legnagyobb határozottsággal és egyöntetűséggel.^{27/}

Az Országos Iparegyesület külföldi kiállítások tanulmányozására látogatásokat szervezett.^{28/} A század utolsó évtizedében már annyira elszaporodtak nálunk is, külföldön is a kiállítások, hogy az Országos Iparegyesület kénytelen volt közbelépni. A kormányhoz intézett emlékiratában kifejti, hogy a minisztérium ellenőrizze a hazai kiállítások rendezését és megfelelő szervezését, a kiállításokon való részvételre az érdekelteknek tanácsal szolgáljon, és a kiállítások tanulságait tegye hozzáférhetővé a közönség számára.^{29/} Nemzetközi megállapodások útján rendezni kell a világkiállítások ügyét is. Csak nagyobb időközökben rendezzenek ilyent, mert a magyar iparosok számára a rajtuk való részvétel túl nagy kiadást jelent s így nem tudnak azokba bekapcsolódni.^{30/}

Az 1876. évi szegedi iparkiállítás mérlegét a városi közgyűlés is megvonta. Az erről szóló polgármesteri jelentést a közgyűlés jegyzőkönyve az alábbiakban örökitette meg:

„Alkalmunk volt az ország és világ előtt fényes sikerrel és eredménnyel feltüntetni újabb haladásunkat, a tudománynak, a művészet, az ipar és közjó érdekében hozott áldozatainkat és fáradalmainkat. Örömmel és büszkeséggel jelentem ennél fogva, hogy az ország minden vidékéről egybesereglett vendégek elismerőleg emlékeztek meg azon törekvésekről, melyeket a város közönsége kitűzött s ma már a hazai közvélemény igazságosan ítél, midőn a várost közművelődési és közigazgatási viszonyainknál fogva is a magyar Alföldnek legilletékesebb központjául ismeri el.”^{31/}

+

A kiegyezés utáni években szép számmal akadnak Szegeden részint gyakorló iparosok, részint iparbarátok, újságírók, tanárok, akik a város erőteljesebb iparosítása érdekében fáradoznak. Az „iparosítás” jelenti ugyan a korszerű gyáripár kibontakoztatásának előmozdítását is, mégis főként a kisiparnak az izmosodó kapitalizmussal szembeni megtámasztását, megerősítését, helyzetének biztosítását sejteti az e fajta tevékenység.

A 70-es évek szegedi iparmozgalmaiban kivételesen előkelő hely illeti meg Bakay Nándort. Családjában - dédapjától kezdve - öröklődött a kötélverő mesterség. Apja Ujszegeden a birói hivatalt is betöltötte, 1840-ben a saját házában községi iskolát nyitott.^{32/} 15 éves korában apja oldalán nemzetőrként részt vett a szabadságharcban. Megsebesült. Fölgyógyulása után 4 évig tanulmányuton van Európában. Hazatérve előbb apja műhelyében dolgozik. Atyja halála után átveszi az üzem vezetését, 1877-ben gőzerőre rendezi és modern gépekkel szereli föl. A városi tanácshoz kérvényt nyújt be, a-

melyben üzemének új épületrészekkel bővítéséhez kér engedélyt, és azok elkészültéig a törvényben biztosított adómentességet. ^{33/} Már ekkor 56 fonógépe és 20 szövőgépe van, mintegy 80 munkást foglalkoztat. Akad ideje az írásra is. 1869-70-ben ő szerkeszti a Tiszavidéki Ujság-ot, majd később több alkalommal az Alföldi Iparlap-ot, de cikkei jelennek meg a Pesti Napló-ban, Magyarország-ban és a Hon-ban. Jó, erőteljes ujságírói stílusa van, nemcsak vezércikkei vagy közgazdasági tanulmányai, hanem szemléletes utleírásai ma is élvezetes olvasmányoknak számítanak. A Tiszavidéki Ujság cikksorozatát közöl „A tőke és a munka” címmel. Ebben fejti ki közéleti pályájának megkezdése előtt politikai, társadalmi nézeteit. Ezekben az írásokban szocialistának vallja magát, bár ezek nem leszűrt, alaposan átgondolt és rendszerezett megállapítások, sok utópikus elemmel keverednek. ^{34/}

1876-ban kormánysegéllyel Olaszországban tanulmányozza a kender és len termesztését. Közben fölkeresi Kossuthot, akitől ajánló levelet kap fiához, Ferenchez, aki ekkor Cesenában egy angol társulat kénbányájának és finomító gyárának a vezérigazgatója. Kossuth Ferenc szakembereket ad mellé, akik a helyi kendertermesztés és feldolgozás minden részletével megismertetik. A kormányhoz írott jelentésében különösen a korszerű kenderáztató medencék jelentőségét hangsúlyozza ki. ^{35/}

Az 1875. évi májusi szegedi közgazdasági tanácskozások előkészítésében és levezetésében vezető szerepet vitt. Több javaslatát elfogadták. Ekkor gondolt először politikai párt alapítására. Az „iparos párt” vagy „nemzetgazdasági párt” sem a kormánynak, sem az ellenzéknek nem lehetett inyére, mert a tervet csakhamar elejtette. /E kísérletéért egyébként Kossuth is megrotta./ De nem is volt józan remény arra, hogy a Dél-Alföldről induló, zömmel iparosokból álló és tisztán közgazdasági alapon álló párt bejusson a „közjogi kérdésekkel” foglalkozó parlamentbe. A kormánypárt és az ellenzék között csakhamar felmorzsolódott volna, mint ahogy ebben az időszakban más pártok is felszivódtak, vagy lesodródtak a parlamenti harcok arénájáról. 1875-ben a közjogi ellenzék soraiban találjuk. Közgazdasági elveit azonban nem hajlandó alárendelni a pártfegyelemnek. Mikor 1875-ben a képviselői mandátumért a szegedi I. kerületben porondra lép, a szabadelvű Szluha Ágostonnal szemben alulmarad. Három év múlva függetlenségi párti programmal lép föl Battonyán, ismét eredménytelenül. Mikor azonban a Szegeden megválasztott Simonyi Ernő, a függetlenségi párti elnök lemond a megbízatásáról - és helyette a debreceni mandátumot fogadja el -, pótválasztást rendeznek. Bakay megválasztásához levélben kéri Kossuth segítségét. Kossuth 1878 augusztus 21-én e sorokban válaszol: „Szeged nemcsak Önnek, de mind saját magának is s a magyar ipar érdekeinek is tartozik azzal, hogy Önnek

tért nyisson a törvényhozás terén folytatni azon buzgalmat, melyet Ön társadalmi téren a magyar ipar érdekében oly kitűnő szakértelemmel s oly ritka tevékenységgel kifejtett." ^{36/} Elmarasztalja ugyan Bakay politikai ingatagságát, taktikázást a kormány és ellenzék között, de a kért támogatást megadja. "A függetlenségi párt sok jeles tehetségekkel dicsekedhetik, de tudtommal a megválasztott képviselők között e pártnál ekkorig a Magyar iparos osztály nincs képviselve. Én nagyon kíváncsnak tartom, hogy legyen, s mint-hogy Ön mellett nem csak érdem és tehetség, hanem a tekintély s a vezéri állás is szól, melyet a magyar productiv munka tényezői közt elismerés szerint elfoglal, én határozottan azon nézetben vagyok, hogy Simonyi ur lemondása esetére a függetlenségi párt minden jeles tehetségei közt egyenesen Ön van Szeged képviselőjéül indicálva." ^{37/} Így Kossuth támogatásával az 1878 novemberében megtartott pótválasztáson, Pulszky Ferencszel szemben, képviselővé választották. Így került be a dualizmus korában az első iparos képviselő a parlamentbe. ^{37/a}

Az önálló vámterület rendithetetlen híve. Ő kezdeményezte, hogy az 1873. évi bécsi iparkiállításon magyar iparosok is részt vegyenek. Az 1876-os szegedi iparkiállítás pedig - némi tulzással állítva - szinte Bakay személyes műve. A következő évben - széleskörű tapasztalatait fölhasználva - a párizsi világkiállítás szegedvidéki bizottságának elnökévé választották. ^{38/}

Érdemes a gyárában meghonosított házi rendre figyelni. Állandó munkásai számára 50 Ft értékű segélyalapítványt létesít 5 % kamattal, amelyhez az állandó munkások heti 10 kr-t fizetnek be. Amíg a gyár működik, az állandó munkásokat nem lehet elbocsátani. Napi munkabérük 1 Ft, ehhez kiegészítésként a megállapított fölülkereset. A rend megsértői kihágási díjat fizetnek /ittasság, verekedés, elmaradás a munkából, szándékos rongálás, stb./, ezt a segélypénztárhoz csatolják. Ha egy állandó munkás segélyalapja elérte a 200 Ft-ot, azt saját nevére betáblázhatja, vagy 6 % kamattal takarékbba teheti. Ha továbbra is bent tartja a 200 Ft-on felüli összeget, ez öregségi segélyalappá válik, 8 % kamattal. A kamatokat negyedévenként az állandó munkások között kiosztják. Elhalálozás esetén a tőke a munkás családjához kerül. A gyári orvos ingyen kezeli a munkásokat, gyógyszert a segélyalapból kapnak. Lábadozó betegek étellemezésére a segélypénztár napi 3 Ft-ot utal ki. ^{39/}

Közéleti és iparfejlesztő munkásságáért az ipartársulat 1878-ban díszoklevéllel tüntette ki. ^{40/}

Az 1879. év nemcsak Szeged városára, hanem személy szerint Bakayra nézve is végzetes volt. Szépen viruló gyárát az árvíz teljesen elpusztította. Életművének megsemmisülése a Tisza szennyes árjában letörte Bakayt. Igaz, hogy kormánytámogatással sikerült ugyan gyárát újjáépíteni, de ezt az üzemet egy részvénytársaság Köhner Ágoston vezetésével 180 000 Ft alaptőkével Szegedi Fonó-, Szövő- és Kötélgyárrá alakította át, amelyből később

360 000 Ft alaptőkével alakult meg az Első Magyar Kenderfonó Rt. /Kohner a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója volt./ Egy ideig ennek igazgatója volt, majd 1890-ben a megalakuló szegedi Kereskedelmi és Iparkamara másodtitkári állását vállalta el. Az árvíz után gróf Tisza Lajos meghívására a várostújjaépítő királyi bizottságban tanácsosi állást vállalt, de erről a megbízatásról félév múlva lemondott.

Igazi szakmája a kender feldolgozása. Tanulmányutjainak középpontjában is ez áll, cikkei főleg ezzel a tárggyal foglalkoznak. Herman Ottóval közösen könyvet ír a kender termesztéséről.^{42/} Tíz év múlva, tapasztalatai bővültével új könyve hagyja el a nyomdát, amelyben a feldolgozásra is kitér.^{43/} A hazai kenderfeldolgozás nehézségeit a tiszta kender- és lenáztatók, emberségesebb kendertörők hiányában látja.^{44/} Dezső fiát gépészmérnöknek neveli, akinek kender- és lentörő, tiloló és tisztító gépének nyilvános próbája, amelyre szabadlmat is nyert, 1886 április 4-én megy végbe.⁴⁵

1887 tavaszán Ujszegden, a vasuti hid környékén, kenderkikészítő gyár építésére tesz javaslatot. Kb 67 kh területet kér erre a várostól kedvezményesen, örök áron, részletfizetésre, kocsit és gyalogjárda építését, lámpák felállítást és a munkásoknak a hidon vagy ladikon díjtalan átkelését a szegedi oldalról. /A közuti hid ui. ekkor még nem készült el!/ Évente kb. 1 1/2 - 2 millió Ft jövedelemre számít. Ennek egy része a kendert termesztő gazdáknak, a másik része a munkásoknak jutna, tehát ezzel a város lakosságának jelentős részét juttatná keresethez.^{46/} Nyáron már nyélbeütötte a szerződést a vállalkozókkal, a terveket bemutatta és megszerezte a hatósági engedélyt.^{47/} Ezután a környéki gazdákat igyekezett megnyerni a kendertermesztés számára. Már 80 gazda vállalkozott rá, kb. 200 kh terjedelemben, de ahhoz, hogy a vállalkozás eredményes legyen, legalább 1500 kh termés biztosítására lett volna szükség. Jutalmat tűzött ki a kendertermesztők számára.^{48/}

1886-ban javaslatot nyújtott be a városnak egy mezőgazdasági mintaker-tészet és földmivesiskola szervezésére.^{49/} Két év múlva cukorrépafejlesztéssel és gyáralapítás gondolatával foglalkozik. Szeretné elérni a cukorrépa árának 75 kr-ra emelését, a termelő gazdákkal ötéves szerződést kíván kötni, akiknek olcsón takarmányt és trágyát kíván biztosítani.⁵⁰

Bakay a hazai és a szegedi iparfejlesztés egyik legtevékenyebb egyénisége. Minden ipari megmozdulásban ott van, és - otthon van! Felnőtt fejjel, tanul, ír, tanulmányutakat tesz, ötletei vannak, tervez, számít, kiállításokat szervez, bíráló bizottságokban vesz részt, bírál és sürget, népgyűléseken szónokol bank- és vámügyben, ujságokat szerkeszt...nehéz lenne valóban sokoldalúságát pontosan visszaadni.

Részben autodidakta mivoltával magyarázható, hogy főleg társadalmi, politikai kérdésekben viszont nincsenek megállapodott elgondolásai. Amenny-

nyire világos és határozott nézetei vannak az iparról, a gazdasági életről, annyira tisztázatlanok és homályosak viszont politikai, társadalmi elképzelései. Míg a kormánypárti Szegedi Híradó az osztályharc szításával vádolja, és Kossuth is tartja „szocialisztikus nézeteitől”, addig ő az Egyesült Ellenzék és a Függetlenségi Párt között ingadozik, attól függően, hol nyerheti el az áhitott képviselőiséget. Az árvíz után a kormány szolgálatába áll, bár igaz - Kossuth is megírta -, hogy Szeged újjáépítéséből nem szabad pártügyet csinálni. A várost ért szörnyű katasztrófa után Kossuth Bakaynak írott levelében fejezi ki részvétét, és ehhez a levélhez 350 arany frankot csatol az árvízkárosultak javára. Levelében kifejezi: „Szegednek élnie kell, Szegednek nem szabad elveszni.” A levélhez mindjárt egy 16 oldalas emlékiratot is szerkeszt a város újjáépítéséről és a további veszély elhárításáról. /„Elmélkedés Szeged reconstructioja felől” rendkívül sok hasonlatosságot mutat - bár a két tervezet egymástól teljesen függetlenül, és egymástól nagy földrajzi távolságban született meg! - Bakaynak szintén az árvíz után készült Elgondolásaival, amelynek címe: „Emlékirat Szeged város újjáalakítása érdekében és a Tisza-szabályozás ügyében.” Kossuth levelének sorait e szavakkal zárja: „Nevemben pedig mondja meg kérem Szeged népének, hogy az, aki őt egykor a magyar nemzet büszkeségének nevezte, megvárja tőle, hogy e névre magát most is méltónak bizonyítandja.”^{51/}

Bakayt túlélte nagy műve, az árvíz hullámaiból újjépitett kötélgyára, mely a század utolsó évtizedeiben e szakmában Közép-Európa legjelentősebb vállalatává nőtt. A századfordulón már 800 - 900 munkás dolgozott benne. Soraikból a szegedi munkásmozgalom több vezetője került ki.^{52/}

VIII. Iparoktatásunk fejlődése

A Ratione Educationis /1777/ hatására Szegeden 1779 óta működött a 4 osztályos nemzeti /elemi- vagy nép-/ iskola. Akik ipari vagy kereskedői pályára készültek, kötelesek voltak a 4. osztályt is elvégezni. /Ezt az osztályt ekkor másként polgári iskolá-nak is nevezték./ ^{1/} A helytartótanács 1795 szeptember 25-i rendelete 22 iparágban kötelezőnek mondta ki a polgári és rajziskola elvégzését. ^{2/} A rajztanítást a városban Illyés Ágoston piarista tanár 1799 december 18-án kezdte meg 121 iparosnövendékkel. Öt év múlva a rajztanításban részesülők száma elérte az 500-at. ^{3/} A polgári iskola - most már nem a nemzeti iskola 4. osztályaként, hanem önálló iskolai intézményként - 1819 óta állt a 100 évvel korábban Szegedre települt piaristák vezetése alatt. Közismereti tárgyakon kívül természettudományokat, technológiát, kereskedelmi levelezést, földmérést, építészeti ismereteket, mennyiségtant, géptant és hidrodinamikát tanítottak. A városi tanács az oktatáshoz 30 fizikai kísérleti eszközt szerzett be, ezen felül még 400 Ft-ot költött különböző műszerekre és mérőeszközökre. ^{4/}

Az ipari szakoktatás Angliában a legrégebb. Az ipari forradalmat követően már a múlt század elején lehet találni olyan iskolafajtákat, amelyek elsődlegesen ipari képzést nyújtanak. Az iskolák többsége - mint az angol iskolarendszer általában - magánkézben van, köztük csak néhány az állami iskola. Franciaországban részint az állam, részint az egyes départament-ok tartanak fenn ipari jellegű iskolákat. Az európai oktatási rendszerre a belga példa hatott erőteljesen, ahol először szerveztek szakiskolákat kizárólagosan ipari képzés céljaira. Ezek elméleti ismeretek mellett a gyakorlatokat is meghonosították. Ez az iskolatípus terjedt el Németország egyes államaiban, és Ausztriában is. Ausztria nagyon hamar fölismerte az ipari szakoktatás jelentőségét, ezt állami feladatnak ismerte el és széleskörűen kiterjesztett ipariskolai hálózatával biztosítani tudta az osztrák ipar magas színvonalát. Az ipari képzést előmozdító reáltanodák száma a Habsburg-monarchiában 1851-ben mindössze 16, de másfél évtized múltán már /1866/ 73, ebből 25 Magyarországon tanulható. De már 1865-ben Ausztriában 12 ipari szakiskola - nálunk még egyáltalán nincs! - viszont Bajorországban is, és Poroszországban is 26 - 26 ipari szakiskola működik. Az Osztrák-Magyar Monarchiában 1887-ben /de még mindig Magyarország nélkül!/ 549 fiuipariskola 55 531 tanulóval, és 335 női ipariskola 17 316 tanulóval segíti elő az ipari szakképzés ügyét. ^{5/}

A szegedi felsővárosi polgárság társalkodó egylete 1840-ben felvetette „művészek, mesteremberek s kereskedők előkészítésére szolgáló ipariskola” létesítésének gondolatát. Ebben a közérthető nyelven tartott okta-

tást gyakorlati kísérletek egészíteniék ki s ezekhez szükségesnek vélte a rajz-, minta-, termény- és áru gyűjtemények beszerzését.^{6/}

Az Országos Iparegyesület többévi előkészítés után 1845-ben nyitotta meg a 3 évfolyamu mesterinas-iskolát. Az egyes évfolyamok tananyaga: 1.osztály: elemi ismeretek /írás, olvasás, számolás/; 2.osztály: az előző évi anyag ismételése, hozzákapcsolva történelmi, földrajzi és „népszerű műtan²-i /kb. fizikai, technikai/ ismereteket; 3.osztály: az előző évfolyam anyagának ismételése, illetve részletesebb kifejtése. - Az Iparegyesület 1846/47. évi jelentésében hangsúlyozza, hogy a mesterinas iskola nem akar versenytársa lenni a közönséges /polgári/ iskolának, hanem „emlékeztető, tanácsadó, újabb fejleményeket ismertető, régi ismereteket felújító, gyakorló iparosnál szükséges ismereteket ad.”^{7/}

A József nádorról elnevezett Ipartanoda 1846. november 1-én nyílt meg. A megnyitó ünnepségen Széchenyi diszmagyarba öltözötten jelent meg. 1856-ban ebből az intézményből kelt életre a Műegyetem.^{8/}

A szegedi felsővárosi polgárság terve ugyan akkor még nem valósult meg, de 1853-ban a belvárosi elemi iskolában inasiskolát nyitottak. /Mint-hogy a tanítás vasárnap folyt - de. az elméleti tárgyak, du. a rajztanítás/
vasárnapi iskolának vagy, mert a két alsó osztályban csak a népiskolai anyagot gyakorolták, ismételték, ismétlő iskolának is hívták./ Csak a 3. osztályban ismerkedtek meg az inasok a számtan, rajz, fogalmazás és könyvitel anyagával. Az inasiskola látogatása kötelező volt, ami természetesen nem jelenti azt, hogy mindennapos valóban szorgalmasan is látogatta, viszont az már igaz, hogy az inas ^{9/}csak akkor szabadulhatott föl, ha az inasiskola látogatását bizonyítvánnyal igazolja. Ez az iskolatípus a Bach-korszakban egy ideig virágzott, de 1865 után hanyatlani kezdett, s minthogy maguk a céhek is elégedetlenek voltak az eredménnyel, több helyen meg is szűnt.^{10/}

Az 1859. évi december 20-án megjelent Iparrendtartás 59.§ pénzbírság ^{11/}terhe alatt kötelezi a mestereket arra, hogy inasaikat iskolába járassák.

Az 1868. évi XXXVIII. tc, - a népiskolai törvény - az iskolaköteles kort 6 - 12 évben jelölte meg. Már a Bach-korszakban kötelező volt az ismétlő iskolák látogatása azoknak, akik a népiskola 4 osztályát elvégezték, de tovább nem tanultak. A népiskola 4. osztálya elvégzése után lehetett beiratkozni a polgári iskolába /fiuknak 6, lányoknak 4 osztályt kellett elvégezniük/. Minthogy Szegeden ekkor már folyt a gimnázium és a reáliskola építése, amelyek fönntartására a városnak nagy pénzügyi terhet kellett magára vállalnia, a kormány nem kötelezte Szegedet egyidejűleg polgári iskola építésére is. Viszont Horváth Mihály - ekkor Szeged országgyűlési képviselője - 1872 április 28-án választói előtt mondott beszédében hivatko-

zott a kormány ígéretére, miszerint, ha a város igényt tart a polgári iskolára, azt pénzügyileg támogatni fogja. A tiszteletére rendezett lakomán nagy lelkesedéssel beszélt a polgári iskolák jövőjéről, amelyek külföldön is beváltak, sőt, a fiuiskola mellett Szegednek polgári leányiskolát is követelt. Ilyen előzmények után nyílt meg Szegeden 1873 novemberében, állami költségen, a polgári fiu-, majd egy év múlva a polgári leányiskola is.^{12/}

Az Országos Iparegyesület már 1869-ben megszervezte az alsófoku ipariskolát. Az ismétlő iskolához hasonlóan ez is 3 évfolyamu volt. Az egyes osztályok tananyagot a következőképpen osztották szét: 1.osztály: - ezt előkészítő osztálynak is nevezeték! - lényegében az ~~ismétlő~~ iskola 2 alsó osztályának anyagát /olvasás, írás, számolás/ gyakorolja hetenkint 3-3 órában. A 2. vagy fejlesztő osztály: ebbe csak azok iratkozhattak be, akik előkészítő tanfolyamot, vagy népiskolát látogattak /az 1. osztály azoknak volt kötelező, akik ezt elmulasztották!/. Anyaga: olvasókönyv értelmezése heti 3, üzleti fogalmazás 2, ipari számtan és könyvelés 2, szabadkézi rajz 2 órában. 3. vagy iparos osztály: /csak az előző 2 osztály után/ természettan heti 3, közgazdaságtan 1, földrajz 1, technológia 1, szabadkézi és mértani rajz 2, mintázás 1 órában. Mindhárom osztályban tehát heti 9 óra volt az oktatás időtartama. Tankönyveinek jó részét Szabóky Adolf írta, aki három évtizeden át az Iparegyesület minden szakoktatási mozgalmában résztvett.

Ezek az alsófoku ipariskolák 1881-ben összeolvadtak az ismétlő iskolákkal.^{13/}

Az iparoktatás fontosságát a parlamenti pártok is hirdették. Németországban a konzervatívok Tivoli-programja sürgeti az ipari képesítés elismerését, a Szabadelvűk Néppárt pedig az ipari szakiskolák számának növelését. A magyar pártok - az osztrákoknál jóval később - ismerték föl az iparosképzés jelentőségét. Szapáry parlamenti bemutatkozó beszédében elismeri az iparosképzés fejlesztésének szükségességét, hasonlóan nyilatkozik az Egyesült Ellenzék 1878. évi manifestuma is, de az Antiszemita Párt^{14/} is fontosnak tartja az iparos képesítésének kötelezettségét,^{15/}

Az 1872. VIII. tc. meglehetősen szűkszavuan intézkedett az inasok képzéséről. A III. fej. 42.§ elrendelte, hogy az „iparos^{16/} köteles tanoncát ismétlő, esti, vasárnapi vagy ipariskolába járatni.” A 82.§ 20-tól 200 Ft-ig terjedő bírsággal sújtja azt a mestert, aki a tanonc iskoláztatására vonatkozó kötelezettségét nem teljesíti. Nagy hibája a törvénynek, hogy hiányzik belőle a tanoncottatás fokozatossága, a vizsgát teljesen mellőzi. Csak arra kötelezi a mestert, hogy a tanoncidő elteltével inasának bizonyítványt adjon. Többen szemrehányják a törvényhozóknak, hogy a cseh-

rendszer - az iparosképzés szemszögéből tekintve - jobb volt.^{17/} Minden foglalkozásnál megkövetelik a képesítést, csak az iparosnál nem. De tudást tőle is elvárják.^{18/} A nemzetgazdasági 100-as bizottság föliratának 4. pontja azt javasolja, hogy a polgári iskola anyagát 3 évfolyamra csökkentsék és ez a polgári iskola egyuttal előkészítője lenne az ipari /kereskedelmi és mezőgazdasági/ szaktanodának.^{19/} Ugyanezt javasolja a polgári, iparos- és gazdakörnek a város törvényhatóságához intézett kérvénye is. Ezeket, mint középfokú szakiskolákat, az iparosképzés emelése érdekében szükségesnek tartja.^{20/}

Az ipartörvény életbelépése után, 1873-ban, gróf Zichy Jenő, az Országos Iparegyesület elnöke, vidéki ipariskolák szervezésére 12 000 Ft-ot bocsátott a kormány rendelkezésére. Bejárta az ország városait és 30 nap alatt 76 városban 27 000 ipari tanuló számára vetette meg az alsófokú ipariskolák alapjait.

Az Iparegyesület javaslatára hozta létre a főváros 1875-ben az Ipari Rajziskolát.^{21/}

Az ipartörvény revíziója során az 1884. XVII. tc. elrendelte a tanonciskolák szervezését. A tanonc addig köteles iskolába járni, míg az iparosnál tanulmányi ideje tart. /82.§/ A szorgalmi időt 10 hónapban állapítja meg. Hetenkint 2 alkalommal 2-2 óra közismeretek oktatására, vasárnap 3 óra rajztanításra fordítandó. A tanítási idő kitűzését az iparhatóságra bizza. /83.§/ A tanonciskolák fölötti közvetlen felügyeletet a ker. tanfelügyelőre ~~bizza~~ és az elsőfokú iparhatóság látja el.^{22/} /84.§/ Az 1884. XVII. tc. elérte, hogy a tanonciskolák látogatottsága rendszeresebbé vált. A század vége felé a tanoncoknak csak 7%-a nem járt iskolába.^{23/}

Matlekovics Sándor államtitkár a Magyar Tudományos Akadémián "Az új ipartörvény hatásáról" szóló előadásában az 1884. XVII. tc-et 3 szempontból tartja különösen jelentősnek: a/ az iparhatósági szervezet kiépülése, b/ az ipartestületek önkormányzata, és c/ az ipari szakoktatás szempontjából.^{24/} Nem lehet ugyan lebecsülni ezek jelentőségét, de a valóságban korántsem bizonyultak kielégítőknak, sem a két előző intézmény, sem az iparos tanonciskola. A 80-as évek második felében azonban az ország több városában alakultak középiskolai jellegű ipari szakiskolák. Ilyen iskolát javasolt Szegednek Stumpfoll Ede, temesvári ipariskolai igazgató, mint a-
melynél "áldásosabb iskola nem létezik oktatásügyi szervezetünkben."^{25/}
Lévay Ferenc, csongrád-megyei tanfelügyelő, női ipariskolát kíván szervezni, elsősorban a női keresetforrásra alkalmas szakmák tanítására, valamint azért, hogy a nagytömegű idegen - divat- és piperegyártmányok - helyett hazai s a lehetőség szerint szegedi készítmények kerüljenek forga-

lomba.^{26/} A II. Országos Ipartestületi Értekezlet Aradon /1890/ a tanoncoktatás állapotát elégtelennek tarja. A színvonal emelése érdekében azt kívánja, hogy tanoncokul csak olyan ifjak jöhessenek számításba, akik az elemi iskola 4 osztályát már elvégezték - a gyakorlatban ui. a tanonciskola I. évfolyama lényegében az elemi iskolai anyag ismételtetésével telik el -, és hogy a tanonciskolában ne legyen tandíj! Az ipariskolák fönntartásában az állam és a törvényhatóságok egyformán viseljük a terheket. Az iparoktatás fölötti felügyeletet teljes egészében a kereskedelmi miniszter hatáskörébe kell átutalni.^{27/}

Baross oly módon képzelte el az ipari szakiskolák gyarapítását, hogy kamarai kerületenkint legalább kettőt állít föl.^{28/} A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara az iparoktatás tagozódását 3 fokozatban akarta megvalósítani;

1. előkészítő jellegű szakiskola /iparoktatás elemei, iparágankint/,
2. továbbképző szakiskola /a tanonciskola korszerűsített formában/,
3. felsőfoku tanintézet /minden jelentősebb ipari központban/.^{29/}

Müller Károly aranyozó azt javasolja, hogy a tudományos pályára készülő ifjak, tanulmányaikkal párhuzamosan, naponta 1-2 órai elfoglaltságban egy képesített iparos mellett egy hajlamaiknak megfelelő szakmát is tanuljanak ki. Ha később nem is lépnek ipari pályára, mégis rendelkezniük kell szakképzettséggel, tapasztalattal, s felelős állásba kerülve, érzékük lenne az iparügyek iránt.^{30/} Modern gondolatként hat az az ötlet is, hogy a középiskolai oktatás során kötelező legyen egy iparág elsajátítása.^{31/}

Trefort miniszter a „Budapesti Szemlé”-ben szükségesnek tartja a gimnáziumokban a közgazdaságtan tanítását.^{32/} Jágócsi-Péterffy József, a háziipari oktatás miniszteri biztosa, 1883-tól az alsófoku ipariskolák szervezője és első felügyelője, arra törekszik, hogy a hanyatló háziipar föllendítésére és idegen országok háziipari termékeinek kiszorítására bizonyos központokban felsőfoku ipariskolát szervez vándor tanítók és tanítónők kiképzésére, akik községről-községre járva a helyi lakosságot korszerű háziipari oktatásban részesítik, foglalkozást és keresetet biztosítanak a háziiparban dolgozóknak.^{33/} Az Országos Háziipari Értekezlet azt javasolja 1885-ben, hogy a háziipari termékek ismertetésére és népszerűsítésére háziipari és néprajzi múzeum létesüljön.^{34/}

1892. nyarán alakult meg az Országos Iparoktatási Tanács. Feladata abban állt, hogy javaslatot tehetett a minisztériumoknak, legfőbb felügyeletet látta el az ország összes iparoktatási intézménye fölött didaktikai és gyakorlati szempontból, és állandóan figyelemmel kísérte az ország iparoktatási szükségleteit és fejlődését. Első elnöke Darányi Ignác

volt.^{35/} 1895-ben megvalósult az aradi ipartestületi értekezlet és az Ipar-egyesület követelése: az ipari és kereskedelmi szakoktatás a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcából a kereskedelmi miniszter ügykörébe került s így az ipari szakoktatás egységesebbé vált.^{36/}

Korszerű iparoktatás elképzelhetetlen tanműhelyek nélkül. A közoktatás- és iparügyi miniszter 1877-ben állást foglalt az iparoktatás háromfokozatos /lásd fentebb a pozsonyi kamara indítványát!/ és tanműhelyek szervezése mellett.^{37/} A szegedi ipartársulat már 1883-ban gróf Zichy Jenőhöz, az Országos Iparegyesület elnökéhez, kérvényt juttatott el Szeged számára felső ipariskola és tanműhely kieszközlése ügyében.^{38/} A kereskedelmi és iparkamara a minisztérium tudakozódására városunkban fa- és fémipari tanműhely fölállítást javasolta.^{39/} Elhangzik olyan kívánság is, hogy a tanonciskolát mindennapos ipariskolává kell átszervezni és erre a célra egy új iskolaépületet kell emelni.^{40/} Az Országos Ipartanács 1891 október 2-i ülésén Baross az ipariskolát kiválóan végzettek számára külföldi állami ösztöndiját indítványozott.^{41/}

Nagy nehézséget okozott az iparoktatásban a szakképzett tanárok hiánya. Eleinte elemi vagy polgári iskolai tanítókat, mint óradijasokat, alkalmaztak a tanonc-, illetve ipariskolában. Nyáron és a tanévközi szünetekben ezért tanfolyamokat szerveztek az ipari jellegű tanintézetekben oktatók számára, hogy az iparoktatás sajátosságának megfelelően szakszerű formában láthassák el az egyes tantárgyak oktatását.^{42/} Különösen az ipariskolában oly nagy jelentőségű rajzoktatás színvonalának emelésére törekedtek. Baross pénzjutalomban részesítette azokat a szaktanítókat és tanárokat, akik véglegesen ipariskolánál kívánnak működni. Indokolt volt a tanítók fizetésének az emelése is.

Intézkedés történt a szegényebb tanulóknak tanszerekkel való ellátására.^{43/} A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére minden oktatási intézmény felszerelését, tankönyveket és tanszereket csak a hazai cégektől szerezhette be.^{44/} Dr. Bernáth István, az ipariskolák országos felügyelője, az ipariskolákat folyamatosan szakkönyvtárakkal látta el.^{45/}

Móra Ferenc egy éven át tanított közismeretet tanonciskolában. „A kalcimált szóda” című elbeszélésében visszaemlékezik arra a pékinasra, aki a tanítási órákat a padon végigfekve rendszeresen átaludta. Az elbeszélés humoros hangvételben ábrázolja az inasoktatást. De az Alföldi Iparlap elvet minden kedélyeskedést: „...láttni kell az iskolában azokat a sápadt, vézna alakokat, kik az oktatási órákra fáradtan, kimerülve jönnek s alvással töltik el a két órát. Miért? Mert a napi munkától már teljesen össze vannak törve.” /Szocialistákat akarunk-e nevelni, vagy

pedig egy képzett iparos generációt?^{46/} A Magyar Hirlap is úgy nyilatkozik az esti oktatásról, hogy „az eddigi rendszerrel neveljük a szocialistákat.”^{47/} Bizony, az inassors minden inkább volt, mint irigylésreméltó! Közismert Munkácsynak „Ásító inas” című tanulmánya. Valószínű, hogy nem véletlenül választotta az inas tanulmánya tárgyává, -maga is asztalos-inas volt! - s a fiataalkori élmények mindig tartósak.

A kiegyezés utáni években az ipartársulat javaslatára az iskolaszék változatlanul a korábban kialakult vasárnapi iskolák tanítási ideje mellett foglalt állást. / Vasárnap de. elméleti tárgyak, du. rajzoktatás.^{48/} A budapesti iparoskörben a tanoncoktatásról elhangzott felolvasás a tanítási idővel kapcsolatban azt kívánja, hogy az esti órákrók át kell térni a délutánra.^{49/} Lévay Ferenc tanfelügyelő a vasárnapi rajzoktatást is hétköznapra akarja áthelyezni, az elméleti tárgyak elé.^{50/} A tanoncoktatásról indított cikksorozat hivatkozik a budapesti esztergályos segédek gyűlésére, amely - a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890-i kongresszusán elfogadott elvekhez hasonlóan - Pécs, Brassó és más városok mintájára, fölhívja az iskolaügyi hatóságokat a tanítási óráknak eddigi este 7-9-ig tartott időpontjának délután 2-től 5-ig való áthelyezésére.^{51/} A 70-es évek elején az Iparegyesület körlevele a heti 3 alkalommal az esti órákban történő iparoktatás mellett foglalt állást, „hogy a tanítványok köteles teendőiktől a mesterek kárával el ne vonassanak s mégis hetenkint 9 órát nyerjenek önmivelődésükre.”^{52/} De 1889-ben a fővárosi ipariskolák igazgatói az esti oktatási idő megszüntetését követelték, e helyett egy teljes napot - de és du 4-4 óra fordítandó az elméleti tárgyakra, a vasárnapi rajzoktatás idejéből 1 órát „kedélyt nemeseítő tantárgyakra” /természetrajz, ének, irodalom/ kell fordítani.^{53/} Az Országos Iparegyesület azonban hosszú vita után egyhanguan az eddigi rendszer mellett határozott, azzal indokolva álláspontját, hogy a délutáni tanoncoktatás a tanonctartó mesterek megkárosítása lenne, megzavarná a műhely rendjét, az iparosképzés is károsodna /!/, 10 hónap alatt 240 munkaóra kiesését jelentené s így közvetve a munkaórákon keresztül az iparosok megadóztatásával lenne egyenértékű, veszélyeztetné a versenyképességet, stb.^{54/}

Az iparosképzésben külön súlyt kap a rajzoktatás. Az Alföldi Iparlap kétéves tanfolyamot javasol iparos segédek számára. A szabadkézi és műszaki rajz mellett teret kell engedni az önálló tervezésnek is. A rajzoktatásba képzett iparosokat is be akar vonni.^{55/} A fa- és fémipari segédek 1891-ben oly nagy számmal jelentkeztek a rajzoktatásra, hogy gondot okozott a helyiség kiválasztása.^{56/} A tanfolyam megrendezéséhez a minisztérium, a város, az iparkamara és az ipartestület összesen több,

mint 1000 Ft-al járult hozzá. /A tanfolyam ingyenes volt!/ Az első félév-ről szóló jelentés azonban panaszkodik, hogy az iparossegédek nem mutatnak kellő megértést a tanfolyam iránt. 51 jelentkezőből csak 20 jár rendszeresen oktatásra, ez elkészített 98 db rajz közül csak 10 nagy műhelyrajz érdemel figyelmet. A tanfolyamot mindenesetre szükségesnek tartja, sőt a jövőben más iparágak /agyaiparosok, festők/ segédeire is ki kívánja terjeszteni.^{57/}

Az iparosképzés eredményeit, legszembetűnőbben a tanoncmunkakiállítá-sokon keresztül lehetett lemérni. Minden évben rendeztek a tanoncok, minden kétévben a segédek munkadarabjaiból, rajzaiból kiállítást. A kiállítást összekapcsolták a vándorgyűlések időpontjával. /Lásd V. fejezetet!/ 1879-ben 3 iparcsoporthoz 472 kiállító szerepelt 633 munkadarabbal. A kiállított munkadarabokat bizottság osztályozta, a jelesebb alkotásokat - 250 darabot - jutalmazták, sőt más városok kiállításaira is eljuttatták.^{58/} Egy év múlva határozat született arról, hogy „Minden iparostanuló köteles évenként egy-egy munkadarabbal szerepelni iskolai kiállításon. Enélkül nem szabadulhat föl.”^{59/}

Építőipari tanulók számára 4 hónapos téli tanfolyam indult. /Az építőipar csak nyáron dolgozott!/ A tanoncok mellett ide iparossegédek is jelentkezhettek s így ez az intézmény - Szegeden elsőnek, kormánysegély-mazás nélkül! - rövidesen szakiskolává fejlődött.^{60/}

Noha az állam egyre többet - de nem eleget! - tett az iparosképzés emelése érdekében a 80-as években, az iparoktatásról szóló jelentések korántsem derűsek. A beiratkozott tanulók 27, % a előkészítő osztályba jár, tehát lényegében az elemi iskolai anyagot ismétli. /Nem hajtották végre következetesen az 1868. évi népiskolai törvényt!/ A beiratkozottaknak csak 11,9 % a jut el a 3. évfolyamba. 1378 tanuló közül csak 148 a szakember, 1230 tanító és tanár idegen iskolától, mint kisegítő óradijas, látta el az iparosképzést. Szaktárgyat - az egyetlen rajzon kívül - tanonciskolában nem tanítanak, tehát nem is igazi szakiskolák. A társadalom büntetésből és előítéletből a rosszabbmagaviseletű gyerekeket küldi az iparos pályára. Sok az igazolatlanul mulasztó tanonc! Az iparosok nem törődnek az-zal, hogy tanoncaik iskolába járjanak. Helytelen a 41 154/1888.sz. fm.ip.ker. miniszteri rendelet, amely szerint a tanonc mulasztásért nem büntet-hető, további iskolábajárásra sem kötelezhető, melégtelen bizonyítvánnyal vagy enélkül is fölszabadítható. Már az Alföldi Iparlap korábban javasolta: ha a mester maga tartja vissza tanoncát az iskolától, 20 Ft büntetést fizessen, ha a tanuló önhibájából mulasztott, annyi héttel később szabaduljon föl, ahány előadást elmulasztott.^{61/} Az iparoktatásról szóló jelentés

egy VKM-rendelet kiadását sürgeti: amely tanuló 20 félnapnál többet mulaszt, osztályismétlésre utasítandó, s föl nem szabaditható addig, míg legalább elégséges eredményt nem ér el.^{62/} Sürgeti továbbá speciális szaktanítók kiképzését, a tanterv átállítását szaktárgyak tanítására, jó tananyagokat, ipartestületek fegyelmi hatáskörének növelését, s nem utolsósorban a tanítási időnek reggeli órákra /!/ áthelyezését. „Nem várható eredmény a napi munkában elcsigázott tanulóktól, kiknek a napi fáradalmak után valósággal asylum az iskola!”^{63/}

Dr Bernáth István, az iparoktatás országos felügyelője, a már kilenc éve működő tanonciskolákról szóló terjedelmes jelentésében így ír: „...mai helyzetünkben az iparos pálya csaknem kizárólag az elzüllött, vagyontalan, erkölcstelen, sok kifogás alá eső gyermekek menedékét képezi. Azon légkör és bánásmód, amely a gyermeket tanulóévei alatt körülveszi, a legtöbb esetben nem alkalmas arra, hogy belőle törekvő, erkölcsös és feladatának tudatával bíró iparost neveljen.” Továbbá: „...a tanoncok, a munkaidőt tekintve, a törvényes védelemben alig részesülnek. Nem ritka eset, hogy a tanonc 16-18 órát /!/ dolgozik naponta. Az így elcsigázott tanonccal mit tehet az iskola?”^{64/}

A budapesti esztergályos segédek gyűlésén hangzik el, hogy a „tanoncok helyzete már-már tarthatatlan”, a mesterek házi munkák végzésére is fölhasználják, ütik, verik, koplaltatják. „Ez szüli a nyomort, a nyomor a bünt.”^{65/}

Az iparoktatás hatékonyságát kívánták emelni az iparmuzeumok. A budapesti technológiai iparmuzeumot, amely 1883-ban alakult, a király is meglátogatta, - ahol Trefort háromnegyed órán keresztül kalauzolta -, s teljes elismerését nyilvánította a látottakon.^{66/} A kisipart érintő ujitásokról, találmányokról a muzeum - rendszerint a téli hónapokban - szemléltető bemutatásokat, tanfolyamokat rendezett, hogy az ott elsajátított módszereket, eljárásokat az iparosok szakmájukban hasznosíthassák.^{67/} Az Iparegyesület kezdeményezésére jött létre az Iparművészeti Muzeum. Erre a célra Pest városa az Andrássy uton telket adományozott. E muzeum anyagát részint a Nemzeti Muzeumtól kapta, részint az 1873-as bécsi kiállítás anyagából vásárolták össze. Az egyes iparművészeti technikák történetét képviselő tárgyakból álló gyűjtemény később az Iparművészeti Főiskola épületébe - Lechner Ödön és Pártos Gyula tervezték - került az Üllői utra. A muzeum ihletője és megvalósítója Trefort Ágoston volt. 1885-ben Gelléri Mór javaslatára jött létre a Kereskedelmi Muzeum.^{68/}

Szegeden már a 70-es évek végén fölvetődött az iparmuzeum terve. A

kiállítandó tárgyaknak alkalmasaknak kell lenniök az iparos tanulók szemléltető oktatására, haladottabb iparosok továbbképzésére és a mesterek és gyárosok versenyképességének fokozására.^{69/} Már a muzeum tárgyi beosztása is megtörtént, mikor az egész tervet a Tisza árvize elmosta mindenestül. Az árvíz után Schäffer Márton cipésmester azt javasolta, hogy az ipartársulat föloszlásakor a társulat vagyonának 4/5 részét - kb. 20 000 Ft-ot - iparmuzeum létesítésére fordítsák.^{70/} Fölszólítást intéztek kiválóbb iparosokhoz és gyárosokhoz, hogy nevezetesebb termékeikből mintadarabokat küldjenek a múzeumnak s így az iparmuzeum mintagyűjteményével jól szemléltethetné a tanulni vágyók és a külföldiek előtt a magyar ipar helyzetét.^{71/}

Baross a muzeumokat vasárnapi egésznapos nyitvatartásra utasította, és arra, hogy kisiparosok és munkások számára természettudományi kísérleteket mutassanak be, szemléltető felolvasásokat és előadásokat tartsanak. Munkáskönyvtárak létesítését tervezte s a Budapesten eredményesen működő népoktatási körök mintájára vidéken tanfolyamok rendezésére tett kísérletet.^{72/}

A Történelmi Társulat kebelében ekkoriban indult meg egy mozgalom a magyar ipartörténet tanulmányozására. A központi bizottság elnökévé Rómer Flórist választották. A bizottság felhívást intézett a lakossághoz: minden, az ipartörténetre vonatkozó anyagot, kutasson föl és küldje meg a Nemzeti Múzeumnak. Az anyag föl kutatásába az ipartársulatok is bekapcsolódtak. Szeged és vidéke számára Gelléri Mór vállalkozott az anyag összegyűjtésére.^{73/}

1889-ben értesülünk először 300 Ft-os külföldi utazási ösztöndíjről kereskedelmi vagy ipari pályára készülő ifjak számára, akik külföldi tapasztalataikat, ismereteiket a hazai ipar és kereskedelem javára kívánják fölhasználni.^{74/} Három év múlva Baross kamarai kerületenkint hasonló értékben egy-egy ifju számára biztosított külföldi ösztöndíjat.^{75/} Még ugyanebben az évben a szegedi kereskedelmi és iparkamara egy 200 Ft-os ösztöndíjat is alapított.^{76/} A szegedi iparos ifjusági egyesület tagjai számára pályamunkát tűzött ki, amelynek nyerteseit arannyal, ezüst forinttal és oklevéllel jutalmazta.^{77/}

A vasárnapi munkaszünet - nagyon hosszú harc eredménye! - célszerű kihasználására Baross, sokoldalú érkező indítványnak eleget téve, rendeletet adott ki a munkások vasárnapi oktatására.^{78/} Népszerű nyelven elhangzott ismeretterjesztő előadások, felolvasások, képtári és muzeumi tárlatvezetések, természettudományi kísérletek bemutatása révén szórakoztatva történt az iparos tanulók, munkások és más érdeklődők látókörének a szélesítése. Sikeresnek mutatkoztak ezek a rendezvények, mert a jelentések

szerint a fővárosban többszáz munkás látogatta érdeklődéssel.^{79/} A szegedi iparos ifjak önképző- és segélyegyletében már korábban is tartottak fölolvadásokat /Ivankovits János, ifj. Szmollény Nándor, Várhelyi József/ a gazdasági ismeretek, történelem, természettudományok köréből.^{80/} Az ipari munkások részére Szegeden az ismeretterjesztő előadásokat vasárnap délután rendezték a főreáliskolában, amelyre a nagyobb vállalatok és gyárak munkásai meghívót kaptak. Az előadások tárgyát plakátokon és a sajtóban előre közölték.^{81/} Nemsokára a tanoncok részére rendezett felolvasások időpontját délutánról délelőttre helyezték át s így a tanoncok vasárnap délutánja végre teljesen szabaddá vált.^{82/} A fölolvadások iparoktatásról, várostörténetről, a szövetkezésről és nemzetgazdaságtanról szóltak s előadók között olyan ismert nevek szerepelnek, mint Gelléri Mór, Kunfalvy Nándor, Reizner János, Dr Bernáth István és Eisenstädter Lukács, más kevésbé ismert alkalmi előadók mellett.^{83/}

Az ipari szakoktatás ügye ipartörténetünknek fájó, évtizedek óta vajdó kérdése. Különös, hogy amikor a Különféle iparos kongresszusok, értekezletek gyakran szóvá teszik ipari szakképzésünknek a kor követelményeitől való lemaradását, és amikor a parlamentben is gyakran elhangzik az ipari szakoktatás fejlesztése, gyakorlatilag vajmi kevés történik ennek érdekében. Nem egyszer éppen azok akadályozzák, akik a leghevesebben követelik! Az iparosok iparfejlesztési, gazdasági reformjavaslataikkal sokszor helyes uton haladtak, de a tanoncoktatás időpontjának kérdésében, amikor rendkívül leleményesnek bizonyultak a délutáni inasoktatás révén elképzelt károk felsorolásában, nem tudták megtagadni műhelytulajdonosi, munkaadói /-kizsákmányoló/ mivoltukat. „A tanoncoktatás a kisebb tőkésék egyik eszköze volt a nagyobbakkal szemben folytatott versenyben,”^{84/} és sok más egyéb mellett ez a tény is a tanoncok kizsákmányolásának magas fokát bizonyítja. Az iparoktatás helyzetéről fentebb olvasott jelentésben /105-106 oldal/ a tanoncok magas mulasztása nemcsak a fiatalok öntudatának hiányával magyarázható, hanem gyakran maguk a kisiparosok fogták munkára tanoncaikat oktatási idő alatt, figyelmen kívül hagyva a törvény idevágó büntető rendelkezéseit. A tanoncoktatásról reformjáról írt cikkekben a szerzők egyérgelműen a délutáni oktatási idő mellett döntenek, és még nagyon sok év telik el addig, amíg a rendszeres délelőtti tanoncoktatás megvalósul. Sajátságosan a pedagógusok egy része is kitartva esti tanítás mellett - tulóradijaik elvesztését féltik! -, de az is igaz, hogy egy nagyobb részük lesz éppen az, amely az iparosok meggyökeresedett és saját kartársaik álláspontját, képes lesz megváltoztatni.^{86/}

A kormányzat jó darabig közömbös az ipari szakoktatás kérdése iránt, Az ~~iparosok~~ belső magánügyének tekinti, és épugy nem törődik vele, mint a a kisipar sok más egyéb problémájával sem. Csak a 80-as évek második felétől fordul egyre inkább feléje a figyelme. E tekintetben kétségtelen az 1884. XVII. tc. hatása, mely az iparoktatás terén sem mult el nyomtalanul. Egyre többen akadnak felelős férfiak közül - Trefort, Baross, Szabóky, Dr Bernáth István - az Országos Iparegyesülettel egyetértésben, akik fölismertik a kérdés jelentőségét, és gyakorlatban is sokat tesznek az iparoktatás színvonalának emeléséért. Lassan kiépül az ipari szakiskolai hálózat, tanműhelyek keletkeznek, ipari jellegű muzeumok alakulnak, ahol tanfolyamokat rendeznek, szemléltető bemutatásokat tartanak és valóban sok minden történik, hogy a közvélemény közömbösségét e téren is megváltoztassák. E haladás ellenére mégis, ha a nyugatra fekvő iparosabb országokkal összehasonlítjuk helyzetünket - különösen a szomszédos Ausztriával, ahol a kormány az iparoktatás terén is nagyon komolyan fogja föl a feladatát -, még mindig nem elegendő mindez, mert akár az iskolák számát, a szakképzett pedagógusok számát - még nagy részük inkább mellékesetnek tekinti, aféle másodállásnak az ipariskolai oktatást -, akár a műszaki felszereltséget, és főként az iskolát látogató tanoncok számát, az összehasonlítás valóban nagyon lehangoló képet nyújt. 1900-ban az ipariskolákba beiratkozott tanoncok száma 131 116, de az ipariskolákról szóló jelentés szerint ebből rendszeresen mindössze 89 273 jár iskolába.^{87/} Mint a korábbi fejezetekben már megvilágított kérdések hűen tükrözték vissza hazánk gazdasági-társadalmi helyzetét, ugy az iparoktatási bajaink is ugyanennek az alapnak a vissza-tükröződését mutatták. Az uralkodó osztályok - és az ezek hatalmát megtestesítő kormány - az állandóan elégedetlenkedő, sérelmeiket panaszoló kisiparosokat egy kalap alá vették a többi dolgozó osztállyal, a parasztsággal és a munkássággal, amelyeknek műveltségi színvonalbeli fölemeléséért épugy nem tettek valami tulsokat, mint ahogy a kisiparosokért sem tettek.

IX. Iparos művelődés

Szakmai tudást az előbbi fejezetben bemutatott intézmények nyújtották a ~~leendő~~ kisiparosoknak. A fölolvadások, előadások, bemutatók és kiállítások alkalmasak voltak arra, hogy a megszerzett szaktudást bővítsék, most már nemcsak az iparos tanulók, hanem a kész, meglett iparosok számára is. Már Barossnak a munkások vasárnapi oktatásáról kiadott rendelete előtt szokásban volt - főként az ifjúsági együletben, de másutt is - az iparoskörben, ipartársulatban vagy másfajta társadalmi szervezetben előadások, fölolvadások rendezése.

Az Alföldi Iparlap sokoldalú, változatos, és színes cikkeivel különösen képen alkalmas volt arra, hogy az iparosok világszemléletét alakítsa, látókörét szélesítse. Az Alföldi Iparlap mindenekelőtt szakfolyóirat volt ~~u-~~gyan, de ez nem zárta ki azt, hogy másjellegű, nem ipari, gazdasági vonatkozású cikkek meg ne jelenhessenek benne. Különösen a tárcarovat örvendett nagy népszerűségnek, amely nemcsak az elbeszélő műfajnak adott helyet, hanem minden olyan téma helyet kapott ebben, amely az iparosok érdeklődését fölkelthette.

"Iparunk fejlődésének akadályai" c. fejezét szólt a gyentry-gőgről. A közvéleményben elterjedt ferde nézeteket az iparról, a munkáról több cikk teszi szóvá, és a kétkezi munka számára megbecsülést követel. Jókai Mór a lapban megjelent elbeszélésében /Mi az a munkás-kéz?/ elmondja, hogy 1868-ban, mint képfaragó /-szobrász/, ő is belépett az Általános Munkás-egyesületben Nyáry Pál, Deák Ferenc híresei voltak fadaragóikról. Egy munkadarabját Jókai elvitte fényezésre egy esztergályoshoz, aki - őt személyesen nem ismerve - 3 Ft munkabért ajánlott föl neki, ha hozzásegődik dolgozni. "Legnagyobb tisztesség a munka, legjobb titulus a mester, a legjobb nemesi címer: a kézműves címere a műhely-ajtó fölött."^{1/}

Egy tárcsa nyomdászversenyéről ad hírt. Kilenc nyomdász szedte ki ~~u-~~gyanazt a szöveget /Az éj munkásai/ két óra alatt. Az lett a nyertes, aki a legrövidebb idő alatt a legkevesebb hibával szedte ki a megadott szöveget.^{2/} Herman Ottó tárcája /Tudomány és hétköznapi élet/ keserűen emlékszik meg arról, hogy a tudomány vívmányait sokan az ember ellen fordítják. "A puskák és ágyuk tökéletesítésére kezdik fordítani a tudomány legszebb vívmányait. Ki ne ismerné manapság Uchatiuszt? Nagy tudós volt. Oly ágyut készített, melynek golyója, ha lecsap, 40-45 embert pusztít el egyszerre! Nagyszerű, negyvenöt embert egyszerre!" - A tudománnyal való visszaélés megbosszulja magát. "A golyó, mely az ellenségnek volt szánva, néha töltésnél explodál és megöli azt, aki kezeli."^{3/}

Sok ipartörténeti cikk olvasható a tárcarovatban. Szerzőik között országosnevű történetírók vannak, mint Rómer Flóris, Ipolyai Arnold, Thaly Kálmán, Reizner János. Az áttekintő ipartörténet^{4/} - mely több alkalommal és változatban is megjelenik időnkint - sok más mellett, mint érdekesebbek, megtalálhatók az ó- és középkori találmányokról,^{5/} Kina iparáról,^{6/} a Rákóczi-korabeli iparról,^{7/} a mészáros-céh szerepéről a török hódoltság korában,^{8/} a selyem és cipő történetéről, Gutenbergről és a nyomdaiparról,^{9/} az iparosifjúságról a céhrendszer idejében,^{10/} a kolozsvári iparegylet történetéről szóló leírások is.^{11/}

Természetszerűen sok tárca foglalkozik hazánk gazdasági helyzetével. Különösen vitatott kérdés az iparszabadság elvének megvalósulása.^{12/} A kézműipar hanyatlása^{13/} mellett érdekes a gépek szerepének a vizsgálata.^{14/} Szóba kerül a kendertermelés^{15/} mellett a Vaskapu szabályozása,^{16/} a pénznek a takarékoságnak a jelentősége a gazdasági életben,^{17/} az új ipartörvény és az állam és a társadalom feladatai^{18/} mellett a hazai iparcikkek fogyasztása, valamint Bosznia és iparunk kapcsolata.^{19/} Külön cikksorozat jelenik meg "Nők a nemzetgazdaságban" címmel.

A kisiparosok nagy érdeklődéssel fordultak a technika fejlődése, a találmányok felé. Bakay Dezső gépészmérnök - a kötélgyáros Bakay fia -, több cikket ír a lapban a gőzgép jelentőségének a növekedéséről,^{20/} az új energiákról,^{21/} fonó- és szövőgépekről.^{22/} Egy érdekes magyar találmány - a hármaseke^{23/} - mellett leírást olvashatunk az acéltoll készítéséről, a Thonet-féle hajlitott butorokról.^{24/} Az elektromosság a 80-as években oly magas fokra jutott, hogy fölismerték szerepét az erőátvitelben,^{25/} megjelent az első villamos vasút^{26/} s az elektromosság maga is egyuttal több új iparág szülőanyjává vált.^{27/}

Amikor a király 1883-ban meglátogatta az újjáépített várost, Tápét is fölkereste. A tápéi királylátogatásokról^{28/} és egyidejűleg a tápéi háziiparról^{29/} is készült beszámoló a lap hasábjain.

Az Alföldi Iparlap 1889-ben pályázatot hirdetett s a díjnyertes pályamunkákat a tárcarovatban leközzölte. Így olvashatunk a jó iparosról,^{30/} valamint műszaki leírást egy hátszló felszereléséről^{31/} és egy kétajtós szekrény elkészítéséről.^{32/} Ugyancsak pályázati alapon készült el néhány szege-di ipartelep szakszerű leírása. /Rainer Károly asztalosé,^{33/} Fischer Károly "Virágudvara",^{34/} Pálffy Lipót gyufagyára és Tóth Béla kályha- és tetőcserépgyára.^{35/} Ugyancsak részletes leírást ad a lap az újonnan megnyitott ipartechnológiai muzeumról is.^{36/}

A tárca lehetőséget adott az iparoktatással kapcsolatos fejtegetésekre.^{37/} Történeti visszatekintés^{38/} mellett cikkek foglalkoznak a jelenlegi

iparosképzés kérdéseivel, szakiskolák és tanműhelyek, megindított szaktan-folyamok helyzetével,^{39/} szegődtetéssel és szabadítással,^{40/} az angol munkások képzésével^{41/} és a korábbi időben gyakorlatban volt ipari rajztanítással.^{42/} Áttekintést kapunk a világiállítások történetéről,^{43/} az első budapesti / 1842. és 1843. évi / iparkiállításról,^{44/} a württembergi^{45/} és zürichi kiállításokról.^{46/} Teret kap az önsegélyezés,^{47/} az iparossegédek utasfogadója^{48/} és a bányamunkások társládai intézménye.^{49/}

A céhrendszer idején évszázadokon keresztül szokásban volt, hogy a legények, mielőtt remekművet elkészítették és magukat a céhbe fölvették volna, hosszabb időre tanulmányutra indultak más városokba, más országokba. Ez a szokás a céhrendszer eltörlése után is még évtizedeken keresztül virágzott. Hosszabb külföldi utazás nemcsak egy legénynek, hanem az egyszerű szegedi kisiparos számára is elérhetetlen álomnak tűnt. Akinek viszont kedvezett a szerencse, nem mulasztotta el, hogy az Alföldi Iparlap-ban beszámoljon élményeiről, tapasztalatairól. Különösen színesek Bakay-utirajzai. Akár a Magas-Tátráról ír,^{50/} akár angliai^{51/} vagy olaszországi élményeiről,^{52/} ma is érdeklődéssel olvassuk - egy iparos szemén keresztül - beszámolóit. A természeti szépségek^{53/} és uti élmények^{54/} szép-írói ábrázolása mellett szakszerű leírást ad az angol gyárakról^{55/} épügy, mint a hozzá különösen közelálló bolognai kenderkikészítő telepről.^{56/}

Szmollény Károly 300 Ft-os ösztöndíjjal tett több országban tanulmányutát és az erről készített terjedelmes beszámolóját „Tanulmány a külföldi ipari szakiskolákról”^{57/} címmel az Alföldi Iparlap folytatatólapján közölte. Cikkek számolnak be dél-amerikai utakról,^{58/} az észak-amerikai üzleti reklámokról,^{59/} a párizsi munkásokról,^{60/} és a diptalan /! / esti iskolákról.^{61/} Több cikk számol be a magyar ifjak külföldi tanulmányutjáról.^{62/}

Az egyik cikk azt bizonygatja, hogy a leghiresebb asztalosok Bécsben éppen a magyar iparosok.^{63/}

A tárca a ~~közel~~ ^{beli} sajtóban elsősorban a szépirodalmat jelentette. Néhány ismert író /Jókai, Jean Rameau^{64, 65/} / elbeszélése mellett a többi szerzője nem jelentős. A kor ujságírói színvonalán álló elbeszélések a legkülönbözőbb területekről veszik tárgyukat. Egyik elbeszélés pl. igyekszik eloszlatni azt az illuziót, hogy a „rég jó időkben” csupa gyönyörűség volt az ember élete. A vagyonosoké, a gazdagoké valóban az volt, de ezt a jólétet a dolgozók veritéke teremtetten meg.^{66/} A regénycsarnokban „Álmodozó szerelem” címmel - szerző megnevezése nélkül - courts-mahleri stílusban romantikus-szентimentális történet bontakozik ki, sok naivitással és fantasztikus kalanddal ötvözve. Főhőse, egy sárospataki diák, em-

berektől távol, a szabad természetben, egy barlangban él boldog szerelmével. Szerelme tárgyát rövid időre elveszti, majd sok viszontagság után ismét megtalálja. Tanulság: az emberi közösségtől távol nem lehet igazán boldog az ember.^{67/} Hátborzongatóan izgalmas a szadista Báthory Erzsébet kastélyának titkait leleplező írás. A történeti valóság tragikumát a szerző fantáziájának jóvoltából lírai epizódok enyhítik.^{68/} Hasonlóképpen rejtelmekben bővelkedő, kalandos történet bontakozik ki a fausti típusu halott-rabló személye körül, bizonyítva, hogy a nyugat-európai romantika Walter Scott-i és Hugo Victor-i irányzata hazánkban még fél évszázaddal később is hálás olvasókra talál.^{69/}

Az első szegedi iparkiállítás megnyitása előtti napon, amikor Dugonics szegedi szobrát leleplezték, a Szegedi Daláregylet közreműködése fokozta az ünnepélyességet. Hirt kapunk arról, hogy 1889 augusztus közepén városunk három napon át országos dalárünnepély színhelye volt. 12 vidéki dalárda - soraikban szép számmal képviselve a kisiparosok is! - vett részt a dalostalálkozón.^{70/}

1891 április 4-én Jókai Mór nyitotta meg a Tisza Szálló kistermében a Kacziány Ödön festőművész rendezte kiállítást. Munkácsy Mihály művein kívül néhány régebbi és újabb festő képei is bemutatásra kerültek. A kiállításnak nagyszámu látogatója volt, sokan fölkeresték a szegedi kisiparosok közül is.^{71/}

Az Alföldi Iparlap a korabeli vidéki folyóiratok szintjén állott. Szaklap lévén a szegedi és délvidéki kisipari társadalom érdekeinek napirenden tartása volt a főfeladata. Hasábjain természetsszerűleg az iparosélet mindennapi gondjai, ügyei kerültek terítékre. Mindamellettt kétségtelenül kulturális missziót is teljesített. A maga idejében az írásbeli ismeretterjesztést látta el. Kisiparosok közül akkoriban viszonylag kevesen fizettek elő hirlapokra, folyóiratokra s ha máshol nem, legalább az ipartestület társalgójában, vették kézbe a lapokat és tájékozódtak a világ és az iparosélet eseményeiről. A legtöbben a tárca kedvéért böngészgették az Alföldi Iparlap-ot, da ha már azt elolvasták, igen sokan végigfutottak a többi híren is. A kispolgári izléssel szerkesztett folyóirat - sok más vidéki folyóirathoz hasonlóan - valóban kispolgári szemléletet tükrözött, és kispolgári szemszögből ítélte meg pl. a munkáskérdést is.

X. Iparosok és munkások

Amikor az iparosok és a munkások közötti kapcsolatokat vizsgáljuk, nem szabad szem elől tévesztenünk azt a sajátságos, kettős helyzetet, amelyben a kisiparosok élnek. A kisiparos maga is résztvesz a termelőmunkában, tehát dolgozó, s így a helyzete a munkéséhoz hasonló. Minthogy azonban ugyanakkor a termelőeszközök birtokosa is, inkább a tőkés osztályhoz huz, s ha alkalmazottakat tart, azokat épügy kizsákmányolja, mint az ipari tőkés. Sőt, a kisipari műhelyekben dolgozók kizsákmányoltsági foka sokszor nagyobb, mint a gyári munkásoké.

Kisiparosokon kézműiparosokat értünk, még akkor is, ha műhelyükben kisebb gépek vannak felszerelve. Bonyolult feladatra vállalkoznék az a kutató, aki az iparos és a gyáros közötti határvonalat szeretné világosan megvonni. Szegeden a kiegyezés utáni, sajátosan alföldi ipari fejlődés során találni olyan „iparosokat”, akik 40-50 segéddek, munkással dolgoznak, s ugyanakkor 8-12 munkással dolgoztató „gyárosokat”. Amikor egy alkalommal a városi tanács ülésén jogászok és közgazdászok többórás vita után sem tudták szabatosan meghatározni a gyár fogalmát – megkülönböztetendő a kézműipari műhelytől –, Sári János az iparosokra jellemző észjárással így tapintott rá a lényegre: „Gyár az, ami füstöl!” Tulajdonképpen helyesen ismerte föl a gőzgép szerepét a termékésben, mert a gyárat a kis- és középipari műhelytől valóban nem elsősorban az alkalmazottak száma, hanem a gépesítés foka különbözteti meg.

A 70-es ével vége felé Az Alföldi Iparlap-ban egy^{re} több cikk foglalkozik a munkáskérdéssel. A következőkben bőven idézünk ezekből a cikkekből, mert belőlük nagyszerűen lehet következtetni a kisiparosoknak – helyzetükből adódó – sajátságos gondolkodásmódjára. Már a tanoncoktatással kapcsolatban volt alkalmunk rámutatni erre a kettősségre: egyfelől sürgették, mint dolgozók, az iparosképzés szintjének emelését, másfelől ugyanakkor azonban, mint munkaadók /-kizsákmányolók/ az időpont kérdésében kitartottak az esti oktatási időpont mellett, s ezzel lényegében megakadályozták a kívánt színvonal elérését.

Gelléri Mór szerkesztő az Alföldi Iparlap-ban megjelent cikkében azt írja, hogy tiszteli a szociáldemokraták törekvéseit, ha azokat tiszta meggyőződés, a munkások sorsán javító szándék vezeti. Nem követi azonban elveiket, mert azokat tévesnek, hordozóikat idealistáknak tartja s ha meg akarják valósítani, küzdeni fog ellenük. Már ekkor elhangzik a később gyakran ismételt vád a munkásokról: „Nekik nincs nemzetiségük, nincs hazájuk, nincs vallásuk.”^{2/} E cikkekre válaszol a Munkás-Heti Krónika s kijelenti, hogy eddig

még soha nem cáfolták meg elveiket. Gelléri hajlandó velük vitatkozni, de eddig csak apró cikkecskében hullatták el elmemorzsáikat, „csak nevetséges dolgokat irtak, de ha egyszer komolyan megismertetik nézeteiket, elveiket és eszméiket, amelyekről csak homályos sejtelmeink vannak, amennyiben Önöket sem Marx, sem Lassallenak nem tekinthetjük, mi is kilépünk a sikra és igyekezni fogunk Önöket lekötelezni, amennyiben megtévedt és elfogult eszme-utvesztőjükből Önöket kivezetni törekedünk.”^{3/}

Gelléri a nemzetiségen, a hazán az uralkodó osztályok hazafiságát érti, amelyhez a munkásosztálynak valóban nem sok köze van. A vallásra vonatkozólag a marxisták azt tartják, hogy az az uralkodó osztályok hatalmának ideológiai alátámasztása s ilyen értelemben valóban "vallástalanok". Cikkén érződik, hogy nincs teljesen tisztában a tudományos szocializmus elméletével. Amit a szocializmusról hallott, az inkább utopikus és lassallei hatásokat át jutott el hozzá. De ekkor még az Internacionálén belül sem jutott diadalra a forradalmi elmélet.

Az Alföldi Iparlap három számon keresztül folytatásos elbeszélést közöl, amelyből főként az tűnik ki, hogy milyennek képzeli a jómódu polgárság a mozgalmi-szervező munkást? /Egy munkás agitátor. - Vogel után G.M./ Egy külföldről bevándorolt munkás és egy hazai gyáros fia barátságot kötnek. A gyáros lánya is vonzódik a jómódú agitátor iránt. A gyáros azonban hamarosan leleplezi az agitátort. Kiderül, hogy pénzért hajlandó elárulni osztályát, s különben is több zavaros ügy terheli lelkét, mint pl. a betegsegélyező pénztárból illegális kiutalás /több esetben hangzik el majd ez még a sajtóban!/, teherbe ejtett lány, stb.^{4/} Gyakori fogás ez az uralkodó osztályok részéről, hogy mozgalmi vezetőket sikkasztás vádjával járassanak le elvtársaik előtt. Tipikus, együgyű, multszázadvégi sablonos történet, de nagyon alkalmas arra, hogy irodalmi köntösbe öltöztetve, még a jóhiszemű olvasók is ferde elképzeléseket alakítsanak ki magukban a munkásmozgalom vezetőiről.

S hamarosan megismétlődik a vád. Ezúttal nem elbeszélés keretében, amelyet a fantázia szüleménynek lehetne minősíteni, hanem Kulinyi Zsigmond, az Alföldi Iparlap társszerkesztője tüzi tollhegyre Ihrlinger Antalt, a Munkás-Heti Krónika egyik szerkesztőjét, mert az óbudai általános munkásegylet vizsgáló bizottsága szerint évek óta nem számolt el a lapra fordított összegekkel. Ihrlinger lapját nemcsak kétnyelvűnek, hanem kétszínűnek is bélyegzi. A lapnak és olvasóinak nincs is más céljuk, mint „fölforgatni a társadalmi rendet.”^{5/} A jövődöbeli új szerkesztőről, Frankel Leóról, nem tagadja, hogy szíve szerint lelkiismeretesen küzd a munkások érdekeiért. „De félünk Frankel ur meggyőződésétől, elveitől. Aki, mint ő, a párizsi „Commune” alatt miniszter volt, annak nem lehetnek a magyar munkások érdekeivel azonos elvei. Mert a

magyar munkás érdeke nem a pusztítás, de az alkotás, építés, Stb." ^{6/}

Az Thyrlingerrel kapcsolatos váddal érdemben nem érdemes foglalkozni. A lap kétnyelvűségét illetően, a Munkás-Heti Krónika valóban két nyelven jelent meg, magyarul és németül. Csak akik nincsenek tisztában a munkásmozgalom sajátosságával, azok nem képesek megérteni, miért van erre szükség? Magyarországra a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatait a hozzánk bevándorló és nálunk letelepedő idegen eredetű - többnyire német, osztrák - szakmunkások hozták. A kibontakozó magyar gyáriparnak egyre több szakmunkásra volt szüksége s ilyeneket éppen a hazai kapitalizmus fejletlensége miatt nem lehetett éppen a „magyar nemzetiségű” dolgozókból toborozni. De szüksége volt ezekre a tapasztalt mozgalmi emberekre a magyar munkásosztálynak is, akik természetesen nem tudtak magyarul. Nézetüket ezért németül írták, amely a tárlapban magyar fordításban jelent meg. Frankellel kapcsolatban a szerző még óvatosan fogalmaz, a Kommunben azonban ő is csak a pusztítást látja - a Kommunról kapcsolatos hírek hazánkban a polgári sajtón keresztül, eltorzítva érkeztek hozzánk! -, az új, kizsákmányolásmentes társadalom felépítésére törekvést már nem veszi észre. Ami a társadalmi rend felforgatását illeti, a marxisták nem tagadták, hogy az új társadalom felépítése csakis a kapitalista rend megdöntése árán lehetséges.

Különösen az 1877. évfolyam foglalkozik sokat a szocializmussal. Terjedelmes cikkek elmélkednek, vitáznak - s főként rágalmaznak! - a szocializmus ideológiájáról, valamint alaposnak tűnő érveléssel igyekeznek bizonygatni, hogy ez efajta mozgalmaknak hazánkban nincs gyökere. Ismét a Munkás-Heti Krónika szerkesztőjével, ezúttal Kaczander Gyulával, polemizál az Alföldi Iparlap cikkírója. A szocialistákat rögeszmék, ábrándképek után futónak tarja, akik gyűlöletet szítanak a vagyonos és a szegény, a termelő és nem termelő osztályok között. „Megindítják a negyedrend harcát a harmadrend ellen és vivnak don Quichote háborukat a tollal.” ^{7/} Importált eszméiknek nincs talaja hazánkban.

A szerző soraiban akaratlanul is fölismeri az osztályharcot, de annak céljával: a kizsákmányolás megszüntetésével, már nincsen tisztában. A kizsákmányolás elleni harc pedig az iparosodottabb országokban - a termelőerők fejlettsége következtében - is fejlettebb fokon áll, mint nálunk, ahol tulajdonképpen most van kibontakozóban a kapitalizmus. A külföldről érkező munkásmozgalmi tapasztalatokban ezért az „eszmék importálását” látja.

Gelléri helyesen idézi Marxot: „A munkásosztály nagy feladata: a politikai hatalom meghódítása.” ^{8/} Gondolatmenetében is helyesen következtet, amikor úgy látja, hogy a szocialisták minden anyagi értéket /föld, szén, gőzerő, gépek/ köztulajdonba akarnak venni. „Ez a meztelen kommunizmus.” ^{9/} A szükségletek kielégítésére vonatkozólag azonban nem talál megoldást, hiszen

ki képes megítélni az egyes ember szükségleteit, mikor minden embernek más a szükséglete? Ha pedig mindent az állam határoz meg és mindenbe beavatkozik, akkor nem a szabadság, hanem a rabszolgaság felé közeledik az emberiség. „Rabszolga volna minden ember, kit az állam - a neki szolgáltatott munka fejében - mint bizonyos személyeket szokás - kitartana. Az állam az ő fogalmuk szerint nem volna más, mint egy nagy dologház, a szabadság kölcsönözött idealizmusának minden árnyalata nélkül.”^{10/}

Gelléri helyesen ismeri föl a munkásmozgalom célját: a politikai hatalom meghódítására irányuló törekvést. A politikai hatalom birtokában a munkásosztály kisajátítja a burzsoázia termelőeszközeit, s a termelés szocialista megszervezésével megvalósítja a kizsákmányolásmentes társadalmat. Jellemzően azonban Gellérinek is, és általában a szocializmus polgári bírálóinak fő problémája a fogyasztás. Ez tipikus burzsoa szempont, amely mindent a haszon /profit/ oldaláról néz s nem tudja elképzelni, hogy a szocializmus első feladata a termelés megszervezése, és csak másodlagos kérdés a fogyasztás. A termelés megszervezése pedig a szocializmusban valóban állami feladat, s ez éppen hogy nem a rabszolgaság, hanem az ember teljes felszabadulásához vezet. Államra vonatkozó elképzelésében a platoni eszme van rá hatással, - ~~amelyben~~ valóban csak a rabszolgák végeztek termelőmunkát -, a "dologház" esetében pedig az 1848-as párizsi februári forradalom után átmenetileg megvalósuló „nemzeti műhelyek” kispolgári szocialista képzelete hatott.

Frankel személyével foglalkozva - szembeállítva Kaczanderrel, aki nyíltan a magántulajdon eltörlésének a híve -, a lap őt óvatosabbnak tartja. Frankel ui. egy óbudai munkásgyűlésen tiltakozott az ellen, hogy pártját kommunisztikus törekvésekkel rágalmazzák. Ez az ellentét azonban látszólagos, mert Frankel fél attól, hogy munkásai előtt az Internacionálé valódi céljait fölfedje. De fél a hatóságok leleplezésétől is, és attól tart, hogy munkásainak jó ^{zanabb} részét - akikk leginkább az általános szavazati jog hangzatos szölamára gyülekeztek köréje -, elveszíti. Kaczandert idézi: „Nekünk az a törekvésünk: törvényes uton oly időket és viszonyokat előidézni, melyek a társadalmat oly módon fogják átalakítani, hogy a tőke más birtokosai minden kényszer nélkül fogják közvagyonnak tekinteni a munkaeszközöket.”^{11/}

Valójában Frankel és Kaczander céljai között nincs semmi különbség. Tapasztalat dolgában Frankel gazdagabb, és helyesen járt el, mikor a mozgalmi munkánál nem elsősorban a társadalmi forradalom előkészítésére helyezte a súlyt, hiszen erre a magyarországi viszonyok éretlenek voltak. A szavazati jognak ugyan kétségtől nagy vonzóereje volt a munkások között, mert megvalósulása esetén - erre főleg Németország volt jó példa! - egyre több munkásképviseelő kerülhet be a parlamentbe, de a munkásmozgalomnak mégsem ez a fő célja, hanem a termelőeszközök kisajátítása. Abban viszont már Kaczan-

dermél kell utopikus hatást észlelnünk, mikor ő úgy képzei, hogy a tőke birtokosai ebbe minden kényszer nélkül majd beleegyeznek.

Gelléri kétségbe vonja - s ebben igaza van! -, hogy a tőkés bányákat, gyáraikat, földjeiket szépszerével átadják. Lassalle kivételével a szocialista párt kiválóságai meg vannak győződve arról, miszerint csak elkeseredett harc, óriási vérontás után fog tervük megvalósulni. „Azért üdvözltek hiveik a párisi Commune örjögő rigalgássa; azért kiáltották oly lelkesedve: éljen a commune!”^{12/}

Lassalle valóban osztályharc nélkül, a tőkés állam támogatásával, szövetkezetek terjesztésével, képzelte el a szocializmus megvalósítását. A szocialisták többsége azonban - a forradalmi marxi elmélet hatására - nem hitt abban, hogy tőkés állam önként átadja helyét a szocializmusnak, hanem csak a tőkés rend forradalmi uton való fölszámolásával - ez egyébként már a Kommunista Kiáltvány megjelenése óta senki előtt nem volt titok! - lehet fölépíteni a kizsákmányolás nélküli társadalmat.

Összehasonlítva a külfölddel a hazai viszonyokat, Gelléri derűlátó. Nálunk konszolidáltak a viszonyok, majdnem mindenütt méltányos munkabérek vannak, míg külföldön sok helyütt aránytalanul alacsonyabb. A választói joggal kapcsolatban annyit elismer, hogy kiterjesztése indokolt, de elnyeréséhez szellemi kvalifikációra is szükség van. A hosszas fejtegetést így zárja le: „Mit kívánunk a munkásoktól? Legyen bennük egy székra a hazafiságból s akik ez ország területén születtek, legyenek magyarok. Ne tagadják meg hazájukat, ne ábrándozzanak „nemzetközi fogalmakról”, mert ki azt, ki hazáját el nem ismeri, hazaárulónak tekintjük. És hazaárulókkal nem alkuszunk.”^{13/}

Gelléri a konszolidált viszonyokról és a méltányos munkabérekéről szóló megjegyzésével téved. Nálunk valóban még nem olyannéles az osztályharc, mint külföldön, ami a kapitalizmus és a munkásmozgalom kezdeti szakaszával magyarázható. A munkabérek viszont sokkal alacsonyabbak, mint külföldön, ha az ellenük irányuló tiltakozás még nem is annyira szenvedélyes. A hazaárulás sokat emlegetett vádja pedig ezuttal is nevetséges. A munkásság kizsákmányoltsága nem kötődik egyetlen nemzetiséghez sem, - mintahogy a tőke kizsákmányolása is minden országban egyforma - , akik pedig a kizsákmányolás ellen, emberibb életfeltételek megteremtéséért harcolnak, nem lehet őket hazaárulóknak tekinteni.

Míg Gelléri csak hallott valamit - többnyire ferdén és rosszul - a szocializmusról, de azért nagy bátorsággal támad neki, addig Eisenstädter Lukács alaposabb elméleti fölkészültséggel lát a szocializmus boncolgatásához. Hatalmas történeti áttekintést nyújt a görög filozófusoktól kezdve a keresztény egyházatyákon át Morus Tamásig. Az utopikus és kispolgári

A szakosztály melegen ajánlja a fővárosi tanács figyelmébe „a szaktanács ama kérelmét, hogy működése alkalmas helyiségek átengedése és pénzbeli támogatás által elősegíttessék, kellő hatósági felügyelet” mellett a munkáskamarák a munkáosztály hivatalos, törvényes képviselői lehessenek. Ezt a „társadalmi béke megóvása s a polgári egyenjogúság érvényesítése szempontjából is szükségesnek” tartja s megvalósulását a kormánynál is szorgalmazni fogja. ^{31/}

Hiába próbálja azonban Matlekovics a munkáskérdést egyszerűen letagadni, az mégiscsak létezik. Sőt, most már nemcsak az ipari munkások körében, hanem az Alföldön is! A cikkíró megdöbbenőnek találja, hogy tősgyökeres magyar munkások mennyire fogékonyak a szocialista agitátorok népbolondító ámitásai iránt. Nem érti, hogy az alföldi munkások tulajdonképpen miért elégedetlenkednek, hiszen nincs okuk panaszra. „Amely munkás a nyári 3-5 hónapos munka - igaz, hogy megfeszített munka-által egész évi szükségletét beszerezheti, mi oka lehet annak panaszra?” ^{32/} Helyteleníti a cikk, hogy illetékes helyen a mezőgazdasági munkások sorsával senki sem törődik, s így ők lelkiismeretlen szocialista agitátorok kezébe kerülnek. „Tehát gondozása, ápolása eme osztálynak; humánus intézmények létesítése részükre, ellensúlyozásul a szocialista agitációnak; ezek fogják a fölmerült mozgalmat teljesen megszüntetni.” ^{33/}

A cikkíró nem látja meg, hogy a tősgyökeres magyar mezőgazdasági munkások élete ugyanolyan, mint a határon túli társaié. A kizsákmányolás elleni harc nem egy bizonyos nemzetiségre korlátozódik, a közös sors - nemzetiségre való tekintet nélkül - közös harcot kíván. Ha igaz is, hogy a szerencsésebbek 3-5 hónap alatt megkeresik maguknak az egész évi szükségletet, de bizony ez nagyon szegényes kereset! És az év többi hónapjában mit csinálnak? Munka nélkül nyomorognak! Helyes volna, ha a társadalom törődne az agrárproletariátussal. Amde eddig sem törődtek vele s így az osztályharc nem tompult, hanem élesedett.

Egy másik cikkíró a parasztok irigységében látja az mozgalmak okát. Minthogy aratáskor a mezői munkásság tudatában van ereje nélkülözhetetlenségének, olyan követelésekkel lép föl, a földbirtokossal szemben, amelyeket az - önmaga megkárosítása nélkül - ki nem elégíthet. Jelentésekre hivatkozik, amelyek hírül adják, hogy Derekegyháza, Mágócs, Törökkanizsán oly mozgalmak jelei tapasztalhatók, amelyek azonosak „az orosházi és battonyai paraszt szociális kitörések természetével.” ^{34/} Fölsorolja a cikk azt is, hogy a hatóságok milyen csendőri-katonai erővel próbálják e káros mozgalmat terjedését megállítani, mégsem mindig eredményes ez, mert pl. Törökkanizsán a mezőgazdasági munkásoknak sikerült a munkaadókkal az eredeti 1/14 helyett 1/11 részben - minden 11. rész az aratóé - elvállani a munkát.

„Mindenesetre kívánatos, hogy a közigazgatási hatóságok az ilyen természetű veszedelmes munkás-mozgalmat már a kezdet stádiumában elfojtsák; és kívánatos, hogy a csendőrség a maga respektust keltő erejével mindenhol mutassa meg éber figyelmét.”^{35/}

A cikkíró az aratósztrájkokra céloz, amelyek az agrárproletariátus harci eszközei voltak a nagybirtokkal szemben. Különösen a Viharsarokban volt az agrárproletárok osztályharca a 90-es évek ^{elején} elején. Igaz, hogy az uralkodó osztály ezek letörésére több alkalommal nemzetiségi - főleg szlovák-parasztokat hozatott, akiknek életszínvonala még a magyar parasztnál is alacsonyabb volt, de ez nem mindig volt lehetséges. A paraszti osztályharc néha - mint a törökkanizsai példa bizonyítja - ért is el, meg lehetőségen sovány eredményeket is, amelyek ugyancsak az osztályharc éleződését mutatják. A cikkíró teljesen reakciós javaslatot terjeszt elő írásában, mikor a csendőrség respektusát emlegetve az uralkodó osztályok terrorjának fokozását követeli.

Akadnak azonban józanabb megfigyelők is, akik tisztában voltak azzal, hogy „csendőri respektussal” nem lehet utját állni a szocializmus terjedésének. Az ipartörvény revíziójának tárgyalásakor Irányi Dániel, a Függetlenségi Párt legtekintélyesebb tagja, emlékezteti a törvényhozókat arra, hogy a párizsi kommün bukásakor a hazai munkások is gyászoltak. A fővárosi sajtó nagy részével szemben - amely szerint nálunk nincs talaja a kommunizmusnak - idézi a Népakarat- és a Wochen-Kronik-ből. Nem tartja kielégítő módszernek a megtorlást, hanem szükségesnek tartja a panaszok orvoslását és a kívánságok teljesítését. A fölvilágosításban működjek közre a sajtó, az iskola és az egyház. Törvényben kell megszabni a munkások munkaidejét, a vasárnapi munkaszünetet, gondoskodni kell a szerencsétlenül járt munkásokról balesetbiztosítás útján, valamint özvegyeik és árváik támogatásáról. „Azon lapok ellensúlyozására, amelyek mételety terjesztenek, jó lapokról és jó egyesületekről kell gondoskodni. Ilyen intézkedésekkel kell elejét venni a szocializmusnak.”^{36/} A maga részéről kész támogatni a munkások minden méltányos kívánságát.

Irányi rokonszenvennel figyeli a munkások sorsát, a dualista parlamentben az egyedüli, aki a munkások osztály irányában a legmesszebbmenő méltányosságot tanusít. Elitéli az államhatlom erőszakos intézkedéseit. Ehelyett gyakorlati tetteket, intézkedéseket követel a munkásság helyzetének megjavítására. Ugyanakkor polgári irányítás alatti sajtót javasol a munkások osztály megnyerésére, és olyan szervezkedési jogot, amely nem érinti a fennálló társadalmi rendet, és leszereli az osztályharcot.

Nemsokára szaktanácskozások kezdődtek a munkások baleset elleni biz-

tosításáról. Ismét Irányi Dániel volt az, aki a tanácskozásokra, mint a legérdekeltebbet, a munkások képviselőit is, fontosnak tartotta meghívni. Többen támogatták Irányi javaslatát, sőt akadt egy résztvevő, aki a cséplőgépek mellett dolgozó - tehát a mezőgazdasági - munkásokat is részesíteni kívánja a biztosításban. Ehhez az állásfoglaláshoz csatlakozik az Alföldi Iparlap is: „...ki kell jelentenünk, hogy az általános kötelező biztosítás hívei vagyunk, még pedig a gyárosok és a munkások által közösen és egyenlően fizetendő díjtételek mellett.”^{37/}

Az 1872. évi VIII. tc. 69.§-a arra kötelezi a munkaadókat, hogy üzemekben munkavédelmi berendezéseket szereljenek föl. Mulasztás esetén munkaadó 300 Ft-ig terjedő pénzbírsággal sújtható. Ennek ellenére a munkavédelmi berendezéseket csak kevés üzemben alkalmazták.^{38/}

A biztosítás megvalósításához segélypénztárakra van szükség. Nagyobb városokban szakmánként lehetne ilyeneket létrehozni, kisebb helységeken a dolgozók együttesen szervezhetnének segélypénztárt, amelynek felügyeletét munkaadók és munkavállalók közösen látnák, el. „A gyármunkásokra nézve a gyáros tartozzék segélypénztárt létesíteni.”^{39/} Munkahelyváltáskor az előző munkahelyen befizetett hozzájárulás jogosulttá teszi a munkavállalót új munkahelyén is a biztosítási szolgáltatásokra.

A balesetbiztosítás ügyét 1888/1889-ben az Országos Iparegyesület több alkalommal tárgyalta. Elve az volt, hogy elsőbbséget kell biztosítani a betegség eseténi biztosításnak, csak azután jöhet a balesetbiztosítás ügye. A segélypénztárakat országos szervezetbe kell összevonni és állami felügyelet alá helyezni. /Nincs szükség külön baleseti segélypénztárakra! / A biztosítás költségeit ne a munkaadó fizesse. Sulyt kell helyezni a balesetek megelőzésére, ehhez pedig a gyárfelügyelői intézmény újjászervezésére és hatáskörének kiszélesítésére van szükség.^{40/}

A 80-as évek vége felé egy gyárfelügyeleti jelentés beszámol arról, hogy a nagyobb gyárakban a munkások betegség esetére való biztosítása - önkéntes alapon - megvalósult, a baleseti biztosítás azonban még ritka, a fogyasztási és házőépítő szövetkezetek nem tudnak a munkások között meghonosodni. A gyárfelügyelők különös gonddal vizsgálják a baleset elleni védőberendezések felszerelését a munkahelyeken.^{41/}

1889 őszén a magyar jogászggyűlés foglalkozik a munkásbiztosítással. Hegedűs László, budapesti kir. ítélőtáblai bíró, a tanácskozás előadója, a jogászggyűlés nevében javaslatot terjeszt elő, amelyben követeli a balesetet szenvedett munkásoknak törvényben szabályozott kötelező biztosítását; ezt ki kell terjeszteni mindazokra a munkásokra, akiknek munkaköre életüket vagy testi épségüket veszélyezteteti; a törvény ne csak a dolgozó munkásokra vonatkozzék, hanem azokra is, akikről a munkásnak gondoskodnia

kell; a biztosítás vonatkozzék a gyógyításra, esetleg a temetési költségekre, továbbá az életjáradékra; a biztosítási díj elsősorban a munkaadót, és csak kisebb részben a munkást terhelje; a biztosítás érvénye feltétlen és meg nem támadható, a biztosítási összeget nem lehet lefoglalni, elzálogosítani vagy másra átruházni.^{42/}

Míg az Alföldi Iparlap cikkében a biztosítási díjat a gyárosok és a munkások közt egyenlő arányban akarja megosztani, az Országos Iparegyesület pedig azt kívánja, hogy ezt egyáltalán ne a munkaadó fizesse - azaz teljes egészében a munkást terhelje! -, addig a jogászgyűlés az előző véleményekkel szemben határozottan pozitív lépést tett burzsoa részről a fizetési kötelezettségekre vonatkozóan.

Ugyanebben az időpontban a Budapesti Általános Munkás Beteg-segélyező Egylet segélypénztárának küldöttsége is fölkeresi Barosst emlékiratával. Ebben arra kéri a minisztert, hogy a betegsegélyezés ügyét kapcsolja össze a rokkant és elaggott munkások ellátásával, és a kötelező betegsegélyezési biztosítást terjessze ki a mezőgazdasági munkásokra is. Mindaddig, amíg ezekről törvény nem készül, országos segélypénztárakat létesítsen. A küldöttség Barosstól megelégedéssel távozott.^{43/}

Az Alföldi Iparlap már 1888 végén behatóan ismerteti azokat a tervezeteket, amelyek a gyári munkások és alkalmazottak baleset elleni biztosításáról készültek. Egy ilyen javaslat védőberendezések kötelező használatát írja elő a testi épséget veszélyeztető gépeknél, berendezéseknél, és hangsúlyozza, hogy a törvényt a legnagyobb szigorral kell végrehajtani. A gyárak felügyeletét ki kell vonni az iparfelügyelők hatásköréből, és a védőberendezések használatának ellenőrzését és a törvény végrehajtását a gyári felügyelőkre kell bízni.^{44/}

Egy, a törvényjavaslat előkészítésével megbízott, szaktanácskozás fölmérést végzett a munkások, tanoncok létszámáról, az elszenvedett sérülésekről és balesetekről, csonkolásokról, baleset következtében beállott halálozásokról. Megállapítja, hogy a legtöbb baleset famegmunkáló gépek mellett történt. Ezt követik az erőátviteli gépek csoportja, illetve az égési sérülések.^{45/}

A törvényjavaslatot előkészítő tárgyalásokon ismét Irányi Dániel hangját hallani: „A törvény kötelezné a gyárosokat, hogy minden balesetért kárpótlási kötelezettséget vállaljanak bizonyos összeg erejéig.”^{46/} Efölött az elsőfoku iparhatóság illetékes dönteni.

A fölmérés kimutatja, hogy jelenleg a gyáraknak csupán 15 %-a gondoskodik a balesetet szenvedett munkások ellátásáról. /Összesen ez kb. a munkások 30 %-át jelenti./ A legtöbb gyárban hiányoznak a védőberendezé-

sek, a legtöbb sérülést ezek hiánya okozza. Az előterjesztés értelmében azonban minden esetben a munkaadót kell felelőssé tenni, ha munkásának valami baja történik. Viszont a munkaadó joga - francia példára nem állami, hanem tetszőlegesen megválasztott! - biztosító társaságnál munkásait biztosítani. A munkaadó a kártalanításból származó költségveszteséget maga is viszontbiztosíthatja. Ha a biztosítások szaporodnak, a társaságok alacsony befizetései díjtételekkel is megelégednek. Fenntartja a jogot a minisztériumnak, hogy kijelölje azokat a biztosító társaságokat, amelyeknél a munkásbiztosítás lebonyolítható. ^{47/}

A viszontbiztosítás lehetőségével a tőkést tehát nem éri károsodás. A munkások baleseti ügyéből burzsoa pénzügyi körök még hasznot is húzhatnak!

Magyarországon csak akkor kezdik a vitát a biztosításról, mikor Németország évekkel ezelőtt a maga részéről már megvalósította. 1883-ban a betegségbiztosításról, 1884-ben a balesetbiztosításról hoztak törvényt, és 1889-re megvalósult a rokkantsági és öregségi biztosítás is. Az ezekkel kapcsolatos költségek a munkásokat és a munkaadókat megosztva terheltek. ^{48/}

A betegsegélyezésről az Országos Iparegyesületben tartott szaktanácskozás szerint a munkások ipartestület vagy gyári segélypénztárhoz kötelesek tartozni. Olyan helységben, ahol egyik sincs, a kerületi segélypénztár az illetékes. A kötelező segélypénztár mellett önkéntesen más segélypénztáraknak is lehetnek tagjai, de ennek fizetésére a munkaadó nem kötelezhető. Ipari tanulókra nem terjed ki a betegsegélyezés, de a szerződés megkötésekor el kell dönteni, hogy kit illet az ápolási kötelezettség: a mestert-e, a szülőket-e, vagy a gyámat? ^{49/}

Ugy látszik, a törvényhozásban is az Iparegyesület álláspontja győzött, mert bár már előbb tárgyaltak a balesetbiztosításról, mégis a betegség esetén biztosításból született meg hamarabb törvény.

Hosszas előkészítés és számos módosító javaslat előzte meg „Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről” szóló 1891. évi XIV. tc-et. A segélyezés magában foglalja 20 héten belül az ingyenes orvosi kezelést, a gyógyszerek és segédeszközök ingyenes használatát, 3 naptól 20 hétig terjedő táppénzt, gyermekágyi és temetkezési segélyt. A munkaadó azonban a törvényben előírtnál nagyobb segélyt is nyújthat. A segélyezés vonatkozik a balesetekből kifolyó halálesetekre is, lehetővé teszi az ingyenes kórházi ápolást, mialatt a hozzátartozóknak a táppénz felét kell kifizetni. A biztosítás ~~183~~-a a munkaadót terheli, míg a 2/3-ot a biztosított béréből kell levonni. Hangsúlyozza, hogy a törvénnyel ellenkező szerződés munkaadó és munkavállaló között tilos és érvénytelen.

A 26.§ előírja a munkaadónak, hogy a munkába lépőt 8 napon belül köteles az illetékes segélypénztárnál bejelenteni, amelynek elmulasztásával súlyos büntetés terheli a munkaadót. A VI - XII. fejezetek felsorolják a betegsegélyező pénztárak fajtáit /kerületi, vállalati, gyári, építési, ipartestületi, bányabetegsegélyezési, un. „társulások”, és magánegyesületek útján létesíthetők/.^{50/} A törvény értelmében a szegedi Általános Munkás Betegsegélyező Egylet Betegsegélyező Pénztár-ra alakult át.^{51/}

A törvény értelmében a szegedi ipartestület is létrehozta betegsegélyező pénztárát. Az alapszabályok értelmében a biztosításra kötelezett járuléka a munkabér minden Ft-ja után 2 kr-ban nyert megállapítást. Ezt a munkaadó fizeti be, de 2/3-át utólag a biztosított béréből levonja. Azoknak a biztosítását, akik bért nem kapnak - pl. tanoncok, gyakornokok -, a biztosítását teljes egészében a munkaadó vállalja. Keresettel nem bíró családtagokat a bérösszeg feléig lehet biztosítani. Csak a pénztár által kijelölt orvos és gyógyszerár szolgáltatásai vehetők igénybe.^{52/}

Még a törvény előkészítése idején egy budapesti munkásgyűlés felszólította a kormányt arra, hogyha a betegség esetére való kötelező biztosítás megvalósul, ezzel az Általános Munkás Betegsegélyező Pénztárt bizza meg.^{53/}

A törvény megszületését a munkásság egyáltalán nem fogadta lelkesedéssel. Az Iparegyesület panaszkodik, hogy rendszeresen ismétlődő mozgalmak félrevezetik a munkásokat és megakadályozzák a törvény érvényesítését. A valóságban a munkások és segédek az ellen tiltakoztak, hogy a biztosítási járulékok 2/3-át a munkaadók levonták a bérükből, ők maguk csak kisebb részt vállaltak a biztosítási terhekből. „A vállalati betegsegélyező pénztárak a munkabérfosztogatásnak és a munkások helyhez kötöttségének voltak az eszközei, s ezért harcolt ellenük a munkásosztály.”^{54/}

1889-ben a gyáripari munkásságnak 73 %-a tartozott valamilyen betegsegélyező pénztárhoz. A kisiparban azonban 200 ipartestület közül mindössze 52-nek volt betegsegélyező pénztára. Mikor 1891-ben a törvény kötelezővé tette a biztosítást, a vállalati segélypénztárakat meghagyta. Ekkor 453 segélypénztár működött az országban. 77 vidéki segélypénztár közül azonban 36 állandó deficittel küzdött. A biztosítási rendszer annyira elaprózódott volt, hogy alig válthatta be a törvényben megállapított célkitűzéseit.^{55/}

Bár a kormány a balesetbiztosítási törvényt már 1889-ben előkészítette, de a burzsoázia a vele járó terheteket nem akarta magára vállalni, azért erre csak a betegsegélyezési törvény után került sor. „Az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről” szóló 1893. évi XXVIII. tc. konkrétan megjelöli azokat a rendszabályokat, amelyeket baleset- és egész-

ségvédelem terén az egyes iparágakban szükségesnek tart. Végrehajtása azonban a tőke ellenállása következtében, és a kormány erélytelen, büntetéseket mellőző eljárása miatt csak nagyon töredékesen valósult meg a gyakorlatban.^{56/}

Az I. szakszervezeti kongresszus /1899/ a törvénnyel kapcsolatosan azt kívánja a kormánytól, hogy világosan írja elő, milyen szakmákban kell védőberendezéseket alkalmazni? A gépek melletti védőberendezések után gondoskodni kell világos, szellős munkahelyekről is, különösen olyan üzemekben, ahol egészségre ártalmas anyagokkal dolgoznak /pl. vegyiparban!/. Az iparfelügyelet terjedjen ki a kisiparra is. Az iparfelügyelő a munkaadó távollétében hallgassa meg a munkásokat. Külön intézkedésekre van szükség az építőiparban és a bánya- és kohómunkásoknál. ~~E~~szakmákban a felügyeletbe a munkásokat is be kell vonni.^{57/}

Az Országos Iparegyesület a balesetek megelőzésére, a biztosítási rendszernek a munkások számára való megismertetésére és a munkásság művelődési intézményeinek látogatására kidolgozta az Iparegészségügyi /Szociális/ Múzeum tervét, mely a századfordulóra meg is valósult. A múzeum 3 osztályra tagolódik. Az I. osztály a balesetelhárítási rendszabályokat, védőeszközöket ismerteti; a II. osztály csoportosítja a nevelési, művelődési lehetőségeket, munkáslakóházakat, takarékpénztárakat, ~~hitel~~intézményeket; a III. osztály a különféle segélyezési rendszereket mutatja be.^{58/}

Már az 1884. évi XVIII. tc. 121.§-a elrendelte a gyárfelügyelet megszervezését. A betegség- és balesetbiztosítási törvény megnövelte a gyárfelügyeleti intézmény jelentőségét. Az Országos Iparegyesület egyetértett azzal, hogy a felügyeleti rendszert az összes ipari üzemre - a kisiparra és a háziiparra is - ki kell terjeszteni. Azt azonban kivihetetlennek tartotta, hogy a gyárfelügyelők fele a munkásokból kerüljön ki, ahogyan azt az I. szakszervezeti kongresszus kívánta. Azzal hárítja el a munkások bevonását a gyárfelügyeletbe, hogy e teendők ellátásához sokkal magasabb kiképzésre van szükség, mint amivel a munkások rendelkeznek.^{59/}

1887-ben 3 gyárfelügyelőt neveztek ki, akik - bár nem voltak ipari szakemberek - 1888/1889-ben 938 ipartelepét vizsgáltak meg. A Magyarországi Általános Munkáspárt III. kongresszusa azt követelte, hogy „a gyárak felügyelete, egy iparhatósági közeg vezetése alatt, kizárólag a különböző szakmákhoz tartozó munkásokra bízandó, akik eziránti működésükben hatósági meghatalmazással és végrehajtó hatalommal ruházandók fel.”^{60/}

Az Országos Iparegyesület 1897-ben az iparfelügyelői intézmény újjászervezésére emlékiratot dolgozott ki. Ebben azt javasolja, hogy a köz -

ponti iparfelügyelet szűnjön meg, és ehelyett a kereskedelmi és iparkamárák területén legyenek felügyelők. Ezek ne csak ellenőrző közegek, hanem az iparosok és munkások barátai, tanácsadói legyenek. Különösen arra törekedjenek, hogy a „munkáskérdés számos kellemetlen oldalai a gyakorlatban ki ne fejlődjenek s ezáltal most már mindenféle eszközökkel folytatott izgatások tényleges alapot ne találjanak.”^{61/} A burzsoázia a gyárfelügyeleti intézményt politikai rendőri feladatokra akarta felhasználni.^{62/}

Gelléri már 1891-ben javasolta, de csak 1897-ben valósult meg, Munkásügyi Szakosztály szervezése az Országos Iparegyesületben. Első elnöke Matlekovics Sándor volt. Ülésein a munkások szép számmal, különösen a Szaktanács képviselői, vettek részt. A szakosztály minden a munkásságot foglalkoztató kérdést megtárgyalt. Ilyenek voltak: a munkanélküliség, és elhárításának módjai, biztosítási ügy, munkásházak, munkáskaszinók, szövetkezetek, népkönyvtárak, munkaviszonyok szabályozása, munkaközvetítés, munkaügyi törvényhozás, a munkás részesedése a vállalati haszonból, stb. A szakosztály határozathozatal előtt mindig kikérte és meghallgatta a munkások véleményét, javaslatát.^{63/}

A századfordulón a szakosztály Neuschlosz Marcell javaslatára foglalkozott a munkások gyülekezési jogának a biztosításával, a sztrájkjoggal, /sztrájkra a munkások anyagilag is tehessenek előkészületeket, nyilvános számadási és hatósági ellenőrzés mellett/; fontosnak tartotta, hogy az olyan testületekben, amelyek munkásügyekben tanácsadással vannak megbízva, a munkások a munkaadókkal egyenlő számarányban vehessenek részt. Munkaügyi kérdéseken túl a szakosztály sokat foglalkozott egészségügyi /munkások túlterhelése, tüdővész elleni küzdelem, alkoholizmus, napközi otthonok/ kérdéseivel.^{64/}

Ott alakult meg utoljára a fentihez hasonló ügyosztály, ahol leghamarabb kellett volna létrehozni, ti. a kereskedelmi minisztériumban, mert ez lenne a hivatott elsősorban ilyen kérdéseket vizsgálni, 1899-ben, iparfelügyeleti és munkásvédelmi szakosztály néven. Lényegében hasonló volt a feladata, mint az Iparegyesület Munkásügyi Szakosztályának, de ezen túl figyelemmel kellett kísérnie még a külföldi iparügyi és munkásvédelmi törvényhozást, és a munkásmozgalmakat.^{65/}

Az osztályharc újabb, de sorrendben a betegséglelyezést megelőző, eredménye a vasárnapi munkaszünet törvénybe iktatása.

Németországban a Bismarckot fölválto Caprivi kancellársága idején a megerősödött szociáldemokrácia a birodalmi gyűlésben folytatta a munkásvédő törvényhozást. Így került sor a vasárnapi munkaszünet törvénybe foglалására, az iskoláskorú gyerekek gyári foglalkoztatásának eltiltására, a

nők munkaidejének napi 11 órában maximálása, és a progresszív jövedelem-
adó bevezetésére. ^{66/}

Ausztriában is már 1885-ben megvalósult a vasárnapi munkaszünet. ^{67/}

Nagyon jellemző az Országos Iparegyesület véleménye, illetve indok-
lása arról, hogy miért járult hozzá a vasárnapi munkaszünethez? Mert az m
már az iparos államokban megvalósult, s ily ügyekben „legcélszerűbb a pre-
venció, az ily kényes kérdések oly időben rendeztessenek, amidőn a kérdés
élére állítva nem lévén, higgadt meggondolással intézhető el bármely ol-
dalról jövő presszió nélkül.” A törvényben felsorolt kivételek lehetővé
tették a munkaadóknak, hogy „minden jogosult ipari érdek megóvassék”, s
így „érdemileg nem ellenezték annak törvényerőre emelését azok sem, akik
közgazdasági vagy más teóriák szempontjából különben elvileg nem rokon-
szerveznek ez intézkedéssel.” Az Iparegyesületben két álláspont állt egy-
mással szemben a vasárnapi munkaszünet kérdésében: 1. szükségesnek tartja
a munkások egészségügyi, kulturális és munkaerejének megújítása /pihenés/
szempontjából; 2. „a munka szabadságának” mindennemű megszorítását az i-
parra nézve károsnak tartja. ^{68/}

Az 1891. évi XIII. tc. az ipari munkának vasárnapi szüneteltetéséről
- a vasárnapokon kívül Szent István napját is, mint nemzeti ünnepet, mun-
kaszüneti napnak nyilvánítja - tulajdonképpen csak az elvet iktatja törvény-
be, mert 63-féle jogcimen ad lehetőséget a vasárnapi munka folytatására,
/Ide tartoznak az egyedül dolgozó kisiparosok is!/
^{69/} Az Alföldi Iparlap-
ban máris sopánkodó hangok hallatszanak. Ezek szerint a vasárnapi munka-
szünet legjobban a kisiparost és a kiskereskedőt sújtja, aki így évente
500-600 Ft-tól esik el. Legalább délig engedélyezni kellene az árusítást, ^{70/}
Dr Bernáth István előadása szerint viszont a vasárnapi munkaszünetet ki
kellene terjeszteni a szellemi munkásokra is. Az ifjumunkások érdekében
a törvény teljes szigorát követeli a munkaszünetet megsértővel szemben,
és azt javasolja, hogy a gyári felügyelők jelentéseikben térjenek ki arra
is, hogy a vasárnapi munkaszünet milyen befolyással van a termelésre, a
munkások bérére, egészségére és értelmére. ^{71/}

Az I. szakszervezeti kongresszus /1899/határozatában követeli, hogy
az 1891. XIII. tc-et szigorúan hajtsák végre. Az olyan iparágakban dolgo-
zóknak, ahol az iparág sajátossága miatt vasárnap is kell a munkát folytat-
ni, a hét egyik napján 36 órás megszakítatlan pihenőidőt kell biztosítani. ^{72/}
Az aradi asztalosok a vasárnapi munkaszünet megvalósításaért és a 10 órás
munkaidőért küzdenek. Hasonlóképpen a győri Vagongyár dolgozói még 1897-ben
is a vasárnapi munkaszünetért sztrájkoltak. A munkásokszálynak a valóság-
ban még hosszú harcot kellett folytatnia, míg a törvényben biztosított

vasárnapi pihenőideje valóra vált.^{73/}

Nyugati példák alapján nálunk is egyre erőteljesebb kívánság a munkaidőnek törvény alapján egységes megállapítása. Az Alföldi Iparlap szerint ezt nálunk nem lehet megvalósítani, hiszen a kisiparosoknál a munka néha összetorlódik, míg máskor alig akad munkája. Míg másutt ez üdvös lehet, nálunk egyenesen káros, mert olyan társadalmi kérdéseket is fölvetne, amelyek még nem léteznek. Csak az ipar helyes kifejlődése után lehetne erre gondolni, miután más közgazdasági nehézségeink is megoldást nyertek.^{74/}

Németországban a munkaidő a századforduló táján általában még 11 óra, de számos iparágban már csak 10 órát, sőt egyes helyeken 9 órát dolgoztak. Ez a német munkásság életszínvonalának emelkedésével járt.^{75/}

Az 1884. XVIII. tc. a munkanapot 16 órára korlátozza, másfélórás munkaszünettel. Az átlagmunkaidő Budapesten 12 óra, vidéken 14-16 óra. Jellemzően a kisiparban általában hosszabb, mint a gyáriparban! A munkásság sztrájkharcai ebben az időben még a 10 órás - ritkábban a 9 órás - munkanapért folynak, de 1890 május 1-től már egységesen - a II. Internacionálé hatására - a 8 órás munkanapért.^{76/}

A vasárnapi munkaszünethez hasonlóan az Országos Iparegyesület természetesen nem helyesli a 8 órás munkanapot sem, kb. ugyanolyan indokok alapján, mint ahogyan a vasárnapi munkaszünethez is csak nagy nehezen járult hozzá. A 8 óráé nem tartja elegendőnek a kisiparos megélhetésének biztosítására. Az egyén „legsajátabb magánjogának megsemmisítését” látná abban, ha az valóra válna. Minthogy az egyes iparágak között sajátos különbségek vannak, - éppúgy, mint a mezőgazdaságban sem lehetséges a 8 órás munka - képtelenség minden iparág számára egységes munkaidőt meghatározni.^{77/}

Az 1884. évi ipartörvény a gyermekmunka idejét 10 éves kortól napi 5 órában, 12-14 éveseknek 10 órában, 14-16 év között 12 órában állapítja meg, de délelőtt is, délután is félóra, délben pedig egy óra pihenőt rendel.

Az I. szakszervezeti kongresszus revízió alá akarja venni a törvény idevágó rendelkezéseit és azt követeli, hogy 14 év alatt gyermekeket a gyárakban egyáltalán ne alkalmazhassanak, 14 és 18 év között napi 6 órás munkaidő legyen. Nőket és gyermekeket az éjjeli munkától teljesen el kell tiltani, ugyancsak ezeknek egészségükre ártalmas üzemekben való alkalmazását is.^{78/} Az éjjeli munkát az ipartörvény 65.§ és 115.§ már a 16 éven aluli munkásokra eltiltotta, de a munkások ezt a korhatárt 18 évre akarják fölemelni.

Az Országos Iparegyesület a 14 éven aluli gyermekmunka eltiltását határozottan károsnak tartja. Az ipari munkára való előkészülést már a 14 éves kor előtt el kell kezdeni. Ugyanakkor egyetért azzal a javaslattal, hogy fiatalkorukat ne alkalmazhassanak éjszakai munkában, illetve olyan

munkakörben, amely testi fejlődésüket, egészségüket veszélyezteti.^{79/}

Mint az előadottak bizonyítják, a kisiparosok - és legilletékesebb szervezetük, az Országos Iparegyesület - és a burzsoázia a vasárnapi munkaszünet, a munkaidő és a gyermekmunka alkalmazása kérdésében egyértelműen reakciós álláspontot foglalt el. A túlmunka és az ekkoriban virágzó női és gyermekmunka kizsákmányolása a profitszerzés fő forrása volt.~~ekkoriban~~. Az idevágó törvények is - amelyeket az uralkodóosztályok hoztak - inkább a kizsákmányoltak érdekeit védték, semmint, azokat, akiknek érdekében hozták. A törvények, amelyeket nem mindenütt hajtottak végre következetesen még a gyárfelügyelet ellenére sem, különben is rengeteg kivételt soroltak föl s így a munkaadóknak könnyű volt kijátszani azok eredeti rendeltetését.

Az orosházi Szociáldemokrata Pártszervezet alakuló gyűlésén már szerepelt a 8 órás munkaidő és május 1-ének megünnepléséhez fűződő kívánság.^{80/} A nagyvárad-i ipartestület körlevélben figyelmezteti a vidéki testületeket arra, hogy mostanában mindenféle alakuló szakegyletek és szakkongresszusok tulajdonképpen „Harc a munkaadók ellen. Kevés munkaidő, sok bér. Tehát világos szocialisztikus jellegű ténykedésket fejtenek ki.”^{81/} Javasolja az iparosoknak, hogy az ilyen szakegyletekbe szervezkedő segédeknek ne adjanak munkát.^{82/}

Az iparossegédek magukévá tették az osztályharc gazdasági célkitűzéseit, a munkaidőre és a munkabérre vonatkozóan, a gyári munkásokhoz hasonlóan. A szakegyletekbe szervezkedő segédekkel szemben ugyanakkor a kisiparosok is szolidaritást vállaltak, amikor - és ehhez csatlakozott a szegedi ipartestület is - valóban a szakegyletbe tartozó segédeknek nem adtak munkát.

Amikor az 1873-as gazdasági válság hatására a fővárosi gyári munkások 3/4 részét elbocsátották s akiket megtartottak, azoknak is leszállították a napi bérét, a munkásság ez intézkedés ellen csak az osztályharc fegyverével, a sztrájkokkal tiltakozhatott. Az Alföldi Iparlap rokonszenvenvel ír az elbocsátott munkások sorsáról. Szakmunkások kénytelenek utcaseprőt ragadni, vagy rakodómunkásnak állni, kevéske ingóságuk zálogba kerülnek. 8000 munkás csak két napot dolgozik hetenkint.^{83/} A lap kisiparos cikkirója, most, mikor nem a tulajdonos, hanem a dolgozó szemszögéből nézi a helyzetet, együttérez a munkanélküliekkel.

Később arról értesülünk, hogy a kereskedelmi miniszter megtagadta jóváhagyását a szegedi asztalossegédek képző- és önsegélyező szakegylete alapszabályaitól, mert az egyik pont értelmében a sztrájkoló munkások megsegítését is törvbe vették, ami törvényellenes.^{84/} „A munkások sztrájkolása divatos, de veszedelmes betegséggé kezd válni - kiváltképpen a művelt külföldön.”^{85/} Lüttichi, zwickau-i, Rajna-vidéki és westfáliai bérmozgalmakról tudósít a lap.

„Veszedelemes jelenségek, de amelyeken az államkormányok eréllyel segíthetnek. Nagyon szép a humanizmus. Gondoskodják az állam a munkásokról; lehetőleg könnyítsen sorsukon; védje jogaikat, de ezekkel szemben követeljen tőlük rendet és szigorú fegyelmet.”^{86/} Kettősség mutatkozik meg ebben az álláspontban: 1. munkásvédő törvényeket követel, amely forma szerint a legtöbb állam törvénygyűjteményébe már bekerült; 2. az állami terror fokozását követeli, mert a munkások - bár jogaikat törvények biztosítják - mégis sztrájkolnak. A cikkíró nem veszi észre, hogy az állam a burzsoázia osztályállama, és éppen az a burzsoázia kénytelen az osztályharc hatására a munkásoz~~ot~~ály jogainak törvénybefoglalására, - és éppen ez a burzsoázia nem hajtja végre a maga hozta törvényeket. Ha pedig nem hajtja végre, a munkásság kényszerül a sztrájk fegyveréhez nyulni, hogy a burzsoáziát kényszerítse törvényben foglalt jogainak elismerésére.

A „művelt külföldön” valóban nagy munkástömegek folyamodtak a sztrájkokhoz, mert az állam nem védte meg jogaikat. A pittsburghi vasuti munkások sztrájkja véres atrocitásokba torkollott, s a kirendelt katonai erők alig tudták elnyomni.^{87/} A viktoriános aranykor idején Angliában közel egy millió munkás sztrájkol. Az angol alsóház a sztrájkok hatása alatt kénytelen az ifjómunkások és a nők munkaidejének korlátozásáról tárgyalni.^{88/} A „művelt külföldön” - tehát az iparosodottabb országokban - a munkásoz~~ot~~ály szervezettsége, egységes fellépése néha meghátrálására kényszerítette az uralkodó osztályt.

A sztrájk „divatos, de veszedelemes betegsége” itthon főként a 80-as évek második felében bontakozik ki igazán. A fővárosi Madlup-bőrgyár munkásai sztrájk útján akarják a 11 órás munkaidőnek 10 órára leszállítását kiharcolni.^{89/} A pécsi bányászok sztrájkját - természetesen - német szocialista munkások agitációjának tulajdonítják. Elnyomására tetemes katonai egységet kellett kirendelni. A sztrájk célja bérfölemelés és a munkaidő leszállítása. De a sztrájk okairól olyan hangok is hallhatók, hogy a munkásoknak nagy összegekkel kellett hozzájárulniuk a nyugdíjalaphoz, s ha valaki az alacsony munkabér miatt kilép a vállalatból, nyugdíjjogosultságát is elveszti.^{90/} A budapesti csizmadia-segédek sztrájkja - amelyhez az első napi 90 segédhez másnap már 200 csatlakozott - az 1,80-as munkabérnek 2 Ft-ra emelését akarta kiharcolni. Csak akkor voltak hajlandók ismét munkába állni, ha minden mester teljesíti követelésüket. A mesterek előbb ugyan teljesíthetetlennek találták a követelést, de mégis el kellett fogadniuk a segéd~~ek~~ feltételeit s így ez a sztrájk sikerrel járt.^{91/} Ugyan csak sikeres volt a budapesti reszelővágók sztrájkja, akik az eddigi hüvelykremdszernek miliméterre átváltoztatását s munkadarabonként számított

bérülnek 6-10 %-os fölemelését követelték.^{92/} De már a kolozsvári sztrájk-
koló szabósegédekkel szemben föllépett az államhatalom, s ipari kihágás
címén fejenként 20 Ft pénzbírsággal sújtották őket.^{93/} A budapesti nyomdász-
egyletet a belügyminiszter fel akarta oszlatni, mert pénzének egy részét -
az alapszabályokkal ellentétben - sztrájkceélokra fordította.^{94/} Sztrájkot
kezdett az országház építésén dolgozó 250 kőfaragó. A temesvári serfőző
bognárai a béremelés mellett az akkord-munka megszüntetéséért szálltak
sikra.^{95/} A bihar-megyei Fekete-erdő-i üveggyutában támadt munkászavargás-
nak a csendőrség beavatkozása vetett véget.^{96/} A fővárosi péksegédek^{97/}
sztrájkjával egy időben a petrozsényi szénbányában is bérmozgalmak kezdőd-
tek. Az állam gondoskodására itt is jellemző: esetleges zavargásokra két
század katonaságot helyeztek készenlétbe.^{98/} Az Oravica melletti Anina-
bányatelepen 2700 bányász tette le a csákányt. Négy század katonaság és
38 főnyi csendőregység megerősítéséhez Szegedről is kirendeltek 25 csendőrt.^{99/}

A hazai kapitalizmus kibontakozása, a kizsákmányolás - és vele párhuzamosan az osztályharc-fokozódása, - a nagy közmunkák következtében a munkanélküliség növekedése és a munkásság osztállyá szerveződése következtében kitűnt, hogy a magyar munkásság is ügyesen tudja forgatni a sztrájk fegyverét. A sztrájk okaként a burzsoázia természetesen a külföldi szocialista agitátorokat tünteti föl, és elnyomására igénybeveszi a burzsoa állam erőszakszervezetét, a csendőrséget és a katonaságot. Néhány esetben viszont - mint pl. a budapesti csizmadia-segédeknel - ha az egységes fellépés, szervezettség és elhatározottság megvan, a sztrájk eredményeket is tud fölmutatni. Az utóbbi esetek ekkor azonban még meglehetősen ritkák.

A II. Internacionálé május 1-ét a munkásság nemzetközi szolidaritási ünnepévé nyilvánította, munkaszünettel egybekötve.

Az első budapesti május 1-ről - 1890-ben - az Alföldi Iparlap tudósítója és egyik levelezője 8 hasábon keresztül számol be olvasóinak. A beszámolóból kitűnik, hogy az uralkodó osztály nem titkolható félelemmel tekintett a nagyszabású demonstráció elé. A tudósítók már az előkészületekről /zászlók, jelszavak, szervezés/ is tájékoztatnak, a nagygyűlés lefolyását pedig részletesen - néhány beszédből hosszan idézve - ismertetik. A munkások az impozáns felvonulással, a gyűlés higgadt és nyugodt lebonyolításával nemcsak az irántuk táplált előítéleteket semmisítették meg, hanem ellenfeleiket is meghódították. „Valóban ily nyugodtságot, ily tiszteletet parancsoló higgadtságot csakis a romlatlan és józan gondolkodásu magyar munkásoknál lehet találni. Ki hitte volna, hogy egy 50-60 ezer főnyi tömeg, amely méltányos jogainak kivívásáért verődik össze, zászlók alatt, zenészővel, lelkesedéssel és hittel, ily méltóságteljesen viselje magát a gyűjtő szónoklatok, a Marseillaise vérkavaró dalának elhangzása után.”^{100/}

Szegeden ebben az évben csak a nyomdászok ünnepelték meg május 1-ét, ekkor még csak nekik volt a Magyarországi Általános Munkáspárt politikai irányvonalát elfogadó szervezetük.^{101/}

De már a következő évi május 1-éről szóló jelentések nem ennyire derülátóak. Az osztrák kereskedelmi miniszter - értesülünk az Alföldi Iparlap-ból - 1891-ben körlevelet intézett az iparvállalatokhoz, hogy ne engedélyez-zék munkásaiknak erre a napra a munkaszünetet, mert a munkások az általános választójog követelésének alátámasztására politikai tüntetést terveznek.^{102/}

A munkáskérdés „sajnos...embertelen vezetők kezében kommunizmussá fajult és szociális téren bár tovább burjánzott s a vagyonközösség csábos ingere alatt az utóbbi években csaknem ijesztő mérveket öltött.”^{103/} A munkásmozgalom sikerének titka - a cikkíró szerint - a pillanatnyi elégedetlenség. Régen a munkás a mester családjához tartozott, ma csak a munka révén áll vele kapcsolatban. „A béke és művelődés fegyverével kell odahatnunk, hogy a vörös május /!/ eltüntessék s hogy emberi jogát és kötelességét minden munkás megismerje.”^{104/}

Az első budapesti május 1-éről megnyugtató a lap beszámolója. Az osztrák fejlettebb munkásmozgalom ezuttal ~~nem~~ gazdasági, hanem politikai cél - a választójog megszerzése - érdekében szervez tüntetést. Ez ismét alkalom arra, hogy meghökkentse a kispolgárt és sóvárogja vissza a céhkorszak családi jellegét. A kapitalizmus fejlődése azonban szétfeszítette a céhkereteket s most már a munkaadó és munkás valóban csak a munkapiacra találkoznak, ahol a munkás kénytelen áruba bocsátani, egyetlen vagyonát: a munkaerejét. S minthogy a céhekkal együtt a védettsége is eltávozott, kénytelen jogaiért harcbaszállani a munkaadóival.

Együttérzéssel ír a lap a budapesti Nemzeti Demokrata Párt 1891. május 7-i üléséről, amely után egy tiztagu küldöttség arra kérte a belügyminisztert, hogy a május 1-i tüntetések miatt elbocsátott munkásokat a vállalatok vegyék vissza.^{105/}

A Viharsarokból viszont kevésbé derős hírek érkeznek. Az orosházi munkások zászlóját a hatóságok elkobozták, a munkáskör elnökét és jegyzőjét lecsukták, s emiatt munkástársaik zendülésbe törtek ki. Békéscsabán a katonaság és a csendőrség alig bírta megfékezni a tömeget, amely szembeszállt a karhatalommal. Hasonlóképpen elkerülésére a lap azt javasolja, hogy a „zavargások álprófétáit kell ártalmatlanná tenni” s a munkásság helyzetének javítására többet cselekedni.

A viharsarki jelenségek az agrárproletariátus nyomorának fokozódásával függenek össze. A nagyfokú munkanélküliség, az alacsony napszámér elviselhetetlenné tette a mezőgazdasági munkások életét, s érthető, hogy a szo-

A „Rerum novarum” elveit igyekeztek megvalósítani Európa katolikus országaiban /Belgium, Franciaország, Ausztria/ megalakuló keresztényszocialista egyesületek, pártok és a keresztény szakszervezetek. Ezek a munkáskérdést a kapitalista rend érintetlenül hagyásával, társadalmi reformokkal akarták megoldani, és ideológiájukkal is hathatósan akadályozták a forradalmi munkásmozgalom elterjedését.

Figyelemreméltó javaslatok születtek az osztrák katolikusok 1889. május 1-2-i bécsi naggyűlésén. Olcsó munkáslakásokat sürgettek, hatékony erkölcsi védelmet a munkaadók tulkapásaival szemben, a munkaidő maximálását, munkásvédelmi törvények végrehajtásába és ellenőrzésébe a munkások küldötteit is be akarták vonni, követelték a kormányzattól a női munkaerőnek teljes eltiltását / és a férfiakénak korlátozását!/ az éjszakai munkában; javasolták, hogy a vállalkozókat kötelezzék kisdédóvók /ma: bölcsődék, illetve napközi otthonok/ föllállítására, ahol a munkások gyermekeit a munka tartama alatt elhelyezhetik.^{134/}

A bécsi naggyűlés konkrét, pozitív tetteket követel az államtól, bár a követelések egy részét már korábban a szocialista munkásmozgalom is sürgette.

Az Alföldi Iparlap két hónapon keresztül, cikksorozatban, szó szerint közli Dr Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök beszédét, aki a nagyváradi iparos ifjusági önképző- és betegsegélyező egyesület zászlószentelési ünnepélyét használta föl arra, hogy az iparosokkal a pápai enciklika főbb megállapításait ismertesse. Beszédében a tőkét és a munkát elválaszthatatlannak tartja s ezért káros is szembeállításuk. A 8 órai munkaidő követelésében ő is - mint az Iparegyesület - a „a munka szabadságát” látja veszélyeztetve. A munkásnak joga van annyi munkát vállalni, amennyit - egészsége veszélyeztetése nélkül - elbir, hogy magát és családját eltarthassa. Ha a munkaidő megrövidül, csökken a termelés, ez drágasághoz vezet, amely éppen a kisiparosokat érintené károsan. Ugyanakkor elítéli a tőkét, amelynek fölhalmozása egy kézben számtalan ember nyomorának, s így az osztályok elleni gyűlöletnek is a forrása. „A szociáldemokraták ...tagadják Isten létét, tagadják a lélek halhatatlanságát, megtagadják a tulajdonjogot és helyébe az egyetemleges birtoklást állítják; szétbontani igyekeznek a keresztény házasságot, a gyermeknevelést ki akarják venni a szülők kezéből.” Az egyház azt kívánja, hogy „a tőke vetközzék ki zsarnoki hajlamaiból, a munka pedig ne legyen tulkövetelő és tulzása által ne semmisítse meg saját életforrását.” A munkaadók számára hangsúlyozza, hogy a „munkások megérdemelt bérét visszatartani égbekiáltó bűn!” Óvja őket attól, nehogy a munkásokat takarékoskodásukban erőszakkal, csalással vagy uzsorafogásokkal megrövidítsék, A munkásokat pedig arra figyelmezteti, hogy „pontosan és

híven végezzék munkájukat, melyre magukat szabadon és igazságos szerződéssel /1/ kötelezték, a munkaadót sem személyében, sem vagyonában ne károsítsák, jogaiknak védelmében az erőszaktól tartózkodjanak." ^{135/}

A püspök beszédében a 8 órai munkaidővel kapcsolatban helytelen következtetéseket von le. Viszont helyesen látja, hogy egyesek kezében a gazdagság, a tőke felhalmozása okozza a dolgozók nyomorát, illetve ennek visszahatásaként az osztályharc fokozódását. A szociáldemokrácia vallástalansága nem új dolog. A házasság kérdésében a munkások valóban elítélik az érdeken alapuló polgári házasságot, a gyermeknevelésben pedig szükségét érzik az olyan intézményeknek, amelyeket éppen az osztrák katolikusok is követeltek /bölcsődék/. Minthogy a munkások szerint a tőke és a munka nem egymás mellett, hanem egymással szembenáll, köztük kibékíthetetlen ellentét van s ezért a munkások a magántulajdonban levő tőke kisajátítására törekszenek. Bár elítéli a tőkések csalárdságait, amelyekkel ki akarják forгатni a munkásokat, a végén mégis a munkásokat arra figyelmezteti, hogy jól dolgozzanak, azaz munkájuk révén a tőkések profitja biztosítva legyen.

A munkást a vasárnapi munkaszünet visszasadja önmagának, mint embert. A vasárnapi munkaelőadásoknak az a célja, hogy „a munkás a vasárnapi korcsmázástól, vagy hasonló romboló műveletektől elvonassék.” A lap cikkírója azt javasolja, hogy a vasárnapi előadások és fölolvasások témái változatosak legyenek - a történelmi, természettudományiak mellett vallási tárgyak is szerepeljenek! -, és igazodjanak a munkások értelmi képességéhez, műveltségéhez. Csak a vallástalan munkás az elégedetlen, az irigy és az ilyen lázítja állandóan munkatársait is. „Ezek azon elemek, melyeket szocialistáknak szoktunk nevezni; pedig nem egyebek a szerencsétlenek, mint a vallástalanság természetes fiai.” ^{136/}

A cikk szerzője tehát azt követeli, hogy a vasárnapi munkaszünetet arra kell felhasználni, hogy vallási tárgyú előadásokkal a munkásokat az uralkodó osztályok iránti engedelmességre, sorsukba beletörődésre neveljék, s az ellene való lázadás pedig büntudatot keltsen bennük.

Míg az egyház a vallástalanságot, addig a világi közvélemény - amelyben az irányadó természetesen az uralkodó osztályé - a hazafiatlanságot rója föl a szocialisták fő bűnének. Egy szegedi géplakatos a budapesti szervezőket „központi, hazafiatlan agitátoroknak” nevezi, akik mézesmadzagot huznak el a munkás orra előtt /betegségélyezés/, de a végén ott van a horog: a szocializmus. ^{137/} Egy másik elmefuttatás szerint minden társulási törekvés célja: a tőke és a munka kibékítése. Olyan szervezetet kell létrehozni, amelyben munkaadó és munkavállaló egyaránt helyet kap, mert mindkettőnek érdekei közösek. /?/ A józan iparos ifjaknak a „szellem-

mérgező szájhórsók, e boldogságért küzdő agitátorok" a legnagyobb ellenségei.^{138/} A "nemválasztók kongresszusa" 1878 husvétján nagygyűlést tartott, amelyen támadás érte a szegedi iparosifjúsági együletet. Ez viszont, mint az összes hazai iparosifjúsági egyesületek vezéregylete, kijelentette, hogy „ezen munkások törekvéseihez semmi közünk, azokat nemcsak nem fogadjuk el, de határozottan rosszaljuk is,” és kéri a közönséget, hogy az iparosifjúsági egyesületeket, amelyekben iparossegédek vannak, különböztessék meg a munkásegysületektől.^{139/}

Ugyancsak a szegedi iparosifjúsági egylet körlevélben figyelmezteti testvéregysületeit, hogy a különféle munkásmozgalmak nemcsak a munkásosztály sorsának javításán fáradoznak, hanem „a legmagasztosabb fogalmak egyikét, a haza szerelmét, iparkodnak a hozzájuk csatlakozók lelkéből kirtani,” és kéri a testvéregysületeket, hogy a legközelebbi közgyűlésen adjanak kifejezést hazafias érzelmeiknek, s ítéljenek el minden hazafiatlan törekvést.^{140/}

A hazafiatlanság régi vádjával kapcsolatban arra kell gondolnunk, hogy a munkásosztály sorsa minden országban közös. Az ellene való tiltakozás sem lehet egyetlen nemzetiség sajátja. A hazai munkásmozgalom kezdetén valóban voltak nálunk olyan szervezetek, amelyekben munkaadók és munkások együtt voltak, természetesen a munkaadók vezetése alatt. Az uralkodó osztályok azonban nálunk is, külföldön is többször megpróbálták életre hívni olyan szervezeteket később is, ahol a munkások és a tőkésék egy szervezetbe tömörülnek, de ezek a kísérletek sehol sem maradhattak tartósak. A szegedi iparosifjúsági egylet tiltakozásával kapcsolatban azt kell tudnunk, hogy ez az egylet a középipari burzsoázia és az egyház befolyása alatt állott, s az említett körlevelet is vezetőik fogalmazták. Az uralkodó osztályok hazafiságával Frankel szembeállította a munkásosztály hazafiságát: „Az igazi hazafiasság egyedül és kizárólag az, ha a sérelmek, az ellenségeskedések, rágalomok és gyanúsítások ellenére - sőt, dacolva minden veszéllyel, mindenünket kockáztatjuk ezért, hogy hazánknak a lehető legnagyobb szabadságot, szellemi és anyagi jólétet biztosíthassunk.”

A szocialista munkásmozgalom helyi szervei a szakegyletek voltak. A századfordulóig szakszervezetek, azaz egy szakma munkásainak egész országra kiterjedő szervezetei, a századfordulóig nálunk nem voltak. /Majd csak Széll Kálmán engedélyezi./ Az I. szakszervezeti kongresszus kötelességévé tette a munkások számára a szaksajtó támogatását terjesztését. A munkaközvetítést a szakegyletek feladatává tette. Határozati javaslatban követelte a kormánytól, hogy helyezze hatályon kívül azokat a rendeleteket, amelyek a munkásmozgalom szervezését, segélyezését gátolják, engedélyezze a gazdasági harc céljára a gyűjtéseket, és a szakegyleteknek legyen joguk arra, hogy sztrájk esetén tagjaikat az egylet pénztárából segélyezzék.^{140/}

A kongresszus elhatározta, hogy a szakegyleti szervezkedést kiterjeszti az egész országra. A szakegyletek egymás közt is kapcsolatot tartanak fenn, munkanélküli és utassegélyt fizetnek tagjaiknak, munkaközvetítést látnak el, gondoskodnak a tagok szellemi és szakmai képzéséről. Az ekkor megalakuló Szaktanács ellenállási pénztár létesítését határozta el, amelyből sztrájk esetén a munkásokat segélyezik. A szakegyletek működése, a szaklapok kiadása és a sztrájkok fölötti felügyelet a Szakszervezeti Tanácsot illeti.^{141/}

A szocialista szakegyletek terjedése visszaszorította az iparos ifjúsági egyleteket.

Szegeden az 1873-ban tartott osztrák-magyar nyomdászkongresszus eredményeként alakult meg „Szeged város könyv- és könyvnyomdász segédeinek segélypénztára”. Az egylet célja - mint a neve is mutatja - kizárólagosan a tagok segélyezése /betegség, utassegély, temetkezési/volt, tehát még nem szocialista szakegylet. Az egylet 1888-ban csatlakozott a „Magyarországi Könyvnyomdászok és Betüöntők Egyleté”-hez. Csak 1890-re lett szocialista ~~szervezetté~~, mint az országos nyomdászsakszervezet helyi csoportja. 1891-ben bekapcsolódott a vidéki nyomdászszerzők harcába és kivíta a 9 órás munkaidőt.^{142/}

A budapesti cipész-szakegylet és A cipész c. szaklap hatására 1891 őszén alakult meg a szegedi cipészek és csizmadiák szakegylete. A szakegylet 1892 május 1-én egésznapos munkaszünettel tüntetett a hatékony munkásvédelmi törvények és a proletár nemzetköziség mellett, tehát ^{politikai} célokért is küzdött. A szakoktatás terén eredményt ért el, mert szaktanfolyam céljára sikerült a szakegyletnek megszereznie heti egy alkalommal a városi elemi iskola egyik tantermét. Az a kísérlete viszont, amelyben az ipartestülettől a sitz-munka eltörlését kérte, nem járt eredménnyel.^{143/}

Az 1892 nyarán rendezett országos szabókongresszus határozatot hozott arról, hogy amíg a kormány országos szervezet létrehozását nem engedélyezi, helyi szakegyleteket kell alakítani. Ennek hatására jött létre 1892 őszén a „Szegedi szabó kisiparosok és munkások szakegylete.” Mint az elnevezés is már utal rá, a szakegylet a segédek mellett a mestereket is igyekezett beszervezni. Sok szabómester u.i., bár formailag önálló volt, nagyobb szabócégekhez „bedolgozott”. Lényegében egy jobbmódu iparos alkalmazottjának számított. A bedolgozás az otthon-munka egyik válfaja volt.^{144/}

Az Asztalosok Szaklapja hatására - mint a cipészeknél - indult meg a szegedi asztalosmunkások szakegyleti szervezkedése 1891-ben. Minthogy az alapszabályokba nem vették föl, hogy „a szakegylet sztrájkolókat nem segélyezhet”, a belügyminisztérium nem engedélyezte, csak miután ennek eleget tettek, alakulhatott meg hivatalosan 1894 februárjában a „Szegedi

asztalossegédek önképző szakegylete", vidéken elsők. A szakegylet célját az alapszabályok már pontosabban rögzítették, mint a cipészeknél. Nagysulyt helyeztek ui. a szabályok a tagok anyagi érdekeinek megvédésére és a jogvédelemre.^{145/}

Eddig inkább a kisipari szakmák dolgozói tömörültek szakegyletekbe. A 90-es évek végén már kísérlet történt arra, hogy nagyipari munkásokat szervezzenek szakegyletekbe. A Szegedi kötélgyártó segédek szakegylete 1897-ben alakult, főként a volt Bakay-kendergyár munkásait és a kisiparban dolgozó segédek akarta beszervezni. A hazai fonó- és szövőiparban az első szakegylet az egész országban. Céljai és feladatai hasonlóak voltak az előbbi szakegyletekéhez, de nagyon lényeges különbség az, hogy a városban elsősorban a gyári munkások megszervezésére törekedett. Mégsem működhetett - az előző szakegyletekkel szemben -, mert a gyárigazgató, Wimmer Fülöp, a szakegylet vezetésében dolgozó munkásokat elbocsátotta.^{146/}

A Szegedi vas- és fémmunkások szakegylete is 1897-ben alakult meg. A szegedi vasmunkások szociáldemokrata alapon szervezkedtek és munkájukkal elősegítették a későbbi országos szervezet, a Vas- és Fémmunkás Szövetség /1903/ létrejöttét.^{147/}

A 90-es évek közepén a szociáldemokrata eszmékkel kapcsolatban nem álló néhány politikamentes, csak önképzéssel foglalkozó szakegylet /szobafestő és könyvkötő segédek/ alakult még.^{148/}

A nemzetközileg szervezkedő munkássággal szemben az uralkodó osztály igyekszik a "hazafias munkásságot" csatásorba állítani. Egy ilyen jellegű nagyszámu munkásgyűlés - bár néhány szocialista rendzavarás céljából elvegyült a hallgatóság soraiban, közli az Alföldi Iparlap - egyhangulag kárhoztatta a céltalan utcai tüntetéseket, tiltakozott május 1. megünneplése ellen s kijelentette, hogy hazafiságukat nem adják föl semmiféle propagandának. "Minden törekvésüket a hazai törvények keretén belül kívánják megvalósítani."^{149/}

Ilyen előzmények után jött létre, az önmagukon való segítség szándékával, a Nemzeti Demokrata Munkáspárt. Már 1891 áprilisában buzgón tiltakozik május 1. megünneplése és az internacionális szocialisták törekvései ellen.^{150/} 1892-ben az Alföldi Iparlap cikkírója két munkáspártról beszél: egy nemzeti demokratáról és egy internacionálisról. Az előbbit úgy jellemzi, mint amelynek tagjai magyarok, magukat hazafiaknak vallják, céljaikat békés uton, törvényes eszközökkel akarják megvalósítani. Az utóbbi pártnak külföldi összeköttetései vannak, államhatárokat nem ismernek, sem nemzetiséget, a hazafiságot pedig alárendelik céljaiknak. A két párt közöttt előbb május 1., majd a segélypénztárak ügye körül támadt összeütközés. A nagyváradi ipartestület körlevele figyelmeztet, hogy "a szocialista buj-

togatók most már nemcsak a tőke, de a sokkal szerényebb műhely ellen is fordultak." ^{151/} El is határozták, hogy a szocialista üzelmekkel foglalkozó munkásoknak nem adnak munkát. ^{152/}

A Nemzeti Demokrata Munkáspárt nacionalista alapon álló kispolgári párt, amely a kisiparban dolgozó magyar munkások egy részét foglalta magában. Szemben álltak a dualizmussal, elvetették az osztályharcot és a munkások nemzetköziségét. A kisipar fejlesztésétől várták az osztrák nagytőke visszaszorítását. A hatóságok anyagilag is támogatták a „hazafias és békés” mozgalmat, mert azt remélték, hogy vele sikerül visszaszorítani a szociáldemokrata párt befolyását. A párt azonban a munkásmozgalomban nem tudott gyökeret verni, szervezetei elnéptelenedtek és a századfordulón fokozatosan megszűntek.

Hosszan követtük az Alföldi Iparlap hasábjain keresztül a kisiparosoknak a munkáskérdésben tett megnyilatkozásait. A kisiparosok állásfoglalása ebben a kérdésben, és a munkásmozgalomhoz fűződő kapcsolatai, nem egyértelműek. A kisiparos fél a gyáripár versenyétől, amely előbb-utóbb tönkre teszi, de még jobban fél a szocializmus terjedésétől. Ideológiailag tájékozatlan, véleményében a burzsoázia álláspontját követi. Fél a forradalomtól, mert úgy látja, hogy az megfosztja termelőeszközeitől épügy, mint a nagytőkét, tehát existenciáját félti. A munkásvédő intézkedéseket /biztosítás, segélyezés, vasárnapi munkaszünet, ipari szakoktatás/, mint dolgozó, helyesli, de mint a műhely és termelőeszközök tulajdonosa - és ha esetleg alkalmazottakat is tart -, ellenük foglal állást, mert ezekben keresete csökkenését látja, és megakadályozza alkalmazottainak hatékonyabb kizsákmányolásában. Az Alföldi Iparlap - mint elsősorban kisipari érdekeltségű szaklap - is átvette a burzsoa sajtó módszereit: a szocializmust a magyarságtól "idegen kór"-nak fogja föl, szervezőit lelkiismeretlen agitátoroknak tartja, akik "idegen eszméket" akarnak a józan magyar munkások között elhinteni. A szocialistákat "vallástalanoknak", "hazafiatlanoknak" igyekszik bemutatni, akik azért szítanak elégedetlenséget, hogy "fölforgassák a társadalmi rendet." Sokszor rokonszenvezik a munkások - s köztük a mezőgazdasági munkások - nehéz helyzetével, s mikor egyrészt jó és hatásos törvényeket követel az államtól, azt is elvárja tőle, hogy kemény kézzel vessen véget az "agitációnak", azaz karhatalmi erővel törje le a forradalmi mozgalmakat. Hazánknak Nyugathoz viszonyított tőkeszegény jellegére utalva igyekszik letagadni a munkáskérdét, ugyanakkor értetlenül áll a szocialista eszmék térhódításával szemben. Végso soron tehát a kisiparos állásfoglalása nem sokban különbözik a burzsoáziáétól. Fölismeri ugyan a segítés szükségességét, de ésszerű megoldást kettőssége - dolgozó és tulajdonos! - miatt nem tud nyújtani.

XI. Iparosok és a nagyvilág

Az Alföldi Iparlap nem csupán szaklap, amely kizárólagosan közgazdasági és ipari-szakmai kérdésekkel foglalkozik, hanem hetenkint hirt ad mindegyik olyan eseményről, amelyről feltehető, hogy a kisiparosokat érdekli. Több, mint negyedszázadot magába foglaló korkép az, amit a lap hasábjain megunk előtt látunk - kisipari megvilágításban.

A Tisza áradásai a mult században gyakran nyugtalanították a város lakosságát. 1830-ban, 1845-ben, 1853-ban kilépett a medréből és a környező települések egy része viz alá került. A 60-as években ismételten kellett, főleg a tavaszi áradások idején, a magas víz ellen védekezni, töltéseket emelni. Ekkor is, és a következő évben is - 1876-ban - a város alig szabadult meg a pusztulástól. A víz elszaggatta a hajóhid láncait és erősen megrongálta a tápéi védőtöltést. A lap 1876 március végén hirt hoz a növekvő árvízveszélyről. Több száz iparos és iparosifju dolgozik nappal a gátak erősítésén a város különböző részein, éjjel pedig őrszolgálatot látnak el a töltések mellett. Az iparosok és segédek munkálatait Bakay Nándor, Nigrényi Pál, Kabók Imre, Maróczy József és Rainer Ferenc irányítják. A városban ugyyszólván minden munka szünetel. Több iparos a védelmi munkálatokhoz önkéntes pénzadománnyal járul. Az iparoskör választmányi ülésén jegyzőkönyvben örökitette meg tagjainak a vész idején tanúsított helytállását: „A polgárok hiven teljesített kötelességük tudatában lelik jutalmukat.”^{1/}

Három év múlva ismét több száz munkáskéz dolgozik a töltéseken. Különösen a Maros torkolatának közelében emelkedik gyorsan a víz szintje. A lap hangsúlyozza - az ismétlődő áradásokra utalva -, hogy a Tisza szabályozása körül előrelátóbb és határozottabb cselekvésre van szükség.^{2/}

1879 március 9-én a lap felhívást közöl:

„Szeged iparosaihoz!

A válság perceit éljük. A Tisza folyam rohamos áradásával mindegyre nagyobbá tornyosul fölöttünk a vész, mely városunkat elöntéssel fenyegeti. Szeged sorsa kockára van téve s közel áll az óra, midőn minden polgára a védelem munkájára szólíttatik. Szeged város iparossága mindig nemesen megfelelt polgári kötelemének. A vész idején elsőik közt dolgozott. Ha a hatóság szózata munkára szólít: e város iparossága ma is, midőn a vész nagyobb az eddigieknél, legyen az elsőik között a város védelmében!”^{3/}

Ugy is történt. Az iparos ifjúsági egyesület testületileg vett részt a védelmi munkában. Az egész ipartársulat Rainer Ferenc elnök irányításával, kb. 500 iparos és 200 munkás, szakadatlanul a töltések erősítésén fáradozott.

A szerkesztő így ír: „Alig tudunk megővni annyi figyelmet és nyugodtságot, hogy szokott módon lépjunk közönségünk elé a hét végén.” Nem túlzás, az egész város: lány, asszony, gyerek, férfi és agg a töltéseken látható.^{4/}

Ez az önfeláldozó munka azonban már ekkor nem bizonyult elegendőnek. A folyó március 5-én átszakította a petresi töltést, 7-én Algyő és Tápé is víz alá került, 12-én, a végzetes éjszakán pedig, Öthalomnál átszakította a vasuti töltést, és így valósággal hátbatámadta a várost.

1877 tavaszán az orosz-török háború kitörésekor - emlékezve arra, hogy a magyar szabadságharc után milyen sok magyar talált átmenetileg hajlékra a török birodalom területén - a közvélemény rokonszenve a törökök mellé állt. A lap arról tudósított, hogy egy török ifjusági küldöttséget 30 ezer ember fogadott nagy lelkesedéssel a szegedi vasutállomáson.^{5/} Augusztus 5-én tízezer ember gyűlt össze a városháza előtt, hogy meghallgassa Klapka tábornok beszédét. Klapka „minden szava, minden kifejezett érzelme, mely a török nemzet iránti szeretetét tolmácsolá, a közönség körében százszoros visszhangra talált.”^{6/} Amikor török győzelemről érkezik jelentés, fáklyás menet vonul végig a városon, banketteket rendeznek a török hadsereg tiszteletére, táviratokban üdvözik török barátaikat. Egy a városháza előtt rögtönzött népgyűlésen Bakay méltatta a győzelmek jelentőségét.^{7/}

Egy év múlva Bosznia-Hercegovina megszállása hozza izgalomba a lakosságot. Az Alföldi Iparlap elítéli az okkupációs háborút. „Beláthatjuk-e végét azon hosszú, végnélküli bonyodalmaknak, melyekbe a keleti kérdés legujabb stádiumában bennünket juttatni fog? Elképzelhetjük-e az áldozatok órási mérvét, melybe nekünk e kénytelen-kelletlen játék kerülni fog?”^{8/}

Az okkupáció céljára 60 millió Ft-ot utalványozott ki a kincstár. Ez százhuszszor annyi, amennyit egy év alatt a hazai ipar fejlesztésére fordítanak. Ha ez az összeg békés iparfejlesztésre lenne fordítható! - sóhajtott föl a szerkesztő az íróasztala mellett.^{9/}

Március 15. harmincadik évfordulójához közeledve, méltatja a lap annak a jelentőségét. E fényes dátumot sok esemény követte azóta, de a nemzet évkönyveiben vajmi kevés azóta a fényes lap. Amit az ősök harcban nem tudtak kivívni, azt az utódoknak kell munkával megszerezni.^{10/} Kossuth nevenapját szinte az egész ország - így Szeged is - megünnepelte augusztus 25-én. A városból többen levélben keresték föl, a nagy száműzöttet.^{11/}

A kivándorlás okát a munkahiányban, a kismérvű foglalkoztatottságban látja sok kisiparos. Itthon nincs munka, nincs elegendő gyár, amely foglalkoztatottságot biztosítana a munkanélkülieknek. Az ország északi terü-

leteiről főként Amerikába, az Alföld déli és keleti részeiből, Erdélyből pedig Románia felé özönlik a munkanélküli nép.^{12/} A monarchia new-yorki főkonzuljának jelentése szerint az Amerikába bevándorlás terén hazánk az első helyen áll. Az Alföldi Iparlap rámutat arra, hogy a bevándoroltak közül mennyien csalódtak, és haza kíváncsoznak.^{13/}

Különösen az olyan szinmagyar népesség, mint a székelyek kivándorlása, aggasztó és tereli magára többiben a közfigyelmet. Beksics Gusztáv, Baross Gábor, Ráth Károly, Jágócsi-Péterffy József és mások a székely vidékeken létesítendő ipartelepítéssel, illetve a háziipar föllendítésével akarnak gátat vetni e szomorú folyamatnak. Baross egy földmives iskolát és katonaképzőt is szeretne fölállítani a Székelyföldön. Az ipartelepek vezetőinek figyelmét föl hívja a székely munkások kiváló munkaerejére, és kéri, hogy munkaerőszükségletüket közülük fedezzék, kivándorlásukat pedig állítsák meg.^{14/} A kormányzat is tesz érdekükben néhány - nagyon szerény - lépést. A pénzügyminisztérium a vajdahunyadi vasgyár közelében 30 kh területet sajátított ki, amelyen munkáslakóházakat építtetett székely munkások számára.^{15/}

A lap rendszeresen beszámol az országos politika fontosabb eseményeiről. 1892 végén Wekerle miniszterelnöki kinevezésekor a liberális eszmék diadalát ünnepli, amennyiben Wekerle megbízatását csak a kötelező polgári házasság bevezetésének feltételével fogadta el. Sátoraljaújhely városa az első polgári származású miniszterelnököt díszpolgárává választotta a város közgazdasági fejlődése körül szerzett érdemeiért.^{16/}

Ferenc József megkoronázásának 25. évfordulóját méltatva a lap megállapítja, hogy „a lefolyt 25 év a nemzet aranykorába számítható...mert békés fejlődésre fordíthattuk a lefolyt negyedszázadot.” Utal arra, hogy maholnap megvalósulva láthatjuk eszménket: hazánk a kelet kapuja lesz.^{17/} Az évforduló alkalmából a budapesti kereskedelmi és iparkamara 100 arannyal jutalmazandó pályamunka megírására szólítja fel az ügy iránt érdeklődőket, amely Magyarország ipari intézményeit tárgyalja.^{18/}

A honfoglalás ezredik évfordulójához közeledve pedig a magyar mérnök és építész egyeslet kívánja megörökíteni a magyar gyárpar történetét.^{19/} A milléniumi nemzeti kiállítás megrendezésére elkészült az 1892. évi II. tc., szintugy a kiállítás programja is, a kereskedelmi miniszter pedig kinevezte az intéző bizottságot.^{20/} Az Alföldi Iparlapban föl hívás jelent meg az ipartestületekhez és egyesületekhez, hogy az évforduló alkalmából helyi kiállításokat rendezzenek. „Mi sem lenne méltóbb ezen a napon, mint a munka ünneplése.”^{21/}

Az 1896. év nemcsak jubileumi és arra készülő örömtüzek között folyt

le, hanem az élet árnyoldalai erősen lecsökkentették a ragyogás fényét. A szegedi kereskedelmi és iparkamara fölhívta a minisztérium figyelmét az Alföldön rohamosan terjedő trachomára és gyermekhalandóságra. Az ázsiai eredetű kolera ellen, amely már a fővárost is elérte, a belügyminisztérium hathatós intézkedéseit sürgette.^{22/}

Szociális érzékről tesz tanuságot néhány alapítványi hir. Walser Ferenc gyáros munkásai részére 5000 Ft-os alapítványt tett az iparegyesületnél.^{23/} A Wodianer-féle 50 000 Ft-os alapítvány kamatainak 1/15 részéből önhibájukon kívül elszegényedett szegedi kisiparosok, illetve kis-kereskedők részesülhettek.^{24/}

Az Alföldi Iparlap közéleti eseményeihez fűződő kommentárjából állítottunk össze - mintegy keresztmetszetben - a múlt század 70-es, 90-es éveire jellemző korrajzot.

XIII. Gyakorlati iparfejlesztés

Az eddigiekben az iparfejlesztés érdekében kibontakozó országos és helyi eszméi küzdelmeket igyekeztünk követni. A sorravett kérdések boncolgatása után önként fölmerül a kérdés: mi az, ami ebből - az Alföldi Iparlap hasábjain végigvonuló - szellemi vajadásból testet öltött, az iparfejlesztő mozgalomból valósággá vált? Nem áltatjuk magunkat természetesen azal, hogy a megszületett eredményeket az Alföldi Iparlap agitációjának tulajdonítsuk, de hogy e lapnak az eredményekben része van, azt nem lehet kétségbe vonni.

A lap ugyan mindvégig a kisiparosok hangjának szócsöve, de az első évfolyamok megjelenése óta itt a városon belül is nagy átalakulások történtek, s ha azt vizsgáljuk: mit tett az állam vagy a szegedi polgárság gyakorlatban a hazai és helyi ipar felvirágoztatására, akkor a választ a 90-es években már nem annyira a kisipar, mint a megerősödő középipar és az egyre nagyobb tőkéhez jutó gyáripár körében kell keresnünk.

Az Alföldi Iparlap igyekszik eloszlatni azt a hiedelmet, hogy az Alföldön nem lehet ipart létrehozni. Ipari közszellem kialakítását sürgeti. Föl kell kutatni: milyen telepítő tényezők állnak /nyersanyag közelsége, fogyasztó népesség/ rendelkezésre, az adott vidék milyen iparágak kialakítását teszi lehetővé?^{1/} Az ipari előadók számára kiadandó utasítás - az ipari szakoktatás mellett - kötelességükké teszi működési körzetükben az ipartelepítés lehetőségeinek fölmérését, anyagi támogatás megszerzését, új ipari intézmények felállításával kapcsolatos javaslatokat.^{2/} A gépgyártásra vonatkozólag azt ajánlja, hogy egy gyár a versenyképességet úgy tarthatja fenn, ha kevés gépfajta előállítására szakosítja magát.^{3/} Gróf Zichy Jenő, az Országos Iparegyesület elnöke is, az 1885. évi iparkiallításán a bemutatandó termékek praktikusságát, tömeggyártási lehetőségeit és közszükségleti jellegét hangsúlyozza a bíráló bizottság előtt. Mellőzni kívánja elbíráláskor az olyan tárgyakat, amelyek a ráfordított idővel, erővel és fogyasztási kelendőségével nincsenek arányban, amelyek csak ritkassági jellegükkel bírnak.^{4/}

Minthogy hazánk a közös vámterület és az osztrák gazdasági élethez sok szállal fűződő kapcsolatai miatt nem élhetett a védővamos politikával, kénytelen volt tudatosan az állami ipartámogatás eszközéhez folyamodni.

A 70-es években még nem beszélhetünk tudatosan átgondolt, tervszerű iparfejlesztésről. 1868-ban pl. a magyar állam mindössze 1064,14 Ft-ot fordított az iparfejlesztésre, de ebből kerekén 1000 Ft jutott az ipar-

oktatásra, - arra is szükség volt! - így a tulajdonképeni iparfejlesztésre egy év alatt mindössze 64,14 Ft maradt.^{5/}

Nyugat- és Közép-Európa fejlett ipari államai már a 70-es években rátertek a védővám-rendszerre. A kelet-európai országok közül Oroszország és Románia a 80-as években, Szerbia és Bulgária a 90-es években hozott több törvényt az állami ipartámogatásról.^{6/}

Az Országos Iparegyesületben Mudrony Soma főleg az államháztartás tartós deficitjével és a tulajdonosi állapottal érvelt az állami ipartámogatás szükségessége mellett. Az Iparegyesület azt kívánja a kormánytól, hogy az állami szükségletek beszerzésénél /állami és törvényhatóságok, honvédség és a közös hadsereg ránk eső része, vasutak felszerelése/ a hazai ipart részesítsék előnyben; minden új ipartelep - tekintet nélkül az iparág minőségére - 10-15 évi mentességet kapjon a ház- és a földadó alól; új iparág meghonosítása esetén még a jövedelmi adó alól is 10-15 évi menteséget nyerjen. Nálunk elsősorban a textilipar és a gépgyártást kell hatékony állami támogatásban részesíteni; az utóbbi azért, mert „ez iparág minden más iparág fejlődésének előmozdítására jelentékeny befolyást gyakorol.”^{7/}

Az 1881. évi XLIV. tc. „a hazai iparnak állami kedvezmények által való emeléséről” 15 évi adómentességet biztosít azoknak a gyáraknak, amelyek modern technikával vannak felszerelve és az országban eddig nem készített iparcikkeket állítanak elő. Ezt a kedvezményt kiterjesztették az élelmiszeriparban, a mezőgazdasági gépiparban és a textiliparban már működő vagy ezután létesülő új gyárakra is.

1882-1888 között ezeket a kedvezményeket 236 új és 187 már működő gyár vette igénybe. Jellemző iparunk szerkezetére, hogy ezek 81 %-a szeszfőzde volt, és mindössze 3 textilgyár.^{8/}

Az 1890. évi XIII. tc. bővítette az állami támogatást. Az eddigi kedvezmények mellett az újonnan létesülő gyárak kamatmentes állami hitelt is kaphattak. Az állami szubvenció a létesítendő gyár alaptőkéjének 1/10 - 1/3-ig terjedhet. A pénzügyi műveletek lebonyolítására hozták meg az 1890. évi XIV. tc-et „a magyar ipart támogató pénzügyi intézeteknek adható kedvezményekről.” Ezt a feladatot az ekkor alakuló Magyar Kereskedelmi és Iparbank Rt 65 millió Ft alaptőkével/ kapta.^{9/} Az állami iparfejlesztés összege 1881 és 1890 között évente 126 000 Kr, 1891 és 1898 között már 487 000 Kr.

Az 1899-ben megalkotott 3. ipartámogató törvény értelmében 9 év alatt kerekén 9 millió Kr állami szubvenció jutott a gyáriparnak. A támogatásban részesülő gyárak megoszlása itt már kedvezőbb, mert 198 gyárból 45 textil-, 34 vegyipari, 37 vas- és gépgyár, és csak 28 szeszfőzdevette igénybe a kedvezményeket. Az 1881. évi ipartámogató törvény kedvezményeit főleg a közép- és kisipar vette igénybe.^{10/}

A szeged-környéki paprikatermesztés mintegy 2500 családot érint. Évi 6 - 8000 q termésre - és kg-kinti 1 Ft-al számítva - ez 6 - 8000 Ft jövedelmet jelent a város őstermelő lakosságának. Bakay azt javasolja, hogy az állami kedvezmények igénybevételével gőzerőre berendezett paprikaőrítő gyárat létesítsenek Szegeden, termékeit lássák el áruvédjeggyel, ellenőrizték szigorúan a paprika árusítását a minőség megővése érdekében, és a konzulátusok figyelmét is hívják föl a szegedi paprika ajánlására.^{11/}

Egy másik javaslat az alföldi ipartelepítésre helyesnek találja, ha az állami eladásra szánt földekből kisbirtokokat létesítenek, és tulajdonosaikat arra kötelezik, hogy minden 50 kh után legalább 200 kh-at cukorrépával ültessék be, a termést pedig a közelben létesítendő cukorgyárnak előre megállapított áron szolgáltatassák be. Az ilyen gyárszerű szövetkezetek a mezőgazdaság és az ipar kölcsönös fejlődését eredményeznék. Hasonló elv alapján lehetne gyapju, kender- és lenkikészítő intézményeket is alapítani.^{12/}

Bakay a belvizlevezetésre használt szivattyúk jobb kihasználása érdekében azt javasolja, hogy ezekkel a gépekkel szárazabb időszakokban öntözzék a környező területeket, ahol így a víz biztosítva lévén, kender- és rizs termesztését lehet meghonosítani, konyha- és haszonkertészetet kialakítani, és a kenderáztatókat vízzel ellátni.^{13/}

Amikor 1892-ben a szegedi kenderfonógyár tűzvész következtében leégett, a részvényesek a társaság vagyonának fölszámolása mellett döntöttek. Amikor erről Lukács Béla kereskedelmi miniszter értesült, figyelmeztette a részvénytársaságot arra, hogy ez az intézmény - az egykori Bakay-kendergyár - milyen uttörő szerepet játszott a hazai iparban, s a városnak és az országnak egyaránt nagy szolgálatot tett. A fölszámolással 350 szakképzett munkás maradna munka nélkül. Amennyiben a gyár ujjaépítéséhez állami támogatásra lenne szükség, maga részéről ezt pártfogolni fogja.^{14/} A miniszter állásfoglalása után a részvénytársaság vezetősége valóban az ujjaépítés mellett döntött s így a nagymultu gyár ismét megkezdte működését.^{15/}

Az Alföldi Iparlap egyik cikkírója fölhívja az iparosok figyelmét a Havi bucsu §aug.5./ gazdasági kihasználhatóságára. Csupán egy kis élelmeség kell hozzá, és a havi bucsu éppolyan gazdasági emeltyűje lesz Szegednek, mint a Szent István-napi tömegmegmozdulás a fővárosnak. Nem szabad nálunk sem az ilyenkor megforduló 15-20 ezernyi tömegmozgalmat praktikus kihasználatlanul hagyni.^{16/}

Gróf Eszterházy Géza az Angyalföldön Cognac- és pezsgőgyárat alapított. A gyár első termékét Kossuthnak küldte Torinóba. Amikor Kossuth levelében megköszönte Eszterházy figyelmességét és további sikeres ipar-

fejlesztésre buzdította, megjegyezte: „Midőn egy magyar főnemes ipart alapít, szolgálatot tesz honának és példával jár elől, melyet nem lehet eléggé nagyra becsülni.”^{17/}

Noha az Alföldi Iparlap elítélte a boszniai okkupációt, csakhamar fölismerte, hogy e tényben milyen nagyszerű gazdasági lehetőségek rejlenek. Figyelmezteti a magyar iparosokat, hogy a kedvező piacokat ragadják meg, mert az osztrákok máris szervezkednek. A helyzeti előny, a szomszédság, a mi javunkon van. Versenyképessé kell tennünk erőinket, hogy „az occupáló seregek nyomában annectálhassuk a Keletet, és ott redoutokat emelhessünk versenyképes ipari termékeinkkel, melynek segélyével a kereskedelem és ipar magyar legyen ott és biztosított.

Nagy és fontos missio vár iparunkra Keleten. Adja Isten, hogy azt betölthesse!”^{18/}

Néhány év múlva a kereskedelmi tárca költségvetési tárgyalásakor Thaly Kálmán a keleti piacok intenzívebb lefoglalására figyelmezteti a képviselőházat. Zichy Jenő gróf ugyancsak a Balkán-félsziget ipari meghódítását ajánlja a minisztériumak.^{19/}

~~Ugyanez~~ év nyarán a szegedi és aradi raktárszövetkezet tagjai kirándulást terveznek a Philippopoliban megrendezendő kiállításra. „... e kirándulás egyedüli célja a keleti iparviszonyok és a keleti piac tanulmányozása s ennek alapján térfoglalási kísérlet a magyar ipartermékek részére.

A Keletre magyar! jelszó tehát ma már nem puszta frázis, hanem a viszonyok által teremtett kényszerhelyzet. S e jelszó ma már nemüres bombasztot mond, hanem egy határozott törekvési irányt jelöl meg.

Azé lesz a Kelet piaca, aki ~~hamarabb~~ meghódítja.”^{20/}

Az imperializmus korában mindez nem egyedülálló jelenség! A cikk világosan meg is indokolja a Keletre való gazdasági terjeszkedést: minthogy Nyugaton a magyar ipari termékek elhelyezésére nincs kilátás, az ottani sokkal fejlettebb iparviszonyok miatt, viszont a Keletnek ipari fejletlensége egyenesen parancsolóan előírja, hogy ez a terület a magyar ipar piacává legyen.”^{21/}

A lap elégedetten nyugtázza, hogy Máltától már Konstantinápolyig a kereskedelmi muzeumok vannak fiókjai, ügynökségek létesültek Boszniában és Hercegovinában, előnyös kereskedelmi szerződést kötünk Szerbiával, már csak Románia van hátra. A monarchia fő piaca: a Balkán.^{22/} A cikkiró közben nem veszi észre, hogy elgondolásával a Balkánt épügy függő helyzetbe akarja hozni az Osztrák-Magyar Monarchiától, ahogyan korábban - és részben még ez időben is - Magyarország függött Ausztriától.

A gyakorlati iparfejlesztés sorában előkelő helyet foglalnak el azok

találmányok, ujitások, amelyekkel a szegedi iparosok is hozzájárultak a technika és ipar fejlődéséhez. Brauswetter János szegedi órás egy pósta-tisztval együttműködve a Morse-féle távirógépet kékiróvá alakította át. A korábbi szerkezet a papírszalagon csak domboru jeleket hagyott hátra, amelyek nem voltak mindig jól olvashatók. A kékiró forgótárcsája jeladás-kor kék festéket tartalmazó vályuba ér, és a mozgó papírszalagon jól lát-ható pont- és vonásjelek keletkeznek. C.W.Richter látszerész forgókészü-léket szerkesztett kirakatok számára,^{23/} Pozsgai Mihály asztalos ujtipusu mángorlógépet.^{24/} Golyósi Gusztáv petróleum-mérő készülékével a párizsi világkiállításon világhírnevet szerzett magának és a szegedi iparosoknak.^{25/} Molnár Márton lakatos asztali takaréktűzhelyet készített.^{26/} Auer József órásmester olyan órát szerkesztett, amely katonai menetlések alkalmával a pontos idő mellett a megtett ut hosszát is méri. Órájának egy mintapél-dányát följajánlotta a királynak, aki egy 36 gyémántos zafir mellttüvel vi-szonoztta a szegedi iparos ajándékát.^{27/} Maróczy József - a később világ-hírüvé vált sakkmester atyja - hordozható légszesz-/gáz/lámpát talált föl.^{28/} Dr Rudolffy József orvos ujfajta légzőkészüléket /respiratoire/ állított elő.^{29/} Ordódy Lajos boritékos levélpapírjára kapott egyévi szabadalmat.^{30/} Nerbuth János kender- és lensimitógépet, Felber Sándor ujfajta ebédlőasz-talt készített.^{31/} Szegedi találmány Dokaupil József és Juszt Jakab kása-őrölő malma.^{32/} Schuller Mór mesterséges trágyájára /műtrágya/ nyert egyévi szabadalmat.^{33/}

A lap figyelemmel kíséri a jelentősebb hazai és külföldi találmányok sorsát. Ez időben szabadalmazza Déry - Bláthy - Ziepernovszky szinkron-váltóáramu motorját.^{34/} Eckenstein osztrák mérnök hajlitható üveganyagot állított elő.^{35/} Egy angol gépész olyan gépkocsit szerkesztett, amely pet-roleum-gázzal működik.^{36/} Hirt kapunk arról, hogy Bell Boston és New York között vezetéken emberi hang továbbításával kísérletezik.^{37/} Edison egy nap alatt 20 szabadalom iránt nyújtott be kérvényt.^{38/}

A szegedi származású Kunfalvy Nándor építész, az Alföldi Iparlap munkatársa, 1892-ben előmunkálatok megkezdésére kért engedélyt a főváros polgármesterétől, egy - az Andrássy-ut elejétől az Iparcsarnokig megépi-tendő - földalatti vasut tárgyában.^{39/}

Az országgyűlésen többen - Zichy Jenő, Ráth Károly - javasolják, hogy a hazai ipar támogatása érdekében minden állami, hatósági szükséglet elő-állításával magyar iparosokat bizzanak meg.^{40/} /Ilyenértelmű javaslatot már az Országos Iparegyesület is előterjesztett az 1881. évi ipartámogató törvény megszületése előtt!/
Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi mi-niszter, rendeletben utasítja a főigazgatóságokat, hogy minden oktatási eszközt - óvodától egyetemig - csak hazai cégeknél vásároljanak.^{41/}

Hamarosan azt is elrendeli, hogy a VKM részére történő építkezéseknél csak hazai iparosok pályázhatnak.^{42/} Trefort az a személyiség, aki a hazai iparpártolást a maga munkakörében a legkövetkezetesebben vitte keresztül.

Szeged, alföldi területen helyezkedvén el, népességének nagyobb része a mezőgazdaságban tevékenykedik. Az Alföldi Iparlap nem feledkezik meg erről a tényről, hiszen az itt telepített ipar is feldolgozó jellegű, tehát szoros kapcsolatban áll a mezőgazdaság fejlődésével. A 80-as években ismerik föl egyre többen az alföldi homokban rejlő gazdasági lehetőségeket. Cikkek foglalkoznak az alsó- és felsőtanyai homoksivatagon telepítendő szőlő várható eredményeivel. Kb. 3500 - 3600 kh-nyi területnek szőlőtőkével telepítése a vasut mentén hamarosan Szegedet ismét borkereskedelmi központtá teheti. /A XV. század közepén az volt!/^{43/} Javasolja, hogy a városi földekből kisparcellákat osszanak ki a bérlők között, akik szőlőművelésre vállalkoznak.^{44/} Megelégedéssel állapítja meg a lap, hogy a földművelésügyi minisztérium éppen ebben az időben is hasonló ügyben, nevezetesen magyar bérlőosztály megteremtésén fáradozik, amelyből idővel jómódu középbirtokos osztály alakulhatnak ki.^{45/} Ugyanekkor a minisztérium pályázatot hirdetett meg az Alföldön erdők telepítésére.^{46/} Szeged környékén jóval korábban Kiss Ferenc erdőmérnök - aki később a homoki erdők telepítése körüli érdemeiért a „szegedi erdők atyja” címet nyerte el - buzgólkodása folytán történtek ilyen irányban sikeres kezdeményezések.^{47/} A szőlő- és gyümölcszállítást segitené elő - az öntözésen kívül - Masalski József terve a duna-tiszaközi csatorna megépítéséről.^{48/} A bácskai Ferenc-csatorna vizének fölhasználása lehetővé tenné kb. 250 kh-on a rizstermelést, ha a termelők a csatornát fenntartó részvénytársasággal a vízhasználat ügyében meg tudnának egyezni.^{49/} 1877-ben Szarvason Sarlay János tanár indigó előállításával kísérletezik. A kormány máris mérlegeli, hogy a kísérletek eredményeképpen van-e lehetősége e területnek egy indigógyár fölépítésére?^{50/} A szekszárdi selyemtenyésztési felügyelőség ingyen selyemgubókat ad azoknak - értesülünk az Alföldi Iparlapból -, akik eperfával rendelkeznek vagy ilyet ültetnek. Vácsolja az előnyeit annak, hogy milyen hasznos mellékjövedelmet jelent ez idősebbeknek, nőknek, gyerekeknek egyaránt, és az államot is nyersanyaghoz juttatja.^{51/}

Mit tesz a szegedi polgárság saját városa fejlesztésére, szépítésére? Már 1876-ban Zimmermann Henrik mérnök elkészítette a tervét - és a modelljét is megszerkesztette - a Széchenyi-téren föllállítandó színháznak.^{52/} A szegedi ipartestület beadvánnyal fordul a városhoz közvágóhid létesítése ügyében.^{53/} 1891-ben Fonyó János árucsarnok megépítését ajánlja az ipartestületnek.^{54/} Egy év múlva meghirdeti a város pályázatát gőz-

fürdő megépítésére.^{55/} 1891 januárjában már működik Budapest és Szeged között a távbeszélő, egy év múlva Szeged - Temesvár - Arad között is kiépül a távbeszélő hálózat.^{56/} Szeged és a Délvidék között megnövekedett forgalom teszi indokolttá a második közúti híd megépítését, amely a Római krt. és a Temesvári krt. között ivelné át a Tiszát.

A MÁV nyomtatványainak ellátásában 3 szegedi nyomda vesz részt. /Közülük kettő kapcsolatban áll az Alföldi Iparlappal!^{57/} És ez sem teljesen érdektelen: a haditengerészet állandó élelmi cikkeként megjelenik a szege di tarhonya, és a szege di háziipar ezuton is nagyszabásu megrendeléshez jut.^{58/}

A kereskedelmi minisztérium 1891. évi kimutatásában Szeged gyáripara az országban a 3. helyen áll Budapest /346/ és Pozsony /45/ mögött. Városunk az ország 3063 gyárából 37-et mondhat magáénak.^{59/} Az 1890-i népszámlálás szerint Szeged lakossága: 85 569 fő. Ebből ipar- és kereskedelemben 26,5 % dolgozik, 39,22 % őstermelő. Meglepő az alkalmi munkából, napszámból élők magas 20 %-a. A csak iparban foglalkoztatottak száma: 9858.^{60/} Noha a gyáripar térhódítása városunkban is feltartóztatatlan, a század végén még mindig jelentős a szegedi házi- és kézműipar: vízi malmok, bögös hajók készítése a Tisza melletti rakparton, papucsosok, ködmön-, suba-, tulipános ládakészítők, szappanfőzők, tarhonyások, talicska előállításával foglalkozók.^{61/} Ez utóbbi szakma a folyószabályozások, ármentesítő munkálatok alkalmával lendült föl. 1895-ben 10 ezer db talicska került Szegedről kivitelre.

A kiegyezés utáni időkben a fa feldolgozása alkotja a szegedi ipar nagyszámu tételét. A fűrészárugyártás a 80-as évektől fejlődik erőteljesen és a századforduló táján a város egyik vezető nagyipari ágazata lett. Ekkor 4 nagy fűrésztelep működött, 26 fűrésszel. Nemcsak helyi szükségletre termeltek, hanem távoli, sőt külföldi piacokra is szállítottak.^{62/} Lenygyel Lőrinc butorgyáros „udvari szállító” címet nyert. Gerle Lajos mérnök Kálvária-utcai telkén parkettgyárat épített.^{63/} A város folyók Melleti fekvése /Tisza, Maros/ kedvező adottság volt a hajóépítő ipar számára. A folyókon leusztatott fa nagy részét ugyan az építőipar használta föl, de a tiszai nagy szállító hajók századok óta fából készültek és az ehhez szükséges faanyagot ugyancsak a tutajok szolgáltatták. A vasból építhető uszályok terjedése azonban erősen visszaveti a nagymultu tiszai hajóépítést. Míg 1880-ban egy-egy nagy hajósgazdának 100 hajója is van, 10 év múlva már a szegedi partok mentén alig találni összesen 100 fából készült hajót.^{64/} A kádáripár kialakulása a 80-as években terjedő alföldi szőlőtelepítésekkel függ össze.^{65/} A szegedi bognáripár világhírét bizonyítja, hogy 1892-ben a török kormány nagyobb mennyiségben rendelt kocsikat sze-

gedi iparosoknál. Különösen a - a szőlővel közel egyidőben az alföldi homokra telepített - akácfa szolgáltatott jó nyersanyagot a bognároknak. Hintók, bérkocsik, rugós kocsik formájában évente kb 60-70 ezer Ft jövedelmet jelentett a kocsigyártás a szegedi bognároknak.^{66/}

Az Alföldi Iparlap figyelemmel kíséri a szegedi gyáripar fejlődését már csak azért is, mert több nagyüzem itt is, mint sok más helyen az országban, kis-, illetve középipari keretből fejlődött idővel gyárrá. Bár a kisipar a benne foglalkoztatottak számát tekintve tulsúlyban van, de a termelési értéket tekintve a gyáripar már Szegeden is megelőzi a közép- és kisipart.

A vasipart Szegeden a Pálffy-testvérek vasöntődéje képviselte, amely átmenetileg néhány évig szövetkezet formájában is működött, a század végén 8000 q vasárut állított elő. A vasuti javítóműhely 3000 munkással dolgozott. A szeged-rókusi javítóműhelyet is hamarosan a MÁV vette birtokába, két nagy új épülettel bővítette, hasonlószerű munkaerőt foglalkoztatva.^{67/}

A Scheinberger-Popper Bőrgyár a nagymultu helyi mesterek /timárok, csizmadiák, papucsosok, nyergesek/ számára félkészárukat gyártott, évente 25-30 ezer darabot. Nagy fellendülést biztosított a szegedi bőriparosoknak a közös hadsereg és a honvédség számára rendelt szállítások, amelyeket nagyjából szövetkezetek bonyolítottak le.^{68/} A textiliparban a 70-es években a nagymultu Felmayer Antal-féle kartonfestőgyár a legjelentősebb, amelyben közel 100 ember dolgozik, munkabérük 75 kr és 1 Ft 25 kr között változik. A már többször említett Bakay-gyár köteles műhelyből nőtt nagyüzemmé. A kenderkikészítés terén egész sor reformot honosított meg. Amerikába is szállította termékeit. A 90-es években fiókvállalatai voltak Palánkán, Mezőhegyesen, Komádiban. Az ugyancsak Bakay által az ujszegedi part mentén elgondolt kender- és lenkikészítő tervét a Magyar Kender és Lenipar RT valósította meg. Ezt az üzemet Salzmann és tsa 6 áztatómedencével rendelkező, 87 géppel és 600 munkással dolgoztató szövőgyárrá fejlesztette, mely zsávolanyagot, évente 1 millió m kender- és lenszövetet termelt.^{69/}

Az élelmiszeriparban első a malomipar. A város 126 malma többségében kisipari jellegű /vizi-, szél- és un. száraz-malom/, csak 12 működik gőzerővel. Évente 1 millió 200 q az őrlemény. A malmok közül idővel a Back Bernát és fiai a környék legnagyobb ilyen üzemévé nőtt, napi 1500 q őrleménnyel, jelentős exporttal.^{70/} A 40-es években alapított szeszgyárat az árvíz teljesen elpusztította. Az új gyártelep virágkora az 1892. év volt, amikor is 39 046 hl szesz volt a termelés mennyisége. Minthogy nagy veszteségekkel dolgozott, 1893-ban fölszámolt. Megszűntével a szeszipar termelése Szegeden a tizedére esett vissza. A 90-es években két kisebb likörgyár /inkább csak kisüzem! / mellett egyre jelentősebbé válik Patzauer Miksa likörgyára, mely az ország minden részébe, sőt exportra is szállít, szilvapálinkát, törkölyt és likört.^{71/}

Szalámi előállításán ekkoriban öt gáz is dolgozott, de csak Pick Márké bizonyult versenyképesnek és időtállóknak. Ez a gyár is azonban az századforduló körül az osztrák tőke birtokába került.^{72/} A szegedi élelmiszeriparban 2500 körül van a foglalkoztatottak száma.

1892-ben Mayer Jenő a belvárosi temető közelében vásárolt telken tégla és keramitgyárat épített.^{73/} A multszázadvégi nagy építkezések a városban biztosították ezeknek a gyáraknak a működését. A Wiener Gasindustrie Gesellschaft és az Imperial Continental Gas Association tőkéjével tétessült hazánkban a Központ Gáz- és Villamossági RT. A század végén a szegedi gázgyár is ennek a RT-nak a birtokába kerül. A gázgyár 1892-ben 38 km csőhálózattal rendelkezett és 690 192 m³ gázt állított elő. Lehetővé tette a város utcai gázvilágítását, sőt motorok működéséhez is szolgáltatott energiát. 1893-tól kezdve villanyvilágításra is berendezkedett.^{74/} A Felmayer-féle textilüzem helyén jön létre a dohánygyár - állami kezelésben! -, amely 700 munkást - többségükben nőt - foglalkoztat. Termelése az 1885-i 3 millióról 1899-ben 26 millió szivar- és cigarettára emelkedik.^{75/} A Pálffy-Lipót-féle gyufagyár évente 300 ezer csomag gyufát termelt.^{76/}

A gyárak egy része - főleg a korábban alapítottaké - általában kézműves műhelyből, kisüzemből nőtt, egyre több és újabb gépek beállításával, gyárrá. A század vége felé már jelentkeznek a tőkével rendelkező részvénytársaságok, amelyek modern ipari üzemeket hoznak létre, többszáz munkást foglalkoztatva. A régebbi vállalkozások magukon viselik a helyi kisipari hagyományok terheit, nehezen tudnak nagyüzemmé fejlődni, kézműves jellegük is csak nehezen tűnik el. A "gyáros" ezekben még nem vált el világosan a "mester"-től. Alföldön lévén az üzemek többsége mezőgazdasági-feldolgozó ipart mutat, de van néhány olyan üzem is, amely már nem kizárólag helyi nyersanyagot munkál meg. Ki kell emelni, hogy a szegedi ipar termékei között - a kisiparé és a háziiparé között is! - milyen nagy számmal vannak olyanok, amelyek távoli országrészek, sőt országhatárokon túli, szükségletek kielégítésére szolgálnak.

Külföldön a század vége felé egyre több párt, intézmény, vállalat és társadalmi szervezet sürgeti az olcsó munkáslakások, munkásházak építését.^{77/} Az Országos Iparegyesület a munkásosztály nyomorának egy főokaként a lakáshiányt nevezi meg. Pályázatot hirdetett, hogy "megfelelő, olcsó, egyszerű lakások minél nagyobb tömegben állíttassanak elő."^{78/} A pályázat két változatot jelölt meg: 1. Budapesten, a sűrűn beépített területeken csoportház /bérkaszárnya/; 2. Külvárosi kertes családi házak. A tervezés irányadó szempontjai: alacsony építési költség, lakályosság, egészséges otthoni környezet.^{79/}

A század utolsó negyedében egyre több ösztönzést, buzdítást kap a hazai iparfejlesztés. A pápai születésű Zimmermann János lovag, aki apja műhelyében lakatosságot tanult, Chemnitz-ben gépgyárat alapított. 25 év alatt 15 000 szerszámgép hagyta el a gyárat, amelyben ezer munkás dolgozott. Világkiállításokon több I. díjat, aranyérmet, rengeteg kitüntetést kapott. Szülővárosának, Pápának, évi 600 Ft fizetéssel rajztanári állást szervezett. A hazai háziipar fejlesztésére Iglónak, Háromszéknak, Pozsonynak 47 000 M értékben ajándékozott gépeket.^{80/}

A 70-es években kisiparosok panaszkodnak Szegeden, hogy milyen sokféle címen kapni kitüntetések, nemességet, de a jól végzett ipari munkának nem jár semmiféle elismerés. Németországban - és másutt is - az ipari érdekeket is jutalmazták. /II. fej. 17.o. 55-56.jegyzet!/ Néhány év múlva azonban az Alföldi Iparlap arról tudósítja olvasóit, hogy a szegedi ipartársulat diszokmánnyal tüntette ki azokat a szegedi és vidéki iparosokat, akik a hazai ipar fellendítése körül érdemeket szereztek. /Uj iparágat honosítottak meg, új eljárásokat dolgoztak ki, üzemüket korszerűsítették, versenyképes termékeket állítottak elő, stb./ A szegedi iparkiállítás után Rainer Ferenc és Bakay Nándor kapták meg elsőnek az ipartársulat diszokmányát.^{81/}

Az Országos Iparegyesület pályázatot hirdetett önálló iparosok számára ezüst- és bronzérem elnyerésére. A pályázat feltételei: új ipari eljárás feltalálása, új iparág meghonosítása, minőségi munka a kivitelezésben, versenyképesség, kivitelre termelés, ipari közéleti tevékenység. Az Iparegyesület igen kiváló érdemekért aranyérmet is adományozhat, de erre pályázni nem lehet.^{82/}

Az Iparegyesület nemcsak önálló iparosokat, hanem munkásokat is jutalmazott. Azok a gyári szakvezetők vagy munkások, akik ugyanazon a munkahelyen hosszabb időt töltöttek, munkájukkal és magatartásukkal érdemeket szereztek, ezüst-, bronzéremmel és elismerő okmányokkal jutalmazta. 22 év alatt /1870-1892/ 365 munkás részesült ilyen jutalomban.^{83/}

Az iparegyesületnél többen tettek /Szabóky Adolf, Posner Károly, Walser Ferenc, stb/ alaptványt, amelyeknek kamataiból - az alapszabályokban megállapítottak szerint - iparos ifjakat és munkásokat rendszeresen jutalmaztak.^{84/}

A Magyar Textilgyárosok Egyesületének emlékirata szerint azok a munkások, akik megszakítás nélkül ugyanazon gyárban dolgoznak, 5 év után 200 Kr, 10 év után 500 Kr hűségjutalomban részesülnek.

Az Országos Iparegyesület tett javaslatot arra is, hogy az arra érdemes munkások legfelsőbb kitüntetésben részesüljenek, mert „az érdemes mun-

kás fölemelendő abba a kategóriába, mely a többi jeles polgár számára nyitva van." ^{85/} 1897 óta az Iparegyesület évről-évre fölterjesztést tett hosszabb idő óta dolgozó munkások legfelsőbb kitüntetésben való részesülésére. 1898 és 1908 között 43 munkás kapott a királytól kitüntetést. ^{86/} De már az Iparegyesület javaslata előtt értesülünk hasonló kitüntetésről az Alföldi Iparlap-ból: „Öfelsége Haneisz János budapesti hangszerkészítő munkásnak, ipari munkássága elismerésül, az ezüst érdemkeresztet adományozta. Tudtunkkal ez az első eset, hogy ilyen címen munkás kitüntetést kap.” ^{87/}

+

A szegedi iparügyek felkarolásában, az iparosítás eszméinek ápolásában és terjesztésében oly kiváló férfiaknak vannak elvitathatatlan érdemeik, mint Gelléri Mór, az Alföldi Iparlap első szerkesztője, városunkból elkerülve is elsősorban lapszerkesztő, ipari történetíró s végül az Országos Iparegyesület igazgatója; vagy Kulinyi Zsigmond, a lap társszerkesztője, aki Reizner nagyszabású várostörténeti monográfiáját „Szeged új kora” c. kötetével kiegészíti az árvíz után ujjaépült Szeged bemutatásával; vagy a Rainer-fivérek /Ferenc, Károly, János/, mindnyájan szakmájukban kiváló iparosok, sok derék szakember került ki kezük alól, de elsősorban Rainer Ferencnek van a szegedi iparosok között a legnagyobb tekintélye és népszerűsége, mert ő az iparoskör, az ipartársulat, az ipartestület, a szegedi kereskedelmi és iparkamara megalakulásakor az ipari osztály elnöke, aki nélkül iparügyben Szegeden semmi nem történik. Érdemeiért Bakay-val együtt kapja meg az ipartársulat díszokmányát, Ferenc Józseftől pedig a hazai iparfejlesztésben kifejtett tevékenységéért a Lipót-rend lovagkeresztjét; vagy Kunfalvy Nándor, az iparos műveltség terjesztője, később fővárosi építész; vagy ifj. Szmollény Nándor kereskedelmi iskolai tanár, néhány éven át az Alföldi Iparlap szerkesztője; és Szmollény Károly, aki főként az iparosok rajzoktatásának színvonalbeli emelésén fáradozott; de most mégsem az ő tevékenységüket - és rajtuk kívül még hányan vannak! - részletezzük, hanem egy olyan férfit kell most magunk elé idéznünk, aki ugyan nem szegedi, s a városnak vele talán kevés személyes kapcsolata van, de akinek hatása, tekintélye és népszerűsége a szegedi iparosság előtt, egészen haláláig, feltétlen és töretlen. Ez: Baross Gábor.

Baross 1886 végén vette át báró Kemény Gábortól a közlekedésügyi minisztérium vezetését, de csak halála előtt három évvel kerültek tárcájába az ipar és kereskedelem ügyei. Már ekkor országos tekintéllyel rendelkezik, de a szegedi kisiparosok ez időtől fogva kezdenek jobban fölfigyelni személyére. Mindjárt az iparügyi tárva átvétele után - mielőtt fontos

döntéseit ~~6~~/kereskedelmi és iparkamarák fejlesztése, ipartámogató intézkedések, munkások betegsegélyezése, stb./ meghozta volna, kikérte az iparosok véleményét.

Baross - nem érdemtelenül kapta a „magyar Colbert” jelzõt! - az iparfejlesztést országos méretekben tervezte. Olyan gyáraknak, amelyek eddig Magyarországon elõ nem állított termékeket gyártottak, vagy amelyeknek a hazai ipar megerõsödése körül különös jelentõségük volt /fémipar, vegyészet, konzerv-, textil-, bányaiipari, stb/ messzemenõ állami kedvezményeket biztosított, a 15 évi adómentességen túl még bizonyos más adónemek /kereseti, községi pótlék, kamarai illeték, áljövedelmi, stb./ alól is felmentést adott. Új gyárak alakulásánál a MÁV az ipartelepre építési anyagok, gépek és alkatrészek szállítása után csak önköltségi díjszabást követelt. A kedvezményekben részesült gyárak esetleges késõbbi kisajátítását megtiltotta.

Már hivatalátvétele után egész sor eredmény jelzi munkásságát: munkások betegsegélyezése, vasárnapi munkaszünet, muzeumi bemutatók, kiállítások, kísérletek, a szabadalmi ügy rendezése, a fent felsorolt gyárak alapítására kedvezmények, a vándoripar korlátozásáról szóló törvényjavaslat, a kamarai hálózat kiépítése, illetve bővítése.^{88/} Ekkor lett Szeged is kamarai központ, amelyet hiába kérvényezett már a 70-80-as években. „Munkálkodása a lázas, türelmetlen alkotások munkássága volt. Mintha érezte volna, hogy rengeteg mulasztást kell helyre pótolnia s neki mindezekre kevés idõ fog jutni.”^{89/}

Nincs itt helyünk életmûvének elemzésére, csak a szegedi kisiparosokra gyakorolt hatását szeretnénk pár vonással fölvezetni. Amikor az árudíjszabás életbelépett és - főleg osztrák részről - rengeteg támadás érte Barosst, a szegedi iparosok elsõnek biztosították õt táviratban támogatásukról.^{90/} Baross hívja életbe az Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanácsot, megteremti az országos kereskedelmi és ipari alapot, hogy a kisiparosok vagy kisipari szövetkezetek kedvezményesen juthassanak munkagépekhez. Utolsó aláírása éppen a Szegedi Bõripari Szövetkezet hasonló jellegû kérvényére adott kedvezõ válaszában olvasható.^{91/} A „vasminiszter” jellemében is olyan egyéniséget mutatott az iparosságnak, amilyent az ritkán láthatott: pontosság, szigorú kötelességtudás, következetesség, erély, széleskörû érdeklõdés, szorgalom. Nem ismerte a megtorpanást a nehézségek elõtt. Az osztrák államvasutak magyarországi szakaszának megváltása, posta és távirda egyesítése, szaktanfolyamok szervezése, vízrajzi osztály felállítása a közlekedési minisztériumban, kereskedelmi muzeumok alapítása, Országos Ipartanács, Fiume kiépítése a magyar tengerhajózás számára, részvétel kereskedelmi szerzõdések munkálataiban, keleti piacok föl kutatása

magyar termékek számára, keleti akadémia, az ezredéves jubileumi kiállítás megrendezésére törvényjavaslat készítése, - nehéz lenne alkotásait mind végig követni. „Minden nagyítás nélkül mondhatjuk, hogy a magyar elem megerősítésére Széchenyi István gróf óta senkit nem tett annyit és senki nem működött oly sikerrel, mint Baross Gábor.”^{92/}

Széchenyi művét folytatta abban is, hogy a Vaskapu szabályozásának munkálatait személyesen ellenőrizte. Itt hült meg s ennek szövődményeként végzett vele a halál 44 éves korában. Meghalt „élete delén, alkotásai kezdetén.”^{93/} „Deák Ferenc temetése óta a magyar nemzet részvéte és fájdalma nem nyilvánult meghatóbban, mint Baross temetése alkalmával. Meglátszott, hogy az egész ország gyászol.

A keresztjére méltán ezt lehetett volna írni: itt nyugszik Magyarországnak első munkása.”^{94/}

Szeged iparossága az első volt, mely Baross életműve iránt nagyszabásu emlékünnepevényen róttta le kegyeletét a magyar iparügyek elsővonalbeli harcára iránt. Az ünnepélyen kifejezésre jutott a az iparosság legnagyobb-foku ragaszkodása az elhunyt személye iránt, amelynek életében is számos tanujelét adta. Szegedi kapcsolataiban hangsúlyozták Baross támogatását a helyi szövetkezeteknek, a Bakay-kendergyár újjáépítésére és az ujszegedi kenderkikészítő és kender-lenszövőgyárnak juttatott állami kölcsönöket. Szobra felállítására a szegedi iparosok jelentős adományokkal járultak hozzá, hiszen Jókai tömör jellemzését Barossról - a szobrot országos gyűjtésből akarták felállítani a Keleti-pályaudvar előtt s ehhez ő fogalmazta a felhívást - teljes mértékben átértékelték:

„A hatalmas alak, aki életében mint Atlasz hordozta vállán hazáját, hordozza azt ez ércszobor alakjában is az idők végtelenjéig!”^{95/}

+

Szeged iparossága a kiegyezés utáni években szívesen fáradozott a hazai és helyi ipar fölemelésén. Ez a lelkes tevékenység azonban csak részben hozott - ámbár egyáltalán nem lekicsinylendő - eredményt. Az erőteljesebb iparfejlesztés legfőbb akadálya maga a kiegyezés ténye - a közös vámterület - volt. Az Alföldi Iparlap hasábjain követték végig ezt a küzdelmes kort, kiragadva belőle azokat a csomópontokat, amelyek az iparfejlesztés terén a legégetőbb megoldásra váró kérdések voltak. Amikor a szegedi kisiparosok önálló vámterületért és nemzeti bankért, a kor színvonalán álló ipari törvényhozásért szálltak sikra és iparkiallitást rendeztek,

lényegében a kiegyezés lazításán fáradoztak. Ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy az Alföld lakosságának többsége a 48-as politikai hagyományokat követte, ezt a magatartását természetesnek is tartjuk.

Nem feledkezhetünk meg ennek a küzdelemnek - már többször említett - kettősségéről, néha ellentmondásosságáról. Kisiparosok fáradoznak az ipar emelésén, holott a korszerű ipar, a tömegtermelés, a gyárak tulajdonképpen a kisipar alkonyát jelentik. Ipart akarnak ide az Alföldre, a Tisza partjára, ahol a város határában már a végtelen homoksivatag birodalma kezdődik. De a homokot a szegediek birtokukba veszik, a természetadta lehetőségeket kihasználják s egyre több kémény szórja ég felé ipartbizonygató füstjét. Nem mult el másfél évtized s Mikszáthnak az árvíz pusztulását szemlélő király szájába adott jóslata: „Szeged szebb lesz, mint volt/”, valóra vált. Az újjáépült város minden tekintetben - ipar tekintetében is! - városiasabb, modernebb és szebb lett a Tisza hajjai közt elmerült régi városnál. S hogy ez a város ilyen formában épült föl és egyre izmosodott, abban hervadhatatlan érdeme van a városa és hazája fölemelésén fáradozó szegedi iparos polgárságnak.

J E G Y Z E T E K

I. fejezet

- 1/ Gelléri Mór /1854-1915/ 1872-től szerkeszti az Iparosszövetség közlönyét, a Heti Pósta-t, 1873-tól a Kézműiparosok Lapját. 1874-ben tér vissza Szegedre, megindítja az Alföldi Iparlap-ot. 1876-ban a szegedi iparkiadítás titkára. 1879-ben Budapestre megy, szerkeszti az Magyar Ipar és Kereskedelmi Lap-ot, majd a Magyar Iparosok Lapját. 1880-ban az Országos Iparegyesület titkára, szerkeszti annak hivatalos lapját, a Magyar Ipar-t. 1896-ban a milléniumi kiállítás titkára, az Országos Iparegyesület igazgatója. A magyar szakírók 1902-ben alapított egyesületének elnöke.
- 2/ Az Alföldi Iparlap mutatóványszáma 1874. XII. 20-án jelent meg.
Szerkesztői: Gelléri Mór és Kulinyi Zsigmond.
A szegedi általános ipartársulat, az iparosok köre és az iparos ifjúsági egyesület hivatalos közlönye.
1875. IV. 3-tól alcímében: Közgazdasági Hetiközlöny. Alatta kiegészítve:...és a debreceni iparos ifjúsági egyesület hivatalos közlönye.
1875. VIII. 14-től előbbiekhez:...az 1876. évi országos magyar ipar-, termény- és állatkiállítás hivatalos közlönye.
1876. VII. 3-tól felelős szerkesztő: Gelléri Mór.
1876. X. 14-től előzőkhöz:...az aradi első általános ipartársulat...
1877. januártól fejlécen: A szegedi ipartársulat, polgári, iparos és gazdasági kör, a hódmezővásárhelyi és kecskeméti iparegyesületek, az aradi első általános ipartársulat, a szegedi, debreceni és kecskeméti iparos-ifjúsági egyesületek hivatalos közlönye.
1877. VI. 10-től utóbbi így módosul:...az összes magyarországi iparos ifjúsági egyesületek...
1879. III. 9-től felelős szerkesztő: Lévay Ferenc.
Az árvíz két és fél évig megbénítja a lap tevékenységét.
1881. XII. 17-én jelenik meg az új mutatóványszám. Szerkeszti: Bakay Nándor, pénztárnok: Priváry Pál, ellenőr: Maróczy József. - Jelige: Munka és Tudomány!
Az évfolyamok számozását is újakezdik. Az 1882. évfolyam, mint új I., az 1883., mint új II. évfolyam, stb. kerül nyilvántartásba. De már az 1891., - hozzászámítva az árvíz előtti évfolyamokat is - mint XVII., és az 1892., mint XVIII. évfolyam kerül besorolásra.
1882. VI. 24-től ellenőr: Golyósi Gusztáv.
1884. XI. 22-től ideiglenes szerkesztő: ifj. Szmollény Nándor polgári iskolai tanár. Bakay azért vált meg - átmenetileg - a szerkesztéstől, mert közte és az ipartestület választmánya között nézeteltérések merültek fel. Ettől kezdve szerepel a fejlécen laptulajdonosként a Szegedi Ipartársulat.
1885. VI. 20-tól felelős szerkesztő: Sz. Kovács Pál.
1886. januártól főszerkesztő ismét Bakay Nándor, felelős szerkesztő ifj. Szmollény Nándor, főmunkatárs Babós Elek. - Alatta: A szegedi s több hazai ipartestület és ifjúsági egyesület hivatalos közlönye. Megjelenik minden vasárnap. - Jelige: Munka és tudomány!
1887. III. 13-tól Szmollény visszalép, és Babós egyúttal ideiglenes felelős szerkesztő is.
1887. VII. 10-től felelős szerkesztő: Palotás Fausztin.
1888. IV. 1-től felelős szerkesztő: Tóth Béla.
1888. X. 28-tól felelős szerkesztő: Bakay Nándor, főmunkatárs: Babós Elek.
1889. I. 27-től alcímében:... s az országos iparos-szövetség hivatalos közlönye.

1889. III. 24-től a lapbizottság tagjai: Csikós Ignác elnök, a szerkesztő, a kiadó, a testületi pénztárnok: Harcz Lajos, Endrényi Lajos, Bába Sándor és Maróczy József. - A szerkesztésben beállott személyi változásokat ugyan-ez a szám indokolja.

1889. VI. 2-től a lapbizottság megszűnt, egyszemélyi felelős szerkesztő ismét ifj. Szmollény Nándor, a lap megszűnéséig.

1891. XI. 1-től az alcimben: a szegedi ipartestület, a szegedi ipartestület bőripari szakosztálya nyersanyagraktárszövetkezete és a szegedi fa-/butor/ipari raktárszövetkezet s több ipartestület, iparos ifjúsági egyesület s iparoskör hivatalos közlönye. Alul középen: Elismerő oklevél. Szeged, 1891.

A lap az 1892. évi XVIII. évfolyammal - váratlanul és eddig ismeretlen okból - megszűnt. Több példány, illetve évfolyam nem található sem a szegedi Somogyi-könyvtárban, sem a helyi Állami Levéltárban.

3/ Hilf László: A szegedi iparosság története 12. old. - A kereskedőkkel együtt ez a szám 350 fölött van. Viszont nincsenek benne a hajós-, molnár-, halásziparral foglalkozók. Sokkal élénkebb iparos élet volt ekkor Szegeden, mint a szabadságharc előtti években. /Reizner János: Szeged története. III.köt. 450.o./

4/ Reizner id.m. 451.o.

5/ Reizner id.m. 473.o. - Az 1828. évi országos összeírás szerint az adó-fizetők 1/9-e /1090/ kézműves. A város lakossága ekkor: 32 725 fő. /Oltvai Ferenc: Szeged múltja írott emlékekben 109.o./

6/ Reizner id.m. 474.o. - Nem számítanak be a statisztikába az un. "szabad iparágak" /molnárok, hajósok, faragók, zsindelykészítők, téглаésgetők, stb./ és a népipar adatai. /Lásd még a 6/a jegyzetet a 22/ szám után! /

7/ Oltvai id.m. 118.o. - A Takarékpénztár az említett cél mellett még az uzsora letörésére, takarékosagra, tőkegyűjtésre és különféle vállalkozások kölcsönökkel való megindítására is szolgált.

8/ A Tisza mellett azonban még a századfordulóig megmaradtak a folyó energiáját fölhasználó vízimalmok!

9/ A gázgyár 1869-ben a Magyar Általános Hitelbank tőkéjével részvénytársasággá alakult át. A "légszesz"-gyárat 1865-ben egy német cég alapította. Oltvai id.m. 161. és 164.o.

10/ Ilyenek: az Iparügyek, Technológiai Lapok, Szövetkezés, Kézműiparosok Lapja, Magyar Ipar és Kereskedelmi Lap, Magyar Iparosok Lapja, Ipar és Kereskedelem, Magyar Ipar.

11/ Gazdasági ügyekkel sokat foglalkozott a helyi lapok közül a Szegedi Néplap és az Alsótanyai Néplap. Természetesen sokat irtak közgazdasági kérdésekről a szegedi és környéki napilapok is.

12/ Alföldi Iparlap, 1875. IV. 3.

13/ A lap munkatársai még az előbbieken kívül: b.König Jónás Ödön megyei tanár, országgyűlési képviselő /Budapest/, Stumpfoll Ede ipariskolai igazgató /Temesvár/, dr Horváth János ügyvéd /Budapest/, Löwy Adolf tanárjelölt /Szeged/, Paral Bertalan gyári tisztviselő /Budapest/, Poloni Lajos ipartestületi elnök /Komárom/, Eöry Kálmán ipartestületi elnök /Győr/, Benczur Simon ipartestületi elnök /Békés/, Katona Sándor ipariskolai igazgató /Ó-Kanizsa/, Kabók Imre iparos-ifjúsági egyesületi titkár /Szeged/, Mucsy Mihály ipartestületi jegyző /Békés/, Balás Imre lapszerkesztő /Szabarka/, Baráthy Jenő ipartestületi jegyző /~~Békés~~/Komárom/, Sümegi Lajos közjegyző /Budapest/, Gábor József iparosköri alelnök /Budapest/, és még több ipartestület, ipartársulat, iparkamara, budapesti technológiai múzeum és állami közép-ipariskola alkalmazottai, illetve tanárai.

14/ A szerkesztőségéből Gelléri néhány alkalommal személyesen is fölkereste Torinóban Kossuthot. - A 70-es évek végén Kossuth és Bakay között folyt le néhány levélváltás.

15/ Alföldi Iparlap. Olyan programféle. II. évf. 27. szám. 1. oldal. 1876. VI. 24. - A jegyzetek számozásában a római szám az Alföldi Iparlap évfolyamát, az arab szám az évfolyam példányszámát, és ugyancsak arab szám a példány oldalszámát jelenti. A példányszámok keltezése a szokásos módon történik.

16/ Az „Alföldi Iparlap”. II. évf. 51.szám 1. o. 1884. XII. 20.

17/ Iparos olvasóinkhoz. III. 26. 1884. VI. 28.

18/ Fölhívás a hazai ipartestületekhez, iparos ifjúsági egyletekhez, iparosokhoz és iparbarátokhoz. V. 12. 1. o. 1886. III. 21.

19/ T. Olvasóinkhoz. XVIII. 1. 1.o. 1892. I. 3. ↑

20/ Beköszöntő. VIII. 22. 1-2. o. 1889. VI. 2. ↑

21/ Az országos iparos értekezlet munkaanyaga. VII. 37. 1-2.o. 1888.IX.7.

22/ Uo. és: Ezen lapok olvasóközönségéhez helyben és vidéken. VII. 14. 1.o. 1888. IV. 1.

6/a Az 1870-es népszámlálás adatai szerint Magyarország lakossága 15 417 091. Ebből az iparral foglalkozók száma 646 964, a lakosság 4,19 %-a.

Csongrád megye - Bács és Temes megyékkel együtt - a közepesen fejlett ipari megyék közé tartozik. /A lakosság 6-8 %-a él iparból! / Szeged lakosságának 9,5 %-a él iparból és kereskedeleből. /Keleti Károly: Hazánk és népe. 175. és 209. o./

II. fejezet

1/ Miért szorul háttérbe a hazai ipar? I. 1. 2.o. 1875. I. 1.

2/ dr Szilágyi László: A kisipari szövetkezeti mozgalom Magyarországon a felszabadulás előtt. 3., 7., 64.o.

3/ Szilágy id.m. 61-63.o.

4/ Lásd 1/ jegyzetet!

5/ A magyar nyersanyag minőségi hanyatlásáról. III. 16. 1.o. 1884. IV. 19.

6/ Egy kis refleksió. IV. 2. 1.o. 1885. I. 10.

7/ Uo.

8/ A tömeges termelés harca. Uj folyam II. évf. 4. 1.o. 1883. I. 27.

9/ A szegedi iparosok köre 1875 aug. 6-án tartott rendkívüli közgyűlése kérvénye a pénzügyminiszterhez és a képviselőházhoz. I. 30. 1.o.1875.VVVI.7.

10/ Az adózás reformja. XIII. 12. 6.o. 1892. III. 20.

11/ Sándor Vilmos: A nagyipari fejlődés Magyarországon 1867 - 1900. 111-112.o.

12/ Kécsvárosi iparosaink anyagi hanyatlásának és tönkrementésének okai. I. 1. 2-3.o. 1875. I. 1.

13/ Matlekovichs Sándor /szül.1842./ Ügyvéd. 1867-ben lép a kereskedelmi minisztérium szolgálatába.1880-ban államtitkár. Képviselő, egyetemi magántanár. Gazdasági kiegészítési tárgyalásokon vámügyi szakértő. Különösen az iparjogalkotásban vitt jelentős szerepet /uj ipartörvény, vízjogi, bányatörvény/. Ő készítette elő "az iparnak nyújtandó állami kedvezményekről " szöveg törvényjavaslatot. Támogatta a háziipari tanműhelyek rendezését, a kereskedelmi muzeum eszméjét. Az 1885. évimországos kiállítás rendezéséért a Szent István-rend középkeresztjét kapta. A kulturmérnökség szervezője. /Gelléri Mór: A magyar ipar uttörői. 282-285/

- 14/ A magyar iparosok hitelviszonyairól. Uj folyam II. évf. 2. 1.o. 1883. I. 13. és: Kereskedelmi és iparkamarák jelentése az 1891. évről. IV. Sopron. XVIII. 32. 2-4.o. 1892. VIII. 7.
- 15/ Miért nem lehet Magyarországnak gyáripara? Uj folyam II. évf. 19. 1.o. 1883. V. 12.
- 16/ Uo.
- 17/ Keleti Károly: Hazánk és népe. 176-177.o.
- 18/ Lásd 29/ Kereskedelmi és... /Mutatis mutandis, nem egészen alaptalanul - részben még ma is! - fennáll ez a jelenség./
- 19/ Iparunk érdekei. VIII. 20. 1.o. 1889. V. 19.
- 20/ Keleti id.művében éppen egy szegedi iparos cikkéből idéz. 219.o.
- 21/ Lásd a 19/ jegyzetet!
- 22/ Egy kis refleksió. IV. 2. 1.o. 1885. I. 10. Visszatorlás a csehek ellen. XVIII. 46. 1.o. 1892. XI. 12.
- 23/ Kossuth az iparügyekről. 1889. V. 12.
- 24/ Ismét az "Országos Iparegyesületről". Uj folyam II. 3. 1.o. 1883. I. 20.
- 25/ Kereskedelmi és iparkamarák jelentése 1891-ről. II. Szeged. XVIII. 19. 4.o. 1892. V. 8.
- 26/ A Bernfeld-féle monopólium és a kamarák. VI. 26. 8.o. 1887. VI. 26.
- 27/ Mai számunk. VI. 27. 3.o. 1887. VII. 3. Ezt a kisipari szövetkezetekről szóló VI. fejezetben részletesen tárgyaljuk.
- 28/ Lásd a 25/ jegyzetet!
- 29/ Házalás, vándoripar. XVIII. 38. 1.o. 1892. IX. 18.
- 30/ Uo.
- 31/ Gelléri Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből. 520-525.o.
- 32/ Lásd 29/ jegyzetet!
- 33/ Lásd a 18/ jegyzetet!
- 34/ Vásárügyek. XVIII. 38. 6.o. 1892. IX. 18.
- 35/ Babós Elek: Szeged és a fegyencipar. IV. 12. 1.o. 1885. III. 21.
- 36/ A fegyencmunka versenyt okoz az iparosoknak. 1892. V. 15.
- 37/ Az "Alföldi Iparlap" tekintetes szerkesztőségének Szegeden. VII. 25. 3.o. 1888. VI. 17.
- 38/ Emlékirat a magyarországi rabmunkák rendezése tárgyában. VI. 19. 2-3.o. 1887. V. 8.
- 39/ Lásd a 25/ jegyzetet!
- 40/ A hazai fegyenciparról. III. 16. 1-2.o. 1884. IV. 19.
- Az értekezés adatai szerint 23 iparágban 2128 fegyenc dolgozik. Munkájuk során a kincstár javára kerestek 92 033 Ft 60 kr-t, önmaguknak 27 455 Ft 83 kr-t, összesen 119 172 Ft 43 kr-t. 500 fogoly 1500 hold föld megművelésével, 2000 gyümölcszárító kosarak készítésével foglalkozott. - Hasonló határozatokat hozott a II. Ipartestületi értekezéslet Aradon: Fegyencipar csak félkészítményeket állíthat elő. Csak oly állami szükségletek előállításával foglalkozhat, mely nem versenytársa a szabad iparnak. /Gelléri: 50 év...520-25.o./
- 41/ Felirat a fegyencipar ellen a szegedi ipartestület részéről. XVII. 41. 2-3.o. 1891. X. 11.

- 42/ Dr Wolfgang Treue: Deutsche Parteiprogramma 1861 - 1961. 67., 80-83.o.
- 43/ Gelléri Mór: Szociális napi kérdések. 425.o.
- 44/ Néhány szó a csángó és székely kivándorlás kérdéséhez. Uj folyam II.évf. 16. 1. 1883. IV. 21.
- 45/ A kivándorlásra csábító hirdetőmentyeket tartalmazó pénzes levelek kezelé- sére...VIII. 1. 5.o. 1892. I. 3.
- 46/ A székelység érdekében. XVIII. 40. 6.o. 1892. X. 2.
- 47/ A földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium költségvetése 1885-re. IV. 4. 1.o. 1885. I. 24.
- 48/ Közelebb kell hozni egymáshoz az ipart és a földművelést. Uj folyam 1-ső év 34. 1.o. 1882. VIII. 19.
- 49/ Nagyságos járdataposók. III. 36. 3.o. 1877. IX. 9.
- 50/ Munka és ipar. III. 36. 1.o. 1877. IX. 9.
- 51/ Iparunk fejlődésének akadályai. XVII. 9. 1.o.
- 52/ Lásd 48/ jegyzetet!
- 53/ Gentry és ipar. VI. 28. 1.o. 1887. VII. 10.
- 54/ Félelem a munkától, hajlam a tudományos pályára. M.K.L. IV. 5. 1.o. 1885. I. 31.
- 55/ Lásd a 48/ jegyzetet!
- 56/ Uo.
- 57/ A kereskedelmi miniszter nyilatkozatai. XVIII. 43. 1.o. 1892. X. 23.
- 58/ Trefort Ágoston /1817-1888/ 1872-től haláláig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Alsófoku ipariskolákat /inasiskolákat/ létesített, kezdeményezője volt a középipariskolának. Rajztanár-képzőt, iparművészeti tanodát alapít- ott. Ujjászervezte az iparművészeti muzeumot, fejlesztette a technológiai muzeumot, a polgári iskolákhoz tanmühelyet hívott életre. Iparos segédek és munkások részére szaktanfolyamokat indított /építő, fűtő, gépkezelő, malom/. A Műiparegylet alapítója és elnöke. "Művészi Ipar" névvel folyóiratot indít- ott. A dualizmus korában a maga hatáskörében a legtöbbet tette gyakorlati téren a hazai ipartámogatására./ Gelléri: A magyar ipar uttörői. 273-275.o./
- 59/ Házi iparunk, tekintettel a nagyiparra. VIII. 9. 2-6.o. 1892. II. 28.
- 60/ Uo.
- 61/ "Csak magában Páris iskoláiban 1118 gyalupad, 300-nál több esztergapad és közel 100 lakatos sutu működik." 1892. III. 6.
- 62/ Házi iparunk, tekintettel a nagyiparra. XVIII. 10. 2-4.o. 1892. III. 7. Részletesen lásd a VIII. fejezetben!
- 63/Gelléri Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből. 815-823.o.
- 64/ Iparosok képviseltetéséről a törvényhozásban. I. 2. 2-3.o. 1875. I. 10.
- 65/ A városok és a polgári elem. XVIII. 32. 1.o. 1892. VIII. 7.
- 66/ A magyar kereskedők országos értekezlete Szegeden. V. 18. 2.o. 1886. V. 2. Azaz: mennyivel lehetne növelni adók formájában az állam bevételeit?
- 67/ Hivatalos körök közömbössége a magyar ipar iránt. 1888. VII. 22.
- 68/ Közgazdasági képviselő. XVIII. I. 1.o. 1892. I. 3.
- 69/ Az ötéves jövendő. VI. 26. 21.o. 1887. VI. 26.
- 70/ Az osztrák-magyar vámtarifa revízió kérdése. I.évf. 21. 1882. V. 20.

- 71/ Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790 - 1848. 237-238.o.
- 72/ Mérei id.m. 240.o.
- 73/ Lásd a 70/ jegyzetet!
- 74/ A nagyváradi ipartestület mozgalma az iparosok cenzusának leszállítása érdekében. XVIII. 22. 5.o. 1892. V. 29.
- 75/ A magyar képviselőház költségvetési tárgyalásai ipari és közgazdasági szempontból tekintve. VI. 4. 2-3.o. 1887. I. 23.
- 76/ Lásd a 68/ jegyzetet!
- 77/ Veszedelmes jelenségek orvoslása. VII. 30. 1.o. 1888. VII. 22.
- 78/ Ivánkovits János felszólalása a költségvetés tárgyalásakor. VIII. 20. 2.o. 1889. V. 19.
- 79/ Ipar és politika. Új folyam II-ik év 3. 1.o. 1883 I. 20.; és: Iparosok képviseltetéséről a törvényhozásban. I. 2. 2-3.o. 1875. I. 10.
- 80/ Iparosérdekeink képviseletéről. /Követválasztás előtt/ IV. 27. 2.o. 1878. VII. 6.
- 81/ Új képviselők. IV. 48. 1.o. 1878. XII. 1.
- 82/ Mudrony Soma 1871- 1897 között az Országos Iparegyesület igazgatója. A Budapesti Munkásképző Egylet elnöke. A "Magyar Ujság", "Anyagi Érdekeink", "Magyar Ipar" szerkesztője, több más lapnak közgazdasági munkatársa, közgazdasági szakkönyvek, ipariskolai tankönyvek szerzője. Két ízben országgyűlési képviselő, az ipartörvény revíziójának előadója. Sokat tett a kiállítások népszerűsítése érdekében, szövetkezetek terjesztéséért, az iparnak nyújtandó állami kedvezmények elnyeréséért, munkásbiztosítási kérdésekben és munkáslakások építéséért. Kossuth elismerőleg nyilatkozott közgazdasági képességeiről. - /Gelléri Mór: A magyar ipar uttörői. 301-304.o.; és Gelléri: Hetven év...937.o./
- 83/ Lásd a 69/ jegyzetet!
- 84/ A magyar iparosok hitelviszonyairól. Új folyam II-ik év. 2. 1.o. 1883. I. 13.
- 85/ Uo.
- 86/ Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal 1891-ben. XVIII. 39. 1-2.o. 1892. IX. 25.
- 87/ Csikós Gyula: Háziiparunk, tekintettel a nagyiparra. VIII. 9. 2-6.o. 1892. XI. 28. - Hasonló feladat lett volna ez, mint ami ma megvalósul a politechnikai oktatásban.
- 88/ Kossuth az iparügyekről. 1889. V. 12.
- 89/ Kereskedelmi és iparkamarák...XVIII. 32. 2-4.o. 1892. VIII. 7.
- 90/ Lásd 57/ jegyzetet!
- 91/ Gaál Endre: Adatok Szeged 1859-60. évi történetéhez. 27.o.
- 92/ Kisvárosi iparosaink anyagi hanyatlásának és tönkrementésének okai. I. 1. 2-3.o. 1875. I. 1. /Lásd részletesebben a VI. fejezetben!/
93/ Lásd a 89/ jegyzetet!
- 94/ Egy kis refleksió. IV. 2. 1.o. 1885. I. 10.
- 95/ A kézműipar és gyáripar közti határvonalak. Új folyam 1-ső év. 15. 1.o. 1882. IV. 8.
- 96/ Halálharang és bölcsődal. VIII. 8. 3-4.1. 1889. II. 17.
- 97/ Uo.

- 98/ A magyar ipar akadályai. Uj folyam II-ik év. 11. 1.o. 1883. III. 17.
99/ Lásd a 94/ jegyzetet!
100/ Gentry és ipar. VI. 28. 1.o. 1887. VII. 10.
101/ Lásd a 92/ jegyzetet!
102/ Szaktanácskozások iparunk érdekében. VIII. 31. 1.o. 1889. VII. 28.
103/ Lásd a 74/ jegyzetet!
104/ Lásd a 81/ jegyzetet!
105/ Ivánkovits János beszéde a költségvetés tárgyalásakor. VIII. 20. 2.o. 1889. V. 19.
106/ Szilágyi id.m. 8., 65-66.o.
107/ Berend - Ránki: Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet-Délkelet-Európában. 42.o.
108/ Sándor Vilmos: A nagyipari fejlődés Magyarországon 1867-1900. 515-515.o.
109/ Szilágyi id.m. 60.o. - Magyarország lakossága 1900-ban 16 838 255. Az iparban dolgozók száma összesen: 1 649 279. Ebből a kisipari munkásság száma: 432 091. /Sándor id.m. 602.o./
110/ Szilágyi id.m. 61.o.
111/ Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogramok. 28.o.
112/ Szilágyi id.m. 14-15.o.
113/ A szegedi iparosok rendkívüli közgyűlése. I. évf. 30. 1.o. 1875. VIII. 7. - Már Beksics Gusztávnak a nemzetiségi vidékeken létesítendő ipar érdekében mondott beszédéhez az Alföldi Iparlap hozzáfűzi, hogy a kormánypárti képviselők közül is egyre többen állítják, hogy Magyarország csak az önálló vámterület mellett virágozhatik föl. /A földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium költségvetése 1885-re. IV. 4. 1.o. 1885. I. 24./

III. fejezet

- 1/ Corpus Juris Hungarici /Magyar Törvénytár/ 1836 - 1868. törvénycikkek
2/ Uo.
3/ Uo.
4/ Uo.
5/ Uo.
6/ Gelléri: Hetven év...29-30.o.
7/ Gelléri: Ötven év...419-423.o.
8/ Gelléri: Ötven év... 433.o. - A kereskedelmi miniszterhez beérkezett 26 szaktestület "a jelenlegi állapot mellett", és csak 5 nyilatkozott ellene. Ah ellene nyilatkozó vélemények sem saját meggyőződésből származtak, hanem kimutathatóan Mudrony Soma: "Vámügy és Magyarország közgazdasági újjászervezése" c.könyvének érveire hivatkoztak.
9/ Gelléri: Ötven év...430-432.o.
10/ Mérei: Magyar politikai pártprogramok. 37.o. - A zempléni 12 pontra vonatkozólag lásd: Mérei: Magyar polgári pártok programjai. 84-89.o. A Jobboldali Ellenzék /1875-1878/tagjai ókonzervatív, nagybirtokos arisztokrácia, részben liberális nagybirtokosok soraiból kerülnek ki. Az alapító báró Sennyey Pál visszavonulása után Apponyi vezetése alatt már erősen eltávolodtak a feltétlenül udvarhű, ókonzervatív irányvonalától./Mérei: 363.o./

- 11/ Egyesült Ellenzék /1878-1880/ Apponyi Albert gróf vezetése alatt konzervatív nagybirtokosokból, liberális volt középnemesi birtokosokból, közhiatalnokokból és liberális értelmiségiekből állott. A meglehetősen vegyes társadalmi tagozódású és különböző nézetű képviselői csoport nem sokáig tudott a magyar parlamentben hatékony párttényező lenni. /Mérei: A magyar polgári pártok programjai. 359-360/
- 12/ Az ipar a törvényhozásban. I. 41. l.o. 1875. X. 23.
- 13/ Uo.
- 14/ Nemzetgazdasági igényeink csoportosítása érdekében. I. 5. l.o. 1875. II. 10.
- 15/ Uo.
- 16/ Határozati javaslat külön vámterület ügyében. I. 15. 1-2.o. 1875.V.8.
- 17/ Uo.
- 18/ Uo.
- 19/ A szegedi közgazdasági tanácskozmányok. I. 16. l.o. 1875. V. 10.
- 20/ Délutáni ülés május 9-én. I. 17. l.o. 1875. V. 10.
- 21/ A szegedi mozgalmakról. I. 19. 2.o. 1875. V. 22.
- 22/ Uo.
- 23/ A vámpolitikai áramlat. I. 25. l.o. 1875. VII. 3.
- 24/ Az önálló vámterület híveihez. I. 48. 3-4.o. 1875. XII. 11. - További kívánságok: erőteljesebb közúti és vasutépítés; parlagi földek művelés alá vétele; országutak mellett gyümölcs- és eperfák ültetése /utóbbi a selyemhernyótenyésztés érdekében/; a kishartai-majsai-halasi-szegedi csatorna megépítése, a bánáti "Aranka" csatorna újraásatása; elveszett keleti piacok visszaszerzése.
- 25/ Az önálló vámterület érdekében. - A szegedi ipartársulat kérvénye. I. 48. 2-3.o. 1875. XII. 11.
- 26/ Uo. és: Az országos magyar nemzetgazdasági 100-as bizottság kérvénye. I. 49. 2-3.o. - Hasonló értelmű föliratban foglalt állást a váci általános ipartársulat, a miskolci általános ipartársulat, a zalaegerszegi csizmadia ipartársulat, a verpeléti vegyes ipartársulat, az egri és kecskeméti iparegyesület és az egri általános ipartársulat. - A váci általános ipartársulat. II. 8. l.o. 1876. I. 8. A miskolci általános ipartársulat. II. 13. l.o. 1876. I. 15. A verpeléti vegyes ipartársulat. II. 12. 2.o. 1876. III.18. Eger város összes iparosainak kérvénye. II. 5. 2.o. 1876. I. 29. A kecskeméti ipartestület. II. 6. 2.o. 1876. II. 5. A bank és vámügyben. III. 17. l.o. 1877. IV. 29.
- 27/ Az önálló magyar vámterület híveihez! I. 48. 3-4.o. 1875. XII. 11.
- 28/ Uo.
- 29/ Uo.
- 30/ Uo.
- 31/ Az önálló vámterület érdekében. II. 4. l.o. 1876. I. 22.
- 32/ Uo.
- 33/ Uo.
- 34/ Uo.
- 35/ Uo.
- 36/ Az önálló vámterület ügye a budapesti kereskedelmi és iparkamarában. II. 11. l.o. 1876. III. 11.

- 37/ A vámügyi egyezkedés. II. 18. 1.o. 1876. IV. 29.
- 38/ Uo.
- 39/ Sándor Vilmos: A nagyiparú fejlődés Magyarországon 1867-1900. 59-60.o.
- 40/ A kiegyezés pontozatai. II. 21. 2.o. 1876. V. 13.
- 41/ Lásd a 39/ jegyzetet!
- 42/ Az Elbátók keletre élő junkerek, középbirtokosok az 1848-as forradalom előtti állapotok visszaállítására törekedtek. 1876-ben a jobboldali erők összefogása céljából megalapították a Német Konzervatív Pártot. - A Szabad Konzervatív /Birodalmi/ Párt /1866/ a junkerek azon csoportját foglalja magában, akik a mezőgazdaságban rátértek a kapitalista fejlődésre, helyeselték az ipar támogatását és támogatták Bismarckot. A junkerek előző csoportjával ellentéteik miatt kiléptek a Konzervatív Pártból és megalapították a fenti pártalakulatot. 1878-ig a két konzervatív frakció nagyjából azonos arányt képviselt a Reichstagban, de 1878-tól kezdve a Német Konzervatív Párt került fölénybe, és ezt a fölényét az első világháborúig megtartotta. /Tokody - Niederhauser: Németország története. 192 - 200.o./
- 43/ Sándor id.m. 60-62.o.
- 44/ Az önálló vámterület mellett. II. 26. 1-2.o. 1876. VI. 17.
- 45/ Ujabb védegyeleti mozgalom. II. 67. 2.o. 1876. XI. 26.
- 46/ Iparpártoló egyesület. II. 64. 2-3.o. 1876. XI. 5.
- 47/ Az újabb vámtarifák, Új folyam 1-ső év 9.sz. 1882. 25. 1.o.
- 48/ Kossuth a külön vámterületről. 1884. VII. 24.
- 49/ Kossuth az iparügyekről. 1884. VII. 5. Geeléri Mór: Az újabb ipari mozgalmak köréből. 30.o.
50. Au Magyarország ipari és közgazdasági szempontból tekintve. III. 42. 11.o. 1884. X. 18.
- 51/ Uo.
- 52/ Gelléri: 50 év...440-443.o. - Gelléri: 70 év...140-148.o.
- 53/ Gelléri: 70 év...139-140.
- 54/ Az "Iparügyek" c. lap felhívására 1896-ban megkérdezett 64 gazdasági egyesület közül 56 az önálló vámterület mellett, és csak 5 a közös vámterület mellett nyilatkozott. Az arány éppen megfordította a jó 20 évvel korábbinak. - Iparügyek, 1896. jan. 15. - Lásd még a 8/ jegyzetet!
- 55/ Sándor: A nagyipari fejlődés Magyarországon. 3838.o.
- 56/ Uo.
- 57/ Sándor id.m. 567.o.
- 58/ Sándor id.m. 382-385.o.
- 59/ Az ipar a törvényhozásban. I. 41. 1.o. 1875. X. 23.
- 60/ Gelléri: 50 év... 412-419.o.
- 61/ Gelléri: 70 év...183.o.
- 62/ Gelléri: 50 év...416.
- 63/ Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett országgyűlés Képviselőházának Naplója. VII. kötet. Budán, 1873. 11.o.
- 64/ A nemzetgazdasági tanácskozmány előkészítő bizottságának körlevele. I. 13. 1.o. 1875. IV. 24. és: A szegedi közgazdasági tanácskozmányok. I. 16. 1.o. 1875. V. 10.
- 65/ Uo., és: Elmélkedés követválasztások előtt...I. 6. 1.o. 1875. II. 20.

- 66/ Az országos magyar nemzetgazdasági 100-as bizottság kérvénye. I. 49. 3.o. 1875. XII. 18.
- 67/ A bankkérdésről. I. 42. 1.o. 1875. X. 30.
- 68/ Uo.
- 69/ A bankkérdésről. I. 43. 1.o. 1875. XI. 6.
- 70/ A szegedi népgyűlés. II. 18. 2.o. 1876. IV. 29.
- 71/ Lásd 40/ jegyzetet!
- 72/ A bank- és vámügyben. II. 23. 1-2.o. 1876. V. 27.
- 73/ A bankkérdésben. III. 6. 2.o. 1877. II. 11.
- 74/ A válság be van fejezve. III. 8. 1.o. 1877. II. 25.
- 75/ Ráth Károly /1838-1908/ Szegeden született. Budapesti kereskedelmi és iparkamara elnöke. Gyáros, országgyűlési képviselő, a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja. Több iparos szervezet létesítője, elnöke. Jelentős a tevékenysége több belföldi és külföldi kiállítás megszervezésében, ezekben nemcsak, mint szervező, hanem bíráló bizottsági tag is működik. Több törvényjavaslat szerzője, tarifa-szakértő. A technológiai múzeum egyik életrehívója. Több ipari szaklapnak /Kézműiparosok Lapja, Ipartársulati Lapok, Iparügyek/ szerkesztője. - Gelléri: A magyar ipar uttörői. 294-300.o.
- 76/ Ráth Károly országgyűlési képviselő beszéde a banktörvényjavaslat tárgyában 1877. X. 30-án; és 1877. XI. 4. III. évf. 44.sz.melléklet.
- 77/ Hírek és apróságok. Népgyűlés...III. 47. 3.o.
- 78/ Uo.
- 79/ Hírek és apróságok. Népgyűlés. III. 49. 1877. XII. 9.
- 80/ Az iparosok az autonóm vámtarifa ellen. III. 52. 2-3.o. 1877. XII. 30.
- 81/ Berend-Ránki: Az ipari forradalom kérdéséhez...45-46.o. - Ilyenek az 1863-ban alakult Román Bank, Szerbiában az 1883-ban létesült Nemzeti Bank. - A bankrendszer fejlődése - többnyire nyugati, de már osztrák-magyar tőkével is! - általában lassu, csak a századfordulóra élénkül föl. Lengyelország orosz megszállás alatti területén a 70-es években szaporodnak el a bankok.

IV. fejezet

- 1/ Vogel Sebestyén 1816-ban 130 munkást alkalmazott! - "Kiváltságolt üzem" működéséhez kaptak engedélyt ujitásaik, találmányaik miatt pl.Czisch András lőcsei takács, Gebrecht Frigyes kassai kalapos, Kemniczer János pesti timár, Remold Károly és Kávér Ferenc /előbbi tűzifecskendőt, utóbbi ujfajta borlepároló készüléket talált föl/. - Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 82-93.o.
- 2/ Ottó Ede: A német kézművesség történetéből. Iparosok olvasótára. Lampel Róbert kiadása. Budapest, 1902. 82-88.o.
- 3/ Mérei id.m. 246.o.
- 4/ Lippay István: Az ipartestületekről...79.o.
- 5/ Lippay id.m. 80.o.
- 6/ Lippay id.m.82-83.o.
- 7/ Lippay id.m. 80-84.o. és Mérei:Magyar iparfejlődés 376-377.o.
- 8/ Szilágyi: A kisipari szövetkezeti mozgalom...14.
- 9/ Lippay id.m. 84-90.o.
- 10/ Lippay id.m. 90-94.o.

- 11/ Gelléri: 60 év...473.o.
- 12/ Gelléri id.m.473-474.o.
- 13/ Iparhatóságok első fokon községekben a szolgabíró, rendezett tanácsu városokban a városi tanács, törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőrkapitány; másodfokon thj. városokban a városi tanács - másutt az alispán; harmadfokon maga a minisztérium.
- 14/ Magyar Törvénytár 1872. VIII. tc.
- 15/Iparbizottság Szegeden. 1877. V. 27. III. 21. 2-3.o. Iparbizottság szabályrendelete.
- 16/Az ipartörvény módosítására benyújtott előmunkálat. I. 15. 2-4.o. 1875. V. 8.
- 17/ Gelléri: 50 év...474-477.o. /Részletesebben lásd a VI. fejezetben!/
18/Az ipartörvény revíziója tárgyában. II. 8. 1.o. 1876. II. 19.
- 19/ Mudrony Soma: Indoklás az ipartörvény módosításáról szóló törvényjavaslathoz. II. 11. 1-3.o. 1876. IV. 11. és: Hilf: A szegedi iparosság története 44-116.o.
- 20/ Lásd a 16/ jegyzetet!
- 21/ Vám- és kereskedelmi szerződésről szóló 1867. XVI. tc.
- 22/ Az ipartörvény módosítása. I. 31. 1.o. 1875. VIII. 14.
- 23/ Lásd a 16/ jegyzetet!
- 24/ Szakosztályi ülések. I. 17. 2.o. 1875. V. 10.
- 25/ Törvényjavaslat az ipartörvény módosításáról. II. 9. 2-3.o. 1876. II. 26.
- 26/ Mudrony: Indoklás...II. 11. 1-3.o. 1876. IV. 1.
- 27/ Mudrony: Indoklás...II. 12. 2-3.o. 1876. IV. 8.
- 28/ Gelléri Mór: Az 1876. évi országos ipar-, termény- és állatkiállítás emlékkönyve. 84. o.
- 29/ Gelléri: Kiállítási emlékkönyv...83-86.o.
- 30/ Gelléri: 50 év...513-517.o.
- 31/ Egy régebbi kérelem sorsa. Új folyam 1-ső év 1-2.o. 1882.III.4.
- 32/ Uo.
- 33/ Ráth Károly emlékirata az iparosítás ügyében. Új folyam II-ik év 28. 1.o. 1883. VII. 14.
- 34/ Lippay: Az ipartestületekről...95-99.o.
- 35/ Gelléri: 70 év...32.o. és Gelléri: 50 év...482.o.
- 36/ Az ipartörvény javaslata. II. 50. 1.o., II. 51. 2-3.o. 1883.XII.15.,22.
- 37/ Az új ipartörvényjavaslat. III. 7. 1.o. 1884. II. 16.
- 38/ Az országos ipari értekezlet. III. 8. 3.o. 1884. II. 23.
- 39/ A magyar képviselőház tárgyai a magyar iparügyben. III.10. 1-2.o. 1884. III. 8.
- 40/ Magyar Törvénytár. 1884. évi XVII. tc.
- 41/ Gelléri: 50 év...485-487.o.
- 42/ Lippay: Az ipartestületekről...99-102.o.
- 43/ Gelléri: 70 év...115-116.o.

44/ Gelléri: 50 év...520-521.o.

45/ Jegyzőkönyv. VII. 38. 5-7.o. 1888. IX. 16.

V. Fejezet

1/ Johan Slokar: Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz Josef I. 211.o.

2/ Slokar id.m. 215-223.o.

3/ Konek Sándor: Az ausztriai-magyar monarchia statisztikai kézikönyve. 319-320.o.

4/ A Centrum-frakció azon a napon alakult meg a Reichstagban, amikor Bismarck birodalmi kancellár lett, azaz 1871.március 21-én. /A ~~nép~~ onnan ered, hogy képviselői a Reichstag középső padsorait foglalták el./ Célja: az állami centralizáció helyett decentralizáció, a katolikus egyház befolyásának növelése és szövetség Ausztriával. Tömegbázisát a délnémet parasztság, a kispolgárság, a munkásság egy része adta, de poroszellenes magatartása miatt népszerű volt Elzász-Lotharingiában és a lengyel lakosság körében. A párt mögött pénzügyileg a sziléziai és wettfáliai burzsoázia állt. A pénzügyi háttér ellenére a 70-es években a néptömegek előtérbe kerülése az egykori konzervatív-katolikus tömörülést a kisemberek pártjává tette. A párt hamarosan a birodalmi gyűlés egyik legerősebb pártja lett. A pártra adott szavazatok száma a századforduló előtt elérte a másfél milliót, utána pedig 2 millió fölé emelkedett. Minthogy a 80-as években a többi konzervatív párttal együtt a szavazatok többségét szerezte meg, Bismarck kénytelen volt a Centrummal szövetségre lépni. /A szocialisták elleni fellépés különben is megegyezett a Centrum érdekeivel./ Bismarck előbb csökkentette, majd teljesen megszüntette a "kultur-harc"-ot. A Centrum a gyarmatpolitikára fordítandó hitelek kérdésében együttműködésre is hajlandó volt a szociáldemokratákkal, mert attól tartott, hogy az adóemelések a ~~kisemberek~~ körében elégedetlenséget váltanak ki, ez pedig a párt népszerűségének csökkenésére vezethet. /Tokody-Niederhauser: Németország története. 202-212.o./

5/ Dr Wolfgang Treue: Deutsche Parteiprogramme 1861-1961. 62.o.

6/ Treue id.m. 70.o.

7/ Treue id.m. 79.o.

8/ Mérei: Magyar politikai pártprogramok. 29.o.

9/ Lippay: Az ipartestületekről...84-90.o.

10/ Lippay id.m.90.94.o.

11/ Magyar Törvénytár 1872. VIII. tc.

12/ Uo.

13/ A "szegedi ipartársulat" ügyszabályai. I. 32, 3-4.o. 1875. VIII,21.

14/ Hírek és apróságok. A "szegedi iparház". III. 13. 3.o. 1877. IV. 22.

15/ A szegedi "iparosok háza" jelentősége. III. 7. 1.o. 1877. II. 18.

16/ Ráth Károly interpellációja az ipartörvény revíziója tárgyában. II. 8. 1.o. 1876. II. 19.

17/ Az Országos Iparegyesület törvényjavaslata az ipartörvény módosításáról. II. 9. 2-3. 1876. II. 26.

18/ Mudrony: Indoklás...II. 11. 1-3.o. 1876. IV. 1.

19/ Egy régebbi kérelem sorsa. Új folyam 1-ső év 1-2.o. 1882. III. 4.

- 20/ Az ipartörvényjavaslat. II. 50. 1.o., II. 51. 2-3.o. 1883.XII.15.,22.
- 21/ Lippay: Az ipartestületekről...26.o.
- 22/ Az 1884. XVII. tc. és az Országos Ipari Értekezlet. III. 8. 3.o. 1884. II. 23.
- 23/ Egyhangulag kimondatott. III. 34. 1.o. 1884. VIII, 23.
- 24/ A szervezkedés kérdése. III. 20. 1.o. 1884. V. 17. - gróf Zichy Jenő, az Országos Iparegyesület elnöke. Külföldi tanulmányutjai során a vízépitést, a csatornázást tanulmányozza. 1868-ban kidolgozta az Alföld csatornázási tervét. E munkájáért Szeged város díszpolgárává választotta. Javaslatot dolgoz ki a textilipar fejlesztésére. Az iparoktatást anyagilag is támogatja. 1879-ben a nagysikerű székesfehérvári kiállítás elnöke, 1881-ben a női iparkiállításé, 1885-ben egyik rendezője a budapesti országos kiállításnak. Három expedíciót szervezett Kelet-Ázsiába, amelyről gazdag régészeti, néprajzi, botanikai anyaggal tért haza. /Gelléri: A magyar ipar uttörői 290-93/
- 25/ Hilf: A szegedi iparosság története. 132-139.o. és Kulinyi: Szeged új kora. 669-670.o.
- 26/ Kulinyi id.m. 309-311.o.
- 27/ Ipartestületi ügyek. A szegedi ipartestület alapszabályai. 1888. IV.8.
- 28/ A szegedi ipartestület munkaközvetítő intézete. VI. 25. 4.o.1887.VI.19.
- 29/ A szegedi ipartestület szállója. XII. 2. 5.o. és: A szegedi ipartestület évi jelentése 1891-ről. XVIII. 7. 2-3., 1891. I. 11. és II. 1.
- 30/ Uo.
- 31/ Az iparosok társas kirándulása. VI. 29. 6.o. 1887. VII. 17.
- 32/ A szegedi ipartestület évi jelentése 1891-ről. XVIII. VII. 2-3.o. 1892. II. 1.
- 33/ A szegedi ipartestület működése. 1889. V. 26.,
- 34/ Lippay: Az ipartestületekről...28.o., 99-102.o.
- 35/ Lippay id.m. 103-105.o.
- 36/ Gelléri: 50 év...520-525.o.
- 37/ Gelléri: 70 év...740.o. - Nálunk az első világháború után mégis létrejött a Kézműves Kamara. - Azt a szerepet, amelyet Németországban a Handswerkkammer töltött be, az 1932. VIII. tc-el életrehozott Ipartestületek Országos központja, töltötte be. - Lippay: Az ipartestületekről...121-122.o.
- 38/ Lippay id.m. 110-121.o.
- 39/ A Szegedi Híradóban Vass Pál álláspontja. - Hírek. A szegedi gazdaság jövőjével...II. 58. 2.o. 1876. XII. 3.
- 40/ dr Radó Dezső - Dr Diczig Alajos: A kereskedelmi és iparkamarák hazánkban és a külföldön. 14.o.
- 41/ Tonelli Sándor: A szegedi kereskedelmi és iparkamara ötvenéves története. 4.o.
- 42/ Radó Diczig id.m. 43-169.o.
- 43/ Tonelli id.m. 4.o. - A 40-es években a kamaráról lásd Mérei: Magyar i-
- 44/ Konek Sándor id.m. 322.o. /parfejlődés 237-238.o.
- 45/ Tonelli id.m. 5-7.o. - Gelléri: 50 év...499-501.o.
- 46/ Gelléri: 50 év...495-496.o.
- 47/ Tonelli id.m. 11-17.o.
- 48/ Az október 5-iki szaktanácskozás. VIII. 40. 1.o. 1889. X. 6. és Gelléri: Az újabb ipari mozgalmak köréből. 190-191.o.

- 49/ Kereskedelmi és iparkamarák. XVII. 1. 1.o. 1891. I. 4.
- 50/ Uo.
- 51/ Tonelli id.m. 17-20.o.
- 52/ Közgazdasági intézmények. - Kulinyi id.m.669.o.,
- 53/ Kereskedelmi és iparkamarák jelentése 1891-ről. XVIII. 21. 2-4.o. 1892.V.22.
- 54/ Tonelli id.m. 2o., 159-175.o.
- 55/ Az országos magyar iparegyesület ujjaszervezése. I. 39. 2.o. 1875. X.99.
- 56/ Gelléri: 70 év... 9-10.
- 57/ Uo. - Kossuth előbb az Iparegyesület vezetésére Széchenyit szeretne volna megnyerni, de miután ez "Ausztriával való vegyesházasságuknál" fogva rendkívül kényes természetű, és nem akarja vele a gazdasági téren viszonyunkat kiélezní, nem vállalta a vezetést. Csak emután került Batthyány Lajos fölkérésére a sor. - Gelléri: 50.év...329.o.
- 58/ Gelléri: 70 év...10.o.
- 59/ Az országos iparegyesület jövő évi működési köre. XVII. 25. 1-4.o. 1891. VI. 21.
- 60/ Gelléri: 50 év...147-150. és 412.o.
- 61/ A szegedi osztály elnöke: Kárász Benjámín, jegyzője: Aigner Ferdinánd, pénztárosa: Felmayer Antal. - Gelléri: 50 év...147-150.o.
- 62/ A Társaság első részvényesei között szerepel 500 Ft értékű részvénnnyel a szegedi Klauzál Gábor és Szilber Antal. Gelléri: 50 év...160-184. és 234-250.o.
- 63/ Gelléri: 70 év... 15.o.
- 64/ A Magyar Országos Iparegyesületnek 1868-ban 1700 tagja volt. Erdélyben - főleg a szász területeken - már korábban is voltak iparegyesületek. Ezek tagjainak száma 1868-ban 751. - Konek id.m. 319-320.o.
- 65/ Konek id.m. 319.o.
- 66/ Gaál Endre: Adatok Szeged 1859-60. évi történetéhez. 36.o.
- 67/ Kulinyi id.m.305-306.o.
- 68/ Hírek. A polgári kör bucsuestélye. II. 65. 3.o. 1876. XI. 12. - Hilf id.m. 122-123.o.
- 69/ A szegedi iparos ifjak képző és segély egylete. XVIII. 13. 4.o. 1892. III. 27.
- 70/ A szegedi iparos ifjúsági egylet alapszabályai. II. 15. 2-3.o. 1876. VI. 10.
- 71/ Segédeink érdekei. III. 15. 1.o. 1877. IV. 15.
- 72/ Uo.
- 73/ Az iparos ifjúsági egyletek vándorgyűlései. II. 64. 1-2.o.1876.XI, 5.
- 74/ Az iparos ifjúsági egyletek veszprémi vándorgyűlése. III. 23. 2-3.o. 1877. VI. 3.
- 75/ A b.-csabai vándorgyűlés. A vezéregylet évi jelentése. 1878.VI.10.1-3.o.
- 76/ Gaál Endre: Válogatott dokumentumok a szegedi ipari munkások szocialista szakmai szervezkedésének történetéből 1890-1900. 14.o.
- 77/ Gelléri: 50.év...608-609.o.
- 78/ Gelléri: Szociális napi kérdések. 402-405.o.

79/ Gaál Endre: A szegedi ipari munkásság 1905 előtti szakmai szervezkedésének néhány kérdése. 6.o. - Gaál: Adatok Szegedről. 36.o. - Gaál: Válogatott dokumentumok...14.o.

VI. fejezet

1/ Gelléri: 50 év...526-527.o.

2/ Uo.

3/ Uo.

4/ Az iparkamarák és a hadfölszerelés, I, 46. 2.o. 1875. XI. 27.

5/ A szövetkezés jövőjéről. XVIII. 28. 2.o. 1892. VII. 10.

6/ L.Morton: Az angol nép története. I.k. 454-455.o. - Ilyen volt a hulli Malomellenes Szövetség 1795-ben és a devonporti Egyesületi Malom 1817-ben.

7/ Uo.

8/ Szilágyi: A kisipari szövetkezeti mozgalom...10.o.

9/ Az angol szövetkezetek évi gyűlése. XVIII, 28. 4.o. 1892. VII. 10.

10/ Morton id.m. 455.o. és Szilágyi id.m. 11.o.

11/ A rochdalei szövetkezet céljai és alapszabályai. XVII. 33. 3.o. 1891. III. 16. és a 9/ jegyzet.

12/ Tokody-Niederhauser: Németország története 182.o. és Lippay: A kisipari hitelügy története és reformjának módja. 21.o.

13/ Szilágyi id.m. 9-11.o.

14/ Treue: Deutsche Parteiprogramme. 60.o. és 66.o.

15/ Treue id.m. 79-84.o.

16/ Marx: A tőke. I. kötet. Budapest, Szikra, 1949. 822.o.

17/ Szilágyi id.m. 5-7.o.

18/ Mérei: Magyar iparfejlődés. 244-245.o.

19/ Gelléri: 70 év...15-16.o.

20/ Gelléri: Az újabb ipari mozgalmak köréből. 31-32.o.

21/ Szilágyi id.m. 17.o.

22/ Szilágyi id.m. 52-53.o.

23/ Szilágyi id.m. 19.o.

24/ Gelléri: 50 év... 513-517.o. és Szilágyi id.m. 20.o.

25/ Ráth Károly interpellációja az ipartörvény revíziója tárgyában. II. 8. 10. 1876. II. 19.

26/ Ipartörvény javaslata. II. 50. 1.o., II. 51. 2-3.o. 1883. XII. 15., 22.

27/ Magyar Törvénytar. 1884. XVII. tc. 126.§

28/ Ipartestületi ügyek. VII. 15. 6.o. 1888. IV. 8.

29/ Szilágyi id.m. 21.o.

30/ A katonai szükségletek szállítása. II. 3. 1.o. 1876. I. 15. - Heyduk Ambrus: Az országos iparos szövetség és iparosaink. II. 28. 1-2.o. II. 29. 1-2.o. 1876. VII. 1., 8.

31/ Ráth Károly: A hadfölszerelés és a hazai ipar. III. 12. 1-2.o. 1877. III. 25.

32/ Gelléri: 50 év...528-529.o.

- 33/ Katonai szükségletek és a magyar ipar. IV. 23. 3.o. 1878. VI. 9.
- 34/ A szolnoki ipartársulat kezdeményezése a nyersanyag beszerzését illetőleg. III. 12. 2.o. 1877. III. 25.
- 35/ Jegyzőkönyv. XVIII. 22. 4.o. 1892. V. 29.
- 36/ A nagykovácsi csizmadiák nyersanyagbeszerzési szövetkezetének alapszabályai. III. 42. 2-3.o., 43. 2-3.o., 44. 2-3.o. 1877. X. 20., 28., XI. 4.
- 37/ Ipari raktárszövetkezet Budapesten. XVIII. 1. 5.o. 1892. I. 3.
- 38/ A budapesti értekezlet tárgyai a sajtó terén. VI. 14. 4-5.o. 1887. IV. 3.
- 39/ Iparos-szövetkezeteinkről. XVII. 5. 3.o. 1891. II. 1.
- 40/ Kis erők egyesülése. XVII. 25. 1.o. 1891. VI. 21.
- 41/ Szilágyi id.m. 22.o.
- 42/ Iparraktárszövetkezeteink kölcsönügye. XVIII. 42. 1.o. 1892. X. 16.
- 43/ Iparosok, szövetkezzetek! VII. 37. 6. 1888. IX. 7.
- 44/ Szövetkezeti tervezet. VII. 37. 6.o. 1888. IX. 7.
- 45/ Lapunk főszerkesztője. VII. 6. 7.o. 1888. II. 5.
- 46/ Az országos iparszövetség alapszabályai. VII. 48. 4-6.o. 1888. XI. 25.
- 47/ A szegedi bőripari szövetkezet. VI. 12. 8.o. 1887. III. 20.
- 48/ Iparosok és kereskedők. XVIII. 11. 1.o. 1892. III. 13. - Az ipartestület bőripari szakosztálya, nyersanyagraktárszövetkezete. /Kulinyi: Szeged új kora. 671.o./
- 49/ Bőripari szövetkezetünk. XVIII. 30. 4.o. 1892. VII. 24.
- 50/ Tízezer forintnyi munka Szeged bőriparosainak. XVIII. 5. 1.o. 1892. I. 31.
- 52/ Kulinyi id.m. 671.o.
- 52/ A hazai bőriparról. XVIII. 17. 4.o. 1892. IV. 24.
- 53/ Ipari szövetkezetek ügye. XVIII. 20. 4.o. 1892. V. 15.
- 54/ Szilágyi id.m. 55-57.o. - Ebből a szövetkezetből a századforduló után mellékhatásként egy termelőszövetkezet is kifejlődött. A nyersanyagbeszerző szövetkezet résztvett a közszállításokban /honvédségi, rendőrségi bakkanacs és csizma/. Az egyre bővülő termelő tevékenység arra indította a szövetkezeti tagokat, hogy megalakítsák az "Első Szegedi Cipő-, Csizma és Papucsos Termelő Szövetkezet"-et. Ez a termelő szövetkezet mindvégig kapcsolatban maradt a nyersanyagbeszerző szövetkezettel, amely a termelés számára kedvező feltételekkel szállította a nyersanyagot.
- 55/ Uo.
- 56/ Szövetkezeti mozgalmak. 1892. I. 3-4.o.
- 57/ Szegedi fa-/butor/ raktárszövetkezet. Kulinyi id.m. 671.
- 58/ Uo. és: A szegedi ipartestület évi jelentése 1891-ről. XVIII. 7. 2.o. 1892. II. 14. - Az ipari szövetkezetek eredményei láttán egy kiskereskedelmi, jellegű szövetkezet is alakult. A szegedi szállodások, kávéások, vendéglősök és korcsmárosok ipartársulatának szőlőgyártó szövetkezete 1894-ben alakult meg és változatlanul szép eredményeket ért el. Évente kb 600 ezer üveg szikvizet állít elő. Tagjainak - 300 db 30 Ft befizetett részjegy után - évente jeletős osztalékot fizet. A beszerző szövetkezetek fajtájába sorolható.
- 59/ Állandó iparos árucsarnok. Új évf. II. év. 44. sz. 2-3.o. 1883. XI. 3.
- 60/ Lippay id.m. 50-56.o.
- 61/ Lippay id.m. 56.o. és Szilágyi id.m. 32.o.

62/ Lippay 12.o.

63/ Berend - Ránki: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20.században. 78.o. és Berend-Ránki: Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet- Délkelet-Európában. 45-47.o.

64/ Berend - Ránki: Közép-Kelet-Európa... 102.o. és Berend - Ránki: Az ipari forradalom...45-47.o.

65/ Lippay id.m. 20.o.

66/ Lippay id.m. 66.o.

67/ Lippay id.m. 32-35.o.

68/ Lippay id.m. 34-35.o.

69/ Lippay id.m. 46.o.

70/ Lippay id.m. 62.o. és Szilágyi id.m. 28-31.o.

71/ A szegedi önszegélyező ^{egylet} szövetkezet, mint szövetkezet. VIII. 46. 5.o. 1889. XI. 17.

72/ Iparraktárszövetkezeti tanácskozások Szegeden. XVIII. 10. 1-3.o. 1892. III. 6.

73/ Magyar ipar és a szövetkezés. XVIII. 12. 4.o. 1892. III. 20.

74/ Fölvilágosítások.XVIII. 13. 1-2.o. 1892. III. 27.

75/ "Szövetkezeti értekezlet". XVIII. 9. 1-3.o. 1892. II. 28.

76/ Uo.- Az ipari szövetkezetek eredményességét jelzi, hogy a közös hadsereg és a honvédség mezőgazdasági szükségleteinek ellátására "Magyar gazdák hadseregellátási szövetkezete" is napvilágot látott, sőt, néhány év múlva az ország összes mezőgazdasági egyesületei szövetkezetbe tömörültek. Még ugyanebben az évben városunkban egy "vendéglős szövetkezet" is alakult 72 alapító taggal. Átvételnél a borok minőségét egy bizottság állapítja meg, amely az árat is megszabja. A tagok kötelesek boraikat a megállapított áron eladni, a fogyasztó közönség pedig jutányos áron jut kap élvezhető italt. - Magyar gazdák hadseregellátási szövetkezete. VII. 41. 3-5.o. 1888. X. 7. - Közgazdasági események naptára. XVIII. 15. 4.o. 1892. IV. 10. - Új szövetkezet. XVIII. 49. 4.o. 1892. XII. 4.

77/ Az I., II. és III. Internacionálé. 13.o.

78/ Id.m. 39.o.

79/ id.m. 39.o.

80/ Szilágyi id.m. 4, 21, 17-18, 24-25, 44, 51, 54-55.o. Dr Korányi Frigyes már a századforduló után, 1912-től, volt az OKH vezérigazgatója. Az általa említett 100-nál több szövetkezet már az 1910-es évekre vonatkozik. A tárgyalta időszakban azonban még nem érte el a számuk a százat. Korányi, a bankszakember, tisztán polgári szempontból /pénzügyi, ügyviteli/ bírálja az OKH-n belüli kisipari szövetkezeti rendszert. - Továbbá: Szilágyi id.n. 28, 16, 63.oldalak.

80 a/ Lenin: A szövetkezetekről. /Lenin művei 33.kötet. 467-475.o./

81/ A szövetkezés jövőjéről. XVIII. 28. 3.o. 1892. VII. 10. Iparosaink szövetkezése. - Mérei: Magyar politikai pártprogrammok. 29-30., 62., 253-254.o.

82/ A "Nemzeti Párt" Apponyi vezetésével alakult 1892-ben, agrárius, konzervatív földbirtokos elemekből. A "nemzeti" követelések tulajdonképpen 67-es alapon álló demagóg, álradikális és sovíniszta frázisokat jelentenek. A párt tagjai 1899-ben beolvadt a Szabadelvű Pártba, de 1903-ban onnan kiléptek, és 1904-ben újjászerveződtek. - Mérei: A magyar polgári pártok programjai. 370.o.

83/ A Néppártnak a szövetkezetekről kialakított nézetét jól jellemzi Prohászka Ottokár: "A szövetkezetek annak a keresztény elvnek az érvényesülését sürgetik, hogy a munka terméke legyen a munkásoké, a munka gyümölcse legyen a termelőké és ne ékelődjék folyton közbe a hálátlankodó közvetítő. A közvetítő az élősdi..." - Mérei: Magyar politikai pártprogramok. 181.o. és 179.o.

84/ Szövetkezés jövőjéről. XVIII. 28. 2.o. 1892. VII. 10.

85/ Ivánkovits János apát-plébános ur beszéde. XVIII. 4. 1.o. 1892. I. 24.

86/ Ivánkovits János beszéde a költségvetés tárgyalásakor. VIII. 20. 2.o. 1889. V. 19.

87/ Hangok a programbeszédék között. XVIII. 3. 3.o. 1892. I. 17.

88/ Lásd 85/ jegyzetet!

VII. fejezet

1/ Gelléri: Az 1876. évi magyar országos ipar-, termény- és állatkiállítás emlékkönyve. 43-44.o.

2/ Slokar id.m. 227-245.o. és Gelléri: Kiállítási emlékkönyv.

3/ Oltvai: Szeged multja írott emlékekben. 114-115.o.

4/ Gelléri: 70 év... 12-13.o. és Gelléri: 50 év... 48., 74-77.o.

5/ A szegedi országos ipar és terménykiállítás. I. 7. 1.o. 1875. III. 1.

6/ Kiállítási emlékkönyv. 374.o.

7/ Országos kiállítási előértekezéslet. I. 22. 1.o. 1875. VI. 12.

8/ Szeged nagy napjai. II. 39. 1.o. 1876. VIII. 22.

9/ Dr Szabóky Adolf piarista tanár. 1848-ba nemzetőr volt. Különösen az ipari szakoktatásban tűnt ki. Tankönyveket írt, a mesterinas iskola egyik kezdeményezője. Legényegyleteket szervez, ezekben szakmai tanfolyamokat indít. Segédek műveiből évente rendezett kiállításokat. Országos kiállításokon is közreműködött. Iparstatisztikákat szerkesztett. Előbb az Országos Ipari egyesület "kézműipari szakosztály"-ának elnöke, majd az Iparegyesület alelnöke. Több éven át szerkesztette az "Iparlap"-ot. /Gelléri: A magyar ipar uttörői. 276-281.o./

10/ Szeged nagy napjai. II. 55. 2.o. 1876. IX. 13.

11/ Kiállítási emlékkönyv. 105-264.o.

12/ Reizner: Szeged története. III. köt. 475.o.

13/ Kiállítási emlékkönyv. 366-367.o.

14/ Országos kiállítási kitüntetések. II. 67. 2.o. 1876. XI. 26.

15/ A kiállítási emlékkönyvre. II. 70. 3.o. 1876. XII. 17.

16/ Kiállítási emlékkönyv. 47-67.o.

17/ Kiállítási emlékkönyv. 69-75.o.

18/ Kiállítási emlékkönyv. 86-87.o. és 93-96.o.

19/ Kiállítási emlékkönyv. 91.o.

20/ Kiállítási emlékkönyv. 81., 374.o.

21/ Kiállítási emlékkönyv. 82.o.

22/ A párizsi kiállításon. III. 39. 3.o. 1877. IX. 30.

- 23/ Szeged iparosai a párisi világtárlaton, IV. 27. 3.o. 1878. VII. 6.
- 24/ A jövőévi országos kiállítás. Mo.
- 25/ A király és az országos kiállítás. IV. 4. 1-2.o. 1885. I. 24.
- 26/ A szegedi kiállításához. III. 51. 1.o. 1884. XII. 20.
- 27/ Baross Gábor emlékezete. XVIII. 24. 2.o. 1892. VI. 12.
- 28/ Gelléri: 50 év...~~405~~ 411.o. - 1873-ban az Iparegyesület 150 magyar munkást küldhetett Bécsbe a kiállítás tanulmányozására. 1876-ban Münchenbe 4 iparosnak, 1878-ban Párizsba szintén négynek tette lehetővé a kiállításra kijutást. Később ugyanígy az alsó-ausztriai, altonai, stb. kiállításokra is támogatta a kiutazást. Ugyanakkor viszont külföldi testületeket látott vendégül hazánkban.
- 29/ Gelléri: 50 év...405.o.
- 30/ Gelléri: 70 év...89.o.
- 31/ Reizner id.m. II. köt. 289.o.
- 32/ Gelléri: A magyar ipar uttörői. 164-167.o.
- 33/ Oltvai: Szeged multja írott emlékekben. 177.o.
Kötélgyár gőzerőre, III. 15. 3.o. 1877. IV. 15.
- 34/ Papp János: Kossuth levelei Bakay Nándorhoz. 223.o.
- 35/ Bakay Nándor...II. 67. 1-2.o. 1876. XI. 26.
- 36/ Papp id.m.228.o.
- 37/ Papp id.m. 229.o. - Az első valóban iparos képviselő Trattner-Károlyi István nyomdász volt, aki Pest városának képviselőjeként vett részt 1847-48-ban a pozsonyi országgyűlésen. Ez azonban még a rendi országgyűlések körébe tartozik. /Gelléri: A magyar ipar uttörői. 201./
- 38/ Hírek és apróságok. - A párizsi kiállítás szeged-vidéki bizottsága. III. 14. 2.o. 1877. IV. 8.
- 39/ Egyezés és házirend Bakay Nándor gyárában. 1875. XII. 19.
- 40/ Iparos-ünnepély. IV. 49. 3.o. 1878. III. 8.
- 41/ Sándor: A nagyipari fejlődés Magyarországon. 330.o.
- 42/ Bakay Nándor - Herman Ottó: A kender termesztése. 1877.
- 43/ Egy közgazdasági érdekű szakirodalmi munka előleges ismertetése. VII. 21. 7-8.o. 1888. V. 20.
- 44/ A magyar háziipar és a kendertermelés. III. 1. 1-2.o. 1877. I. 7.
- 45/ V. 14. 6. 1886. IV. 4.
- 46/ A magyar gyáripar fejlődésének nehézségei. VI. 24. 1-2.o. 1887. VI. 12.
- 47/ A szegedi kender beváltó telep ügye. VI. 31. 7.o. 1887. VII. 31.
- 48/ Termelőink és a kendertermelés. VI. 34. 7.o. 1887. VIII. 21.
- 49/ A szegedi mezőgazdasági mintakertészet és földműves iskola érdekében. V. 2. 3-4.o. 1886. I. 10.
- 50/ A kultur-növények termelése és a mezőgazdasági gyárak fölállítása. VII. 49. 3.o. 1888. XII. 2.
- 51/ Oltvai id.m. 178-179.o. és: Péter László: Bakay Nándor arcképéhez. 153-155.o.
- 52/ Oltvai id.m. 177.o.

VIII. fejezet

- 1/ Reizner id.m. III. köt. 265.o.
- 2/ Id.m. 269.o.
- 3/ Uo.
- 4/ Id.m. 270.
- 5/ Konek id.m. 325-326.o. és: Österreichisches Statistisches Taschenbuch. Szilágyi id.m.13.o.
- 6/ Reizner id.m. 325.o.
- 7/ Gelléri: 50 év...78-98.o.
- 8/ Vig Albert: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. 150-151.o.
- 9/ Vig id.m. 184-185.o.
- 10/ Reizner id.m. 297-298.o.
- 11/ Vig id.m. 185-186.o.,
- 12/ Reizner id.m. 311.o.
- 13/ Gelléri: 50 év...354-355.o. - „Iskolák csak olyan városokban állítandók, ahol reáltanodák vagy gymnasiumok léteznek, melyeknek tanárai mérsékelt díj mellett ily ipariskolák vezetését és oktatási eljárását magukra vállalják s melyeknek termei ingyen használhatók.”
- 14/ Országos Antiszemita Párt az antiszemita gondolkodásu elemeket tömörítette. Vezetői: Istóczy Győző és Simonyi István /Verhovay, Nendtvich/. Programja a gentry, a városi és falusi konzervatív kispolgári és kishivatalnoki réteg felfogását tükrözte. Az 1884. évi választásokon 17 képviselőt küldtek a parlamentbe, de a következő években befolyásuk egyre hanyatlott és 1896-ban, Istóczy visszavonulásával a párt fel is bomlott. Programja 3.pontja: „A korlátlan iparszabadság megszorítása, kötelező ipartársulatok életbeléptetése és a képesítés kelléke útján.” - Mérei: A magyar polgári pártok programjai. 145., 371.o.
- 15/ Treue id.m. 79-84.o. és: Mérei: Magyar politikai pártprogramok. 298., 48., 313.o.
- 16/ Magyar Törvénytár. 1872. VIII. tc.
- 17/ Az ipartörvény módosítása. II. I. évf. 32. 1-2.o. 1875. VIII. 21.
- 18/ A képesítés kérdéséhez. Új folyam II-ik év. 23. 1.o. 1883. VI. 9.
- 19/ Az országos magyar nemzetgazdászati 100-as bizottság kérvénye. I. 49. 2-3.o. 1875.XII. 18.
- 20/ Ipari, kereskedelmi és földművelési szaktanoda.III.12.2.o.1877.IV.1.
- 21/ Vig id.m. 197.o. és: Gelléri: 70 év...24-25.o.
- 22/ Magyar Törvénytár. 1884. XVII. tv.
- 23/ Vig id.m. 231.o. - A szerző idézi Fernand Durbieft, a francia képviselőház alelnökét, aki szerint ugyanebben az időben Franciaországban több, mint félmillió tanonc nem jár iskolába.
- 24/ Az ipar tudományos érdekei az Akadémia előtt. VI. 14. 1887. IV. 3.
- 25/ Ipariskolát Szegednek. VII. 21. 1-3.o. 1888. V. 20,
- 26/ Nőiparegyesület és nőipariskola Szegeden. V, 21. 1.o, 1886. V. 23.
- 27/ Ipari szakoktatásügyünk.XVII. 51. 4.o. 1891. XII. 20. és: Gelléri: 50 év...520-525.o.

- 28/ Ipari szakiskolák. XVIII. 25. 1.o, 1892. VIII. 28,
- 29/ Gentry és ipar. Ipari szakoktatás. XVIII, 15. 6.o. 1892. IV.10,
- 30/ Müller Károly aranyozó javaslata. VI. 28. 1-2.o. 1887, VII. 10.
- 31/ Ipari oktatás, párhuzamosan a középiskolai oktatással. VI. 36. 3.o. 1887. IX. 4.
- 32/ A miniszter levele. VI. 41. 1.o. 1887. X. 9.
- 33/ Az iparoktatást és a háziipart terjesztő felvidéki egyesület. II. 2. 1-2.o. 1876. I. 8.
- 34/ Gelléri: 50 év...519.o.
- 35/ Országos Iparoktatási Tanács. XVIII. 49. 6.o., 50. 1-3.o.XVIII. 50. 1892. XII. 4., 11.
- 36/ Gelléri: 70 év...53.o. és Gelléri: 50 év...365.o.
- 37/ Az iparoktatás szervezése. III. 13. 1.o. 1877. IV. 1.
- 38/ Felsőbb ipartanoda és tanműhely. Új folyam II-ik év. 52. 1.o. 1883.XII.29.
- 39/ A kereskedelemügyi miniszter...XVII. 50, 5.o. 1891. XII. 13.
- 40/ Ipariskolai bizottságunk. XVIII. 6. 4.o. 1892. II, 7,
- 41/ Iparoktatásunk reformálása. XVII. 41. 1-3.o. 1891. X, 11.
- 42/ Iparos tanonciskoláink 1890-91-ben. XVIII. 19. 1-2.o. 1892. V. 8.
- 43/ Uo.
- 44/ Trefort vallás- és közoktatási miniszter. VI. 19. 8.o. 1887. V. 8. és XVII. 15. 4. 1891. IV. 12.
- 45/ Magyar Ipar. Iparos szakiskoláink az 1888-89. tanévben. XVII. 2. 3.o. 1891. I. 11.
- 46/ Az iparos tanulók iskoláztatásának idejéről. XVIII. 26. 1-2.o. 1892, VI. 26.
- 47/ Uo.
- 48/ Az iparostanulók vasárnapi oktatása. II. 9. 1.o. 1876, II, 26,
- 49/ György Aladár: Az iparos-tanoncok oktatása Budapesten. II. 13. 1.o. 1876. III. 25.
- 50/ Szakszerű rajzoktatás a műiparos tanulók részére, VII.16. 1.o.1888.IV.15.
- 51/ A tanonc-oktatásról. XVIII. 30. 1-2.o. 1892. VII. 24.
- 52/ Gelléri: 50 év... 365.o.
- 53/ Gelléri: 70 év...46-47.o.
- 54/ Az oktatási idő az alsófoku ipariskolában. XVIII,24.3.o.1892.VI.12.
- 55/ Tanfolyamok iparossegédek részére. XVII. 10. 1-2.o. 1891.III.8.
- 56/ Iparos segédek rajztanfolyama Szegeden. XVII. 15. 5.o. 1891. IV. 13.
- 57/ Jelentés az iparossegédek szegedi szakrajztanfolyamának 1891/92-iki /első/ tanévéről. XVIII. 27. 3-5.o. 1892. VII. 3.
- 58/ Helyi hírek. Állandó tanonc- és segéd-munkakiállitások Szegeden. VIII. 26. 5.o. 1889. VI. 30.
- 59/ A szegedi iparos-tanonciskola. XVII. 22. 6.o. 1891. V. 31., és Iparos tanonciskolánk. XVIII. 20. 6.o. 1892. V. 15.
- 60/ Az ipari tanulók. - Különfélék. I. 36. 4.o. 1875. IX. 18.
- 61/ Észrevételek az iparos tanulók tanfolyamairól szóló miniszteri jelen-

- tésre, VIII. 51-52. 5.o. 1889. 22., 29.
62/ Uo.
63/ Iparos-tanonciskoláink 1890-1891-ben. XVIII. 191 1-2.o. 1892. V. 8.
64/ Uo.
65/ A tanonc-oktatásról, XVIII. 30. 3-4.o. 1892. VII. 24.
66/ Országos hírek, III. 2, 4.o. 1885. I. 10.
67/ Gelléri: 70 év... 51-52.o.
68/ Gelléri: 50 év... 519.
69/ Az európai iparmuzeumok befolyása a műizlés fejlődésére. III. 21. 1.o. 1877. V. 27.
70/ Iparmuseum Szegeden. III. 43. 2.o. 1884. X. 25.
71/ A magyar iparmuzeumok kérdéséhez. Új folyam 1-ső év. 25. 1.o. 1882. VI. 17.
72/ A munkások vasárnapi szünete. XVIII. 2. 5-6.o. 1892. I. 10.
73/ A magyar ipar története érdekében, III. 16. 3.o. 1877. IV. 22.
74/ Külföldre szóló utazási ösztöndíj. VIII. ~~45. 1-2.o. 1889. XI. 10.~~ ~~1-4.o. 1892. I. 3.~~; és
Közös bizottsági ülést... XVIII. 2. 4.o. 1892. I. 10.
75/ Utazási ösztöndíj egy iparosnak. XVIII. 1. 4.o. 1892. I. 3.
76/ A kereskedelmi és iparkamaráról. XVIII. 10. 4.o. 1892. III. 6.
77/ Pályázati fölhevítés. III. 5. 3.o. 1877. II. 4.
78/ Munkás-előadások. 1891. XI. 27.
79/ Országos hírek. - A munkások vasárnapi oktatása. XVIII. 9. 6.o. 1892. II. 28.
80/ Fölvasások az iparos ifjak önképző- és segélyegyletében. XVII. 16., 21. 5.o. 1891. III. 15., IV. 19.
81/ Az ipari munkások részére rendezendő vasárnapi felolvasások. XVIII. 40. 5.o. 1892. X. 2.
82/ Alsófoku kereskedelmi iskolánkban... XVIII. 11. 5.o. 1892. III. 13.
83/ Fölolvasások. III. évf. 26. 2., 30., 3., 52. 3.o. 1877. VII. 1., VII. 29., XII. 16.
84/ Sándor: A nagyipari fejlődés Magyarországon. 624.o.
85/ Ipari szakiskolák és szaktanítók. XVIII. 14. 1.o. 1892. IV. 3.
86/ Szilágyi id.m. 73.o.

IX. fejezet

- 1/ Jókai: Mi az a munkáskéz? III. 4. 2.o. 1877. I. 28.
2/ Az éj munkásai. XVIII. 26. 2-3.o. 1892. VI. 26.
3/ Herman Ottó: Tudomány és hétköznapi élet.
4/ Rómer Flóris: Egy darab ipartörténet 1716-ból. III. 13-15. 1877. IV. 1, 8, 15.
Barna György: Egy darab ipartörténet 1800-1830. II. 12. 3.o. 1876. III. 18.
Ipolyi Arnold: Az iparról. III. 35-37. 1877. IX. 2., 9., 16.
Ipolyi Arnold: A magyar ipar történeti fejlődése. III. 51. 2-7.o. 1877. XII. 23.

Kunfalvy Nándor: A magyar kézműipar történeti vázlata. I. 14-16. 3.o. 1875. V. 1., 8., 10.

Kunfalvy Nándor: A külföldi ipar történeti vázlata. II. 22-27. 1876. V. 20., VI. 3., 10., 17., 24.

5/ Paral Bertalan: Az ókori találmányok átnézete. II. 29-30. 1876. VII. 8, 12. A középkor nevezetesebb találmányai. VI. 35. 4-5.o. 1887. VIII. 28.

6/ China ipara az ókorban. VI. 32, 2-4.o. 1887. VIII. 7.

7/ Thaly Kálmán: Hazai iparunk II. Rákóczi Ferenc korában. II. 14. 2.o. 1876. IV. 1.

8/ Reizner János: A mészáros-céh a török uralom korában. - Mutatványszám. Helyi hírek. 5.o. 1874. XII. 20.

9/ Kunfalvy Nándor: A selyem története. I. 27. 4.o. 1875. VII. 17.

A cipő története. Új folyam 1-ső év. 9. 3-4. 1882. II. 25.
Gutenberg és a nyomdaipar története.

10/ Kabók Imre: A lakatos ifjúság gyűlése /auflag/ a céhrendszer alatt. I. 43. 2-3.o. 1875. X. 23.

Kabók Imre: Az iparos ifjúság a céhrendszer alatt, 1875. I. évf. 30. 2-3.o., 39. 2-3.o.

11/ Török István: Egy /kolozsvári/ iparegylet története 1860-1885-ig. 1889. VI. 25.

12/ Eisenstädter Lukács: A szabadság elve a nemzetgazdaságtanban. III. 527. 1877. II. 4., 11., 18.

Eisenstädter Lukács: A demokratia viszonya a nemzetgazdaságtanhoz. V. 1-6. 1879. I. 5., 12., II. 9.

Sörös Lujza: A nemzetgazdaság alkotórészei és ezek történelmi fejlődése. III. 35. 2-3. 1877. IX. 2.

Gamó: A régi céhrendszer és a szabadipar közötti különbség. Új folyam II. év. 26. 2.o. 1883. VI. 30.

13/ Heyduk Ambrus: A kézműipar hanyatlásának általános okai. II. 35-36, 47. 1876. VIII. 5, 13, X. 23.

Ivánkovičs János: Az ipar helyzete napjainkban. V. 2-3. 2-4.o. 1886. I. 10., 17.

14/ Hacker Ferenc: A gépek és a közlekedési eszközök befolyása az iparra. II. 12. 2.o. 1876. III. 18.

15/ Kendertermelés. VI. 48, 2-3. 1887. XI. 27.

16/ A Vaskapu szabályozása. VI. 44. 5. 1887. X. 30.

17/ Csermák János: Bank, bankjegy és papírpénz. III. 27-29. 1877. VII. 8, 15, 22. A hulladék értékesítése az iparban. III. 34. 2-3.o. 1877. VIII. 26.

Heyduk Ambrus: A takarékoság. II. 58., 60., 62. 1876. IX. 30., X. 7., 21.

Könyves Tóth Kálmán: A takarékoságról. /Smiles könyvének átdolgozása./ III. 50. 1-2.o. 1877. XII. 16.

18/ Dr Heltai Ferenc: Az ujnipartörvény s az állam és a társadalom feladatai. 1884. VII - VIII.

Dr Heltai Ferenc: Az ipartörvény és teendőink. 1884. VIII - X.

19/ Mudrony Soma: Honi iparcikkeink fogyasztása. II. 31-33. 1876. VII. 15-22. Paral Bertalan: Bosznia és az ipar. IV. 50. 3.o. 1878. XII. 15.

20/ Bakay Dezső: A gőzgép előhaladása. Új évf. II. év, 3. 3.o. 1883. I. 20.

21/ Bakay Dezső: Hajtóerők és eszközök. Új évf. 16. 2.o. 1883. IV. 21.

22/ Bakay Dezső fonó-, és szövőgépeszeti tanuló jelentése. III. 21. 1.o. 1884. IV. 14.

Golyósi: A kötőgépek és azok termőképességei. II. 6-7. 3. 1883. II. 10., 17.

- 23/ Kapcsándi Károly: Egy magyar iparos találmánya. II. 8, 9, 11, 16.
1883. II. 24., III., 3., 17., IV. 21.
- 24/ A Thonet-féle hajlitott fa bútorok. III. 40. 2.o, 1877. X. 7.
- 25/ A villamosság legújabb csodái. II. 46. 2.o. 1883. XI. 17.
A villamos erő átvitele és jelentősége az iparban. II. 48, 6. 1883. XII. 1.
- 26/ Az első villamos vasut. VI. 49. 2-3.o. 1887. XII. 4.
- 27/ Dr Kiss György: A villamosság, mint újabb iparágak szülőanyja. I. 51.
2-3.o. 1882. XII. 16.
- 28/ Bakay: A király Tápén. II. 42. 1. 1883. X. 20.
Bakay: A kitüntetések. II. 43. 2. 1883. X. 27.
- 29/ Bakay: A tápéi háziipar. II. 31. 1.o. 1883. VIII. 4.
- 30/ Francz József: A jó iparos. VIII. 3. 2-6.o. 1889. I. 13.
- 31/ Francz József: Egy katonai hátszló felszerelése. VIII. 5. 2-5.o.
1889. I. 27., II. 3.
- 32/ Szmollény Károly: Egy fényezett, lécezetten /greffelt/ oszlopos, két-
ajtó szekrény elkészítésének leírása. VIII. 8. 2-5.o. 1889. II. 17.
- 33/ Rainer Károly asztalos ipartelepe Szegeden. VIII. 15. 2-6.o. 1889. IV. 14.
- 34/ Fischer Károly "Virágudvar"-a. VIII. 16. 2-3.o. 1898. IV. 21.
- 35/ Egy szegedi ipartelep. /Pálffy Lipót gyufagyára/
Tóth Béla kályha- és tetőcserép-gyára Szegeden. VIII. 18. 2-3. 1889. V. 5.
- 36/ A m.kir. technológiai ipar-múzeum tárgyai. 1883. VIII-XII. hónapok.
- 37/ Mudrony Soma: Az iparos oktatásról. III. 40-43. 1877. X. 7, 14, 20, 28.
- 38/ Oltványi Pál: A népoktatási ügy Magyarországon a múlt s jelen időkben.
1884. IV. - VIII. hónapok.
- 39/ Gépkezelők és fűtők tanfolyama a budapesti állami közép-ipartanodában.
I. 21. 2.o. 1882. V. 20.
- 40/ Szegődtetés és szabadtetés. III. 37. 1-2.o. 1877. IX. 16.
- 41/ Az angol munkás helyzete. VI. 37. 2-3.o. 1887. IX. 11.
Bakay Dezső: Az angolok ipari tanulása. V. 1. 2-3.o. 1886. I. 3.
- 42/ Iparosok rajzitanítása a régi időkben. XVII. 15. 2-3.o., 16. 3-4. 1891. IV. 12, 19.
- 43/ Világtárlatok története. III. 34. 3.o. 1877. VII. 26.
- 44/ Pesti kiállítások 1842. és 1843-ban. II. 66. 2.o. 1876. XI. 19.
- 45/ Összehasonlító jelentés a württembergi ipar-kiállításról. I. 1. 2.o. 1882. I. 1.
- 46/ Bakay: A zürichi kiállítás. II. 36. 1-2.o. 1883. IX. 8.
- 47/ Liptay Pál: Az önsegély kezdeményezői. I. 18. 2-3.o. 1875. IV. 3.
- 48/ Kabók Imre: Iparos-segédék utasfogadója. I. 12. 2-3.o. 1875. IV. 17.
- 49/ A bányamunkások társuladai intézménye. II. 13. 2.o. 1876. III. 25.
- 50/ Bakay: Egy nap a Magas-Tátrában. I. 36. 2.o. 1882. IX. 2.
- 51/ Bakay: Az angol gyorsvonaton. Mutatványszám. Új folyam. 3.o. 1881. XII. 17.
Wabrasch Béla: Levél Angolországból. I. 8. 2.o. 1882. II. 18.
A Szent Pál-templomban. I. 19. 2.o. 1882. V. 6.
- 52/ Hogy utazik a szegény vándorlegény Velencébe? I. 4. 2-3.o. 1882. I. 21.
Bakay: Olaszországból. I. 6. 2.o. 1882. II. 4.
Utiképek: Budapesttől Bolognáig - Bolognától Milánóig - Milánótól
Zürichig. II. 36-38. 1883. IX. 8, 15, 22.
- 53/ Utikép a Rajnán. I. 1. 3.o. 1882. I. 1.

- A tengerparton - Pompeji romjai között. I. 3. 2. 1882. I. 14.
- 54/ Egy ut a tengeren viharban. I. 5. 2-3.o. 1882. I. 28.
A fényesnek képzelt olasz városok iparos üzletei az utcán. I. 17. 4.
1882. IV. 22.
- 55/ Egy angol gyárban. I. 1. 2.o. 1882. I. 1.
- 56/ A bolognai kenderkikészítő intézet. II. 35. 1.o. 1882. IX. 1.
- 57/ Szmollény Károly: Tanulmány a külföldi ipari szakiskolákról. XVIII.
33-43. 1892. VIII - X. hónapok.
- 58/ Rukavina József: Délamerikai utazásom. 1884. I. 26., II. 29., III. 8.,
IV. 5., V. 17.
Kovács Pál: Amerikából. II. 9., 11., 12. 2-3.o. 1883. III. 3., 17., 24.
H. Károly: Egy év a messze országokban. I. 29-32. 1882. VII. 15, 22, 29.
VIII. 5.
- 59/ Amerikai üzleti hirdetések. VII. 1. 2-5.o. 1888. I. 1.
- 60/ Liptay Pál: A párizsi munkás életmódja. II. 11-12. 2.o. 1876. III. 4.
Egy párizsi omnibusz tetején. I. 23. 2.o. 1882. VI. 3.
- 61/ Díjmentes esti órák Párizsban. I. 32-4.o. 1875. VIII. 21.
- 62/ Liptay Pál: Magyar ifjak külföldi utazásairól. II. 6. 2.o. 1876. II. 5.
- 63/ Glósz Károly: Kik a leghíresebb asztalosok Bécsben? II. 3. 2.o. 1876. I. 15.
- 64/ Jókai Mór ragyogó fantáziájának egy ipari érdekű alkotása. II. 6. 2.o..
/Buzdurgán/ 1883. II. 10.
- 65/ Jean Rameau: A vetélytársak. VIII. 21. 7.o. 1892. V. 22.
- 66/ Az elmúlt jó időkről. XVIII. 1. 2-3.o. 1892. I. 3.
- 67/ Álmodozó szerelem. XVII. évf. 1. számtól /1891/ a XVIII. évf. 14-ig /1892/
- 68/ Sader-Masoch után szabadon: Nádasdy Erzsébet grófnő, avagy az örök if-
juság. IX. évf. /1890/ 20-26.
- 69/ Maumann Róbert: A halottrabló. IX. évf. /1890/ 27-50.
- 70/ A szegedi országos dalárünnepély befejeződött. VIII. 34. 8. 1889. VIII. 25.
- 71/ Képtárlat Szegeden. XVII. 15. 1891. IV. 12.

X. fejezet

- 1/ Kiss Ferenc-Tonelli Sándor-Szigethy Vilmos: Szeged. 204.o.
- 2/ Gelléri Mór: Iparos ifjuság és a szociáldemokraták. III. 22. 1.o. 1877. VI. 3.
- 3/ Nyílt levél a „Munkás Heti Krónika” szerkesztőjéhez. III. 32. 3.o. 1877. VIII. 11.
- 4/ Egy munkás agitátor. III. 37-39. 1877. 9., 16., 23. 2-3.o. /G.M.=Gelléri Mór/
- 5/ Kulinyi Zsigmond: Szocialisztikus mozgalmak. III. 11. 2.o. 1877. III. 18.
- 6/ Uo.
- 7/ A socialismus és a socialisták hazánkban. III. 45. 2-3.o. 1877. XI. 11.
- 8/ Uo.
- 9/ Uo.
- 10/ Uo.
- 11/ Uo.
- 12/ Uo.
- 13/ Uo.

- 14/ Eisenstädter Lukács: A szocializmusról. III. 31-34. 2.o. 1877.VIII.5-26.
15/ Uo.
16/ Eisenstädter Lukács: A demokratia viszonya a nemzetgazdaságtanhoz. V. 2. 2.o. 1879. I. 12.
17/ Uo.
18/ Nyílt levél t. Bakay Nándor urhoz. III. 25. 2-3.o. 1877. VI- 24.
19/ A szocializmus Magyarországon /Bakay Nándor/ I. 37. 1.o. 1882.IX. 9.
20/ Papp János: Kossuth levelei Bakay Nándorhoz. 223.o.
21/ Uo.
22/ Kunfalvy Nándor: Gyári- és kézműipar. III. 26. 1-2.o. 1877. VII. 1.
23/ Kunfalvy Nándor: A magyarországi álszocialistákról. IV. 38. 3.o.1878.IX.22.
24/ Treue id.m. 62., 66-68., 79-84.o.
25/ Mérei: Magyar politikai pártprogrammok. 307., 62., 164-173.o. és Mérei: A magyar polgári pártok programjai. 316-3191.o.
26/ Matlekovics a munkáskérdésről. XVIII. 37. 3-4.o. 1892. XI. 20.
27/ Matlekovics és a munkások. XVIII. 49. 4.o. 1892. XII. 4.
28/ Gelléri: 70 év...632.o.
29/ Gelléri: 70 év...634-635.o. és Gelléri: Szociális napi kérdések 11-244.o.
30/ Gelléri: Szociális napi kérdések. 424., 483.o.
31/ Gelléri: Szociális...292-496.o. és:70 év...630.o.
32/ Alföldi munkásmozgalmak. XVII. 26. 1.o. 1891.VI. 28.
33/ Uo. - Tömörkény István: „Az alföldi szocializmusról” címmel szintén köz-
zétett egy cikksorozatot ebben az időben.
34/ Alföldi munkásmozgalom. XVIII. 28. 1.o. 1892. VII. 10.
35/ Uo.
36/ Az ipartörvény további tárgyalása az országgyűlésben. III.17.1.o.1884.IV.26.
37/ A munkások baleset elleni biztosítása tárgyában tartott szaktanácsko-
mányok. VII. 52. 4.o. 1888. XII. 23.
38/ Sándor: A nagyipari fejlődés Magyarországon. 617.o.
39/ Néhány szó az ipari munkások segélypénztára kérdéséhez. I. 47. 1-2.o.
1882. XI. 18.
40/ Gelléri: 50 év...592-597.o.
41/ A gyárfölügyelet. VI. 52. 2-3.o. 1887. XII. 25.
42/ A magyar jogászgűlés és a munkásbiztosítás. VIII. 40. ~~6-6.~~^{2-3.o.} 1889. X. 6.
43/ A budapesti általános munkás beteg-segélyző egylet. VIII.46.6.o.1889.X.6.
44/ Gyári munkások és alkalmazottak baleset elleni biztosítása. VII. 52. 3-4.o.
1888. XII. 16.
45/ Lásd 37/ jegyzetet!
46/ Uo.
47/ Uo.
48/ Tokody-Niesderhauser: Németország története. 211.o.
49/ Gelléri: 50 év...597-598.o.
50/ ~~Kalányi id.m. 305.o.~~ Magyar Törvénytár. 1891. évi XIV. tc. "Az ipari
51/gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről." XVII.21-24.

1891. V. 24., 31., VI. 7., 14.

51/ Kulinyi id.m. 305.o.

52/ A szegedi ipartestület betegsegélyző pénztárának alapszabályai.XVIII.
18.123.o.1892. V. 1.

53/ Sándor id.m.647.o.

54/ Sándor id.m. Uo. és: Gelléri: 50 év...598-599.o. Az Országos Iparegyesület normákat dolgozott ki az ipartestületek számára. Átlagos 6.Ft hetibért számítva 12 kr fizetendő a segélypénztárba. Ebből 8 kr-t a segédek, 4 kr-t a munkaadók fizetnek. A segédeket 2 kategóriába sorolták: 1."felnőtt" 2. 18 évan aluliak /nők és inasok is ide tartoznak!/. Utóbbiak csak 4 kr járulékot fizetnek. - A segédek ellenállásairól: "Rendszeres mozgalommal álltak az ipartestületek szemben, mely a legtöbb helyen szándékosan ellentétbe helyezé az ipari munkásokat a munkaadókkal. A legtöbb testület már eddig is beleunt abba a meddő küzdelembe, hogy a makacs segédeket arra nézve felvilágosítsa, miképen félre vannak vezetve s hogy a munkaadók önzetlenül kizárólag a munkások javán fáradoznak a segélypénztárak létesítése körül."

55/ Sándor id.m. 647-649.o.

56/ Sándor id.m. 647.o.

57/ Gelléri: Szociális...417-418.o.

58/ Gelléri: Szociális...440-445.o.

59/ Gelléri: 50 év...607.o.

60/ Sándor id.m. 626.o.

61/ Gelléri: 70 év...605-606.o.

62/ Sándor id.m. 618.o.

63/ Gelléri: Szociális...439.o. és: 70 év...533-534.o.

64/ Gelléri: Szociális...445-446.o.

65/ Gelléri: Szociális...401.o.

66/ Tokody-Niederhauser id.m. 218.o.

67/ Sándor id.m. 627.o.

68/ Gelléri: 50 év...599.o.

69/ Magyar Törvénytár. 1891. évi XIII. tc. „Az ipari munkának vasárnapi szüneteltetéséről." XVII. 17. 1-2.o. 1891. IV. 26.

70/ Kiket sujt legjobban a vasárnapi munkaszünet? XVII. 44. 5.o. 1891. X. 4.

71/ Vasárnapi munkaszünet. XVIII. 10. 5.o. 1892. III. 6.

72/ Gelléri: Szociális...417-418.o.

73/ Sándor id.m. 628.o.

74/ Munkaórák nemzetközi meghatározása. I. 28. 1.o. 1882. VII. 8.

75/ Tokody-Niederhauser id.m. 236.o.

76/ Sándor id.m. 619.o.

77/ Gelléri: 50 év...605-606.o.

78/ Gelléri: Szociális... 416-417.o.

79/ Gelléri: 50 év...606-607.o.

80/ Szociáldemokrácia. XVII. 15. 5.o. 1891. IV. 12.

81/ Iparos szakegyletek. XVIII. 26. 6.o. 1892. IX. 4.

82/ Uo.

- 83/ A fővárosi munkaviszonyokról. I. 34. 1.o. 1875. IX. 4.
84/ Megtagadott jóváhagyás. XVIII. 47. 3.o. 1892. XI. 20.
85/ A munkások sztrájkolása. VIII. 21. 9.o. 1889. V. 26.
86/ Uo.
87/ Munkás-forradalom. III. 31. 3.o. 1877. VIII. 5.
88/ Munkás védelem. XVIII. 17. 5.o. 1892. IV. 24.
89/ Munkaszünet a fővárosban. VI. 17. 8.o. 1887. IV. 24.
90/ Országos hírek. - Pécsen a kőszénbányászok...VIII. 33. 5.o. 1889.VIII.18.
91/ Budapesti csizmadiasegédek sztrájkja. VIII. 38. 7., és 40. 6.o. 1889. IX. 22. és X. 6.
92/ Reszelővágók sztrájkja. VIII. 25. 7.o. 1889. VI. 23.
93/ Megbüntetett sztrájkolók. XVII. 16. 5.o. 1891. IV. 19.
94/ Országos hírek. - A budapesti nyomdászegylet...XVII.35.5.o.1891.IX.13.
95/ Kőfaragók sztrájkja. XVIII. 27. 6.o. 1892. VII. 3.
Temesvári sztrájk. XVIII. 28. 5.o. 1892. VII. 10.
Akkord-munka/darabbér,szaktmány/ a munkaintenzitás növelésének egyik formája. A 90-es évek elején több sztrájk követeli az eltörlését. Később már nem az eltörlésért, hanem a darabbér fölemeléséért folyik a harc. A századforduló táján már ez a munkabér fő formája /55,5 %/. Noha a sztrájkok középpontjába a béremelés kerül, de ez továbbra is összekapcsolódik a munkanap megrövidítéséért folyó harccal. /Sándor: A nagyipari fejlődés...632-634.o./
96/ Zavargó munkások. XVIII. 14. 5.o. 1892. IV. 3.
97/ A fővárosi pékségedek...XVIII. 19. 5.o. 1892. V. 8.
98/ A petrozsényi sztrájk. XVIII. 30. 5.o. 1892. VII. 4.
99/ Legnagyobb sztrájk a kontinensen. XVIII. 49. 5.o.
100/ IX. 18. 4-6.o. 1890. V. 4.
101/ Gaál Endre: A szegedi ipari munkásság 1905 előtti szakmai szervezkedésének néhány kérdése. Acta Historica. Tomus XIX. 8.o.
102/ Május 1. Ausztriában. XVII. 15. 5.o. 1891. IV. 12.
103/ Május első. XVII. 18. 1-2.o. 1891. V. 3.
104/ Uo.
105/ A budapesti nemzeti demokrata munkáspárt. XVII.19.5.o. 1891. V. 10.
106/ Május elseje. XVII. 19. 5.o. 1891. V. 10.
107/ Május elseje Párizsban. XVIII. 18. 4.o. 1892. V. 1.
108/ Közgazdasági események naptára. XVIII. 16. 3.o. 1892. IV. 17.
109/ Május elseje. XVIII. 17. 4.o. 1892. IV. 24.
110/ Gaál Endre: Válogatott dokumentumok a szegedi ipari munkások szocialista szakmai szervezkedésének történetéből 1890-1900. Acta Historica. Tomus XLII. 11-12.
111/ Május elseje. XVIII. 16. 1.o. 1892. IV. 17.- Közgazdasági események naptára. XVIII. 19. 5.o. 1892. V.8.
112/ Május elseje. XVII. 17. 1.o. 1891. IV. 24.
113/ Uo.
114/ Uo.
115/ Cipészek kongresszusa. XVIII. 17. 4.o. 1892. IV. 24.

- 116/ Országos munkás értekezlet. VI. 16. 3-4.o. 1887. IV. 17.
- 117/ Munkásgyűlések. VI. 44. 1.o. 1887. X. 30.
- 118/ A szocializmus terjedése hazánkban. VI. 46. 1-2.o. 1887. XI. 13.
- 119/ Lásd 117/ jegyzetet!
- 120/ Élelmesség-e vagy kényszer? VIII. 31. 3.o. 1889. VIII. 4.
- 121/ Magyar szociál demokraták. XVII. 11. 6.o. 1891. III. 15.
- 122/ Szocialisták gyűlése. XVII. 13. 5.o. 1891. III. 29.
- 123/ Mozognak a munkások. XVII. 14. 5-6.o. 1891. IV. 5.
- 124/ Munkásgyűlések a fővárosban. XVIII. 32. 6.o. 1892. VIII. 7.
- 125/ Sándor id.m. 378.o.
- 126/ Sándor id.m. 389.o.
- 127/ Szocialista mozgalom Oroszországban. III. 39. 3.o. 1877. IX. 30.
- 128/ Külföldi hir. - A munkásosztály...XVIII. 5. 4.o. 1892. I. 31.
- 129/ A marseillei munkás kongresszuson...XVIII. 40. 6.o. 1892. X. 2.
- 130/ Szocialisták éves gyűlése. XVIII. 47. 5.o. 1892. XI. 30.
- 131/ Katholikus legény-egylet Nagyváradon. VI. 48. 5-6.o. 1887. XI. 27.
- 132/ Külföldi hírek . - A pápa multkoriban...VIII. 43. 6.o. 1889. XI. 3.
- 133/ Közgazdasági események naptára. XVIII. I. 3.o. 1892. I. 3.
- 134/ Vegyes hírek - Az osztrák katolikusok. VIII. 18. 7.o. 1889. V. 5.
- 135/ Beszéd a munkáskérdésről. XVII. 36 - 41. 1891. IX és X. hónap.
- 136/ A munkások vasárnapja. XVIII. 12. 1-3.o. 1892. III. 20.
- 137/ Munkások mozgalma. 1878. VIII. 18.
- 138/ Iparos ifjusági egylet és fiók munkás-egylet. 1878. IX. 1.
- 139/ Hírek és apróságok - „Nemválasztók kongresszusa”. IV.17.3.o. 1878.IV.28.
- 140/ A hazafias szegedi iparos ifjusági egylet. 1892. I.18. XVIII. 3.sz.
Gelléri: Szocialis....419-421.o.
- 141/ Gelléri: Szocialis...414-415.o.
- 142/ Gaál - Tomus XIX. 6-9.o. és: Oltvai:Szeged multja irott emlékekben.
168-170.o.
- 143/ Gaál - Tom. XIX. 13.o. és Tom. XLII. 10-11., 20-21.o. - Sitz-munka:
~~144/~~otthonülő munka/. Ha az iparos nem tart fenn műhelyt, hanem olyan
segédeket alkalmaz, akik otthon, lakásukon, dolgoznak. A nyersanyagbeszer-
zéséről és a szerszámokról a segédek gondoskodnak, az alkalmazó iparos a
kész termék eladásáról gondoskodik csupán. Ezzel megtakarítja a műhely-
fenntartás költségeit, - kevesebb adót fizet! - a munkabéreket pedig a-
lacsonyra szoríthatja, mert egymástól elszigetelten dolgozó segédek nem
tudnak vele szemben fellépni. A sitz-munka a kisipari kizsákmányolás e-
gyik eszköze a mult század végén. - Gaál - Tom.XLII. 21.o.
- 144/ Gaál - Tom. XLII. 15-16.o., és Tom. XIX. 16-17.o.
- 145/ Gaál - Tom. XIX. 14.o.
- 146/ Gaál - Tom. XIX. 18-19.o.
- 147/ Gaál - Tom. XIX. 19-20.o.
- 148/ Gaál - Tom. XIX. 20.
- 149/ Hazafias munkások tüntetése. XVII. 16. 6.o. 1891. IV. 19.
- 150/ Uo. 1s: Fölhívás Magyarország összes munkásaihoz.XVIII.31.41o.1892.VII.31.

151/ Hazai szocialisták. XVIII. 40. 1.o. 1892. X. 2.

152/ Helyi hírek - Ipartestületünk előljárósága...XVIII.38.5.o. 1892.IX.18.

XI. fejezet

1/ Az alföldi vasutvonalon épülőben lévő vízvédelmi töltéshez. II. 15. 3.

1876. IV. 8. Szegedi iparosok a vízveszélyben. II. 18. 4.o. 1876. IV. 29.

2/ Az árvízveszély. V. 10. 3.o. 1879. III. 2.

3/ Szeged iparosaihoz. V. 9. 3.o., 10. 3. 1879. 2. 9.o.

4/ Lásd a 2/ jegyzetet!

5/ Hírek és apróságok. III. 17. 2-3.o. 1877. IV. 29.

6/ Hírek és apróságok. A népgyűlés. III. 32. 2.o. 1877. VIII. 11.

7/ Nagyszerű kivilágítás. III. 33. 1.o. 1878. VIII. 18.

8/ A "csatatér". IV. 33. 1.o. 1878. VIII. 18.

9/ Uo.

10/ Március tizenötödike. III. 11. 3.o. 1877. III. 18.

11/ A hét eseményei. - Kossuth Lajos nagy hazánkfiának... VIII. 35. 9.
1889. IX. 1.

12/ Ipar és közművelődés. XVII. 18. 2-3.o. 1891. V. 3.

13/ Forgalmunk Amerikával. 1892. VII. 31. - Kivándorlásra készülő iparosoknak. I. 39. 5.o. 1875. X. 9.

14/ Székely kivándorlás. XVII. 7. 5.o. 1891. II. 15.

15/ Székely munkások telepítése. XVII. 35. 6.o. 1891. VIII. 30.

16/ A kormány válság. XVIII. 46. 5-6.o. 1892. XI. 13.

Ováció Wekerlének. XVIII. 47. 4.o. 1892. XI. 20.

17/ Huszonöt év. XVIII. 24. 1.o. 1892. VI. 12.

18/ Ipari pályakérdés. XVIII. 27. 6-7.o. 1892. VII. 3.

19/ A millénium emlékének...XVIII. 1. 5.o. 1892. I. 3.

20/ A milléniumi kiállítás. XVIII. 51. 1-3.o. 1892. XII. 18.

21/ Fölhívás a testületekhez és iparegyletekhez az ezredéves jubileum tárgyában. 1889. VIII. 18.

22/ Részlet kamaránk jelentéséből. XVIII. 38. 4.o. 1892. IX. 18.

23/ Miniszteri elismerés. XVIII. 4. 6.o. 1892. I. 24.

24/ Szegény iparosok részére. XVIII. 8. 5.o. 1892. II. 21.

XII. fejezet

1/ ~~Az alföldi vasutvonalon épülőben lévő~~ Hol és miként kell Magyarország iparát segíteni? I. 25. 1.o. 1882. VI. 17.

2/ Ipari előadók utasítása. I. 37. 1-2.o. 1882. IX. 9.

3/ Gépipar, vasöntődék. I. 22. 3.o. 1882. V. 27.

4/ Gróf Zichy Jenő reformeszméje. II. 42. 2.o. 1883. X. 20.

- 5/ Sándor: A nagyipari fejlődés Magyarországon. 27.o.
- 6/ Berend-Ránki: Az ipari forradalom kérdéséhez...61-62.o. és: Közé-Kelet-Európa gazdasági fejlődése...104.o.
- 7/ Sándor id.m. 320.o. és: Gelléri: 50 év...457-460.o.
- 8/ Berend-Ránki: Közép-Kelet-Európa...103.o.
- 9/ Uo. és Sándor id.m. 365.o.
- 10/ Berend-Ránki: Közép-Kelet-Európa...103.o. és Sándor id.m.320.o.
- 11/ Az 1881. évi 44-ik tc. értelmében a magyar iparnak nyújtandó állami kedvezmények. - Paprikagyáripár. I. 22. 2-3.o. 1883. X. 20.
- 12/ Magasabb eszmék töredékei a nemzeti gyáripár létesítése tárgyában. III. 1. 1.o. 1884. I. 5.
- 13/ A belvizeket szivattyúzós folyamparti víz-vezető gépek nagyobb értékesítése tárgyában. II. 36. 1.o. 1883. IX. 8.
- 14/ A kenderfonógyár ujraépítése. XVIII. 32. 7.o. 1892. VIII. 7.
- 15/ Ujra épülő szegedi gyár. XVIII. 36. 6.o. 1892. IX. 4.
- 16/ Havi bucsu. XVIII. 32. 2.o. 1892. VIII. 7.
- 17/ Kossuth az Eszterházy-congnacról. XVIII. 31. 6.o. 1892. VII. 31.
- 18/ Ipari misszióánk az occupatio után. IV. 34. 1.o. 1878. VIII. 25.
- 19/ A kereskedelemügyi tárca költségvetésének tárgyalása. XVIII. 25. 2.o. 1892. VI. 19.
- 20/ Mit keresnek a magyar iparosok Keleten? XVIII. 17. 1.o. 1892. IV. 24.
- 21/ Uo.
- 22/ Kelet. XVIII. 33. 1.o. 1892. VIII. 14.
- 23/ Gyakorlati iparüzés - Javitott forgó-készülék kirakatok számára. III. 40. 3.o. 1877. X. 7.
- 24/ Gyakorlati iparüzés. - Uj találmányu mángorló. III.44.3.o.1877.XI.4.
- 25/ A petroleum-mérők. I. 8. 3.o. 1882. ~~IV. 1.~~ II. 18.
- 26/ Asztali takaréktűzhely. I. 14. 2.o. IV. 1.
- 27/ A király ajándéka egy iparos részére. I. 45. 3.o. 1882. XI. 4.
- 28/ Magyar találmány. IV. 13. 3.o. 1878. IV. 21.
- 29/ Szegedi találmány. XVIII. 7. 5.o. 1892. II. 14.
- 30/ Szegedi találmány. XVIII. 3. 5.o. 1892. I. 17.
- 31/ Szegedi találmányok szabadalmazása. XVIII. 17. 3.o. 1892. IV. 24.
- 32/ Szegedi találmány szabadalmazása. XVIII. 46. 4.o. 1892. XI. 13.
- 33/ Szegedi találmányok szabadalmazása. XVIII. 18. 3. 1892. V. 1.
- 34/ Szabadalmazott magyar találmányok. XVIII. 2. 7.o. 1892. I. 10.
- 35/ Uj üveganyagot...XVIII. 1. 3.o. 1892. I. 3.
- 36/ Petróleum, mint hajtóerő. 1891. X. 4.
- 37/ Különfélék - A táviró uj csodája. II. 62. 3.o. 1876. X. 21.
- 38/ A washingtoni szabadalmi hivatal. II. 34. 3.o. 1883. VIII. 25.
- 39/ Földalatti vasut. XVIII. 48. 4.o. 1892. XI. 27.
- 40/ Állami szükségletek és a hazai ipar. 1876. XII. 3. A hazai iparnak nyújtandó állami kedvezményekről. I. 8. 1.o. 1882. II. 18.

- 41/ Miniszteri rendelet. IV. 10. 1.o. 1885. III. 7. és VI. 1.o. 1887. I.2.
- 42/ Hazafias miniszteri intézkedések. V. 12. 1.o. 1886. III. 21., 1887. V.1.
- 43/ Kiss - Tonelli - Szigethy: Szeged. 7.o.
- 44/ Bayer Henrik: Bortermelés a homokban. XVIII. 15. 1-2.o. 1892. IV. 10.
Szőlőtelepítés a homokban. XVIII. 17. 2-3.o. 1892. IV. 24.
- 45/ Országos hírek - Magyar bérlőosztály. XVIII. 6. 5.o. 1892. II. 7.
- 46/ A futóhomok megkötése. XVIII. 12. 6.o. 1892. III. 20.
- 47/ Uo.
- 48/ Egy duna-tiszaközi csatorna. XVII. 2. 1.o. 1891. I. 11.
- 49/ Rizstermelés a Bácskában. XVIII. 2. 6.o. 1892. I. 10.
- 50/ Hírek és apróságok - Indigó-gyár Szarvason. III.33. 3-4.o. 1877. VIII.19.
- 51/ Egy új jövedelmi forrás Szegeden. VIII. 27. 1.o. 1889. VII. 7.
- 52/ Hírek - Állandó színház. II. 68. 5.o. 1876. XII. 3.
- 53/ Közvéghíd Szegednek. VII. 32. 3.o. 1888. VIII. 5.
- 54/ Árucarnok Szegeden. XVII. 23. 5.o. 1891. VI. 7.
- 55/ Gőzfürdő-tervrajzok Szegeden. XVIII. 1. 6.o. 1892. I. 3.
- 56/ Telefon Budapest és Szeged között. XVII. 2. 5.o. 1891. I.11., 1892. XI.27.
- 57/ Szegedi nyomdatulajdonosok. XVIII. 6. 5.o. 1892. II. 7.
- 58/ A szegedi tarhonya. XVII. 1. 5.o. 1891. I. 4.
- 59/ Szeged gyáripára. XVIII. 48. 6.o. 1892. XI. 27.
- 60/ Kulinyi: Szeged új kora. 586.o.
- 61/ Kulinyi id.m. 247-248.o.
- 62/ Gaál: Válogatott dokumentumok...38.o.
- 63/ Kulinyi id.m. 613.o. és: Parketgyár Szegeden. XVIII. 33. 5.o. 1892. VIII.11.
- 64/ Kulinyi id.m. 610-611.o.
- 65/ Id.m. 612-613.o.
- 66/ Id.m. 613.o.
- 67/ Id.m. 614-616.o.
- 68/ Id.m. 615.o.
- 69/ Id.m. 622.o.
- 70/ Id.m. 623.o.
- 71/ Id.m. 624.o.
- 72/ Id.m. 627-628.o. és Sándor: A nagyipari...458.o.
- 73/ Új gyártelep. XVIII. 18. 4.o.
- 74/ Kulinyi id.m. 630-631.o. és Sándor id.m. 437.o.
- 75/ Id.m. 634.o.
- 76/ Id.m. 632-633.o.
- 77/ Treue id.m. 89.o.
- 78/ Gelléri: 70 év...650-651.o.

- 79/ Uo. - Az utóbbi típus a pestkörnyéki falvakban valósult meg. A pályázatok nyertesei: 1. díj: Meiszner Alajos főmérnök; 2. díj: Blány Ferenc budapesti építőmester; 3. díj: Szeszlér Sándor budapesti építész.
- 80/ Zimmermann János lovag, a magyar háziipar Meccénása. III. 18. 1-2.o. 1877. V. 6.
- 81/ A „szegedi ipartársulat” diszokmányai. III. 45. 1-2.o. 1877. XI. 11.
- 82/ Gelléri: 70 év...942.o.
- 83/ Gelléri: 50 év...601.o.
- 84/ Gelléri: 50 év...601-602.o.
- 85/ Gelléri: 70 év... 632.o.
- 86/ Gelléri: 70 év... 690-694.o.
- 87/ Egy munkás kitüntetése. XVIII. 39. 4.o. 1892. IX. 25.
- 88/ Uj gyáraknak adandó állami kedvezmények. VIII. 45. 1.o. 1889. XI. 10. A vándoripar korlátozásáról szóló törvényjavaslat. VIII. 47. 1-3.o. Kamarai ügyek. 4-5.o. 1889. XI. 24.
- 89/ Tárca Baross Gáborról. XVIII. 21. 2-3.o. 1892. V. 22.
- 90/ Szeged tüntetése Baross mellett. XVII. 5. 5.o. - Baross ovációk. XVII. 6. 1.o. 1891. II. 1., 8.
- 91/ Baross utolsó aláírása. XVIII. 21. 4. 1892. V. 22.
- 92/ Szobrot Barossnak! XVIII. 21. 1.o. 1892. V. 22.
- 93/ + Baross Gábor. XVIII. 20. 1-3.o. 1892. V. 15.
- 94/ Lásd 89/ jegyzetet!
- 95/ Fölhívás a Baross-szoboralapra való adakozásra. XVIII. 45. 1.o. 1892. XI. 6.

15-65/1973. b6 b7C

Tárgy: Máriaföldi Márton
 doktori szigorlata.
 Melléklet: 1 db disszertáció

Dr.Mérei Gyula elvtársnak
tszv.egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

MellékelveMáriafüldi Márton: Az "Alfüldi. Iparlap"

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét felhívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálóat elkészítése után szíveskedjék átadni tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1973.dec.3.

1. *Chlorophyll a* and *Chlorophyll b* were determined by the method of Arar and Collins (1971).

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

Howard Peto

dékán

A kiadmány hiteles:

Don't love

előadás

Kapták: Dr. Mérei Gyula prof.

Dr. Gaál Endre adjunktus... társbiráló

..... tanszéki könyvtáros

..... tanszéki könyvtáros